

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

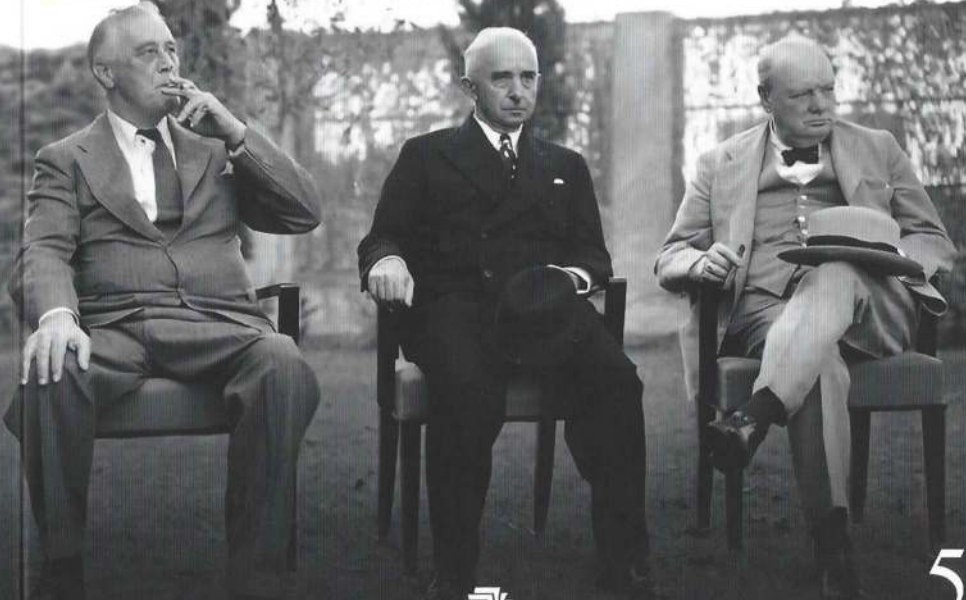
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRK DIŞ POLİTİKASI TARİHİ

PROF. DR.
FAHİR ARMAOĞLU

TÜRK DIŞ POLİTİKASI TARİHİ

Prof. Dr. FAHİR ARMAOĞLU

KRONİK KİTAP: 57

Türkiye Tarihi Dizisi: 11

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

EDİTÖR

Can Uyar

KAPAK TASARIMI

Kutan Ural

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Nisan 2018, İstanbul
5. Baskı, Ağustos 2022, İstanbul

ISBN

978-975-2430-54-9

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkkitap.com

*Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 49639*

www.kronikkkitap.com

f t i kronikkkitap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

TÜRK DIŞ POLİTİKASI TARİHİ

PROF. DR.
FAHİR ARMAOĞLU

Prof. Dr. FAHİR ARMAOĞLU

(1924-1998)

22 Eylül 1924'te Gelibolu'da doğdu. İlk ve orta öğretimini Balıkesir'de yaptıktan sonra, 1943'te o zamanki adıyla Siyasal Bilgiler Okulu'na girdi ve 1947'de bu okulun Siyasi Şubesi'nden (Diplomasi Şubesi) mezun oldu. Bir süre Milli Eğitim Bakanlığı Kültürel Dış Münasebetler Şubesi'nde çalışan Armaoğlu 1948 Haziran'ında S.B.O. Siyasi Tarih Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. 1949'da Ankara Hukuk Fakültesi'nde fark sınavları vererek bu fakülteden hukuk diploması aldı ve sonra da hukuk lisansiyesi olarak doktora çalışmalarına başladı. 1953'te "Seçim Sistemleri" adlı doktora tezi ile bu fakülteden Hukuk Doktoru unvanını aldı. Prof. Armaoğlu, 1956'da Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyasi Tarih Doçenti ve 1963'te de Siyasî Tarih Profesörü oldu.

1953-1954'de ABD'nin Minnesota Üniversitesi'nde Amme İdaresi (Kamu Yönetimi) öğrenimi gördü ve 1959-1960'da Harvard Üniversitesi'nin Russian Research Center'ında ve 1960-1961'de de Stanford Üniversitesi'nin Hoover Institution on War, Peace and Revolutions'ında Sovyet Rusya üzerine inceleme ve araştırmalar yaptı.

Prof. Armaoğlu 1965-66'da Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, 1968-69'da Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Genel Müdürlüğü, 1968-71'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mütavelli Heyeti Üyeliği, 1971-73'te ODTÜ Mütavelli Heyeti Başkanlığı ve 1966-75'te Türkiye İş Bankası İdare Meclisi Üyeliği yaptı.

1976 Ekim'inde Ankara Üniversitesi'nden ayrılan Prof. Armaoğlu, Türk Tarih Kurumu üyeliği ve Atatürk Yüksek Kurumu üyeliği görevlerinde bulundu. Prof. Armaoğlu İngilizce ve Fransızcanın yanında Rusça da biliyordu. 10 Haziran 1998'de vefat etti.

Prof. Armaoğlu'nun pek çok bilimsel makalesi ile günlük gazete yazılarının yanında, yayımlanmış eserleri şunlardır:

19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1789-1914

20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1995

Siyasî Tarih, 1789-1960

Seçim Sistemleri

Amerikan-Japon Münasebetlerinin On Yılı, 1931-1941

Kıbrıs Meselesi, 1954-1959

Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)

Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri

Türk Siyasî Tarihi

İÇİNDEKİLER

<i>SUNUŞ / Ömer Kürkçüoğlu</i>	7
<i>SUNUŞ / Baki İlkin</i>	9

I ATATÜRK VE DIŞ POLİTİKA

1 ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA PRENSİPLERİ	13
2 ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKASI	41

II MİLLÎ MÜCADELE VE SOVYET RUSYA

3 ÇANAKKALE MUHAREBELERİNİN RUSYA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	65
4 1920 YILINDA MİLLÎ MÜCADELE VE SOVYET RUSYA	94

III DENGİ OYUNU: II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE

5 İKİNCİ DÜNYA HARBI'NDE TÜRKİYE	105
6 TÜRKİYE'NİN HİTLER ALMANYASI İLE İLİŞKİLERİ (1933-1941)	154

IV TÜRKİYE VE ORTADOĞU

7 ORTADOĞU'NUN DÜNYÜ VE BUGÜNÜ: İSTİKRARSIZLIK	171
8 TÜRKİYE VE ARAP DÜNYASI	190
9 TÜRKİYE VE İRAN	205
10 ORTADOĞU'NUN YENİ LİDERİ: SUUDİ ARABİSTAN	210
11 ORTADOĞU'DA KÖKTENDİNCİ İSLAMİ AKIMLAR	223

V TÜRKİYE VE BATI DÜNYASI

12 TÜRKİYE VE BATI DÜNYASINA GENEL BİR BAKIŞ: (DÜN-BUGÜN-YARIN)	261
13 1982'DE TÜRK DIŞ POLİTİKASI	277
14 AMERİKAN-RUS DOSYASI	301
15 AVRUPA POLİTİKASINDA POLONYA: (BİR TARİHİ PERSPEKTİF)	334

<i>DİZİN</i>	347
--------------	-----

SUNUŞ

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde önce öğrencisi, sonra asistanı olmaktan dolayı onur duyduğum hocam Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun ülkemizde Siyasi Tarih alanına büyük katkıları hepimizin malumudur. Profesör Armaoğlu, Genel Siyasi Tarih (Uluslararası Siyasi Tarih) konularında temel eser niteliğindeki kitap ve makalelerinin yanı sıra, Özel Siyasi Tarih (Türk Dış Politikası) üzerine de çok değerli çalışmalar yapmıştır.

Aramızdan ayrılışının 20. yıldönümünde, Türk Dış Politikası konusundaki önemli araştırmalarının bir kitap içinde toplanması çok sevindiricidir. Atatürk'ün dış politika ilkelerini temel alarak başlayan bu kitapta, ülkemizi yakından ilgilendiren birçok dış politika konuları dün-bugün-yarın sürekliliği çerçevesinde incelenmektedir.

Kitabın, Türk Dış Politikası alanına katkıda bulunacağı inancıyla, Hocam Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun aziz hatırası önünde şükran ve saygıyla eğilirim.

Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Siyasi Tarih Anabilim Dalı

Emekli Öğretim Üyesi

SUNUŞ

Öğrencilerinin deyimi ile ‘Fahir Hoca’yı, 1961 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin birinci sınıfında tanıdım. Daha o zaman bile konularına son derece hâkim, genç, dinamik ve disiplinli bir hocaydı. Dersleri su gibi akıp giderdi. Kendisi ile temasım 1998 yılında vefatına kadar devam etti.

Yalnız Siyasi Tarih değil dış politika alanında da büyük bir bilgi birikimine sahipti. Derste okuduğumuz daha sonra iki cilt olarak yayınlanan *Siyasi Tarih* kitabı el’ân referans bir eserdir. Onun öğrencilerine kazandırmak istediği sadece tarihi bilgiler değil, aynı zamanda bu bilgilerin ışığında özellikle dış politika alanında ileriye yönelik sağlıklı değerlendirmeler yapabilmelerini sağlamaktı.

Bu eser, Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin güzide hocalarından Siyasi Tarih Profesörü Fahir Armaoğlu’nun çeşitli zamanlarda dış politika alanında vermiş olduğu konferanslardan ve yazmış olduğu makalelerden bazılarının, hakikatli oğlu Kutluk Armaoğlu’nun titiz ve disiplinli çalışmasıyla bir kitapta derlenmesidir. Kutluk Armaoğlu daha önce de babasının siyasi tarih ile ilgili çalışmalarının da ayrı bir kitapta toplanmasını sağlamıştı. Bu çalışmalara önayak olduğu için Kronik Kitap’a, tarih editörü Sayın Adem Koçal’a ve emeği geçenlere çok teşekkür ederim.

Baki İlkin
Emekli Büyükelçi
Ekim 2017

I

ATATÜRK VE DIŞ POLİTİKA

ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA PRENSİPLERİ*

ATATÜRK düşüncesinin bütün diğer sahalarında olduğu gibi, dış politikadaki temel unsurlarını da değerlendirirken bazı hususlara dikkat etmek gerekir. Şöyle ki, Atatürk'ün düşünce sisteminde iki hususiyet göze çarpmaktadır. Birincisi, Atatürk'te, belirli bir dünya görüşünün, meseleleri ele alış ve yaklaşımında şekillenmiş bir hareket tarzının ve çeşitli meseleleri değerlendirmede daima tatbik ettiği değişmeyen prensiplerin varlığıdır. Bu prensipleri, kendi tabii bağları ile bir araya getirdiğimizde, Atatürk'ün düşünce sisteminin ana yapısı ve temel çatısı ortaya çıkar. Kısacası, Atatürk'ün sabit bir fikir çizgisi, kendisine mahsus bir felsefesi vardır. Kanaatimizce Atatürkçülüğe, Atatürkçü düşünce sistemine kişiliğini, şahsiyetini veren bu temel çatı, bu temel felsefedir.

Atatürk'ün bir de pragmatik tarafı vardır. Atatürk'ün pragmatizmi, hadiselerin değişen şartları karşısında yapmış olduğu değerlendirmeleri ve vermiş olduğu kıymet hükümlerini ihtiva etmektedir. Dış politikada biraz daha fazla gördüğümüz bu pragmatizmi, esas itibariyle kendi şartları içinde değerlendirmek gerekir.

Atatürk'ün dış politika prensipleri denildiği zaman, Atatürk'ün bu pragmatik tarafı değil, diğer sahalarda olduğu gibi dış politika sahasında da bir “inanç”, bir temel fikir sistemi olarak tatbik ettiği prensipler anlaşılmalıdır.

* 1 Mayıs 1981 tarihinde *Tercüman* gazetesi tarafından düzenlenen Atatürk konulu konferansta sunulan bildiri

Diğer taraftan, Atatürk'ün dış politikası ele alındığı zaman, bu dış politikanın iki ayrı safhasını da göz önünde tutmak gerekir. Bu iki safhadan biri Millî Mücadele'nin dış politikası, daha doğru bir tabirle "Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş diplomasisi", diğeri de Cumhuriyet devrinin dış politikasıdır.

Böyle bir ayrımı yapmakla beraber, hemen belirtelim ki, Atatürk'ün dış politika prensiplerinin bütünlüğü her iki devreden de kaynaklanmaktadır. Her iki devrenin de dayandığı prensipler, Atatürk dış politikasının bütünlüğünü meydana getirmektedir.

Bu prensipleri şu şekilde belirtebiliriz:

Milliyetçilik

Evvelâ şunu belirtelim ki, Atatürk büyük bir Türk milliyetçisidir. Atatürk'ün milliyetçiliğini inkâr etmek, Atatürk'ü inkâr etmektir. Atatürk, kendisinin Türk olmasıyla iftihar ettiği gibi, Türklüğü ve Türk milliyetçiliğini Türk milletinin iftihar prensibi haline getirmek istemiştir.

Atatürk, "Benim hayatta yegâne fahrim, servetim Türklükten başka bir şey değildir" dediği gibi, "*Ne mutlu Türküm diyene!*" diyen de yine odur. Atatürk'ün Türklük ve milliyetçilik konusunda daha pek çok sözleri vardır. Atatürk'ün Türklüğe ve Türk milliyetçiliğine olan bu bağlılık ve inancıdır ki, milliyetçilik prensibini hem içerde hem de dış politikada hâkim kılmıştır.

Atatürk'ün dış politikasının milliyetçilik prensibi, Millî Mücadele diplomasisi ve Cumhuriyet devri dış politikasında iki ayrı tatbik şekli gösterir. Yani prensibin mahiyeti aynı kalmakla beraber, iki devrenin şartları birbirinden farklı olduğu için, tatbik şekilleri de birbirinden farklılık göstermiştir.

Millî Mücadele'de milliyetçilik prensibi "Millî Devlet" kavramı şeklinde kendisini göstermiştir. Çünkü Millî Mücadele'nin esas gayesi, yıkılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık insan unsuru içinden, münhasıran Türk'ü ayırıp, tamamen Türk'e dayanan yeni ve ebedi bir *Türk Devleti*'nin kurulmasıdır. Başka bir ifade

ile, Türk'ün millî varlığının Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları içinden kurtarılması ve bu millî varlığın yeni bir devlet olarak milletlerarası hayata intikal ettirilmesidir.

Atatürk bu hususu büyük *Nutuk*'un daha başlangıcında şu cümlelerle ifade etmektedir:

*“Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bunun da taksimini teminle uğraşmaktan ibaretti. Bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da millî egemenliğe dayalı, kayıtsız ve şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!”*¹

Atatürk, Sakarya Zaferi'nden sonra Meclis'te yaptığı bir konuşmada da bu gayeyi şu şekilde ifade etmiştir: *“Filhakika biz millî sınırlarımız dahilinde hür ve bağımsız yaşamaktan başka bir şey istemiyoruz.”* Atatürk'ün millî sınırlar dediği şey, münhasıran Türklerin yaşadığı toprakları ihtiva eden sınırlar idi. Bu topraklar için Atatürk, 1923'de, *“Bu memleket tarihte Türk'tü, halde Türk'tür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır.”* demiştir.

Atatürk, tamamen Türk'e dayalı millî devlet kavramını ileri sürer ve bunu savunurken, aynı zamanda Türk milletine de millî şahsiyetini veriyordu. Zira, imparatorluğu kuran ve devletin temelini teşkil eden Türk kitlesi, hele son yüzyıl içinde, çeşitli azınlıklar ayaklanmaya başlayınca, tamamen unutulmuş gitmişti. Hele azınlıkları devletin otoritesi altında bir arada tutmak için geliştirilen “Osmanlılık” kavramı, Türklük kavramının üzerinden âdeta sünger geçirmişti. İşte Atatürk şimdi yeni ve millî bir devlet kurma mücadelesine girerken, aynı zamanda, imparatorluğun yıkıntıları içinden çıkardığı Türk milletine de millî şahsiyetini iade etmekteydi. Bu sebeptendir ki, Atatürk gerek Millî Mücadele sırasında gerek bilhassa Cumhuriyet'in ilk yıllarında, konuşmalarında sık sık Türk'ün tarihi

1 Bu incelemede kullanılan Atatürk'ün sözleri şu kaynaklardan alınmıştır. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, İstanbul: Maarif Matbaası, 1945; Cilt II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1952; Cilt III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954; Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 2. Basım, Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1971.

şahsiyetinden, Türk milletinin büyük hasletlerinden, medeniyetinden, büyüklük ve kahramanlığından bahsetmeye bilhassa itina göstermiştir. Bütün amacı, Türk milletinin kendine güvenini arttırmak ve şahsiyetinin şuuruna varmasını sağlamaktır.

Türk'e millî şahsiyetini verme ve millî bir Türk devleti kurma mücadelesi, hukuki ifadesini 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Millî'de bulmaktadır. Fikri temeli Atatürk tarafından hazırlanan ve esasları onun tarafından tesbit edilmiş olan Misak-ı Millî, bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin münhasıran Türklerle meskûn toprakları üzerinde Türk'ün millî devletini kurma andıdır.

Yine bilindiği gibi Lozan'ın gerçekleştirdiği Türkiye, Misak-ı Millî'nin öngördüğü bütün Türk topraklarını içine almış değildi ve bir kısım Türk kitlesi komşu ülkelerin sınırları içinde kalmıştı. Atatürk'ün pragmatizmi burada rol oynamış ve dışarda kalan Türkler için o anda daha ileri gitme hevesine ve macerasına kapılmamıştır. Bununla beraber Atatürk, dış Türklerle ilgisini hiç kesmemiştir. Bu konuda Atatürk şöyle demiştir:

“Türk milleti Kurtuluş Savaşı'ndan beri, hatta bu savaşa atılırken bile mazlum milletlerin hürriyet ve bağımsızlık davaları ile ilgilenmeyi, o davalara yardım etmeyi benimsemiştir. Böyle olunca kendi soydaşlarının hürriyet ve bağımsızlıklarına kayıtsız davranması elbette uygun görülemez. Fakat milliyet davası şuarsuz ve ölçsüz bir dava şeklinde mütalaa ve müdafaa edilmemelidir... Hareketlerin imkân sınırları ve sıraları mutlaka hesaba katılmalıdır. Türkiye dışında kalmış olan Türkler, ilkin kültür meseleleriyle ilgilenmelidir. Nitekim biz Türklük davasını böyle bir müsbet ölçüde ele almış bulunuyoruz. Büyük Türk tarihine, Türk dilinin kaynaklarına, zengin lehçelerine, eski Türk eserlerine önem veriyoruz. Baykal ötesindeki Yakut Türklerinin dil ve kültürlerini bile ihmal etmiyoruz.”

Millî Mücadele'nin temel felsefesi olan bu milliyetçilik prensibi, Cumhuriyet devri dış politikasına, Türkiye Cumhuriyeti'nin millî menfaatlerini her şeyin üstünde tutmak şeklinde intikal etmiştir. Yani, Türk dış politikasının temel prensibi, Türk devletinin millî menfaatlerini her şeyin üstünde tutmaktır. Atatürk bu hususta şöyle

demektedir: “*Milletlerin siyasetinde ancak menfaatleri vardır. Kimse-
nin kimseye dost olamayacağını bilelim.*”

Yine Atatürk, bir başka vesile ile de şu noktayı belirtmiştir: “*Maalesef Türk’ün ananevi dostu yoktur. Menfaatler müşterek olunca, Avrupalılar buna hemen ‘ananevi dostluk’ ismini vermişlerdir.*”

Ayrıca, Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti için “millî dış politika” veya “millî siyaset”i öngörmektedir. Nedir millî siyaset veya millî dış politika? Millî siyasetin de tarifini yine Atatürk vermekte ve şunları söylemektedir:

“*Bizim vuzuh ve kabiliyet-i tatbikiye gördüğümüz meslek-i siyasi, millî siyasettir. Milletimizin kavi, mesud ve müstakar (istikrarlı) yaşayabilmesi için devletin tamamen millî bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin teşkilat-ı dahiliyemize tamamen mutabık ve müstenit olması lazımdır. Millî siyaset dediğimiz zaman kastettiğim mana ve metlûl (anlaşılan) şudur: Hudud-u millîyemiz dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafaza-i mevcudiyet ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve umranına (imarına) çalışmak... Alelîlak tûl emeller peşinde milleti işgal ve izar etmemek... Medeni cihandan medeni ve insani muameleye ve müteakıl dostluğa intizar etmektir.*”

Millî siyaseti tarif eden bu sözlerin ihtiva ettiği unsurları şu şekilde tesbit etmemiz gerekmektedir:

1. Bir defa Türkiye, Atatürk’ün tarifini yaptığı bu “*millî siyaset*”i takip edecektir. Çünkü Türkiye için tatbik kabiliyeti olan bu siyasettir.
2. Millî siyasetimizin “*teşkilât-ı dahiliyemize*” “*tamamen mutabık ve müstenit olması lâzımdır.*” Bugün Türkiye’nin “teşkilât-ı dahiliyesi” yani devlet yapısı, hürriyete, insan haklarına ve demokrasiye ve millî birlik ve bütünlüğe dayanmaktadır. Şu hâlde dış politikamızın dayandığı temel unsurlar da bunlar olacaktır.
3. Millî siyasetin üçüncü unsuru, “*hudud-u millîyemiz*” yani “millî sınırlarımız” içinde kalmasıdır. Tabiatıyla, Atatürk’ün Millî Mücadele’nin başında düşündüğü “hudud-u millîyemiz” ile, daha sonra bu sözlerin söylendiği zamanki “hudud-u millîyemiz” arasında farklılık vardır. Lâkin sözlerinin tümünü ele

aldığımızda ve bilhassa aşağıdaki unsurları da göz önünde tuttuğumuzda, burada mevcut millî sınırlarımız kast edildiğini kabul etmek gerekiyor.

4. Millî siyasetin tatbik ve takibinde “*her şeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafaza-i mevcudiyet*” etmek söz konusudur. Biraz aşağıda değineceğimiz üzere, ittifaklar, bölgesel paktlar ve güvenlik paktları, Atatürk’ün dış politikasının temel unsurları arasında yer almakla beraber, Atatürk dış politikamızda, varlığımızı ve güvenliğimizi her şeyden önce Türkiye’nin kendi kuvvetine dayandırmaktadır. Dış politikamızı her şeyden önce kendi gücümüze dayandıracamız ve gücümüzü buna göre takviye edip arttıracamız.
5. Dış politikamızda “*tûl emeller*” peşinde, yani gücümüzü aşan ve gerçekleştiremeyeceğimiz emeller peşinde koşmayacağız. Bunun anlamı, dış politikamızda gerçekçi olacağız. Olmayacak şeylerin peşinde koşup millî gücümüzü heba ve heder etmeyeceğiz.
6. Milletlerarası münasebetlerimizde ve dış politikamızda, bilhassa medeni dünya dediği, Atatürk’ün, Batı devletleriyle münasebetlerimizde eşitlik prensibine ve “*karşılıklı dostluğa*” ehemmiyet vereceğiz. Yani eşitsizlik doğuran muameleleri reddedeceğiz ve ancak “karşılıklı” olduğu takdirde dostluklara ehemmiyet vereceğiz.

Atatürk’ün “*millî siyaset*”inin ihtiva ettiği unsurlar, diğer dış politika prensipleri ile birlikte, ana hatları ile bunlardır.

Millî Bağımsızlık

Dış politikada milliyetçiliğin ve millî siyasetin tabii bir neticesi ve Atatürk’ün düşünce sisteminin temel taşlarından biri de “*millî bağımsızlık*”tır. Bağımsızlık ilkesi, kavram olarak, bilhassa dışarıya yönelik olduğu için, dış politika ile sıkı bir bağlantı halindedir.

Diğer taraftan, bağımsızlık veya tam bağımsızlık ilkesi, Millî Mücadele’nin tek amacıdır, Millî Mücadele diplomasisi ve üç yıla yakın bir süre devam eden muharebeler, Atatürk ve biz Türkler için hep bağımsızlık mihveri etrafında cereyan etmiştir. Türk milletinin

hayatında en zor yılları kaplayan Millî Mücadele'nin mihverinde bağımsızlığın bulunması, Türk milletinin bundan sonraki hayatında ve bilhassa milletlerarası münasebetlerinde derin izler bırakmıştır. Bu sebeple, bir yandan Türkiye, öte yandan Batılılar, bağımsızlık meselesinin Türkiye'de yarattığı hassasiyet dolayısıyla ve Atatürk'ün batılılaşma ve Batı'ya dönme kararlılığına rağmen aralarındaki münasebetleri uzunca bir süre istikrarlı ve muntazam bir zemine otur-tamamışlardır. Eğer Avrupa'da çıkan buhranlar, stratejik sebeplerle Batılıları Türkiye'ye yöneltmeseydi ve güvenlik endişesi ile Atatürk de Batı'ya ağırlık vermeseydi, bağımsızlık meselesinin Türkiye'de yarattığı hassasiyet daha çok uzun bir süre Batı ile münasebetlerimizin gelişmesinde ciddi bir engel olmaya devam ederdi.

Denebilir ki Atatürk'ün Millî Mücadele sırasında söylediklerinin hemen tamamına yakın bir kısmı, “*bağımsızlık*” kavramına, bağımsızlık irade ve azmine dayanır. O kadar ki, Atatürk Büyük *Nutuk*'unun daha başında, Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin durumunu tahlil ederek, “*Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi manası kalmamış anlamsız sözlerden ibaretti*” dedikten sonra, şu değer yargısını vazettiğini söylüyor:

“*Bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da millî hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!*”

Nitekim, Atatürk Samsun'a çıktıktan bir ay kadar sonra, neyin ne olacağının belli olmadığı hatta kendi gücünün dahi bilinmediği ve belki de kendisinin de bilmediği bir zamanda, 22 Haziran 1919'da yayınladığı Amasya Tamimi'nde, vatanın bütünlüğünün ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğunu söyleyerek, “*Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” demek suretiyle, Millî Mücadele'nin hareket noktası olarak bağımsızlığı vazetmiştir.

Atatürk bağımsızlıktan veya kendisinin ifadesi ile tam bağımsızlıktan ne anlıyordu?

Bu soruya cevap vermeden önce şu hususu belirtelim ki, Atatürk bağımsızlık kavramını ve ilkesini Millî Mücadele döneminde nasıl

anlamış ise, Cumhuriyet döneminde de bu anlayışta hiçbir farklılık meydana getirmeden, bu anlayışı Türk dış politikasında da aynen tatbik etmiştir. Lozan'dan sonra Fransa ile olan anlaşmazlıklarda ve yapılan hukuk reformlarında da yabancı devletlerin müdahalesini engellemek amacını da güden bir bağımsızlık endişesini görmemek mümkün değildir.

Atatürk, bağımsızlığı bir milletin, daha doğrusu Türk milletinin şeref ve haysiyeti ile yakından ilgili görmüştür. *Nutuk*'un başında, yeni ve bağımsız bir Türk devleti kurmaya karar verdiğini söyledikten sonra şöyle diyordu:

“Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla temin olunabilir. Ne kadar zengin ve refaha kavuşturulmuş olursa olsun, bağımsızlıktan mahrum bir millet medeni insanlık karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye lâyık olamaz.”

Tam bağımsızlığın tarifini ise Atatürk, 1921 Haziran'ında Ankara'da Franklin Bouillon ile yaptığı uzun konuşmaların birinde şöyle vermiştir:

“Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin gerçek manasıyla bütün bağımsızlığından mahrumiyeti demektir. Biz bunu temin etmeden barış ve sükûna ereceğimiz inancında değiliz.”

Eğer Atatürk bağımsızlık meselesine bu kadar ehemmiyet vermemiş olsaydı, Millî Mücadele'yi çok daha önceden sona erdirmesi işten bile değildi. Nitekim Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey 1921 Mart'ında Londra'da İngiltere, Fransa ve İtalya ile anlaşmalar imza edip bu anlaşmalarla bu üç devlete kapitülasyon mahiyetinde imtiyazlar verdiği zaman, Atatürk fevkalâde sinirlenmiş ve bu anlaşmaları reddettiği gibi, Bekir Sami Bey'i de Dışişleri Bakanlığı'ndan uzaklaştırmıştı. Halbuki Atatürk bu anlaşmaları kabul etmiş olsaydı, belki bu üç devletle barış yapmak daha kolay olabilirdi.

Diğer taraftan, Fransız Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon 1921 Haziran'ında Ankara'ya geldiğinde, Atatürk'le samimi bir diyalog kurmasına rağmen, o da kapitülasyonlar üzerinde ısrar ettiği için bir anlaşma yapılamamıştır.

Daha önce de söylediğimiz gibi, Atatürk'ün bağımsızlık ilkesi münhasıran Millî Mücadele safhasını ilgilendiren bir prensip olmayıp, bütün Türk dış politikasına hâkim kıldığı bir ilkedir. Çünkü Atatürk'e göre:

“Bağımsızlık ve hürriyetlerini her ne bahasına ve her ne karşılığında olursa olsun zedeleme ve kayıtlama müsamaha etmemek, bağımsızlık ve hürriyetlerini bütün manasıyla koruyabilmek ve bunun için gerekirse, son ferdinin son damla kanını akıtarak, insanlık tarihini şanlı örnek ile süslemek; işte bağımsızlık ve hürriyetin hakiki mahiyetini, geniş manasını, yüksek kıymetini vicdanında kavramış milletler için temel ve ölmez prensip... Ancak bu prensip uğrunda her türlü fedakârlığı, her an yapmaya hazır milletlerdir ki, devamlı olarak insanlığın hürmet ve saygısına lâyık bir topluluk olarak düşünülebilirler.”

Bağımsızlık dolayısıyla Atatürk'ün çok ehemmiyet verdiği ve aynı zamanda bağımsızlık ilkesinin tabiatında mevcut bir diğer husus da “eşitlik” tir. Tabiatıyla, bağımsızlık gibi eşitlik ilkesini de dışarıya dönük, yani Türkiye'nin milletlerarası münasebetlerinde tatbiki söz konusu olan bir prensiptir. Bu vasfı ile eşitlik ve bağımsızlık, Atatürk'ün düşünce sisteminde, birbirinden ayrılmayan ve birbirini tamamlayan iki kavramdır. Esasında Atatürk'ün meselâ kapitülasyonlara karşı çıkması, bağımsızlık ilkesi kadar, belki ondan da fazla, eşitlik prensibi veya eşitsizlik durumu dolayısıyladır.

Daha yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, eşitlik prensibi, millî siyasetin de esas unsurlarından biridir. Şöyle ki: Millî siyaset aynı zamanda, *“Medeni dünyadan medeni ve insanî davranış ve karşılıklı dostluk beklemektir.”*

Nihayet, Atatürk eşitlik ilkesi ile ne anladığını şu sözleri ile gayet veciz ve muhtevalı olarak şöyle ifade etmektedir:

“Mütekabilen hukuka riayet ve hukuka tarz-ı riayetle mütekabiliyet hatt-ı hareketimizdir.”

Burada, Atatürk eşitliği hukuk temeli üzerine oturarak, Birleşmiş Milletler'den yıllarca önce “milletlerin hak eşitliği” prensibini Türk dış politikasının esaslı bir unsuru haline getirmiştir. Çünkü, bu vesile ile hatırlatalım ki, I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti Paktı milletlerin hak eşitliğinden hiç söz etmemiş, ancak 1945'de imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşması, “*milletlerin hak eşitliği*”ni 1. Maddesinde milletlerarası münasebetlerin temel bir prensibi olarak zikretmiştir.

İnsanlık Camiası

Atatürk ne kadar koyu bir Türk milliyetçisi olmuş ise, o kadar da geniş bir dünya görüşüne sahip olmuştur. Bir çelişki gibi görünür, ama gerçek şudur ki, Atatürk'ün milliyetçilik kavramı ile insanlık kavramı birbirini tamamlayan ve ikisinin mezc edilmesinden (karışımından) meydana gelen bir bütündür. Atatürk, Türk milletinin millî şahsiyetine ne kadar ağırlık verirse versin, bir insanlık camiasının varlığını da daima göz önünde tutmuş ve bu insanlığa büyük ehemmiyet vermiştir. Başka bir deyişle, Atatürk Türk milletini yüceltmekle ve onu her şeyin üstünde tutmakla beraber, onu mücerret bir varlık olarak almamış, belirli bir zemine belirli bir muhitin içine oturtmuştur. Bu suretle, Atatürk'ün düşünce sisteminde Türk milleti bir gerçek olduğu kadar, insanlık camiası da bir gerçektir. Dolayısıyla dış politikanın tatbikatında bu iki gerçeği birbiriyle kaynaştırmaya da ehemmiyet vermiştir.

Atatürk Türk milliyetçiliği için şöyle demektedir:

“Gerçi bize milliyetçi derler. Fakat biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle iş birliği eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin gereklerini tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz herhalde bencil ve gururlu bir milliyetçilik değildir.”

Atatürk'ün bu sözlerinde “eşitlik” ilkesine verdiği ehemmiyet bir kere daha göze çarpmaktadır. Atatürk'e göre, Türk milliyetçiliğinin

başka milliyetçiliklere karşı saygılı ve riayetkâr olması, onların Türk milliyetçiliğini kabul ve tanımalarına bağlıdır. Burada iş birliğinin manası budur.

Diğer taraftan Atatürk, insanlık camiasını bir aile olarak telâk-ki etmiş ve Türk milletini de bu ailenin mümtaz bir ferdi olarak kabul etmiştir. Bu suretle Türk milleti ile insanlık camiası arasında organik bir bağ tesis etmiş ve dolayısıyla Türk dış politikasını da bu organik bağa göre şekillendirmeye çalışmıştır.

Atatürk insanlığa iki açıdan bakmıştır. Biri hümanist açıdan, diğeri de dış politika veya milletlerarası politika açısından. Atatürk'ün hümanizmi, insancılığı, milliyetçilikle insanlık camiası kavramını birbiriyle uzlaştırmada gayet enteresan bir şekil almaktadır. Ve diğer milliyetçilik cereyanlarına veya nazariyelerine kıyas edildiğinde, Atatürk milliyetçiliğinin üstünlüğü burada kendisini göstermektedir.

“Biz kimsenin düşmanı değiliz. Yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanınız.” diyen Atatürk insanlığın saadeti için şöyle diyordu:

“İnsanları mesud edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak, insanlıktan uzak ve son derece üzülmünecek bir sistemdir. İnsanları mesud edecek yegâne vasıta, onları birbirine yaklaştırarak, onlara birbirlerini sevdirecek, karşılıklı maddi ve manevi ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir. Dünya barışı içinde insanlığın gerçek mutluluğu, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve muvaffak olması ile mümkün olacaktır.”

Atatürk, Türk milletinin refah, huzur ve saadetini, bir bakıma, dünya milletlerinin huzur, refah ve saadeti ile bağlantılı görmüştür. Tabiatıyla bu da insanlık camiası gerçeğini, diğer bütün gerçeklerin üstünde tutmakla varılan bir sonuç olmaktadır. Bu konuda Atatürk'ün 1937 Mart'ında, Türkiye'yi ziyaret eden Romanya Dışişleri Bakanı Antonescu'ya söyledikleri son derece dikkat çekicidir:

“Bugün bütün dünya milletleri akraba olmuşlardır... Bu itibarla insan mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar, bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını da düşünmeli ve kendi milletinin saadetine ne kadar kıymet veriyorsa, bütün dünya

milletlerinin saadetine de hâdim olmaya (yardımcı) elinden geldiği kadar çalışmalıdır. Bunun için beşeriyetin hepsini bir vücut ve bir milleti bunun bir uzvu addetmek icabeder.”

Burada birkaç noktaya temas etmek gerektiğini belirtelim.

Birincisi, Atatürk'ün insanlığa verdiği bu ehemmiyet ve Türk milletini insanlık camiasının “mümtaz” ferdin tüm şahsiyetini bu aile muhiti içinde muhafazaya itina gösterdiğiidir. Aksini iddia etmek, Atatürk'ün milliyetçiliğini inkâr etmek olur. Atatürk'ün insanlık topluluğuna hiç değer vermediğini söylemek ise, yine Atatürk'ü ve onun insancılığını reddetmek olur. Onun “insan” ferdiyetine verdiği değeri inkâr etmek olur.

İkinci olarak, biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Atatürk'ün insanlığa ve insanlığın refah, huzur ve saadetine verdiği bu ehemmiyet aynı zamanda onun barışa olan inancının da bir ifadesi olmaktadır. Başka bir ifade ile, Atatürk sağlam bir barışın temelini insanlığın problemlerinin, dertlerinin çözümüne bağlamıştır. Onun içindir ki, Atatürk, “*Şuna da kaniim ki, eğer devamlı bir barış isteniyorsa, kitlelerin vaziyetlerini iyileştirecek beynelmilel tedbirler alınmalıdır. İnsanlığın heyet-i umumiyesinin refahı, açlık ve tazyikin yerine geçmelidir*” demektedir.

Nihayet, Atatürk'ün Türk milletini insanlık muhitinin içine yerleştirmesinin dış politika bakımından bir başka neticesi de dünya hadiselerinin yakından takibi ve Türk dış politikasının tanziminin ve tatbikinin buna göre icra edilmesidir. Yani, Türk dış politikası, Türkiye'nin dar coğrafi muhitinin içine hapsedilmemeli, uzun vadedi hedef ve tedbirleri ile global bir çerçeve içinde tanzim edilmelidir. Türk dış politikası, geniş ufuklu olmalıdır. Bu maksatla Atatürk, “*Dünyanın fılân yerinde bir rahatsızlık varsa, bana ne? dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa, tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alâkadar olmalıyız. Hadise ne kadar uzak olursa olsun, bu esastan şaşmamak lâzımdır.*” demektedir. Atatürk'ün bu sözleri, her meselede olduğu gibi geniş bir dünya görüşüne dayanan bir dış politikanın ifadesi olmaktadır.

Barışçılık

Atatürk'ün, Türk'ün millî varlığı ile insanlık camiası arasında kurduğu bağ, onun dış politikasına “barışçılık” prensibini getirmiştir. Bilhassa Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra takip edilen barış politikası, sadece ekonomik kalkınmanın bir zarureti olarak telâkki edilmemeli, aynı zamanda başka milletlerin varlığına, refahına ve saadetine saygının bir inancı olarak da kabul edilmelidir.

Barışçılık, Atatürk'ün bütün ömrü boyunca savunduğu mühim bir dış politika prensibi olmuştur. İstilâcılara karşı yürüttüğü mücadelenin en çetin günlerinde bile Atatürk, barışın ve barışçı vasıtaların hararetili savunucusu olmuş ve istilâcıların, Türk milletinin haklarını barışçı yollarla kabul etmemelerine teessüf etmiştir. Çok çetin çarpışmalardan sonra düşmana ağır bir şamar indirdiği Sakarya Zaferi'nden sonra bile “*Biz cenkçi değiliz. Sulhperveriz. Ve bir an evvel sulhün teessüsünü görmek ve ona yardım ve hizmet etmek isteriz.*” demiştir.

Atatürk'ün bilhassa Millî Mücadele sırasında savunduğu barışçılık fikrini ve inancını, harbin taktik veya stratejik bir icabı olarak almak son derece yanlıştır. Atatürk muharebe meydanlarının büyük kumandanı ve askerlik sanatının büyük ustası olmasına rağmen, savaşa değil, barışa inanmıştır. Millî Mücadele'den yıllar sonra söylediği şu sözler, barışa olan inancının hem en samimi hem de en mantıklı ifadesidir: “*Harpçi olamam. Çünkü harbin acıklı hallerini herkesten iyi bilirim.*”

Atatürk gerçekten barışseverdir. Çünkü, barışsever olmanın yüksek bir insanlık vasfı olduğuna inandığı kadar, barışseverliğin Türk dış politikası bakımından da gerçekçi olduğunu görmüştür. Onun içindir ki, Cumhuriyet'in ilânından birkaç ay sonra yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin dış politikasını şöyle vasıflandırmıştır: “*Cumhuriyet'in siyaset-i hariciyede veçhesi, müstakimane ve halisane olarak sulhün ve muahedatın muhafazasına müteveccihdir.*”

Atatürk'ün buraya aldığımız sözlerinden, barışla ilgili olarak bir başka husus da ortaya çıkmaktadır. Atatürk, barışın ve antlaşmaların (muahedatın) korunmasından söz ediyor. Demek ki, Atatürk'e göre

antlaşmalara saygı ve antlaşmaların korunması, barışın devam ettirilmesi bakımından mühimdir. Atatürk'ün, antlaşmalara saygı ile barışın korunması arasında böyle kuvvetli bir bağlantı kurması, günümüzün milletlerarası politikası bakımından büyük bir değer ifade etmektedir. Günümüzde milletlerarası politikanın ve dolayısıyla barışın korunmasının önde gelen problemi, antlaşmalara saygısızlığın normal bir pratik haline getirilmiş olmasıdır. Türkiye 1963'den beri devam eden Kıbrıs buhranında, Yunanistan'ın her geçen gün Lozan Antlaşması'na indirdiği darbelerde bu problemle karşı karşıya gelmektedir. 1975'de 35 devlet tarafından imzalanan Helsinki Deklârasyonu denen ve bir bakıma barışın ifadesi olan "detente"ı sağlayan antlaşmalara Sovyet Rusya'nın indirdiği darbeleri de bu arada belirtmek gerekir.

Bunun dışında Atatürk, dünyada barışın korunması bakımından başka birtakım unsurları da gerekli görmektedir. Bunların başında güvenlik meselesi gelmektedir ki, buna biraz aşağıda temas edeceğiz. Güvenliğin dışında, barış için Atatürk'ün gerekli gördüğü diğer unsurlar şu şekilde belirtilebilir:

Barış politikası ve barışın korunması ile ilgili olarak Atatürk'ün çok ehemmiyet verdiği bir diğer nokta da milletlerarası dengesizliklerin yok edilmesidir. Atatürk, milletler arasındaki büyük ekonomik farklılıkların ve dengesizliklerin barış için tehlike olacağına ve milletlerarası ekonomik refah gerçekleştirildiği sürece barışın devamlı ve sağlam olacağına inanmıştı. Bu inancını şu sözlerle belirtiyordu: *"Şuna da kaniim ki, eğer devamlı bir barış isteniyorsa, kitlelerin vaziyetlerini iyileştirecek beynelmilel tedbirler alınmalıdır. İnsanlığın heyet-i umumiyesinin refahı, açlık ve taziykin yerine geçmelidir."*

Atatürk bu sözleri 1935 yılında söylemiştir. Halbuki, bundan 45-46 yıl önce bu sözlerle işaret edilen mesele, günümüzün en mühim milletlerarası meselesi haline gelmiştir. Bugün, günümüzün milletlerarası münasebetlerinde ekonomik meseleler, kalkınma çabaları ve problemleri, ekonomik dengesizlik, ekonomik iş birliği meseleleri, kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkeler münasebetleri, ham maddeciler ve sanayiciler veya başka bir deyişle kuzey ve güney

ölkeleri arasındaki münasebetler ve bu münasebetlerdeki ekonomik meseleler, en fazla ağırlığa sahip olan konulardır ve barışın korunması ile bu meselelerin çözümlenmesi arasındaki sıkı bir bağlantı vardır. Atatürk, bugünün gerçeğini daha nerdeyse 50 yıl önce görmüş ve bizi uyarak bize ışık tutmuştur. Şunu kabul etmek gerekir ki, Atatürk bu uyarıyı yaptığı zaman, dünyada pek az kimse, ekonomik meselelerle barışın korunmasında bu günkü gibi sıkı bir bağ bulunduğunu biliyordu.

Barışın korunmasının etkili tedbirlerinden bir başkasını da Atatürk, bir milletlerarası teşkilat fikrinde görmüştür. Bunun içindir ki, I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti fikrini daima savunmuş ve benimsemiştir. Atatürk'e göre, Milletler Cemiyeti, yani milletlerarası teşkilat, bütün milletler için bir "selâmet" vasıtası idi.

Bununla beraber, Atatürk'e göre, milletlerarası teşkilatın barışın korunmasında ve devam ettirilmesinde etkili olabilmesi için birtakım vasıflara sahip olması gerekirdi. Atatürk'ün çeşitli sözlerinden tesbit ettiğimiz bu vasıflara baktığımızda, onun işaret ettiği noktaların bugün de Birleşmiş Milletler için söz konusu olabileceğini görmekteyiz. Atatürk'ün milletlerarası teşkilatın gerekli vasıfları olarak tesbit ettiğimiz hususlar şunlardır:

Milletler Cemiyeti veya milletlerarası teşkilat "hâlis bir mefkure"ye dayanmalıdır. Yani, milletlerarası teşkilatın üyeleri her şeyden önce iyi niyete sahip olmalı ve bu teşkilatın fayda ve başarısına iman etmelidir. Fayda ve başarısı için çalışmalıdırlar. Üyeler, bir milletlerarası teşkilata iyi niyetle, ancak barışın korunması vasıtası olarak bağlandıkları ve bu teşkilatı kendi hasis menfaatleri için kullanmaktan kaçındıkları takdirde, bu teşkilat, yani Milletler Cemiyeti veya Birleşmiş Milletler başarılı olabilirdi.

Yine Atatürk'e göre, milletlerarası teşkilat, "Kavilere vasıta-i tahakküm" olmamalıdır. Yani, milletlerarası teşkilat büyük ve kuvvetli devletlerin politikalarının âleti olmamalı, onların kontrolü altına girmemeli ve onların politikaları için bir tahakküm yani hükmetme

ve üstünlük kurma vasıtası teşkil etmemelidir. Bilhassa Milletler Cemiyeti'nde bunun tamamen aksi olmuştur. Milletler Cemiyeti'nin bu aksaklığı Birleşmiş Milletler'de bir dereceye kadar tashih edilebilmiş ise de tamamen yok edilmiş değildir.

Milletlerarası teşkilat, milletler arasında “*âhenk*”i temin etmelidir. Yani, milletler arasındaki anlaşmazlıkları çözümleyerek, bunlar arasında yakınlaşma ve ahenk sağlanmalıdır. Milletler Cemiyeti bu bakımdan Atatürk'ün tenkitlerine hedef olduğu gibi, Birleşmiş Milletler'in de bu konuda daha başarılı olduğunu söylemeye imkân yoktur.

Atatürk'e göre, milletlerarası teşkilat, milletler arasındaki “*ihtilafatı hak ve adl dairesinde tetkik ve halle medar*” olmalıdır.

Esasında bu çeşit milletlerarası teşkilatın esas görevi de anlaşmazlıkların hak ve adalet çerçevesinde çözümlenmesini sağlamaktır. Ne Milletler Cemiyeti ne de Birleşmiş Milletler Teşkilatı bu konuda iyi ve başarılı bir imtihan verebilmiş değildir. Atatürk de bu sözleri 1924 yılında söylediği zaman, Türkiye'nin başında bir Musul meselesi vardı ve Atatürk Milletler Cemiyeti'nden, Musul meselesinin hak ve adalet çerçevesinde halledilmesini beklemekteydi. Ne yazık ki, İngiltere'nin hâkim olduğu Milletler Cemiyeti, tamamen politik sebeplerle Musul meselesinde Türkiye'nin aleyhine karar vermiştir.

Nihayet, milletlerarası teşkilat konusunda mühim olan, yine Atatürk'ün ifadesi ile, “*Muhtemelen bir mütearrıza, taarruzun yanına kâr kalmayacağını açıkça anlatacak beynelmilel teşkilatın kurulmasıdır.*” Esasında, bir milletlerarası teşkilatın kurulmasındaki ana maksat da budur. Ve böyle bir teşkilatın barışın korunmasındaki temel görevi de saldırganların hevesini kırabilecek bir güce sahip olmasıdır. Atatürk bu noktaya da barışın korunması bakımından çok ehemmiyet vermiştir. Fakat gerçek şudur ki ne Milletler Cemiyeti ne de Birleşmiş Milletler bu görevini tam manasıyla ifa edebilmiş değildirler. Bundan dolayıdır ki, her iki teşkilat zamanında da barışın sık sık bozulduğu görülmüştür. Çünkü her iki teşkilat da saldırganın heves ve cesaretini kırabilecek güce sahip olamamıştır.

Mamafih, şunu da ilave edelim ki, 1930'ların ortalarından itibaren Avrupa ufuklarını kara bulutlar kaplamaya başladığı zaman, Atatürk, yine de Milletler Cemiyeti'ni barışa koruyacak en etkili vasıta olarak görmüş ve Türkiye'nin bu milletlerarası teşkilata olan bağlılığını, 1 Kasım 1937'de TBMM'yi açış konuşmasında şu sözlerle ifade etmiştir:

“Milletler Cemiyeti'nin geçirmekte olduğu çetin safhalarda Cumhuriyet hükümeti, bu milletlerarası kuruluşa olan bağlılığını her safhada göstermek suretiyle, barış idealine en uygun yoldan ayrılmamıştır.” Kısacası Atatürk, Milletler Cemiyeti'ne bağlılığı, her şeye rağmen, barış idealine en uygun yol olarak görmektedir.

Güvenlik Politikası

Atatürk hararetli bir barış taraftarı olmakla beraber, barış meselesinde hiç de hayalci olmamıştır. Yani, her ne bahasına olursa olsun barış isteyen bir “pasifist” değildir. Atatürk'ün barış politikası “güvenlik” kavramı ile iç-içedir. Bir başka deyişle, barışı daima güvenliğe dayandırmıştır. Barış politikası, Türkiye'nin güvenlik politikası ile daima beraber yürümüştür.

Barışın ayrılmaz bir parçası olan güvenlik ise, her şeyden önce, Türk milletinin kendi gücüne dayanması gerek askeri alanda gerek ekonomik alanda Türkiye'nin güçlü olmasıdır. Bu hususu Atatürk şöyle ifade etmektedir:

“Hiçbir millet ve memlekete karşı tecavüz fikri beslemeyiz. Fakat varlığımızı ve bağımsızlığımızı korumak için, bir de milletimizin iç rahatlığı ve gönül huzuru ile çalışarak müreffeh ve mesud olmasını temin için, her vakit memleket ve milletimizi korumaya gücü yeter bir orduya sahip olmak da ülkümüzdür.”

Yine Atatürk, barış ile güvenlik arasındaki bağlantıyı şu sözlerle belirtmektedir:

“Türkiye'nin emniyetini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır.”

Atatürk'ün 1 Kasım 1931'de TBMM'yi açarken söylemiş olduğu şu sözler göstermektedir ki, barış politikası Türkiye'nin güvenliğini sağlama gayesine yönelik olmalıdır. Barış, Türkiye'nin güvenliğine hizmet etmelidir. Daha açıkçası, önce güvenlik, sonra barıştır. Veya barış Türkiye'nin güvenliğini sağladığı ölçüde geçerli olacaktır.

Atatürk'ün barış ile güvenlik arasında kurduğu bu bir çeşit organik bağ dolayısıyla belirtilmesi gereken bazı hususları şu şekilde açıklayabiliriz:

1. Milletlerarası münasebetlerde barış ve güvenlik şümullü olmalıdır. Yani barış ve güvenliğin etkili olabilmesi için bütün milletleri içine almalıdır. Eğer barış ve güvenlik bir kısım milletler için söz konusu olur, diğerlerini dışarda bırakırsa, bu durum birincilerin ikincilerin üzerinde bir hareket serbestisi, yani onlar üzerinde bir tahakküm elde etme imkânına sebep olur. Atatürk bu noktayı şöyle belirtmektedir:

“Siyasî âlemde bir müddetten beri müteakabil emn ü selamet (karşılıklı güven) mevzuu üzerinde sarf olunan faaliyetler calib-i dikkattir. Müteakabil emn ü selamet bütün dünya milletlerinin temenni eylemesi lazım olan bir esas saadettir. Ancak emn ü selamet bütün milletlere teşmil edilmedikçe, umumu bir sulhü temine matuf olmaktan ziyade, saha-yi faaliyet tasmim olunan (tasarlanan) bir kısım milletlere karşı diğer bir kısım milletlerin iktisab-ı serbestisini temin mahiyetinde telakki olunmak zaruridir.”

2. İkinci, barış ve güvenliğin müteakabiliyet yani karşılıklılık esasına dayanmasıdır. Burada bilhassa söz konusu olan Türkiye'nin üzerine aldığı taahhütlerdir. Atatürk bu gibi tertibat ve mükellefiyetlerin, karşılıklı bir güvenlik sağlaması esası üzerinde durmakta ve bu konudaki endişe ve düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir:

“Biz beynelmilel münasebatta müteakabil emniyet ve riayet istihdaf eden (hedef alan) açık ve samimi politikanın enhar (ateşli) taraftarıyız. Hassasiyetimizi bu vadide tezahür eden tertibat ve tekellüfata (zorluklara) karşı bunların bizim için de fiili ve hakiki bir emniyet vücuda getirip getirmeyeceği noktasındadır.”

3. Barış ve güvenlik bağlantısı konusunda belirtilmesi gereken bir üçüncü nokta da Atatürk'ün "*kolektif barış*" ve "*kolektif güvenlik*" kavramlarını Türk dış politikasının ağırlıklı unsurları haline getirmesidir.

Atatürk'ün insanlık camiasına verdiği ehemmiyet göz önüne alınınca, kolektif barışın ehemmiyeti kendiliğinden anlaşılır.

Diğer yandan, kolektif barış kavramı, münferit barışların, yani ikili barışların Türkiye'nin güvenliği için yeterli olamayacağının bir ifadesidir. O zaman kolektif barış ve bundan doğan kolektif güvenlik nedir?

Atatürk'ün düşünce sisteminde, en sağlam barış genel barıştır. Lâkin bunun sağlanmasındaki güçlük dolayısıyla Atatürk, dış politikada bölgesel barışa da Türkiye'nin güvenliği açısından birinci derecede ehemmiyet vermiştir.

Başka bir ifade ile, bütün kusurlarına rağmen, Atatürk, Milletler Cemiyeti'nin sağlayacağı genel bir barışın taraftarı olmuş ve genel bir barışın daha sağlam ve müstakar olacağını görmüştür. Lâkin, Milletler Cemiyeti'nin böyle bir barışa ve güvenliği sağlamadaki âczini de tesbit ettiği içindir ki, daha dar çerçeveli kolektif barışın, yani mıntıkavi, bölgesel barışı güvenlik açısından yararlı ve zaruri mütalaa etmiştir.

1. Balkanlar'daki revizyonist devletlere karşı 1934'de kurulan Balkan Antantı, İtalya'nın Akdeniz'de ortaya çıkardığı tehdit ve tehlikeye karşı 1936'daki Akdeniz Paktı ve yine İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinden sonra Ortadoğu için meydana getirdiği tehdit ve tehlikeye karşı tesis edilen 1937 tarihli Saadâbad Paktı, hep kolektif barış ve kolektif güvenlik tedbirlerine örnektir.

Atatürk 1935'de bir yabancı gazeteciye verdiği beyanatta, "*Mıntıkavî misaklar sulhün muhafazası için kıymetlerini şimdiden ispat etmişlerdir*" derken, 1937'deki Saadâbad Paktı'nı da "*Kayda değer sulh eserlerinden biri*" diye tavsif etmiştir. Böylece Atatürk, bölge ittifaklarını sadece bir güvenlik unsuru olarak değil, fakat aynı zamanda bir barış unsuru olarak da değerlendirmiştir.

2. Nihayet, Atatürk'ün barış ve güvenlik politikasında ehemmiyet verdiği konulardan biri de silahtsızlanma olmuştur. Atatürk silahtsızlanmayı kolektif barış ve güvenliğin temel unsurlarından biri olarak gördüğü içindir ki, 1926'da Milletler Cemiyeti çerçevesinde başlayan silahtsızlanma konferanslarına yakın ilgi göstermiş ve Türkiye, katıldığı bu konferanslarda etkili bir silahtsızlanma için samimi gayret sarf etmiştir.

Mamafih, hemen işaret edelim ki Atatürk, silahtsızlanma hususundaki iyi niyet ve çabalarına rağmen, milletlerarası hayatın realitesini hiçbir zaman gözden kaçırmamış ve Türkiye'nin silahlanmasını daima birinci planda tutmuştur.

Batıcılık

Atatürkçülüğü batılılaşmadan ayırmak mümkün değildir. Hatta Atatürkçülük denildiği zaman ve Atatürk inkılaplarından söz edildiği zaman ilk akla gelen onun batıcılığıdır. Daha Millî Mücadele'nin ilk adımını atarken yeni bir "Türk Devleti" kurmaya karar verdiği zaman, kafasındaki model Batı modeli idi. Siyasi ve sosyal modeli ile Batı, Atatürk'ün kafasındaki devlet modeli idi.

Atatürk'ün Batı'ya olan bağlılığı ve batılılaşmaya verdiği ehemmiyet, Batı'ya hususi bir alâka ve sempati duyduğu için değil, Batı'nın, çağın en ileri medeniyetini temsil etmesindedir. Yani Atatürk için batılılaşma, medenileşme ile aynı manadadır. Atatürk bu gerçeği daha 1923'de şu şekilde belirtmekteydi:

"Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye'de asrî, binaenaleyh batılı bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de Batı'ya yönelmemiş millet hangisidir?"

Atatürk'ün milliyetçiliği ile batıcılığı, ilk bakışta birbiri ile çelişir gibi görünmekte ise de Atatürk bu ikisinin sentezini gayet güzel yapmıştır. Çünkü Atatürk'ün milliyetçiliği Türk milletine millî şahsiyetini vermek suretiyle onu yüceltmek ve yükseltmek amacını taşı-maktaydı. Bu da ancak muasır medeniyeti benimsemekle mümkün

olurdu. Muasır medeniyet ise batıda idi. Fakat ne var ki, Atatürk'ün düşünce sisteminde, her millet için ayrı milliyetçilik söz konusu olmasına karşılık, medeniyet tek idi. Yani medeniyetin milliyeti olmadığına göre, milliyetçilik ilkesi ile çatışması veya çelişmesi de söz konusu olamazdı. Bu hususu Atatürk şu şekilde açıklamaktadır:

“Memleketler muhteliftir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin gelişmesi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lazımdır.”

Kaldı ki, buna rağmen Atatürk Batı medeniyetini aynen alıp tatbik etme heveslisi de olmamış ve bir senteze gitmesini bilmiştir. Kendisi şöyle diyor: *“Biz Batı medeniyetini taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için dünya medeniyet seviyesi için benimsiyoruz.”*

Atatürk batıcılık meselesini tarihi perspektif içinde değerlendirecek, *“Biz daima şarktan garba yürüdük. Vücutlarımız şarkta ise, fikirlerimiz daima garba müteveccih kalmıştır.”* dedikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sebeplerinden biri olarak, batılılaşmadaki ihmalini göstermekte ve tarihî tespiti yapmaktadır:

“Osmanlı İmparatorluğu'nun sükutu, garbe karşı elde ettiği muvaffakiyetlerden çok mağrur olarak, kendisini Avrupa milletlerine bağlayan rabitaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi, bunu tekrar etmeyeceğiz.”

Yaşama felsefesinin temelinde batıcılık yatan bir devletin dış politikada da Batı'ya dönük olmaması tabiatı ile imkânsız idi. Bu sebeple gerek Millî Mücadele'de gerek ondan sonra Atatürk'ün Batılılara yaklaşmak için hiçbir fırsatı kaçırmamaya dikkat ettiğini görüyoruz.

Fakat buna rağmen Atatürk'ün Batı ile yakın bağ kurmada ciddi güçlüklerle karşılaştığı ve Batı ile münasebetlerin uzunca bir süre rahat gitmediği de bir gerçektir. Bu durumun tek izahı, Atatürk'ün dış politikada da batıcılık ilkesine getirdiği sentezdir. İster dış politika olsun ister iç politika, yani Türk toplumunun çehresini değiştiren inkılâplar olsun, bunların hepsi Atatürk'ün düşünce sisteminin bütünü içinde cereyan etmektedir. Bir sahada yapılan, diğer sahada

yapılandan kopuk olarak cereyan etmemektedir. Daha başlangıçta da söylediğimiz gibi, her şey sabit bir çatının çerçevesi içinde oluşmakta ve şekillenmektedir. Bu çatının dışında oluşturulup da sonradan bu çatının içine tatbik edilmemektedir.

Dış politikanın batıcılığı da böyle olmuştur. Batılılar, Atatürk düşüncesinin diğer temel ilkelerine ve bilhassa dış politika sahasına bağımsızlık ve eşitlik, haklara saygı gibi yeni Türkiye devletinin varlığının temel taşları olan ilkelere saygı gösterdikleri sürece, içerdeki batılılaşma dış politikaya da aksedebilmiştir. Batı dünyası bu temel ilkelere gözlerini kapadıkları zaman, Atatürk düşüncesinin batılılaşma prensibi ancak dâhilî planda kalmış, milliyetçilik ve Türkiye'nin millî menfaatleri dış politikada her şeyin üstünde tutulmuştur.

Bunun dışında, Atatürk dış politikasında Batı'ya teveccüh, aynı zamanda, dış tehlikelere karşı Türkiye'nin güvenliğinin bir faktörü olarak mütalaa edilmiştir.

Anti-Emperyalizm

Hemen belirtelim ki buradaki “Emperyalizm” kelimesini Marksist terminolojinin anladığı manada değil, sömürgecilığe, kimin tarafından olursa olsun milletlerin ezilmesine karşı gelme şeklinde kullanılmaktayız.

Atatürk'ün sömürgecilığe karşı oluşu, günümüzde gördüğümüz birtakım ideolojik sahtekârlık değil, insana ve millî haysiyete verdiği samimi ve gerçek değerden kaynaklanmaktadır.

Esasına bakılırsa, Atatürk'ün düşünce sistemi bütünü ile göz önüne alınınca, bu sistemin her parçasının, sömürgecilikte taban tabana zıt olduğu derhal tesbit edilir. Atatürk'ün sadece bağımsızlık ilkesi, sömürgeciliğin temellerini sarsmaya yetmiştir. Ve Atatürk Millî Mücadele'ye başladığı ilk günden itibaren, giriştiği teşebbüsün sadece Türk'ün değil, aynı zamanda, sömürge halinde yaşayan *mazlum* milletlerin davası olduğunun tam şuuruna sahip bulunmaktaydı. Atatürk şöyle diyordu:

“Türkiye’nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye büyük ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği, bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan şark milletleriyle beraber yürüyeceğinden emindir.”

Ve Atatürk *“Yeni bir tarih yapacağız.”* diyordu. Bu tarih, sömürgeciliğin ortadan kalkması ve yeni bir devrin başlamasıydı. Atatürk’ün ve Türk milletinin Millî Mücadele’si, Asya ve Afrika’nın sömürge halklarına ilk bağımsızlık ışığını yakmıştır.

Yine Atatürk, bir konuşmasında, Millî Mücadele ile sömürge halklarının durumu arasındaki bağlantıdan söz ederken, *“Türk milleti Kurtuluş Savaşı’ndan beri, hatta bu savaşa atılırken bile, mahkûm milletlerin hürriyet ve bağımsızlık davaları ile ilgilenmeyi o davalara yardım etmeyi benimsemiştir.”* demektedir. Burada dikkati çeken husus, Atatürk’ün sömürge halkları için, hürriyeti olmayan “mahkûm” milletler yani hapse atılmış milletler tabirini kullanmasıdır.

Atatürk, sömürgeciliği veya emperyalizmi, hürriyet ve bağımsızlık meselesinin dışında da insanlık haysiyetine yakışan bir durum olarak görmemiş ve meseleyi insan haysiyeti açısından değerlendirmiştir. Bu bakımdan, Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlığını elde etmesi gibi, bir gün bütün sömürge halklarının hürriyet ve bağımsızlığına kavuşacağına ve insanca yaşama imkânını elde edeceğine inanmıştı. Çünkü Atatürk’e göre:

“İnsanlığa yönelmiş fikir hareketi er geç muvaffak olacaktır. Bütün mazlum milletler zalimleri bir gün yok edecek ve ortadan kaldıracaktır. O zaman dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir sosyal duruma erişecektir.”

Atatürk sömürgecilik ve emperyalizm konusunda 1933 yılında şu söyledikleri ile adeta Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın ve 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin prensiplerini vazetmekteydi: *“Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün Doğu milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum. Bağımsızlık ve hürriyetine*

kavuşacak daha çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşları, şüphesiz ki ilerlemeye ve refaha yönelmiş olarak vuku bulacaktır. Bu milletler, bütün güçlüklerle ve bütün engellere rağmen, mânileri yenecekler ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır.”

“Müstemlekecilik ve emperyalizm yer yüzünden yok olacak ve yerlerini, milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir âhenk ve iş birliği çağı alacaktır.”

Anti-Komünizm

Atatürk'ün Millî Mücadele sırasında Sovyetlerle kurmuş olduğu münasebetler ve bu münasebetleri Millî Mücadele'den sonra da devam ettirmiş olması, son yirmi yıl içinde gerek Sovyetler Birliği gerek Türkiye'deki sol akımlar ve yayınlar tarafından bir hayli istismar edilmiştir. Nerede ise, Atatürk Türkiye'de komünist bir düzen kurmak isteyen Marksist bir kahraman haline getirilmiştir.

Halbuki gerçekler bunun tamamen aksidir. Atatürk Türkiye'ye komünizmi getirmek şöyle dursun, aksine komünizme cephe almış ve gerek Millî Mücadele'de gerek Cumhuriyet döneminde Türkiye'de ortaya çıkan gizli veya açık komünist faaliyetlerini bertaraf etmek için her türlü tedbiri almaya bilhassa dikkat etmiştir.

Esasında, Atatürkçülüğün ilkeleri ile Marksizm'in prensiplerini ve fikirlerini yan yana getirdiğimizde, bu ikisinin birbirine taban tabana zıt olduğunu görmek için çok zeki olmaya ihtiyaç yoktur. Lâkin, Türkiye'deki komünist faaliyetleri ya bunun tamamen tersini göstermeye gayret etmişler veya bazıları da Atatürkçülüğü, komünizme giden yolu açmak için bir vasıta gibi kullanmak istemişlerdir.

O halde Türk-Sovyet münasebetlerinin ve bilhassa Atatürk'ün Sovyetlere karşı politikasının gerçek mahiyeti nedir?

Bu soruya cevap verebilmek için şu noktaları açıklamak gerekmektedir:

1. Atatürk Millî Mücadele'ye başladığı zaman, memleketin içinde bulunduğu karışıklık ve yoksulluk, savaşın yıkıntıları, istilacılara karşı

yürütülecek mücadele için destek olma ve maddî imkanlar sağlama bakımından gayet aleyhte idi. Buna karşılık karşımızdaki düşman, Batı'nın üç büyük devletini ve bu üç büyük devletin silah gücünü arkasına almış öyle geliyordu. Bu durum karşısında, silahlı bir mücadele için muhakkak dışardan bir yardım gerekmekteydi. Halbuki bu sırada Türklere dışardan yardım yapabilecek hiçbir devlet yoktu.

Bunun tek istisnasını Sovyet Rusya teşkil diyordu. Bu sırada Türkiye gibi Sovyet Rusya da Batılıların saldırısına uğramıştı. Bu saldırı doğrudan doğruya bir saldırı olmamakla beraber, Millî Mücadele'ye karşı yaptıkları gibi, Bolşevik rejimin aleyhtarı olan kuvvetleri destekliyorlardı. Yani, kısacası hem Sovyet Rusya hem de Atatürk, aynı düşmana, Batı'ya ve bilhassa İngiltere'ye karşı mücadele etmekteydiler. Sovyet Rusya Atatürk için adeta tabîî bir müttefik olmuştu.

Atatürk meseleye bir kuvvet münasebeti ve bir kuvvet dengesi gibi tamamen klasik diplomasinin kombinezonları açısından bakmış olup, Atatürk'ün bu politikasında herhangi bir doktriner sebep aramak, gerçekleri yalana çevirmekten başka bir şey olamaz. Onun içindir ki, Atatürk, Türk-Sovyet münasebetlerinin ve yakınlaşmasının “*Avamil-i tabiiyeden mütehasıl*” olduğunu ve “*Cümlemizin menafi ve mekasidına uygun*” bulunduğunu söylemiştir. Açık ifadesi ile, Türk-Sovyet yakınlaşması, o günkü politik ve diplomatik şartların tabiatından doğan ve her iki tarafın işine gelen, çıkarlarına yarayan bir hadisedir. Atatürk için mesele bu kadar basittir.

2. Atatürk, davranışları ile olduğu kadar, defalarla yaptığı açıklamalarla da kendisinin Sovyet Rusya ile münasebetlerinde hiçbir doktriner ve ideolojik unsur bulunmadığını da kesinlikle belirtmiştir. Bu mesele daha Millî Mücadele'nin başında da konu edilerek şüpheler ortaya atılmıştır. Bunun üzerine Atatürk 14 Ağustos 1920'de bir soru önergesi üzerine TBMM'de yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir:

“Biz memleket ve milletimizin mevcudiyetini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman, kendi nokta-i nazarlarımıza tabi bulunuyorduk ve kendi kuvvetimize istinad ediyorduk. Hiçbir kimseden ders

almadık. Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensibimiz, cümlece malumdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık.”

1921 Şubat’ında ise, yani 16 Mart 1921 Türk-Sovyet Antlaşması’nın müzakereleri yapılırken ve Sovyetlerden yardım alınmaya çalışılırken, *Hakimiyet-i Millîye* gazetesine verdiği bir mülakatta, “*Komünizm ile Rus dostluğu arasında bir münasebet var mıdır?*” sualine de gayet açık olarak şu cevabı vermiştir:

“Komünizm içtimai bir meseledir. Memleketimizin hali, memleketimizin içtimai şeraiti, dini ve millî an’anelerinin kuvveti Rusya’daki komünizmin bizde tatbikine müsait olmadığı kanaati teyid eder mahiyettedir. Hatta bizzat Rusların mütefekkirleri dahi bizim için bu hakikatin sübutuna kail bulunuyorlar.”

Atatürk’ün bu son cümlesi gerçeği aksettirmektedir. Çünkü, biraz aşağıda bahsedeceğimiz gibi, bu sırada Sovyetler Atatürk’ü bir “*Burjuva Paşası*” bir “*Burjuva milliyetçisi*” olarak görmekteydiler.

Atatürk’ün bu sarih açıklamalarına rağmen, bilhassa Batı dünyası, Atatürk’ün, Millî Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Anadolu’da komünizmi yerleştireceği şüphesinden kendilerini kurtaramamışlardır. Onun içindir ki, Büyük Zafer’den sonra bir yabancı gazeteci Atatürk’le mülakat yaparken, “*Türkiye’de bir komünist idare mi tesis etmek istiyorsunuz?*” sorusunu sormaktan kendini alamamış ve bunun üzerine Atatürk bu konudaki kesin düşüncesini Millî Mücadele’nin sonunda bir kere daha açıklayarak şöyle demiştir:

“Şurası unutulmamalı ki, bu idare tarzı bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz ne Bolşevik’iz ne de komünist. Ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkâruz. Hulâsa bizim şekl-i idaremiz tam bir demokrat hükümetidir. Ve lisanımızda bu hükümet “Halk Hükümeti” diye yâd edilir.”

3. Burada bir noktayı daha belirtmek isteriz. Hiç kimse inkâr edemez ki, Atatürk inkılâplarının Türk milleti tarafından kabulünde Atatürk’ün şahsiyeti ve kudreti büyük rol oynamıştır. Bütün inkılâpların

otoritesi Atatürk'ün şahsiyeti ve Türk milleti üzerinde bu derece derin bir etkinliğe sahip bir insan, isteseydi ve inansaydı, bu memlekete komünizmi getirmekte güçlük mü çekerd? Ama Atatürk komünizme evvelâ kendisi inanmamış ve memleketin ve milletin hayrına gördüğü her fikir ve sistemi tatbik etmekten de kaçınmamıştır.

4. Bütün bu gerçeklere rağmen Sovyetler Atatürk'ten ne beklemiştir? Şimdi bu sorunun cevabını ana hatları ile açıklamaya çalışalım.

O zamanlar ve sonradan yayınlanan Sovyet belgeleri göstermektedir ki, Sovyetler, Atatürk'ün liderliğindeki millî kurtuluş mücadelemizi bir “*proleter*” ihtilali olarak değil, bir “*burjuva-milliyetçi*” ihtilali olarak görmüşlerdir. Buna rağmen, Millî Mücadele'yi desteklemeye karar vermişlerdir. Bunun da iki sebebi vardı.

Birincisi, Sovyetler, Atatürk'ün liderliğindeki millî kurtuluş mücadelesinin, Batıların Asya ve Afrika'daki sömürgelerinin Müslüman halklarına örnek olarak onları ayaklandıracağını ve bu suretle Batı kapitalizminin dayanağı teşkil eden sömürgelerde genel bir ayaklanma çıkacağını ümit ediyorlardı. İnançlarına ve ümitlerine göre, bütün sömürgeler ayaklanacak olursa, Avrupa kapitalizminin en kuvvetli dayanağı çökeceğinden, tam bu sırada Avrupa'daki işçi kitlesi de ayaklanarak iktidarı ele geçirip komünist rejimi kuracaktı. Atatürk'e bu kadar geniş bir tasarı ve tahayyül içinde yer vermişlerdi.

Bununla beraber, Sovyetler, Atatürk'ü bir burjuva milliyetçisi olarak gördüklerinden ve ona itimat etmediklerinden Ankara hükümetine yardım yaparken gayet hesaplı ve ölçülü olmaya dikkat etmişlerdir.

İkinci olarak, Sovyetler bir yandan yardım yaparken, öte yandan da Atatürk'ün “burjuva-milliyetçi” ihtilalini bir “proleter” ihtilaline, bir “işçi-köylü” ihtilaline dönüştürmek için Anadolu'da komünizmi yaymak için geniş bir yeraltı faaliyetine girişmişlerdir. Atatürk de bunu gördüğü için, bu faaliyetlere karşı çeşitli tedbirler almış ve komünizm meselesi yıllar boyu Ankara-Moskova münasebetlerinde soğukluk ve çatışma yaratan bir konu olmuştur. Çünkü Atatürk Türk-Sovyet münasebetlerine halktan halka münasebetler olarak değil, “devletten devlete resmi münasebetler” olarak bakarken,

Sovyetler bu münasebetleri halktan halka haline getirmeye çalışmışlardır. Sovyetlerin bu çabalarına son yıllarda ve hatta bugün bile çok sık rastlamaktayız.

5. Bu konuyu kapatmadan önce belirtmek istediğimiz son nokta da son yıllarda yoğun bir şekilde kullanılmak istenen bir uydurma hikayedir. Bu da sözüm ona Atatürk-Lenin dostluğudur. Sovyet propagandasının ve Türk komünistlerinin bu uydurması, bir ara bu memlekette geçer akçe haline getirilmiştir.

Hemen söyleyelim ki, böyle bir dostluk yoktur ve hiç mi hiç mevcut olmamıştır. O kadar olmamıştır ki, Millî Mücadele sırasında Atatürk'ün Lenin'e yazdığı mektuplara Lenin tenezzül edip kendisi cevap vermemiş, Dışişleri Bakanı Çiçerin'e cevap verdirtmiştir.

Kaldı ki, Lenin de öyle Atatürk'le sıkı-fıkı dostluk kuracak kadar da yaşamamıştır. Lenin 1924 Ocak ayında, yani Cumhuriyet'in ilanından birkaç ay sonra ölmüştür. Yani, 1920-23 arasında Atatürk Millî Mücadele ile uğraşırken, Lenin de kendi derdi ile uğraşmaktaydı. Her ikisinin de öyle dostluk kuracak kadar zamanları olmamıştır.

ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKASI*

Millî Mücadele'de

ATATÜRK'ün Millî Mücadele'ye verdiği fikir sisteminin her yönünde olduğu gibi, millî kurtuluş çabasının dışarıya yönelen ilkelerinde de ilk kaynağı Erzurum ve Sivas kongreleri teşkil etmektedir. Yine bu kongreler göstermektedir ki, Türk milletinin birlikten yoksun bulunduğu, kurtuluş ümidinin görünmezliğinden ötürü her bölgenin ancak kendisini kurtarmaya çabaladığı ve Türk topraklarının ve Türk anavatanının çeşitli işgallerle parçalandığı bir sırada dahi Atatürk, millî kurtuluşun dış politikasını kesin bir açıklıkla tayin etmiş ve bu politikayı belirli amacına hiçbir sapma yapmadan yürütmüştür. Millî kurtuluş mücadelemiz, her şeyden önce, yeni bir vatan yaratma ve bu vatan üstünde Türk milletinin bütün halinde birliğini kurma amacını güttüğüne ve bu iki temel amaca en büyük engel, maddî ve mânevî şekilde, dışarı kuvvetlerden geldiğine göre, kurtuluş çabalarının esasta dışarıya yönelmesi tabîî bir sonuçtu. Bunun içindir ki, Erzurum ve Sivas kongreleri kararları da içerden fazla dışarıyı, istilâcî kuvvetleri ve devletleri hedef alan temel ilkeler olmuştur.

Atatürk, 24 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nde, Mütareke'den Meclis'in açılışına kadar geçen olayları anlatıp, Erzurum Kongresi'nden söz ederken, bu kongrenin temel meselesinin "millî sınırlar"ı çizmek olduğunu söylemiş ve "*Millet bütün makasında maddî ve hakikî düşünmek ve ancak kuvvet ve kudretiyle temin edeceği*

* Bu yazı 15 Kasım 1964 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanmıştır.

hususat üzerinde kendisine yeni bir hudut çizmek üzere idi. İşte bu kongre, bu hududu çizmiştir. Bir hudud-u millî çizmiştir.” demiştir. Milletın, gerçekçi düşünerek, kendi gücü ile çizebileceği bu “hudud-u millî”, batıda Edirne’yi de içine alan bugünkü Trakya sınırlarımız, doğuda ise, “elviye-i selâse [üç liva / sancak]” denen Batum, Kars ve Ardahan ile güneyde İskenderun’un güneyine kadar olan bölgeyi ve Irak’ta Musul, Süleymaniye ve Kerkük’ü içine almakta idi. Erzurum Kongresi kararlarında bu sınırlar için “*Hudud-u millîye dahilinde bulunan bilcümle aksam-ı vatan bir küldür. Yekdiğerinden infikâk kabul etmez.*” denilmiş ve Sivas Kongresi de “*mülkümüzün herhangi bir cüzünü terk ve ihmâl etmemek*” esasını buna eklemiştir.

A. Millî İstiklâl

Bu sınırlar içinde kurulacak yeni devletin tam bağımsızlığı konusunda da Atatürk, Erzurum Kongresi’nin benimsediği ilke hakkında şöyle demektedir: “*Yine en mühim esaslardan birisi, devletin, milletin dâhilî ve haricî istiklâlinden ibaretti. Millet istiklâlinden vazgeçmiyor ve geçmeyecek esası kabul edilmişti.*” Bu esas Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarında “her türlü işgal ve müdahalenin” reddi ile, “manda ve himaye kabul olunamaz” şeklinde ifade edilmiştir. Atatürk’ün deyimi ile bu ilkeler, “istiklâl-i millî ve istiklâl-i tam” adını almaktadır.

İstiklâl-i millî ve istiklâl-i tam bir “şart-ı esası” olmakla beraber, yine 24 Nisan 1920 tarihli konuşmasında bunu daha belirli bir biçime sokmuş ve daha açık bir sınırla bunu belirtmiştir. Atatürk’e göre, iç ve dış bağımsızlık temel olmakla birlikte, “milletin terakki ve tefeyyüzü için memleketin memuriyeti için” “haricî müzaherete ve muavenete tamamen muvafakat” edilecekti. “Ancak... müstakil kalmak sıfat-ı salahiyetini muhafaza etmek” te temel şartlardan biriydi.

Bu noktalar, Atatürk’ün kafasındaki yeni Türkiye devletinin temel unsurlarını çizdiği kadar, bu unsurlara dayanan ve bu unsurlardan hareket eden bir dış politikanın sınırlarını da açıklamaktaydı. Bu politika, Atatürk’ün düşünce ve görüş sisteminde “millî siyaset” dir.

Çünkü bu politika “millî” unsurlarla sınırlanmış olup, tarihin gördüğü herhangi bir imparatorluk yaratmak gibi hayalperest, realist olmayan bir tasarıya yönelmemekte, fakat bir millî varlığın kuruluş ve devamının sağlanması amacını gütmektedir. Atatürk, bu millî ve aynı zamanda realist siyaseti şöyle tanımlamaktadır.

“Bizim vuzuh ve kabiliyet-i tatbikiye gördüğümüz meslek-i siyasi, millî siyasettir. Milletimizin kavi, mesud ve müstakar (istikrarlı) yaşayabilmesi için devletin tamamen millî bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin teşkilat-ı dahiliyemize tamamen mutabık ve müstenit olması lazımdır. Millî siyaset dediğimiz zaman kastettiğim mana ve metlûl (anlaşılan) şudur: Hudud-u milliyemiz dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafaza-i mevcudiyet ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve umranına (imarına) çalışmak... Alelîtlak tûl emeller peşinde milleti işgal ve izrar etmemek... Medeni cihandan medeni ve insani muameleye ve müteakıl dostluğa intizar etmektir.”

Çünkü Millî Mücadele’nin diplomatik yalnızlığı içinde Sovyetler Birliği ile kurulan dostluk ve iş birliğinin sağladığı politik ve maddi avantajların yanında, çok küçük bir toprak parçasının terki, şüphesiz büyük bir önem ifade edemezdi. Bu küçük toprağın bırakılmasına karşılık elde edilen, Millî Mücadele amaçlarının doğudaki zaferi ve Misak-ı Millî’nin, bütün ilkeler sistemi ile büyük ve bizim gibi iç dış bağımsızlık mücadelesi yapan bir devlet tarafından tanınmasıdır. Atatürk, 1 Mart 1922’de Büyük Millet Meclisi’nin üçüncü toplantısını açarken yaptığı konuşmada, Sovyetler Birliği ile yapılan Batum’u bu devlete bırakan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması’nın önemini şu sözlerle belirtmiştir. *“Siyaset-i dahiliyemizde olduğu gibi siyaset-i haricimizde de umde-i esasiyemiz Misak-ı Millî mevadından ibarettir. Ve Misak-ı Millî’yi kabul ederek, maddiyat ve maneviyat sahasında istiklâl-i tammımızı tasdik edenleri derhal dost telâkki ediyoruz. Tam ve hakiki istiklâlimizi açık ve samimi en evvel teslim ederek bize yed-i muhadenetini uzatan Rus Şûralar Cumhuriyeti ile revabıt-ı uhuvvetkâranemizin tahkimi siyaset-i hariciyemizin esasıdır”*. Öte yandan, Moskova Antlaşması gerçekte millî sınırların

gerçekleştirilmesinde de büyük bir adım olmuştu. Çünkü bu antlaşmadan sonra, yine bu antlaşma çerçevesinde, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleriyle yapılan Kars Antlaşması, Misak-ı Millî’de öngörülen millî sınırları güvence altına almıştır.

İkinci olarak, bu antlaşmada, Misak-ı Millî’nin azınlıkların hakları konusunda kabul ettiği ilke, resmen kabul edilerek, bu hakların ancak diğer devletlerle eşitlik esası içinde olacağı belirtilmiş ve Atatürk’ün Batı dünyasına karşı o derece önem verdiği eşitlik ilkesi, bu dünyanın büyük bir üyesi tarafından resmen kabul edilmiştir. Bunun dışında, Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması gerek diplomatik bakımdan gerek Millî Mücadele’nin ideolojisi bakımından Batı’ya karşı kazanılmış büyük bir zaferi de ifade etmekteydi. Bu önemli noktanın belirtilmesini de yine Atatürk’e bırakmak en doğru yoldur. Atatürk bu konuda diyor ki: *“Bu mukavelenin umumi ve esasi bir ehemmiyeti vardır ki, o da bununla bizzat Sevr Muahdesi’ni vücuda getiren zümre-i itilâfiyenin en mühim bir rüknü olan Fransa’nın, muahede-i mezkûrenin kabiliyet-i tatbikiyeden mahrumiyetini fiilen ve hukuken kabul etmiş olmasıdır. Bu mukavele ile yüksek bir kıymet-i maneviyeyi haiz bir takım hukukumuzu istihsal eylemiş olmakla beraber, vatanın aziz bir parçasını da istihlâs etmiş olduk.”*

B. Batı Sınırımız

Batıdaki millî sınırlarımızın kazanılması ise, diplomasi yoluyla değil, gaflet içinde gerçeği göremeyenlere, millî gücün indirdiği darbe-lerle ve tartışma kabul etmeyen kesin zaferlerle mümkün olmuştur.

Şüphesiz bütün bu gelişmeler, aynı zamanda, “haricî istiklâl”imizin, yâni “istiklâl-i tam”ımızın kazanılması ise, Millî Mücadele’nin dış politika faaliyetlerinde en az millî sınırlar kadar uğraşma ve çabayı gerektirmiştir. Burada söz konusu olan esas mesele kapitülasyonlardır ve kapitülasyonlara son verilerek iç bağımsızlığımızın sağlanması mücadelesi, gerçeği bir türlü görmek istemeyen Batı’ya karşı yürütülmüştür.

C. Kapitülâsyonlar

Atatürk'ün kapitülâsyonlar, iç bağımsızlık ve dış yardım konularındaki düşünceleri gayet belirli, seçik ve aynı zamanda gerçekçi olmuştur. Türk milletinin kapitülâsyonlardan yakasını sıyırmasını, bağımsızlığın en esaslı temellerinden biri olarak görmüş, fakat kurtuluş mücadelesini kazanarak millî varlığını sağlayacak olan yeni Türkiye'nin, bunca felâketlerden sonra kalkınabilmesi için, dış yardım ve dış borçlanmaya zorunluk olduğunu da gerçekçi bir düşünce ile kabul etmiştir. Ne var ki, dış yardım ve borçlanma milletin siyasal bağımsızlığını sınırlayan ve tehlikeye sokan nitelikte olmayacaktı. Bu iki noktayı daha işin başından itibaren önemle açıklamıştır. Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı 1 Mart 1922 tarihli konuşmasında, bir yandan “*Artık serbest ve müstakil bir hayata atılan Türkiye için hayat-ı iktisadiyesini boğmakta olan kapitülâsyonlar artık mevcut değildir ve olamaz.*” derken, bir yandan da “*Hükümetimizin her medenî devlet gibi haricî istikrazlar akdetmesine lüzum vardır. Şu kadar ki, istiklâlimizi mâruz-u tehlike etmeye katiyen muarızız.*” demiştir. Atatürk'ün 1922 yılı başında bu noktalara bu derece ısrarla değinmesinin sebebi vardır. Çünkü, 1921 yılındaki dış politika olaylarında kapitülâsyonlar meselesi ile iki defa ciddi bir şekilde karşı karşıya kalmış, lâkin her ikisinde de kesinlikle reddetmekte tereddüt göstermemiştir. Bunların birincisi, 1921 Mart'ındaki Londra Konferansı'nda Büyük Millet Meclisi'ni temsil etmiş olan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in, Londra'da Fransa ve İtalya ile, bu iki devlete Anadolu'da kapitülâsyon niteliğinde ekonomik imtiyazlar veren anlaşmalar imzalaması idi. Atatürk bunları hiç düşünmeden reddetmiştir. Ve bu konuda demiştir ki: “*Düşmanlarımız bizi, evvel ve âhir esarete giriftar edebilecek şurut ve kuyudu reddetmekte tereddüt göstereceğimizi zannediyorlarsa, bunda çok ve çok aldanıyorlar. Düşmanlarımızın bu zunun-u bâtiladan henüz kurtulmamaları, hâlâ hakikaten gâfil bulunmalarıyla kabil-i tefsirdir.*”

D. Tam İstiklâl

Bekir Sami Bey’le yaptıkları anlaşmanın Atatürk tarafından reddi üzerine Fransızlar, Ankara ile yeni bir anlaşma zemini aramışlar ve 1921 Haziran’ında Franklin Bouillon’u Ankara’ya göndermişlerdir. Fransız temsilcisiyle yapılan görüşmeler hakkında, *“En çok tevakkuf olunan nokta, kapitülâsyonların lâğvını, istiklâl-i tammımızı talebeden madde üzerinde vuku buldu.”* diyen Atatürk, Franklin Bouillon’a söylediklerini şu şekilde özetlemiştir: *“İstiklâl-i tam, bizim bugün deruhte ettiğimiz vazifenin ruh-u aslisidir. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı deruhte edilmiştir... İstiklâl-i tam denildiği zaman, bittabi siyasî, malî, adli, askerî, harsî ve ilâ... Her hususta istiklâl-i tam ve serbesti-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin mânâ-yı hakikisiyle bütün istiklâlinden mahrumiyeti demektir.”* Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması’nı da bu açıdan değerlendiren Atatürk, *“Bu itilâfname ile siyasî, iktisadî, askerî, ilâ... Hiçbir hususta istiklâlimizden hiçbir şey feda etmeksizin ecza-yı vatanımızın kıymetli parçalarını işgalden tahlis etmiş olduk.”* demiştir.

Lozan’da

Lozan Konferansı’nda Atatürk’ün politikası, Millî Mücadele’nin dış politikasına egemen olan iki temel ilkeden başkası olmayıp, bu iki ilkenin konferansta milletlerarası bir tanımaya sahip olmasını sağlamaktı. Bu iki temel ilke de yeni Türkiye’nin millî sınırları içinde tam bağımsızlığıdır. 1922 Kasım’ında *Petit Parisien* adlı Fransız gazetesine verdiği demecinde, Türkiye Lozan Konferansı’nda izlenecek iki amacı, *“Hudud-u millimizin dahilinde bulunan toprakların bize verilmesinde ısrar edeceğiz. Ondan sonra bu topraklar dahilinde tamamıyla müstakil, yani kapitülâsyonsuz, bir Türkiye yaşamasını istiyoruz. İşte bütün isteklerimiz budur.”* şeklinde ifade etmiştir. Fakat öyle görünüyor ki, Atatürk’ün Lozan Konferansı konusundaki esas endişesi, millî sınırlar meselesinden ziyade, asıl kapitülâsyonlar bakımından Türkiye’nin yakasını kolay kolay bırakmayacaklarını gayet açık bir şekilde görmüştür. Millî sınırlar konusunda fazla endişeye

kapılmamasının sebebi, Millî Mücadele sonundaki fiilî sınırların, bir iki istisna dışında, esasen Türk gücünün elinde bulunmasıydı. Fakat kapitülâsyonlar, her şeyden önce bir zihniyet meselesiydi. Batılıların kafasından bu zihniyeti çıkarmak elbette ki kolay olmayacaktı. Bunun için, yine aynı demecinde bu noktaya ısrarla değinerek, “*Her şeyden evvel şurası bilinmek lâzımdır ki, Büyük Millet Meclisi Hükümeti kapitülâsyonların ibkasını asla kabul etmeyecektir. Şayet tebaa-i ecnebiye eskiden olduğu gibi bundan sonra da kapitülâsyonlardan istifade etmeyi düşünüyorlarsa, aldanyorlar. Kapitülâsyonlar, bizim için mevcut değildir ve asla mevcut olmayacaktır*” diyordu.

A. Kapitülâsyonlar

Gerçekten, Lozan Konferansı açıldıktan sonra, kapitülâsyonlar, tartışmaların üzerinde yoğunlaştığı esas mesele haline gelmiş ve bu da Atatürk’ü yerinde olarak sinirlendirmişti. Aynı zamanda, kapitülâsyonları tarihe gömmek hususundaki azim ve kararını da şiddetlendirmişti. 25 Aralık 1922’de başka bir Fransız gazetesine verdiği demecinde, bu kesin kararını şu sözlerle açıklamıştı: “*Bu meselenin mevzuubahs ve müzakere edilmesi bile izzet-i nefis-i millimize tevcih olunmuş bir harekettir. Kapitülâsyonların, Türk milleti için ne derece menfur bir şey olduğunu size tarife muktedir değilim... Türkler kapitülâsyonların idamesinin kendilerini pek az bir vakitte ölüme sevk edeceğini pek iyi anlamışlardır. Türkiye, esir olarak mahvolmaktansa, son nefesine kadar mücadele ve mücahededede bulunmağa azmetmiştir.*” 30 Ocak 1923’de de İzmir’de gazetecilerle yaptığı konuşmada, kapitülâsyonlar konusundaki sonuna kadar dayanma kararını bir kere daha açıklamış ve “*muhtaç olduğumuz esbab-ı hayatiyeyi ve istiklâli temin edinceye kadar başladığımız işte devam olunacaktır. Milletin ciddî kararı budur.*” demiştir.

B. Kesinti

Batılılar, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki zihniyetlerini terk etmeyince ve Atatürk’ün azim ve kararı da herhangi bir yumuşama ve gerileme göstermeyince, Lozan Konferansı 1923 Şubat’ında bir

kesintiye uğradı. Yeni Türkiye'yi bir an önce barışa kavuşturmak istemesine rağmen, bu durum Atatürk'ün tutumunda herhangi bir değişiklik meydana getirmemiştir. Çünkü, 1921'de Franklin Bouillon'a dediği gibi, *"Şeklen, usulen sulh yapabiliriz. Fakat istiklâl-i tammımızı temin etmeyecek olan bu gibi sulhlar ve itilâflarla milletimiz hiçbir vakit hayatına ve sükûnete mazhar olmayacaktır. Eğer milletimiz buna razı olsaydı, bunu kabul istidadında bulunsaydı... mücadele etmeğe hiç de lüzum yoktu. Daha mütarekenin ferdasında sükûna geçmek mümkün olabilirdi."* Millet ise uzun ve çetin bir mücadele yaparak, yeni bir varlık yaratmıştı ve bu varlığın yepyeni bir şey olduğunu ve bütün hayatiyet hak ve şartlarına sahip bulunduğunun da kabulü gerekirdi. Atatürk 17 Şubat 1923 günü İzmir İktisat Kongresi'ni açış söylevinde bu noktaya değinerek şöyle demiştir: *"Hâlâ muhataplarımız eski Osmanlı Devleti'nin tarihe inkılâb ettiğini, bugün yeni Türkiye Devleti'nin mevcut olduğunu ve bu Türkiye Devleti'ni kuran milletin çok azimkâr ve celâdetli bir millet olduğunu ve bu milletin artık istiklâl-i tammından ve hâkimiyet-i milliyesinden zerre kadar fedakârlık yapamayacağını anlamamışlardır... Bu devlet, bu millet, hâkimiyet-i iktisadiyesini temin ederse o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve taali etmeğe başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kımıldatmak mümkün olmayacaktır. İşte düşmanlarımızın, hakikî düşmanlarımızın muvafakat, bir türlü rıza gösteremedikleri budur."*

C. Zafer

Atatürk'ün kapitülasyonlar konusundaki kesin kararı, sonunda her alanda olduğu gibi, zaferini sağlamış ve Lozan barışı, kısa bir geçiş devresinden sonra kapitülasyonların yok edilmesini kabul etmiştir.

Bu nokta ile ilgili olarak bir hususu belirtmek gerekir. Atatürk, yabancı sermayenin memlekete girmesine hiçbir zaman karşı koymamış ve hatta bunu, yeni Türkiye'nin kalkınmasında bir zorunluluk olarak kabul etmiştir. Bu zorunluluğun daha Erzurum Kongresi'nde açıklamış ve yeri geldikçe de tekrardan kaçınmamıştır. Fakat onun üzerinde durduğu esas nokta, yabancı sermayenin, memleketin

kaynaklarını kendi hesabına sömürmesi, memleketin ekonomisini yıkıcı bir rolü benimsemesi ve dolayısıyla milletin bağımsızlığını ekonomik vasıtalarla içeriden kemirmesi tehlikeli idi. Bunun dışında, Atatürk'te bir yabancı sermaye düşmanlığı olmamıştır. Bu noktayı daha Lozan Konferansı'nın arifesinde bir yabancı gazeteciye, “*Türkiye’nin istiklâli her sahada tamamen ve kâmilten tasdik olunmak şartıyla kapılarımız bütün ecnebilere genişçe açık kalacaktır... Türkiye bize de, onlara da kâfi gelecek kadar vâsi ve zengindir.*” şeklinde ifade etmiş ve kapitülâsyonlara en şiddetle hücum ettiği İzmir İktisat Kongresi’ni açış söylevinde de, yeni Türkiye’nin yabancı sermayeye “jandarmalık” yapamayacağını belirterek, “*Kanunlarımıza riayetkâr olmak şartıyla, ecnebi sermayesine lâzım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız ve şayan-ı arzudur ki, ecnebi sermayesi bizim sâyimize ve servet-i sabitemize inzımm etsin. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin. Fakat eskisi gibi değil.*” demiştir.

Lozan’dan Sonra

Atatürk, Lozan Antlaşması’nı “*heyet-i umumiyesi itibariyle bizi tatmin ediyor*” şeklinde nitelendirmiştir. Bu sözleri gösteriyor ki, bu barış onu her bakımdan tatmin etmiş değildir ve antlaşma bazı amaçların gerçekleştirilmesinde bazı eksiklikler taşımaktaydı. Bu eksiklikler, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Türkiye’nin dış politikasını işgal eden bazı meselelerin kaynağını teşkil etmiştir. Bunlara biraz aşağıda değineceğiz. Atatürk’ün duyduğu bazı tatminsizliklere rağmen, Lozan barışını kabul etmesi ve “*Biz bu muahedeye tamamıyla riayet edeceğiz.*” demesi, Türkiye’yi bir an önce barış düzenine kavuşturmak ve barış düzeni içinde, şimdi memleketin ekonomik kalkınma meselelerine bir an önce el atmak istemesindendi. Bu sebeple, Atatürk gerçek bir barış taraftarı olmuştur. Cumhuriyet’le beraber bağlandığı ve savunduğu dış politika ilkesi “barış” olmuş ve barışı gerçekten arzulamıştır. 13 Ağustos 1923 günü Büyük Millet Meclisi’nin II. dönem 1. yasama yılını açış konuşmasında, barış konusundaki samimi duygusunu şu sözlerle belirtmiştir:

“Münasebat-ı hariciyemiz hakkında fazla bir şey söylemeye lüzum görmüyorum. Bu husustaki katî şiarımız cihanca malûm olmuştur. Bütün komşularımızla ve diğer devletlerle dostane geçinmeye ve müteakabil hürmet ve fedakârlığa müstenit siyasetimizin devam edeceğine şüphe yoktur. Şurasını tavzih etmek isterim ki, sulh devrine hakikî bir samimiyetle ve ciddî bir sükûn arzusuyla giriyoruz.” 1 Mart 1924'te Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönem ikinci yasama yılı açış konuşmasında da: *“Cumhuriyetin siyaset-i hariciyede veçhesi, müstakimane ve halisane olarak sulhün ve muahedatın muhafazasına müteveccihdir.”* demiştir. Bununla beraber, bu barışın şartı da: *“Hukukumuz, şeref ve haysiyetimize hürmet edildikçe hürmette kusur”* etmemek ve *“müteakabilen hukuka riayet ve hukuka tarzı riayette mütekabiliyet”* tir.

A. Doğu-Batı

Bu barış politikası içinde Atatürk Doğu ile Batı'yı birbirinden özellikle ayırmıştır. 1919-1923 arasında Batılılarla temasları, Lozan tartışmaları ve Lozan'dan arta kalan meselelerin çözümlenmesinde karşılaştığı davranışlar, Atatürk'te Batı'ya karşı genel bir güvensizlik doğurmuştur. Batı ile derhal bir barış düzeni münasebetlerine girmenin kendi isteğine rağmen, mümkün olamayacağını görmüştür. Buna karşılık, Doğulu komşular ve özellikle Sovyetler Birliği ile iyi ve yakın münasebetlere önem vermiş ve bu memleketlerle olan dostluk münasebetlerini daima övmüştür. Batıdaki münasebetlerinde hâlâ bir anlaşmazlık ve güvensizlik durumu içinde bulunurken, Doğu'daki münasebetlerinde sükûna ve dostluğa dayanması, elbette ki gerçekçi ve akıllıca bir politika idi. Kaldı ki, Doğu'daki münasebetlerle barışı kuvvetlendirmesi onun genel barış politikasına da uygun düşmekteydi.

Lozan'dan sonra Fransızların çeşitli kombinezonlarla hâlâ kapitülasyon sistemine gitmeye çalışması, Yunanistan'la olan ahali değişimi meselesi ve İngiltere ile olan Musul meselesi, Atatürk'ü 1923'ten 1932'ye kadar dış politikasında uğraştıran meseleler olmuş ve arzuladığı genel barış politikasına hemen girmesine engel teşkil etmiştir.

Lozan'dan sonra Fransa ile çıkan anlaşmazlıklar, Osmanlı Devleti'nin borçları, Türkiye'deki misyoner okulları, Türkiye'deki Fransız demiryollarının millileştirilmesi ve Türkiye-Suriye sınırının tespiti gibi meseleler etrafında toplanmış ve Türkiye'yi uzunca bir süre uğraştırmasına rağmen, Atatürk'ün kapitülasyonları reddeden görüşü, bu anlaşmazlıklarda da zaferini sağlamıştır.

B. Yunanistan

Yunanistan'la olan ahali değişimi meselesine gelince: Atatürk'ün Hristiyan azınlıklar konusundaki düşünceleri, daha Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren belirli bir biçim almış ve gerek Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarında gerek Misak-ı Milli'de, Hristiyan azınlıklara "*hâkimiyet-i siyasiye ve muvazene-i içtimaiyemizi muhil imtiyazat*" verilemeyeceği ve bunların, Türklerin sahip bulundukları haklardan fazlasına sahip olamayacakları ilkesini kabul edilmişti. Bununla beraber, inancımız odur ki, Atatürk, meseleye köklü bir çözüm yolu olmak üzere, özellikle büyük çoğunluğu teşkil eden Rum azınlığının memleketten çıkarılması zorunluluğuna inanmıştı. Lozan Antlaşması'nda, Trakya'daki Türklerle, İstanbul'daki Rumlar hariç, diğer yerlerdeki ahalinin değişimi esasının kabul edilmesi bunu göstermektedir.

Lozan'dan sonra bu konuda Yunanistan'la çıkan anlaşmazlık, Yunanistan'ın İstanbul'da mümkün olduğu kadar fazla soydaşını bırakmaya çalışması ve buna karşılık Türkiye'nin de mümkün olduğu kadar az Rum'un İstanbul'da kalması için çaba harcamasıdır. Uzun bir süre çatışmaya konu olan bu mesele, bir yandan Venizelos'un Türkiye'ye yaklaşmak istemesi ve öte yandan da Atatürk'ün genel Balkan politikası dolayısıyla, 1930 yılında olumlu bir sonuca varmıştır.

Hristiyan azınlıklar çerçevesi içinde Atatürk'ün üzerinde durduğu önemli bir konu da İstanbul'daki Rum Patrikhanesi olmuştur. Bir "*fesat ve hıyanet ocağı*" bir "*tehlikeli teşkilât*" olarak nitelendirdiği Patrikhane'nin, İstanbul'dan çıkarılmasında çok ısrar etmiş ise de bütün bir Lozan sistemini tehlikeye düşürmemek için, Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasını kabul etmiştir.

C. Meriç ve Musul

Lozan Konferansı'nın arifesinde Atatürk'ün millî sınırlar bakımından endişe duyduğu iki konu, Meriç'e kadar Trakya ile Musul bölgesinin Misak-ı Millî sınırları içine sokulmasıydı. Lozan'da Trakya meselesi nispeten kolaylıkla çözümlenmiş ise de İngiltere'nin elinde bulunan Musul meselesi konferansın en çetin tartışmalarını teşkil etmiştir. Atatürk, Büyük Millet Meclisi'nde 24 Nisan 1920'de yaptığı konuşmada, Musul, Süleymaniye ve Kerkük bölgelerini, millî sınırlar içine aldığı gibi, Lozan Konferansı sırasında 30 Ocak 1923'te İzmir'de gazetecilerle yaptığı konuşmada, "*Musul vilâyeti, Türkiye devletinin hudud-u millisi dahilindedir. Buralarını anavatan-dan koparıp şuna buna hediye etmek hakkı kimseye ait olamaz.*" demiştir. Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen, Lozan Antlaşması'nda Musul meselesi, Türk-İngiliz müzakerelerine bırakılmış ve bu da bir sonuç vermeyip Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiş ve sonunda Musul bölgesi İngiltere'nin elinde kalmıştır.

Lozan'dan arta kalan meselelerin çözümünde Atatürk, inandığı ilkeleri ve Misak-ı Millî esaslarını ve Türk milletinin haklarını sonuna kadar savunmuştur. Musul meselesi hariç tutulursa, diğerlerinin hepsinde amacını gerçekleştirmiştir. Fakat yıllarca süren badireden sonra, millî sınırlar içinde de düşünülse, bir toprak parçası için Atatürk'ün bütün Türk milletini maceraya sürüklemek istememesi tabii idi. Memleketin içinde sayısız meseleler, çözüm beklerken, dış politikada barışın egemen olması zorunluydu. 1 Kasım 1928'de Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında şöyle diyordu: "*Esaslı ıslâhat ve inkişafat içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde hem muhitlerinde sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz.*" Şu hâlde; Atatürk'ün Musul meselesindeki politikasını bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Kolektif Barış

Lozan'dan arta kalan meselelerin çözümlenmesi, 1930'lara kadar devam etmiştir. Bu suretle Türkiye, dış politikasında ancak bu zamandan

itibaren bir sükûna kavuşmuştur. Fakat Türkiye'nin dış münasebetlerinde huzura kavuşması ile birlikte, milletlerarası münasebetlerde, I. Dünya Savaşı sonunda kurulan barış düzenini değiştirme amacı güden buhranlar da birbiri arkasından patlak vermeye başlamıştır. Türkiye için, şimdiye kadar özellikle kendi münasebetlerinde barış politikasına önem verirken, bundan sonra genel barışın korunması zorunluluğu ortaya çıkıyordu. Türkiye'nin yalnız başına bir adada yaşamadığını bilen Atatürk için, genel barış, Türkiye'nin kendi münasebetlerindeki barış düzeni kadar önemliydi. Bu görüşünü baştan beri açıklamış ve belirtmişti. Lâkin ne var ki, genel barışın tehlikelerle karşılaşması, Atatürk'ü, kolektif barış kadar kolektif güvenliği de birinci plânda tutmaya götürmüştür. Bunun içindir ki, 1930'lardan sonra Türkiye'nin dış politikası, bir yandan genel barışın kolektif korunması tedbirlerine katılırken, bir yandan da Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak olan kolektif güvenliğin kurulmasına çalışmak olmuştur.

Türkiye'nin kolektif barış alanındaki ilk adımı, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olarak katılmasıdır. Bu tarihe kadar Türkiye, Cemiyet'in dışında kalmakla beraber, silahsızlanma gibi genel barışı ilgilendiren çalışmalara esasen katılmıştı. Milletler Cemiyeti'ne daha önce üye olmamasında, Atatürk'ün Misak-ı Millî sınırlarını ilgilendiren Musul meselesinde Milletler Cemiyeti'nin açıkça İngiltere'yi tutan davranışının önemli etkisi olduğunu kabul etmek gerekir. Yoksa, Atatürk daha başlangıçta Milletler Cemiyeti'ne sempati göstermiştir. 1 Kasım 1924'te Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında, "*Lozan muahedесinin kesb-i katiyet ettiği andan itibaren Türkiye Cumhuriyeti, Cemiyet-i Akvam ile resmen temasa geldi. Cumhuriyet, Cemiyet-i Akvam'a karşı eseri itimat göstermiştir. Bu itimattaki isabetin, müşahede edeceğimiz mukarrerat-ı âdilâne ile teyyüt edeceğini ümit etmekteyiz. Şüphe yoktur ki, halis bir Cemiyet-i Akvam mefkûresi milletler için mucib-i selâmet addolunacak mahiyettedir.*" demişti. Atatürk'ün "*mukarrerat-ı âdilâne*" ile kastettiği şey, Milletler Cemiyeti'nin Musul meselesinde alacağı davranış idi. Ne yazık ki, Atatürk'ün ümidi gerçekleşmemiş ve İngiltere'nin etkisi altında

bulunan Milletler Cemiyeti, Atatürk'ün 1 Mart 1924'te Meclis'i açış konuşmasında belirttiği şüpheyi doğrulamıştır. Atatürk bu konuşmasında, Milletler Cemiyeti için şöyle demişti: “*Biz, Cemiyet-i Akvam'm, kavilere vasıta-i tahakküm olmayarak, milletler arasındaki ahenk ve müvaneseti temin, ihtilâfatı hak ve adil dairesinde tetkik ve halle medar olacak bir müessese halinde tecelli ve inkişaf etmesini temenni ediyoruz.*”

Fakat Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katıldıktan sonra Atatürk, bütün kusurlarına rağmen, bu milletlerarası teşkilâtı, daima ve samimiyetle, inanarak desteklemiştir. 1935 Haziran'ında bir yabancı gazeteciye verdiği demecinde, “*Milletler Cemiyeti, henüz kat'i ve müessir bir vasıta olduğunu ispat etmemiştir. Diğer taraftan, Milletler Cemiyeti, bugün bütün milletlerin, müşterek gayenin tahakkuku için çalışabilecekleri yegâne teşkilâttır.*” diyordu. Atatürk bu demecini verdiği zaman, Avrupa, buhranlar içine girmiş bulunuyordu ve Atatürk, savaşın yaklaşmakta olduğunu görüyordu. Bu durumu önlemenin çaresini de Atatürk yine etkili bir milletlerarası teşkilatta görmüş ve “*En seri ve en müessir tedbir, muhtemel bir mütearrıza, taarruzun yanına kâr kalmayacağını açıkça anlatacak beynelmilel teşkilâtın kurulmasıdır.*” demiştir. 1937 yılında, Avrupa'da buhranların şiddetlenmeye başladığı ve Milletler Cemiyeti'nin etkisizliğinin her gün biraz daha belirli bir hal aldığı zamanda bile Atatürk, Milletler Cemiyeti'ne bağlılıktan ayrılmamış ve bu bağlılığını, 1 Kasım 1937 söylevinde, “*Milletler Cemiyeti'nin geçirmekte olduğu çetin safhalar da, Cumhuriyet hükümeti, bu arsulusal kuruma olan bağlılığını, her sahada göstermek suretiyle, sulh idealine en uygun yoldan ayrılmamıştır.*” sözleriyle açık bir şekilde ifade etmiştir.

Atatürk'ün gerek genel barış politikası gerek özellikle kolektif barış politikası bakımından atmış olduğu en önemli adımlardan birini de Balkan Birliği ve Balkan İttifakı teşkil etmektedir. Atatürk'ün Balkan politikası için bazı noktaları belirtmek gerekir. Bir defa, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz elli yılı içinde, Balkan meselelerinin ve Balkan kaynaşmalarının, İmparatorluğun dış politikasında

ne derece geniş bir yer işgal etmiş olduğu ve Osmanlı Devleti için büyük bir huzursuzluk doğurmuş bulunduğu Atatürk'ün gözünden kaçamazdı. Bu durumda, Balkan milletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelen ihtirasları kadar, birbirlerine yönelttikleri ihtiraslar da büyük bir rol oynamıştı. Şu hâlde, Türkiye'nin barış ve huzuru için Balkanlar'ın bir sükûn ve iş birliği bölgesi haline gelmesinde önemli faydalar vardı. 25 Ekim 1931 günü İkinci Balkan Konferansı'nda yaptığı konuşmada, bu noktaya değinerek, "*Siz; Balkan milletleri mümessilleri; mazinin karışık his ve hesaplarının üstüne çıkarak derin kardeşlik esasları kuracak ve geniş birlik ufukları açacaksınız; ihmal olunmuş ve unutulmuş büyük hakikatleri ortaya koyacaksınız.*" dedikten sonra, Balkanlar'da yaratılacak yeni zihniyet ve yeni atmosferi şöyle belirtmiştir: "*Bugünün hakikî icapları Balkan milletlerinin, devrin hürmet ve riayete mecbur kıldığı yepyeni şartlar ve kayıtlar ve geniş bir zihniyet altında birleşmelerindeki faydanın büyük olduğunu göstermektedir. Balkan Birliği'nin temeli ve hedefi, karşılıklı siyasî müstakil mevcudiyete saygı ile dikkat ederek iktisadî sahada, kültür ve medeniyet vadisinde teşrik-i mesai eyleme olunca, böyle bir eserin beşeriyet tarafından takdirle karşılanacağına şüphe edilemez.*" İkinci olarak; Balkanlar bir barış ve iş birliği bölgesi haline gelince, Avrupa buhranlarının ve Avrupa barışını bozan gelişmelerin gerek Türkiye gerek bütün Balkan memleketleri üzerindeki etkisi de azalacaktı. Avrupa buhranlarının doğuya doğru genişlemesinde, Balkanlar'ın barış bölgesi, âdeta bir kalkan, bir set görevini ifa edecekti. Atatürk'ün samimî isteğine ve batılılaşma ve Batı ile yakınlaşmadaki kesin kararına rağmen, Batı ile güvene dayanan münasebetlerin kurulmaması karşısında da Türkiye'nin Batı ile münasebetlerinde de Balkan barış seddinin önemi kolaylıkla anlaşılır.

Atatürk, Balkan Birliği'nin ekonomik ve kültürel temellerini ön plânda tutmakla beraber, böyle birlik ve iş birliğinin yolundaki en önemli engelin, siyasal, yani Balkanlıların birbirlerine yönelen toprak ihtirasları olduğunu da biliyordu. Şu hâlde sınırlar statükosunun karşılıklı garantisi, iş birliğinin temel taşlarından biriydi. Fakat

Bulgaristan'ın toprak ihtiraslarından vazgeçmemesi, Atatürk'ün isteğine rağmen, 1934 Balkan Pakti'nin, Bulgaristan'sız kurulmasına ve bu Pakt'ın Bulgaristan'a yönelmesine sebep olmuştur. Mamafih, bu dahi tatmin edici idi: çünkü Bulgaristan'ın Balkan statükosunu bozması ihtimali önlenmişti. 9 Mart 1935'te, CHP Büyük Kurultayını açarken bu noktayı şu şekilde belirtmiştir: “*Dört devlet, kendi güvenleri için ve Balkanlar'ın karışma ve karıştırma konusu olmaktan çıkması için, içten bir kanaatle birbirlerine bağlanmışlardır... Balkan Pakti, git-tikçe, Avrupa barışının başlıca temel taşlarından biri olmak yerindedir.*”

Harbe Doğru

Balkan Pakti'nin daha sonraki gelişmelerinin, Atatürk'ün düşünce sistemine uygun bir nitelik gösterdiği söylenemez. 1936'dan sonra Avrupa'da buhranlar şiddetlendiği zaman, Balkan devletleri, Atatürk'ün öngördüğü sıkı bir iş birliği ve barış zihniyetiyle hareket etmiş olsalardı, öyle sanırsınız ki, II. Dünya Savaşı'na giden olaylar ve bundan sonraki gelişmeler, bambaşka bir yön alabilirdi ve daha da önemlisi, Balkan memleketleri, birçok felâketlerden kendilerini kurtarabilirlerdi. Fakat Balkanlıların klâsik toprak ihtirasları ve kısa görüşlülükleri, Atatürk'ün düşündüğünün aksine, Balkanlar'a yeni bir biçim vermeyi kösteklemiştir.

Atatürk'ün kolektif barış ve güvenlik politikasının ikinci bir eseri de Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında 1937'de yapılan Saadâbad Pakti olmuştur. Atatürk'ün “*kayda değer sulh eserlerinden biri*” diye nitelendirdiği bu pakt, onun başlangıçtan beri Doğu'da izlenmiş olduğu dostluk, iyi komşuluk ve yakınlık politikasının bir sonucudur. Saadâbad Pakti ile bu unsurlar, kâğıt üzerinde de geçirilmek suretiyle daha güçlü bir duruma getirilmiştir. Bunun da sebebi; 1936'da Habeşistan'ı ele geçiren Faşist İtalya'nın, buradan sonra gözlerini Asya'ya çevirmesi ve bu memleketleri tehdit etmesi idi. İtalya'nın bu hareketi; bu dört devleti, kendi bölgelerindeki barış düzenini daha somut tedbirlerle güçlendirmeye sevk etmiştir.

Saadâbad Paktı dolayısıyla Atatürk'ün ilgi çekici bir davranışına değinmek isteriz. Atatürk bir Misak-ı Millî toprağı olan Musul'un üzerinde o derece ısrar ettiği halde, "güvenlik ve iyi komşuluk" amacı ile Musul'un Irak sınırları içinde kalmasını kabul etmiş ve bundan dolayı da Irak ile münasebetlerde Musul'u bir mihenik taşı yapmaktan kaçınmıştır. Irak ile münasebetlere tam bir barış açısından bakan Atatürk, Irak Kralı Faysal'ın 1931'de Ankara'yı ziyareti sırasında verdiği bir söylevde, Türk-Irak münasebetlerinin unsurlarını şu şekilde açıklamıştır:

"Bugünkü karşılıklı menfaatleri ve dahili, haricî sulh ve sükûn siyasetleri ve münasebetleri, Irak ile Türkiye'yi birbirlerine yaklaştırmakta ve daha çok dost yapmaktadır." Balkanlılar da gerçekçi olmayan davranışlar yerine, Atatürk'ün bu görüşleri ile hareket etmiş olsalardı, herhalde Balkan Paktı da çok daha olumlu gelişmeler gösterebilirdi.

Atatürk bölge paktlarına özellikle önem vermiş ve bunları genel barışın korunmasında etkili vasıtalar olarak görmüştür. 1935'te bir yabancı gazeteciye verdiği demecinde, savaşın yaklaştığını ve barışın korunması gerektiğini belirterek, *"Mamafih, halihazırda en müstacel ihtiyaç, komşu memleketlerin, birbirlerinin hususî ihtiyaçlarını ve meselelerini görüşmeleridir. Bundan başka mıntakavî misaklar, sulhün muhafazası için kıymetlerini şimdiden ispat etmişlerdir."* demiştir. Öte yandan, Balkan ve Saadâbad paktları ile Atatürk, Türkiye'nin etrafında bir barış ve güvenlik çemberi meydana getirdiği ve getirmek istediği kadar, Türkiye'ye doğusunda ve batısında bir üstünlük ve prestij de sağlamıştır. Bu, Atatürk dış politikasının kısa bir zamanda almış olduğu büyük mesafeyi de ifade etmektedir.

Savaşa Doğru

Daha yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türkiye'nin Lozan'dan arta kalan meselelerden kendisini kurtarıp normal barış düzenine girmek istemesiyle, Avrupa'da buhranların başlaması, birbirine paralel olmuştur. Bu gelişme, Atatürk'ün gözünden uzak kalmamıştır. Atatürk'ün dünya barışı bakımından endişelerinin 1933'ten itibaren

başladığı anlaşılmaktadır. 1 Kasım 1933 söylevinde, “*Beynelmilel münasebetlerinin geçen sene zarfında sulh ve huzur nokta-i nazarından inkişafı, cihanın birçok kısımlarında inşirah verici*” olmamıştır derken, 1 Kasım 1934 söylevinde, dünyadaki silahlanma yarışına dikkati çekmiş ve 9 Mart 1935’de CHP Kurultayında verdiği söylevde de “*Arsiulusal durum nazik bir buhran geçirmektedir... Bütün dünyanın gidişini göz önünde tutarak dikkatli, hazırlıklı, uyanık bulunmak lüzumuna kaniiz.*” demiştir. Milletlerarası havanın gittikçe kararması karşısında Atatürk, büyük bir ileri görüşle, gelecek savaşın havalarda cereyan edeceğini anlamış ve bunun için de Büyük Millet Meclisi’nin dikkatini hava kuvvetlerimizin güçlendirilmesi zorunluğu üzerinde çekmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren, bir yandan barış politikasını yoğunlaştırırken bir yandan da millî savunma gücümüze önem vermiş ve 1935’ten itibaren savunma tedbirleri üzerine daha fazla eğilmeye başlamıştır.

Atatürk, II. Dünya Savaşı’nın sebep ve sonuçlarını daha 1932 yılında tam bir berraklıkla görmek suretiyle, milletlerarası münasebet ve olaylara olan nüfuz ve bunları tahlil gücünü ortaya koymuştur. 27-29 Eylül 1932’de General Mac Arthur’la yapıp 1951’de açıklanan konuşmaları, bugün herkesi hayretten donduracak bir şekilde, onun geleceğe nüfuz kudretini gözümüzün önüne sermektedir. Bu konuşmalarında Atatürk, II. Dünya Savaşı’nın Almanya tarafından çıkarılacağını, Alman askerî gücünün, İngiltere ve Rusya hariç, bütün Avrupa’yı işgal altına alabileceğini, İngiltere’nin kendisini savunmak için Fransa’ya güvenemeyeceğini ve savaşın 1940-1946 yıllarında çıkabileceğini söylemiştir. Nitekim savaş, bir yıllık bir öncelikle 1939’da patlamıştır. Yine Atatürk’e göre, savaşın gerçek galibi ne İngiltere veya Fransa ne Almanya değil, fakat Sovyet Rusya olacaktır. Yine bu konuşmalarında, Birleşik Amerika’nın Avrupa’nın kaderine karşıdan bakamayacağını, savaşa katılacağını ve ancak Amerika’nın katılmasıyla Almanya’nın yenilebileceğini de belirtmiştir. Atatürk’ün, bu arada, İtalya ve Mussolini hakkında söyledikleri çok ilgi çekicidir: “*Eğer Mussolini müstakbel bir harbde, İtalya’nın zahiri*

heybet ve azametini, harb haricinde kalmak suretiyle lââyık-ı veçhile istismar edebilirse, sulh masasında başlıca rollerden birini oynayabilir. Fakat korkarım ki, İtalya'nın bugünkü şefi, Sezar rolünü oynamak hevesinden kendisini kurtaramayacak ve İtalya'nın askerî bir kuvvet yaratmaktan henüz çok uzak olduğunu derhal gösterecektir."

Şüphesiz Türk-Sovyet münasebetleri, Atatürk'ün dış politikasının en ilgi çeken yanını teşkil etmektedir. Atatürk'ün dış politikasını ele alınca, bu meseleyi de hiç değılse ana çizgileriyle belirtmeden geçmek büyük bir eksiklik olacağından bu konuya da özet olarak değinmeyi zorunlu görüyoruz.

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi Ankara'da açılıp, onun hükümeti kurulunca, Atatürk'ün ilk işi, Sovyet Rusya'ya başvurup Ankara hükümetinin tanınmasını ve ayrıca bir "askerî ve siyasî" ittifak yapılmasını istemek olmuştur. İttifak meselesi önemliydi, çünkü Batı Anadolu Yunan işğali altında bulunduğu gibi, Ankara hükümeti de İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın istilâcı kuvvet tarafından dağıtılması ve Türk milletinin temsilcisz kalması üzerine kurulmuştu. Kurtuluş Savaşı'nın Ankara hükümetiyle teşkilatlanma yoluna gitmesi ve kendi millî hükümetine kavuşması karşısında, istilâcıların bu hükümeti de ortadan kaldırmak için sert harekete başvuracakları şüphesizdi. Şu hâlde, aynı istilâcı kuvvetlere karşı savaşılan Sovyet Rusya'nın ittifak ve yardımı önem kazanmaktaydı. Fakat Sovyetler Atatürk'ün ittifak sistemini kabul etmemiştir. Bunun birinci sebebi, Sovyetlerin, her şeye rağmen İngiltere ile sert bir duruma girmek ve İngiltere'yi kızdırmak istememeleri; ikincisi de Atatürk'e güvenmemeleri idi.

Türk-Sovyet Münasebetleri

O zamanlar ve sonradan yayınlanan Sovyet belgeleri göstermektedir ki, Sovyetler, Atatürk'ün liderliğindeki millî kurtuluş mücadelemizi bir "proleter" ihtilâli olarak değil, bir "burjuva" ihtilâli olarak görüyorlardı. Bununla beraber, Atatürk'ün yönettiği mücadelenin, Batılıların Asya ve Afrika'daki sömürgelerinin Müslüman halklarına örnek olarak onları da ayaklandıracağını ve bu suretle Batı kapitalizminin

dayanağını teşkil eden sömürgelerde genel bir ayaklanma çıkacağını da ümit ettiklerinden, Atatürk'e karşı tamamen ilgisiz kalmamışlardır. Daha 1920 yılı yazından itibaren Ankara hükümetine yardıma başlamışlarsa da esas ve külliyetli askerî ve malî yardım 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalandıktan sonra yapılmıştır. Biryandan bu yardımı yaparlarken de Atatürk'ün "burjuva-milliyetçi" ihtilâlini bir "proleter" ve "köylü" ihtilâli haline getirmek ve Anadolu'da komünizmi yaymak için geniş bir yeraltı faaliyetine girişmişlerdir. Atatürk de bunu gördüğü için, bu faaliyetlere karşı çeşitli vasıtalarla karşı koymaya çalışmış ve komünizm meselesi Ankara-Moskova münasebetlerinde önemli bir çatışma konusu olmuştur.

Atatürk, dış politikasında, Sovyetler Birliği'ni daima önemli bir unsur olarak muhafaza etmeye çalışmıştır. Sovyetlerin Misak-ı Milli'yi ilk tanıyan devlet olmaları ve yardım elini uzatmaları Atatürk'ü son derece hoşnut bırakmıştır. Fakat Atatürk, hükümetler arasındaki Türk-Sovyet münasebetleri ile, bir yaşama düzeni olarak komünizmi birbirinden ayırmaya daima büyük bir dikkat göstermiştir. Sovyetler ise bu ikisini daima bir arada tutmaya çalışmışlardır. 14 Ağustos 1920 günü, bir soru önergesi üzerine Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada şöyle demiştir: *"Biz memleket ve milletimizin mevcudiyetini ve istiklâlini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman, kendi nokta-i nazarlarımıza tâbi bulunuyorduk ve kendi kuvvetimize istinat ediyorduk. Hiçbir kimseden ders almadık. Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz, cümlece malûmdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık."* 6 Şubat 1921 günü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde çıkan bir mülâkatında da "Komünizm ile Rus dostluğu esasatı arasında bir münasebet var mıdır?" sorusuna şu cevabı veriyordu: *"Komünizm içtimaî bir meseledir. Memleketimizin halî, memleketimizin içtimaî şeraiti, dinî ve millî an'anelerinin kuvveti, Rusya'daki komünizmin bizce tatbikine müsait olmadığı kanaatini teyid eder mahiyettedir... Hattâ bizzat Rusların mütefekkirleri dahi bizim için bu hakikatin,*

sübutuna kail bulunuyorlar. Binaenaleyh bizim Ruslarla olan münasebat ve muhadenetimiz ancak iki müstakil devletin ittihad ve ittifak esaslarıyla alâkadardır.” Komünizm meselesiyle Sovyet dostluğunu birbirinden kesin olarak ayıran Atatürk, Türk-Sovyet dostluğunun, “*emperyalizmin savlet-i ihtiraskâranesine hedef olan iki devlet arasında avamil-i tabiiyeden mütehassıl tesanüt*” ve “*cümlemizin menafi ve mekasıdına uygun*” olarak nitelendirmiştir. Buna rağmen, özellikle Millî Mücadele sırasında Atatürk’ün Sovyet dostluğuna önem vermesi, Batılı çevrelerde birçok şüpheler uyandırmıştır. Lozan Konferansı’nın arifesinde bir Fransız gazeteci kendisiyle yaptığı görüşmede “Türkiye’de bir komünist idare mi tesis etmek istiyorsunuz?” sorusunu sormaktan kendisini alamamış ve Atatürk de gazeteciye şu cevabı vermiştir: “*Şurasını unutmamalı ki, bu tarz-ı idare bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz ne Bolşevik’iz ne de komünist ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz, milliyetperver ve dinimize hürmetkâruz. Hulâsa bizim şekl-i idaremiz tam bir demokrat hükümetidir. Ve lisanımızda bu hükümet “Halk Hükümeti” diye yâd edilir.*”

Atatürk 1923-1938 arasında Sovyet dostluğuna, Sovyet Rusya ile iyi ve yakın münasebetlere önem vermekte ve Sovyetleri Türk dış politikasının temel unsurlarından biri olarak korumakta devam etmiştir. Bu durumun 1936’ya kadar olan devresinde, Türkiye ile Batılılar arasındaki münasebetler etkili bir rol oynamıştır. Fakat 1936’dan itibaren Türkiye ile Batılılar ve özellikle Türkiye ile İngiltere arasındaki münasebetler gelişmeye başladıktan sonra da Türkiye dış politikasında hem İngiltere’ye hem de Sovyetlere dengeli bir ağırlık vermeye özel bir dikkat göstermiştir. Çünkü Atatürk’te bir Batı düşmanlığı olmamış, aksine batılaşmak için Batı’ya yönelmeye daima çaba harcamıştır. Batı’ya yönelirken, Sovyetleri bertaraf etmek istemiş değildir. Fakat Sovyetler, Millî Mücadele sırasındaki ilk temaslardan itibaren Atatürk’ü ve onun Türkiye’sini kendi inhisarları altına almaya çalışmışlar ve Türkiye’nin Batı ile her iyi temasını hoşnutsuzlukla karşılamışlardır. Bu sebepten, 1936’dan itibaren Türk-Sovyet münasebetlerindeki samimiyet gittikçe zayıflamaya

başlamıştır. Bunun içindir ki, Atatürk 9 Mart 1935’de CHP Kurul-tayında verdiği söylevde Türk-Sovyet dostluğundan özel bir şekilde bahsettiği halde, 1 Kasım 1936 söylevinde gelişmekte olan Türk-İngiliz münasebetlerine daha önce yer vermiş ve “*on beş seneden beri her türlü tecrübeden geçmiş olan*” Türk-Sovyet dostluğunun “*tabii inkişafında devam*” ettiğini belirtmekle yetinmiştir. 1 Kasım 1937 söylevinde ise Türk-Sovyet dostluğu ismen zikredilmeyip, “*Cumhuriyet hükümetinin komşularıyla ve diğer büyük, küçük devletlerle olan*” münasebetlerindeki “*istikrar ve inkişaf*”tan söz etmiştir.

1939 yılında, savaşın hemen arifesinde Türkiye, Nazizm ve Faşizm’in saldırganlığına karşı Batılılar ve Sovyet Rusya ile birlikte bir ortak cephe kurmak istemişse de Sovyetler Nazi Almanyası ile iş birliği yaparak Türkiye’ye karşı yıkıcı bir politikaya başlamışlardır. Bu, Atatürk zamanındaki Türk-Sovyet dostluğunun da sonunu teşkil etmiştir.

II

MİLLÎ MÜCADELE VE
SOVYET RUSYA

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNİN RUSYA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

1915 ÇANAKKALE muharebelerinin Müttefikler için tam bir hezimetle neticelenmiş olması, hiç şüphesiz, en fazla Çarlık Rusya'sı üzerinde ve 1917 Bolşevik İhtilali'ne kadar varan tesirler icra etmiştir. Bir bakıma Çarlık Rusya'sının yıkılışı Çanakkale'de hazırlanmıştır demek, yanlış olmayacaktır. Çünkü Rusya için I. Dünya Savaşı'nın iki temel amacı olmuştur: Bunlardan biri, Almanya'nın Avrupadaki üstünlüğünü kırmak; diğeri de İstanbul ve Çanakkale boğazlarını ele geçirmektir. Her iki halde de Avrupa'da kuvvet dengesinin alt-üst olacağı ve bundan da en fazla Rusya'nın yararlanacağı açıktı. Bu sebeple, Boğazlar'ın ele geçirilmesi Rusya için bir manada, "hayatî" ehemmiyetini haizdi. Boğazlar'ın ele geçirilmemesi ise, Rusya için, yine "hayatî" ehemmiyette bir darbe olmuştur.

Bu sebeplerden dolayı, daha savaş çıkmadan önce, Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Çar'ın da iznini aldıktan sonra, 8 Şubat 1914'de Boğazlar meselesini ele almak üzere yüksek seviyede bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıya, Sazanov'dan başka, Bahriye Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve yardımcıları, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi ve Dışişleri Bakanlığı yetkilileri katılmışlardır. Toplantıda, bir genel savaşın çıkması halinde İstanbul ve Boğazlar'a karşı yapılacak bir saldırı konusu tartışılmış ve meselenin bütün askerî veçheleri görüşülmüştür. Fakat aynı zamanda da bu konuda Rusya'nın askerî bakımdan pek çok eksiklikleri olduğu da tesbit edilmiştir. Sazanov hâtıratında

* *Çanakkale Muharebeleri Sebepleri ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu*, Çanakkale, 14-17 Mart 1990, Ankara: TTK Yayınları, 1993, s. 7-29

bu toplantı için şöyle demektedir: “Bu toplantı sırasında, askerî hazırlıklarımızın eksikliği, bende, hâtırasını hâlâ muhafaza ettiğim sıkıntılı bir izlenim bıraktı. Bende şu kanaat hâsıl oldu ki, hâdiseleri önceden kestirebilsek bile, bu hâdiseleri uzun süre yönetmemiz mümkün olmayacaktı... Rusya için, bir amacı tesbit etmekle, ona ulaşmak arasında uzun bir mesafe vardı ve bu da büyük talihsizlik oldu”.¹

Neden Boğazlar?

A. Basili Raporu

I. Dünya Savaşı patlak verdikten sonra, Rusya'nın Boğazlar meselesini daha ehemmiyetle ele aldığı görülmektedir. Rus Genel Karargâhında Dışişleri Bakanlığı'nın temsilcisi ve Dışişleri Bakanlığı müdürlerinden *N. A. Basili*, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması üzerine, 1914 Kasım'ında, Boğazlar konusunda hazırladığı 30 sayfadan fazla raporunda,² Boğazlar'ın Rusya için ehemmiyetini ekonomik, stratejik ve genel olarak da politik açıdan değerlendirmekte ve Rusya'nın Boğazlar'ı ele geçirmesi gerektiğini belirterek, bunun çeşitli metotlarını tartışmaktaydı.

Basili'ye göre, 1903-1912 arasındaki on yıllık dönemde, Rusya'nın ihracatının %37'si Boğazlar'dan geçmişti. Bu ihracat karadan da yapılabilirdi; fakat o zaman da bu ihracatın masrafı ve maliyeti %25 daha artacaktı. Halbuki Rusya'nın başlıca ihraç maddeleri, başta buğday olmak üzere, genellikle ham maddelerdi ve bunların da fazla masrafa tahammülü yoktu.

Osmanlı Devleti'nin 1911-1912 Trablusgarp Savaşı'nda ve 1912-1913 Balkan savaşlarında Boğazlar'ı kapamış olması Rusya'ya ayda 30 milyon ruble zarara sebep olmuştur.³

1 *Les Années Fatales (Souvenirs de S. Sazonov, 1910-1916)*, Paris: Payot, 1927, s. 135.

2 Raporun metni için bkz. A. de Lapradelle, L. Eisenmann, B. Mirkine-Guétzevitch, P. Renouvin, *Constantinople et les Dâtroits (Documents Secrets de l'Ancien Ministère des Affaires Etrangères de Russie)*, Livre Premier, Paris: Les Editions Internationales, 1930, s. 43-80.

3 *Constantinople et les Dâtroits*, Livre Premier, s. 44.

Ekonomik bakımdan Boğazlar'ın Rusya için ehemmiyeti bundan sonra da azalmayacak, aksine artacaktır. Çünkü, güney Rusya'daki kalkınma hamleleri hızla ilerlemektedir. Bilhassa bu bölgelerde zengin demir ve kömür yataklarının bulunması, Karadeniz hinterlandının kalkınmasını ve refahını hızlandıracak ve dolayısıyla Boğazlar'ın Rusya için ehemmiyeti de artacaktır.

Türkiye'nin Boğazlar'ı istediği zaman açıp, istediği zaman kapaması, hukuken onun hakkı olmakla beraber, bu durum Rus ekonomisi için bir istikrarsızlık yaratmakta ve Rus ekonomisi için mühim olan bu su yolu, yabancı bir devletin “kaprisine” bağlı bulunmaktadır. Bin netice, Rusya'nın bu deniz yolunu “engelsiz” bir şekilde kullanması ve bunun için de birtakım garantilere sahip olması gerekir. Fakat bu garantiler, ancak barış zamanında işleyen garantiler değil, “reel”, yani gerçek garantiler olmalıdır.

Bu gerçek garantiler de Boğazlar'dan geçen bu deniz yolunun kontrolünün Rusya'nın elinde olması ile sağlanabilir.

Boğazlar'ın Rusya için stratejik ehemmiyetine gelince: *Basili*'ye göre, Boğazlar, Akdeniz'den Karadeniz'e ve Karadeniz'den de Akdeniz'e geçit verdiği için, her iki denizde yapılacak bir askerî harekâta “harika bir deniz üssü” teşkil etmekteydi.

Diğer taraftan, Boğazlar denildiği zaman, sadece iki Boğaz anlaşılmamalıydı. Boğazlar aynı zamanda, Çanakkale Boğazı'nın deniz sahası (espace maritime) içinde kalan *Tenedos* (Bozcaada) ve *İmroz* (Gökçeada), *Samotraki* ve *Limni* adaları ile de bir bütünlük teşkil ediyordu. Zira bu adalar Boğazlar'ın savunması için gerekliydi.

Bu adalarla birlikte Çanakkale Boğazı'na başka bir devlet sahip olursa, bu devlet, Rusya'nın Karadeniz donanmasının Akdeniz'e ve Karadeniz donanmasını takviye etmek için Akdeniz donanmasının da Karadeniz'e geçmesini engelleyebilirdi.

İstanbul Boğazı'na sahip olan bir devlet ise, bir savaşta donanmasını veya üçüncü bir devletin donanmasını, Rusya'ya karşı kullanmak üzere, Karadeniz'e rahatlıkla geçirebilirdi.

Basili, Boğazlar'ı elde etmenin stratejik avantajlarını şu şekilde belirtmeye devam ediyordu: “*Savaş gemilerimize Akdeniz'e çıkma*

imkânı sağlandığı takdirde, Karadeniz filomuzun oynayacağı rol tamamen değişecektir. Bu donanmayı diğer denizlerde de kullanma imkânı hâsıl olacaktır. Böyle bir durumda, şimdi olduğu gibi, bütçemize ağır bir yük teşkil eden, diğer denizlerde donanma bulundurmak zaruretinden kurtulacağız. Zira, Karadeniz’de bir tek açık deniz filomuz olacak ve diğer denizlerde ancak savunma amacı ile sınırlı miktarda deniz kuvvetimiz bulunacaktır... Boğazlar’dan serbest geçiş imkânını elde ettiğimizde, Karadeniz filomuzun Akdeniz’de de faaliyet göstermesi imkânını sağlamış olacağız”.⁴

Basili, bu stratejik mantığı daha da ileri götürerek şöyle diyordu: “İstanbul ve Çanakkale boğazlarına hâkim olmamız, Karadeniz ve Akdeniz havzasının kapılarını bize açmakla kalmayacak, Balkanlar’a ve Küçük Asya’ya (Anadolu), yani Rusya’nın, tarihen kaderleri ile yakın bağlantı içinde olduğu ülkelerde de nüfuz etmemizi sağlayacaktır”.⁵

Basili, Rus-Japon savaşında Rus donanmasının Boğazlar’dan Akdeniz’e geçememesi sebebiyle, Rusya’nın Japonya önünde ağır yenilgiye uğramasında Osmanlı Devleti’nin mühim bir rol oynamış olduğunu ileri sürmekteydi.⁶

Basili, söylediklerini şu neticeye bağlıyordu: Boğazlar meselesinin kesin şekilde çözümü, İstanbul ve Çanakkale boğazları ile Ege adaları ve yeteri kadar hinterlandının (hinterland suffisant), doğrudan doğruya Rusya’nın kontrolü altına girmesiyle mümkün olacaktır.

Bu kontrol nasıl sağlanacaktır?

Basili, bunun da tartışmasını yapmıştır.⁷ Bu kontrolün sağlanması için, Boğazlar’ın enternasyonalize edilmesi, 1833’de olduğu gibi (Hünkâr İskelesi Antlaşması) Türkiye ile bir ittifak yapılması,⁸ Boğazlar’da devamlı olarak bir Rus donanmasının bulunması, İstanbul

4 *Constantinople et les Détroits*, Livre Premier, s. 49.

5 *Constantinople et les Détroits*, Livre Premier, s. 55.

6 *Constantinople et les Détroits*, Livre Premier, s. 50.

7 *Constantinople et les Détroits*, Livre Premier, s. 58-78.

8 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması için bkz. *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, İstanbul: Ceride-i Askeriye Matbaası, 1298, s. 90-93; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Cilt I: Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1953, s. 297-299.

Boğazı'nın Karadeniz çıkışına yakın topraklarında (İğne Ada) tahkim edilmiş bir deniz üssüne sahip olunması, Marmara adaları ile Kapıdağ yarımadasında bir deniz üssü kurulması, İstanbul Boğazı'nın Anadolu kıyısında Beykoz'a kadar ve Avrupa kıyısında da Kireçburnu'na kadar kısımlarının Rus işgaline verilmesi gibi formülleri tartıştıktan sonra, bunların hiç birinin Rusya'yı tatmin edecek nitelikte olmadığını ve her birinin çeşitli sakıncaları bulunduğunu belirtmiş ve Rusya için Boğazlar meselesinin tek çözüm yolunun, her iki Boğaz ile Ege adaları ve hinterlandının Rusya'nın elinde bulunması ile mümkün olabileceğini ileri sürmüştür.

Basili, Boğazlar'ın savunması bakımından gerekli gördüğü hinterlandı da şöyle çizmekteydi: Edirne dahil, Midye-Enez çizgisine kadar bütün Trakya.

Bu durumda Rusya'nın gerçekleştirmek istediği tablo şöyle oluyordu: İstanbul ve Çanakkale boğazlarının her iki kıyısı, Midye-Enez çizgisine kadar Trakya ve Çanakkale Boğazı'nın çıkışındaki Ege adaları.

B. Némitz Raporu

Rus Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanlığının Karadeniz Harekâtı Büro Şefi, Firkateyn Komutanı, *A. V. Némitz* de 14 Aralık 1914 tarihi itibarıyla, *İstanbul Harekâtı Raporu* adı ile bir rapor hazırlamıştır.⁹ *Némitz*'in Boğazlar meselesindeki perspektifi, *Basili*'ninkinden çok daha geniş olmuştur. Bu bakımdan, halihazır savaşın amaçlarını tahlil eden *Némitz* şöyle demektedir: İstanbul ve Çanakkale boğazlarına sağlam bir şekilde yerleşmek suretiyledir ki, Rusya, bütün Doğu Avrupa ve Asya'nın bir kısmındaki halkları tek bir devlet halinde birleştirmek, aralarında barışı hâkim kılmak ve onlara "Avrupa Kültürü"nü vermek hususundaki tarihî misyonunu gerçekleştirmiş olacaktır.

Némitz de Boğazlar'ın Rusya için ehemmiyetini şu şekilde belirtmektedir:

1. Karadeniz'den Akdeniz'e giden deniz yolu, Rus ticareti için en mühim arterdir.

9 Raporun metni için bkz. *Constantinople et les Détroits*, Livre Premier, s. 80-102.

2. Stratejik açıdan, Karadeniz kıyılarının güvenliği, ancak İstanbul Boğazı ve bilhassa Çanakkale Boğazı'nın, Rusya tarafından işgali ile sağlanabilir.
3. 31 Mart 1856 tarihli Paris Konvansiyonu,¹⁰ Rusya'yı ne Karadeniz'in ne de ticaretinin güvenliğini sağlayamayacak duruma düşürmüştür. Bilhassa bu durumun devamının Türk Sultanının ellerine tevdi edilmiş olması dolayısıyla, Rusya'nın Karadeniz'den Akdeniz'e geçişinin yasaklanmış olması, Rusya'nın haysiyetini rencide etmektedir.
4. Karadeniz'i, Akdeniz'e ve Asya'ya açan kapılara Rusya'nın yerleşmesi, "millî bir ehemmiyeti" haizdir. Bu da Rus Çarlığının, Balkan Slavları için ortak bir siyasî merkez haline gelmesi ile olur ve Rusya bu misyonu reddedemez. Rusya'nın bu panislaw görevini yapabilmesinin zaruri şartlarından biri de Karadeniz ile Akdeniz arasındaki Boğazlar'a ve İstanbul'a sağlam bir şekilde yerleşmesidir.

Bununla beraber *Némitz*, bir asker olarak, meseleye daha gerçekçi bakmaktaydı ve İstanbul'un işgali için çok büyük bir kuvvet gerekeceğini, çünkü Türkiye'nin İstanbul'u kolay kolay vermeyeceğini, hal böyle olunca da Almanya ile savaş devam ederken, Rusya'nın Boğazlar harekâtı için büyük kuvvet ayırmasının imkânsız olduğunu, dolayısıyla Almanya yenilmedikçe, İstanbul'a karşı harekete geçilemeyeceğini belirtmekteydi.

Némitz, bir başka noktada da daha gerçekçi davranmaktaydı. Bu da Rusya'nın İstanbul şehri ile Boğazlar'ı almasının Balkan ülkeleriyle olan münasebetleri bozabileceğine işaret etmesidir. Bundan dolayı *Némitz*, *Limni* adasının gayri askerî hale getirilerek Yunanistan'a terkedilmesi ve Çatalca'dan Bolayır'a kadar olan Trakya topraklarının da Bulgaristan'a verilmesi görüşünde idi.

Ayrıca, Rusya Boğazlar ve İstanbul'a sahip olmakla ve bu şehirde askerî tahkimat yapmakla beraber, şehrin yönetimini doğrudan doğruya ele almayıp, İstanbul şehri bir çeşit "serbest ve tarafsız" şehir yapılmalıydı.

10 1856 Paris Boğazlar Sözleşmesi'nin metni için bkz. *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 258-264; Erim, s. 335-356.

Némitz, Rusya'nın Boğazlar'da alacağı toprakları şöyle sınırlamaktaydı: İstanbul Boğazı'nın doğusunda Sakarya'nın denize döküldüğü noktaya kadar İzmit yarımadası ve İzmit Körfezi'nin karasuları, Boğaz'ın batısında ise, Çatalca'ya kadar olan topraklar. Bu topraklarda Rusya sağlam tahkimat yapabilmeli, yani bugünkü deyimi ile üsler kurabilmeliydi.

Çanakkale Boğazı'na gelince: Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısında toprak almaya gerek yoktu. Çünkü bütün Gelibolu yarımadası Rusya'nın elinde olacaktı.

Keza, Rusya Marmara adalarını da almaya heves etmemeliydi; çünkü Müttefikler bu adaları Rusya'ya vermezlerdi. Fakat İstanbul adaları, İstanbul Boğazı'nın savunması için gerekliydi.

Bunların dışında *Némitz* de *Bozcaada* (Tenedos) ve *Gökçeada*'nın (İmroz) Rusya'nın elinde olmasını gerekli görmekteydi.

C. Sazanov da Aynı Görüşte

Yukarda da belirttiğimiz gibi, Dışişleri Bakanı Sazanov, Boğazlar konusuna, *Basili* ve *Némitz*'den çok daha önce ehemmiyet ve ağırlık vermiş ve konuyu 1913 sonbaharında Çar'a açarak, 1914 Şubat'ında sırf bu konuda yüksek seviyede bir toplantının yapılmasını sağlamıştı.

Sazanov, Duma'nın, Boğazlar meselesine "Rusya'nın istikbali" olarak baktığını belirterek, hatıratında şunları yazmaktadır: "Millî tarih konusunda ne kadar az bilgileri olurlarsa olsunlar, bütün devlet adamlarımız, uzun zamandan beri şunu kani olmuşlardı ki, Rusya'nın istikbâli, Boğazlar meselesinin çözüm şekline bağlı bulunmaktaydı".¹¹

Sazanov devam ediyor: "Oldukça heterojen olan bazı aşırı unsurlar hariç tutulursa, bütün Duma, Türkiye'nin düşmanlarımıza katıldığı andan itibaren, Boğazlar meselesine ihtiraslı bir ilgi gösterdi. Duma o sıralarda bütün Rusya'nın aydınlarını temsil etmekteydi. Duma'nın nüfuzlu üyelerinden herhangi birine ne zaman rastlasam, hükümetin bu konudaki niyetini soruyor ve ülkemizin gelişmesini istikrarlı bir şekilde önleyen bu asırlık ve ıstıraplı Yakın

11 Sazanov, *Les Années Fatales*, s. 257.

Doğu meselesinin çözümü için uygun bir zamandan yararlanılmasını benden rica ediyorlardı... Bu ruh haleti benimkine tamamen uymaktaydı. Ben de Rusya'nın gelişmesinin, Avrupa'nın bizden istediği ürünlerin çıkış noktası ve bizim dışardan almak zorunda olduğumuz sınaî mamullerin giriş noktası olan ve tabiatın yarattığı bu İstanbul ve Çanakkale boğazlarına, sonunda egemen olmamıza bağlı olduğunu düşünmektaydım. Bu (ticarî) mübadelelerin kesilmesi, Rus ekonomik hayatında, atardamarlardaki kan dolaşımındaki bir arızanın insan organizması üzerinde meydana getirdiği neticeler gibi arızalara sebep olacaktı”.

“Bu derece vahim bir mesele, komşularımızın iyi veya kötü niyetine terkedilemezdi”.

“Bu kapılardan düşman kuvvetleri de girebilir ve bize savaşı ve felâketleri de getirebilirlerdi. Bu tehlikeye karşı, tek güvenli limanımız olan Sivastopol, İstanbul Boğazı'ndan çok uzak olması sebebiyle, bize yeterli korumayı sağlayamazdı. Rusya tarihini bilenler ve Avrupa'nın en kalabalık halkının geleceğini tarafsız olarak değerlendirenler, kabul edeceklerdir ki, Rusya, Avrupa'nın diğer milletleri karşısında daha aşağı durumda kalmaz”.¹²

D. Churchill'in Çanakkale Seferinden Bekledikleri

İngiltere Bahriye Bakanı *Winston S. Churchill* de, 1915 Ocak ayında, Çanakkale Boğazı'na karşı girişilecek bir operasyonun faydalarını şöyle sıralamaktaydı. Eğer bu operasyon Boğaz'dan geçişi sağlayabilirse, stratejik, diplomatik ve hatta ekonomik bakımdan şu faydalar elde edilebilecekti: İstanbul Müttefiklerin kontrolü altına girecek, Asya Türkiye'sindeki kuvvetlerin Avrupa cephesinde faaliyet gösteren kuvvetlerle bağlantısı kesilecek ve böylece Kafkas cephesinde bulunan Rus kuvvetlerinin yükü hafifletilerek, Osmanlı Devleti barış yapmaya mecbur bırakılacaktı. Boğazlar'ı deniz trafiğine açmak suretiyle, İngiltere ve Fransa'nın Rus ordusunun top ve mühimmat bakımından desteklenmesine, Rusya'nın hububatının

12 Sazanov, *Les Années Fatales*, s. 262.

ihraç edilmesine ve dolayısıyla, Rusya'nın, dış ticaretini dengeleyerek rublenin değerinin korunmasına imkân verecek ve nihayet Balkan devletleri üzerinde olumlu bir etki yapılması sağlanacaktır.¹³

Dışişleri Bakanı Lord Balfour da “*Bunun kadar ümit verici bir harekâtı tasavvur etmek güçtür.*” diyordu.¹⁴

Churchill'in sözünü ettiği, Rusya'ya askerî yardım yapılması meselesi, 18 Mart teşebbüsünün başta gelen sebeplerinden birini teşkil etmekteydi. Çünkü, Rusya'nın silâh ve cephane durumu, daha savaşın ilk günlerinden itibaren kötüleşmeye başlamıştı. Buna karşılık, İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya yardım yapmaları için gerekli kara ve su yolları kapalı idi. Stratejik, askerî, siyasî ve ekonomik avantajları da göz önüne alınınca, Boğazlar'ın açılması Müttefikler için ve bilhassa Rusya'nın askerî durumu bakımından, kaçınılmaz bir alternatif olmaktaydı.

Yine *Churchill*, 1914 yılı sonunda Rusya'nın silâh ve cephane durumunu şu şekilde anlatmaktadır:

“İşte o zaman (Kasım 1914) korkunç değişme meydana geldi. Rusya 5.000 top ve 5.000.000 top mermisi ile savaşa girmişti. Savaşın ilk üç ayı içinde, günde ortalama 45.000 top mermisi harcadı. Halbuki, Rus fabrikalarının aylık üretimi 35.000 top mermisini geçmiyordu. 1914 Aralık ayı başında, stoklarda ancak 300.000 mermi kalmıştı ki, bu da ancak bir hafta dayanırdı. Böylece, Rus ordularının, topçu desteğine en fazla ihtiyaç duydukları bir zamanda, Rus topçusu susmuş oluyordu. İşin, daha az kötü olmayan tarafı da tüfek sıkıntısı idi. Bu vahşi, karmaşık ve durmak bilmeyen savaşın ilk üç ayında, 5.500.000 tüfekten 1.000.000'ü muharebelerde kaybedilmişti. 1914 yılı sonu geldiğinde ise, 1.350.000 Rus askeri ya ölmüştü veya yaralı ve esir düşmüştü. Rus kışlaları, eğitim görmüş ve cepheye harekete hazır 800.000 askere sahip bulunuyordu. Lâkin bunların eline verecek tüfek yoktu. Bütün Rus bataryaları susmuştu. Rus taburları, gerçek kuvvetinin üçte ikisine inmişti. Top

13 Pierre Renouvin, *La Crise européenne et la Grande Guerre*, Paris: Librairie Félix Alcan, 1934, s. 226-267.

14 Renouvin, *La Crise européenne*, s. 267.

mermilerinin yeniden cepheye akması için aylar gerekiyordu. Savaşın ilk Noel'ine gelindiğinde gerek Müttefiklerin gerek Rusya'nın önünde açılan perspektifler bunlardı".¹⁵

1915 Mart'ında İngiltere ve Fransa'nın Boğazlar'ı Rusya'ya vermeyi kabul etmeleri ile,¹⁶ Rusya, tasarladığı büyük amaçları istikametinde ilk adımı atmış olmaktaydı. Şimdi iş, Boğazlar'ı "fiilen" elde etmeye, başka bir deyişle "reel" garantilere kalıyordu.

Ne var ki, gerek Türklerin 18 Mart 1915 zaferi ve gerek Gelibolu yarımadasındaki aylar süren kara muharebelerinde Müttefiklerin hezimet, bütün bu tasarlanan hevesleri ve belirtilen amaçları bir kalemde silip süpürdü. Daha yukarda da söylediğimiz gibi, Çanakkale muharebelerinin neticesi, 1917'de Rus Çarlığı'nı yıkan Bolşevik İhtilâli'ne kadar uzayan gelişmeler zincirini başlatmıştır.

Çanakkale Boğazı'ndan Arıburnu ve Anafartalar'a

A. Rusya'nın Yardımı Meselesi

Mamafih, Türklerin 18 Mart zaferi, Müttefiklerin kararlılığını kırmaya yetmemiştir. Esasında, Çanakkale seferi, 1914'ün son aylarında hem deniz hem de kara harekâtı olarak düşünülmüştü. Denizden Çanakkale Boğazı zorlanırken, karadan da Gelibolu yarımadasına asker çıkarıp, bu yarımadanın işgali suretiyle Marmara'ya inilmesi meselesi de düşünülen alternatifler arasında yer almıştı.¹⁷ Lâkin Avrupa cephesinin zayıflatılmaması mühim olduğu için, önce deniz harekâtına başvurulması tercih edilmiştir.

Diğer taraftan, Müttefik donanması Çanakkale Boğazı'nı zorlarken, Rusya'nın İstanbul'a ve İstanbul Boğazı'na karşı girişeceği deniz ve kara harekâtı ile Müttefikleri desteklemesi de daha 1914

15 Winston S. Churchill, *La Crise Mondiale*, II: 1915, Paris: Payot, 1928, s. 17-18.

16 Boğazlar konusunda İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki müzakereler için bkz. *Constantinople et les Détroits*, s. 137-222; Boğazlar anlaşmasının esasını teşkil eden 4 Mart 1915 tarihli Rus memorandumunun metni için bkz. *Constantinople et les Détroits*, s. 175-176.

17 Churchill, *La Crise Mondiale*, s. 39 ve 61.

Aralık ayı sonlarında söz konusu olmuştu. Bilhassa Dışişleri Bakanı Sazanov bu fikrin hararetli savunucusu idi.¹⁸ Lâkin Başkomutanlıkta yapılan uzun tartışmalardan sonra, Batı cephesindeki kayıplar dolayısıyla ihtiyat kuvvetlerine ihtiyaç varken, İstanbul Boğazı'nın işgaline kuvvet ayrılamayacağı, İstanbul Boğazı yakınındaki Karadeniz kıyılarına (Anadolu yakasında) bir çıkarma yapabilmek için 8-10 Kolorduluk bir kuvvete ve ayrıca kuvvetli bir donanmaya ihtiyaç olduğu, İstanbul Boğazı'nın Trakya kıyılarına yapılacak bir çıkarmanın da behemehâl Bulgaristan ve Romanya'nın yardımını gerektireceği, halbuki bu devletlerin savaşa katılmadıkları bildirildi.¹⁹

Buna rağmen, İngiltere'nin, Rusya'nın da İstanbul Boğazı'na karşı harekete geçmesi için, bundan sonraki aylarda da ısrar ettiği görülmüştür.²⁰ Bunun üzerine Rus donanması 10 Mart'ta Zonguldak'ı bombardıman etmekle yetinmiştir. Bu suretle Osmanlı Devleti'ne gözdağı verilmek isteniyordu.

18 Mart'ın Müttefiklerin kararlılığını azaltmadığının bir başka delili de İstanbul'un işgalinden sonra, bu şehre ve İstanbul Boğazı'na verilecek statü konusunda, 18 Mart'tan önce Rusya ile İngiltere ve Fransa arasında başlayan müzakerelerin 18 Mart'tan sonra da devam etmesidir.²¹ O kadar ki, Sazanov, Ayasofya'nın Rus işgal bölgesinde kalmasını isterken, İstanbul Yüksek Komiserliğine de Rusya'nın Belgrad elçisi ve tanınmış Panislavistlerden Prens Trubetskoy'u tayin etmiştir.

Boğazlar'ın ele geçirilmesi hususunda tahayyül edilen amaçların uçup gitmesi ile, bu Panislavist rüya da Gelibolu yarımadasındaki

18 Sazanov'un, Başkomutanlık Kurmay Başkanı General N. N. Yavuşkeviç'e 21 Aralık 1914 tarihli telgrafi için bkz. *Constantinople et les Détroits*, Livre Second, Paris: Les éditions Internationales, 1932, s. 3-4.

19 Basili'nin Sazanov'a 28 Aralık 1914 tarihli mektubu için bkz. *Constantinople et les Détroits*, Livre Second, s. 8-12.

20 *Constantinople et les Détroits*, Livre Second, s. 24-25, 27-30, 52-54, 55-56, 58-65.

21 *Constantinople et les Détroits*, Livre Second, s. 294-356; Sazanov, *Les Années Fatales*, s. 270-272, 279-280; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 3, Kısım 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983 (İkinci Baskı), s. 153-157.

kara muharebelerindeki hezimetin neticesi, tatlı bir hayal halinde kalacaktır.

Fakat ne var ki, Müttefikler, kara muharebeleri için hazırladıkları 145.000 kişilik kuvvetten (125.000'i İngiliz, 20.000'i Fransız) 70.000 kişilik bir kısmını²² 25 Nisan 1915'ten itibaren, Gelibolu yarımadasının güney ucundaki Sed-ül Bahr ve Arıburnu plajlarına çıkarmaya başladılar.

B. Gelibolu Çıkartması ve Rusya

İngiltere ve Fransa'nın 25 Nisan'dan itibaren Gelibolu yarımadasına kuvvet çıkartmaları, Rusya'da, Müttefiklerin Rusya'dan evvel İstanbul'u ele geçirecekleri endişesini yaratmış ve bir burukluk doğurmuştur. Bu burukluğu Dışişleri Bakanı Sazanov şu sözlerle dile getirmektedir:

"1915 kışının sonuna doğru, savaşı Yakın Doğu'ya taşıyan yeni bir gelişme oldu: İngiliz ve Fransız orduları, Avrupa Türkiye'si topraklarına mühim kuvvetler sevk ederek yeni bir sefer açtılar. İstanbul'u ve Boğazlar'ı ele geçirmek amacı ile Çanakkale (Gelibolu olacak) yarımadasının sağ kıyısına kuvvetler çıkardılar. Bununla, Türkiye'nin savaşa devam etmesinin önleneyeği ümid ediliyordu".²³

"Türkiye'nin Merkezî devletlerden ayrılması fikrini kuvvetle tasvip ediyordum. Fakat Boğazlar'ı ve İstanbul'u ele geçirecek kuvvetlerin kendi ordularımız ve kendi donanmamız olmayıp, müttefiklerimizin olması, bana hoş gelmiyordu. Bana öyle geliyordu ki, Makedonya'daki Müttefik kuvvetlerinin Bulgaristan sınırına sevk edilmesi ile, daha az riskle, aynı şey elde edilebilirdi. Kaldı ki, böyle bir taktik, Kral Ferdinand'ın savaşı teşebbüslerini paralyze etme ve onun tarafından yapılacak herhangi bir ihaneti kesip atma avantajına da sahipti. Müttefiklerimiz Gelibolu harekâtına kesin olarak karar verdikleri ve İngiliz ve Fransız büyükelçileri günlük ziyaretlerinden

22 Bayur, bu kuvvetlerin miktarını 80.000 olarak vermektedir. Bayur, s. 294.

23 Fahir Armaoğlu, *Siyasî Tarih Dersleri, 1789-1919*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1961, s. 553.

birinde beni durumdan haberdar ettikleri zaman, bu haberin bende uyandırdığı hoşnutsuzluğu kendilerinden gizleyebilmek için bayağı çaba harcadım. Yalnız, şu kadar söylemekle yetindim: Şunu hatırlayınız ki, bu harekâta girişmeyi ben değil, siz istediniz”.²⁴

Kara muharebelerine gelince:²⁵ Gelibolu yarımadasına çıkarma yapılmasına karar verilince, Rusya’nın yardımı ve bilhassa deniz ve kara harekât ile Müttefiklere destek olması yeniden söz konusu oldu. İngilizler, Osmanlı Devleti’ni iki cepheli bir savaş durumunda bırakmak için, Rus donanmasının da İstanbul’a karşı harekete geçmesini istemişlerdir. Bununla, Osmanlı Devleti’nin Gelibolu yarımadasına asker sevk etmesi önlenmek isteniyordu. Böylece çıkarma da kolay olacaktı. Bunun üzerine Rus donanması, 12 Nisan 1915 günü İstanbul Boğazı tahkimatını bombardıman etmiş ve hatta bazı mermiler Sarıyer ve Beykoz’a düşmüştür.²⁶ Keza, Gelibolu çıkarmasından birkaç gün sonra da 3 Mayıs’ta, Rus donanması İstanbul Boğazı tahkimatını tekrar bombaladığı gibi, Zonguldak, Ereğli, Kilimli ve Boğaz’a kadar olan kıyılarda keşif harekâtında bulunmuştur.²⁷

Müttefik kuvvetlerinin karaya çıkmasından sonra, Türk kuvvetleri mayısın ilk günlerinde, bu kuvvetleri sökmek için, Sed-ül bahr, Teke Burnu ve Morto koyunda bir saldırıya geçerlerse de başarılı olamazlar. Bundan cesaret alan İngilizler, hemen arkasından saldırıya geçerek, Alçıtepe, Sarıbayır ve Maydos’u ele geçirmek istemişlerdir. Fakat onların saldırıları da başarısızlıkla neticelendi. Bu durum ise, Rusların İstanbul’a karşı bir harekâta başvurması meselesini tekrar gündeme getirmiştir. Nitekim, 5. Kafkas Kolordusu, İstanbul için hazırlandı. Lâkin bu sırada Rus orduları Galiçya’da ağır yenilgilere

24 Sazanov, *Les Années Fatales*, s. 273-274.

25 Kara muharebelerinin Müttefikler açısından bir değerlendirilmesi için bkz. Churchill, *La Crise Mondiale*, s. 179-214, 230-282, 317-374.

26 İstanbul’daki İtalyan Ataşemiliterinin Dedeâğaç üzerinden Sazanov’a gönderdiği 25 Nisan tarihli telgrafi için bkz. *Constantinople et les Detroits*, Livre Second, s. 77.

27 Karadeniz filosu Kurmay Başkanı Mankovski’nin Bahriye Bakanlığına 3 Mayıs 1915 tarihli telgrafi için bkz. *Constantinople et les Detroits*, Livre Second, s. 77-78.

uğradığından, 5. Kafkas Kolordusu'nun İstanbul yerine Galiçya'ya gönderilmesine karar verildi.

Lord Kiçner'in Gelibolu yarımadasındaki mayıs ayı saldırıları ve bunların başarısızlığı karşısında Rus Başkomutanlığı, İngilizlerin öyle birkaç gün içinde veya kısa zamanda Gelibolu yarımadasını aşırp İstanbul'a gelemeyeceğini görmüştü.²⁸ Bu durumda İstanbul harekâtından vazgeçilip, Gelibolu yarımadasına 6.000 kişilik bir alayın gönderilmesine karar verildi ise de bu miktar biraz sonra 4.500'e indirildi. Sazanov, bir kuvvetin gönderilmesine Çar'ı ikna etmişti.²⁹ Fakat Sazanov için bu kadar küçük bir kuvvetin gönderilmesi söz konusu olmamıştı. Kaldı ki, 4.500 kişilik kuvvetin Gelibolu yarımadasına gönderileceği Lord Kiçner'e bildirildiğinde, atlar ile, toplar ile gelecek olan bu kuvvetin, kendisi için bir avantaj olacağı yerde, bir baş ağrısı (embarras) teşkil edeceğini ileri sürerek, bu kuvveti istemedi.³⁰ Lord Kiçner'in bu tutumu Rusların haysiyetini rencide etmişti. Buna rağmen, bu kuvvetin Gelibolu yarımadasına gönderilmesi fikrinden de hemen vazgeçilmedi. Çünkü Ruslar, kendileri bir Kolorduluk bir kuvvetle İstanbul'a çıkarma yapıncaya kadar, İngiliz ve Fransızların İstanbul önlerine gelmelerinden endişe etmekteydiler. Gelibolu'ya gönderilecek bir kuvvet, diğer Müttefik kuvvetlerle birlikte İstanbul'a girmiş olacaktı. Fakat bu da olmadı ve temmuz başında Gelibolu'ya kuvvet gönderilmesi fikrinden tamamen vazgeçildi.

Mamafih, İngilizlerin Gelibolu yarımadasında mayıs ayında giriştikleri saldırıların başarısızlığının, Rus halkını fazla etkilememiş olduğu görülüyor. Fransa'nın Petrograd Büyükelçisi *Maurice Paléologue*, 12 Mayıs 1915 günlü notlarında şunları yazmaktaydı:

“Rus halk efkârı, vuruşmaların en ufak ayrıntıları ile de ilgilenmektedir. Bu vuruşmaların, yakın sandıkları sonuçları üzerinde

28 Başkomutanlık Kurmay Başkanı Kudaçev'den Sazanov'a 15 Mayıs günlü telgraf için bkz. *Constantinople et les Detroits*, Livre Second, s. 83-84.

29 Sazanov'un Başkomutan Grandük Nikola'ya 2 Haziran 1915 günlü telgrafi için bkz. *Constantinople et les Detroits*, Livre Second, s. 86-87.

30 Prens Kudaçev'in Sazanov'a 22 Haziran 1915 günlü telgrafi için bkz. *Constantinople et les Detroits*, Livre Second, s. 92.

hiç bir şüphe beslememektedir. O, hayalinde Müttefik donanmaların Marmara'yı aşır Haliç önünde demirlediklerini şimdiden görüyor. Böylelikle Galiçya yenilgilerini hemen hemen unutuyor. Hep yaptığı gibi, hayale dalarak gerçeği unutmaya çalışıyor".³¹

Fakat aynı *Paléologue*, 6 Haziran'da İngiliz-Fransız saldırılarının Türkler tarafından kırıldığıнын anlaşılması üzerine, Rus kamuoyunun artık Çanakkale'de yakın bir başarı ümidi taşımadığını ve aynı ölçüde de Galiçya yenilgilerinden endişelenmeye başladığını belirtmiştir.

Daha sonra Gelibolu yarımadasında İngiliz-Fransız büyük saldırısının Anafartalar'da ve öbür bölgelerde kırıldığı sıralarda, Petrograd'da Rus resmî makamları, Almanların Varşova'yı almaları ve durmadan ilerlemeleri sebebiyle halkta doğan ümit kırıklığını bir an için olsun gidermek düşüncesiyle, Çanakkale'nin zorlandığı haberini el altından yayarlar. Hatta, bu sırada bir Rus gazetesi, "Çanakkale zapt edildi" başlığı ile haber yayıp halkı heyecanlandırmıştır.³²

C. Gelibolu Macerasının Sonu ve Rusya

Gelibolu yarımadasındaki çarpışmaların kaderini tayin eden muharebelerin en şiddetlisi Ağustos (1915) ayında meydana gelmiştir. 8-9 Ağustos gecesi Mustafa Kemal'in Anafartalar Grup Komutanlığına tayin edildiğinin ertesi günü yapılan taarruz ile, düşmanın elinde bulunan ve yarımadaının belkemiğini teşkil eden Conkbayırı, düşmandan geri alınmıştır. 15-16 Ağustos'ta düşman karşı saldırıya geçerse de Kireçtepe'de başarısızlığa uğrar. Bundan sonra da Çanakkale cephesinde bir durgunluk dönemi başlamıştır. Anafartalar zaferi, Çanakkale muharebelerinin de dönüm noktası olur.

Rusya Çanakkale'de ümidini kaybetmeye başlarken, Almanya-Avusturya cephesinde durum daha da kötüleşmiştir. Müttefiklerin Gelibolu yarımadasına 25 Nisan çıkarmasının başladığı bir sırada, Almanya ve Avusturya kuvvetleri de 80 km'lik bir cephede Rusya'ya karşı saldırıya geçtiler. Bu muharebeler Rusya için o derece

31 Bayur, s. 303.

32 Bayur, s. 304.

hezimet oldu ki, haziran sonunda bütün Galiçya Ruslardan temizlenmiş bulunuyordu.

Buna rağmen, Anafartalar (Conkbayırı) muharebelerinin başladığı sırada yeniden saldırıya geçen Alman kuvvetleri Kovno ve Vilna'yı da aldılar. Rus ordularının geri çekilmesi, muhasara altına düşmelerini önlemişti. Boğazlar'ın açılması ile müttefiklerinden yardım alacağı ümidi ile yaşayan Rusya, Doğu cephesindeki bu muharebelerde 151.000 ölü, 683.000 yaralı ve 895.000 esir vermiştir.³³

İngilizler Aralık (1915) ayında Arıburnu ve Anafartalar bölgelerini, Ocak (1916) ayında da Sed-ül Bahr bölgelerini boşaltarak Çanakkale macerasına son verdiler. Bu çekilme aynı zamanda Rusya'nın bütün tasarı ve hayallerinin de sıfıra münker olması demektir. Churchill, I. Dünya Savaşı ile ilgili hatıratında, bu durumu şu ifade ile belirtmektedir:

“Gelibolu'nun terki, Rus düşüncelerine de son verdi. En karanlık saatlerde... Rusya, kendisine İstanbul'da ayrılmış bulunan büyük ödüllü düşünerek cesaretini muhafaza etmişti. Yukardan aşağıya bütün Rus halkı, ümitsizliğin titremesini hissetti ve aynı zamanda da vahim şüphelere kapıldı. Buna göre, İngiltere, Boğazlar'ı gerekli bir şekilde zorlamamıştı. İngiltere, Rusya'nın Boğazlar'ı almasını kabul ettiği günden itibaren art düşünce ile hareket etmiş ve teşebbüsün başarısı ile istekli bir şekilde ilgilenmemişti.³⁴... Nihayet, mücadelenin şimdi kaçınılmaz olan uzaması, Rusya için meş'um olmaya mahkûmdur.”³⁵

Yine Churchill'in belirttiğine göre, Gelibolu muharebelerinin yapıldığı altı ay için Türkler 20 tümenlik bir kuvvet hazırlamışlar ve bunun 11 tümenini Kafkaslara, 2 tümenini de Galiçya cephesine göndermişlerdir. Böylece, şu veya bu şekilde bunlar Rusya'nın güçlüklerini arttırmıştır.³⁶ Başka bir deyişle, Türkiye'nin Kafkas cephesini zayıflatmak amacını da güden Gelibolu muharebeleri, bu amacın gerçekleşmesini de önlemiştir.

33 Armaoğlu, *Siyasî Tarih Dersleri*, s. 564.

34 Churchill, *La Crise Mondiale*, s. 425.

35 Churchill, *La Crise Mondiale*, s. 426.

36 Churchill, *La Crise Mondiale*, s. 423.

Bundan daha mühimi ise, Çanakkale zaferimizin, henüz savaşa katılmamış olan Balkan devletleri üzerinde yaptığı etkidir. Balkan devletlerinin tutumu, Rusya'nın üzerinde hassasiyetle durduğu bir konu idi. Çanakkale zaferimiz üzerine, henüz tarafsız durumda bulunan Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmıştır.

Gelibolu muharebeleri başladığında, Yunanistan ve Romanya Müttefikler tarafına eğilim göstermiş ise de muharebelerin Müttefikler lehine gelişmediğini görünce, tarafsız kalarak yeni fırsatlar kollamayı tercih etmişlerdir.³⁷

Bu konuya geçmeden önce, Gelibolu muharebeleri sırasında Rusya'nın iç durumuna da bakmak gerekiyor.

D. 1915 Yazında Rusya'nın İçi

Gelibolu muharebelerinin devam ettiği sırada da Rusya'nın içi iyice karışmaya başlamıştı. Bunun birinci sebebi ekonomik durumdu. Çünkü ekonomik durum askerî durumu da etkilemekteydi.

Siyasî gelişmeler ise, hükümete karşı muhalif grupların ortaya çıkması ve Duma ile Monarşi arasındaki münasebetlerin giderek gerginleşmesi idi. Çeşitli gruplar ortaya çıkmıştı. 1915 Eylül'ünde, Anayasacı Demokratlar (K.D.-KADET'ler), ilericiler, oktobristler, *merkezin* ve bazı muhalif milliyetçilerin üçte ikisini içine alan "İlerici Blok" gibi gruplar teşekkül etmişti. "Blok"un programının en mühim noktası, Duma üyelerinden meydana gelen bir hükümetin kurulması idi. Lâkin Çar, millî temsili gerçekleştirmek isteyen bu büyük liberal grup ile iş birliğini reddediyordu. Söz konusu olan, Duma'nın bir *Kurucu Meclis* haline getirilmesi ve monarşinin de bunu reddetmesidir. Bunun üzerine Moskova ve Petrograd'da sosyalistler genel greve teşebbüs etti iseler de polisin aldığı tedbirler karşısında bir şey yapamamışlardır. Ülke, ümitlerini Duma'ya bağlayıp gözlerini ona çevirmiş iken, Çar II. Nikola bu gerçeğe gözlerini kapamıştır. Saray ile millet arasında derin bir uçurum meydana gelmeye başlamıştır.³⁸

37 Bayur, s. 497.

38 Renouvin, *La Crise européenne et la Grande Guerre*, s. 297-298.

Diğer taraftan, 1915 sonbaharından itibaren Rusya yiyecek sıkıntısı çekmeye başlayan ilk Müttefik ülkesi oluyor. Bu tarım ülkesinde, en azından şehirlerde, ciddi bir yiyecek sıkıntısı başlıyor. Şüphesiz, seferberlik işgücünü azalttığı gibi, işlenen toprakları da azaltmıştır. Bunun yanında, tahıl ve hayvan ihracatının fiilen imkânsız hale gelmesi durumu ortaya çıkmıştır. Çünkü, artık Almanya Rusya'nın müşterisi olmaktan çıkmış ve deniz yolları da kapanmıştı. Dolayısıyla, stokların halkın ihtiyacına yetmesi gerekirdi. Büyük şehirlerdeki yiyecek sıkıntısı, teşkilatlanma yetersizliğindendi. Nakliyat çok kötü işliyordu. Tamiirhanelerde iyi tamir edilmeyen lokomotifler, ekseriya kullanılmaz halde idi... Bir yandan askerî makamların bir yandan Ulaştırma Bakanlığı'nın ve bir yandan da Sağlık Bakanlığı'nın kontrolünde bulunan demiryolları, bu karmakarışık duruma çare bulmaktan âcizdi. Böyle olunca karayollarına başvurmak gerekiyordu. Şehirlerde hayat pahalılığını önleyemeyen hükümet, 1916 yılı başından itibaren yiyecek maddelerini vesikaya bağladı. Bu ise, şehirlerde bilhassa işçileri sıkıntıya soktu.³⁹

1917 Şubat'ı ile Ekim'i arasında ihtilâl hükümetinin Dışişleri Bakanlığını yapan *Paul Miliukov*, hatıratında, 1916 yılında İşçileri Bakanı olan ve aynı zamanda Çar II. Nikola, Çariçe ve Rasputin'in yakın dostu bulunan, koyu muhafazakâr, *A. D. Protopopov*'un yaptığı değerlendirmeyi şu şekilde belirtmektedir:

“Maliye bozulmuştur. Mal mübadeleleri aksamaktadır. Ülke de prodüktivite muazzam bir şekilde düşmüştür... Ulaşım tam bir düzensizlik içindedir... Demiryollarında iki otoritenin bulunması (askerî karargâh ve sivil bakanlık) korkunç düzensizliklere sebep olmaktadır... Askere alınmalar köy nüfusunu boşaltmıştır (13 milyon) ve tarım sanayii de durmuştur. Muazzam bir iş gücü yetmezliği vardır. İşgücü açığı, esirlerle ve paralı Çinli ve İranlılarla kapatılmaktadır... Rusya'nın genel tarım hasadı, halkın ve ordunun ihtiyaçlarını aşmıştır. Fakat ihracata uygulanan yasaklar sistemi, zorla almalar (requisitions), ihracatın bozulması, mahalli açlığa, yüksek fiyatlara

39 Renouvin, *La Crise européenne et la Grande Guerre*, s. 309-310.

ve genel hoşnutsuzluğa sebep olmuştur... Birçok kimse köylünün zengin olduğunu sanmaktadır... Kocas, kardeşi, oğlu ve gençliği olmayan köylü sefil bir durumdadır. Şehirler açtır. Devamlı tekâlif-i harbiye (requisitions) dolayısıyla ticaret durmuştur. Fiyatların teşekkülünün tek çaresi olan serbest rekabet artık mevcut değildir. Resmî fiyat politikası “el altından” satışların artmasına müncer olmuştur. Bir hastalık olarak değil, fakat yetersiz üretim ve mübadele dolayısıyla karaborsa ortaya çıkmıştır... Ordu bıkkındır. Birçok şeyin eksikliği ordunun moralini düşürmüştür ve bu durum bizi zafere götüremez”.⁴⁰

Müttefiklerin Çanakkale hezimetinin ve bu hezimet neticesi Rus halkının ümitlerinin yok olması, şüphesiz, bütün bu gelişmelerin en mühim faktörünü teşkil etmekteydi. Nitekim Başbakan *Trepof*, bütün bu kaynaşmaları teskin etmek amacı ile, İngiltere ve Fransa’nın da onayını aldıktan sonra, 2 Aralık 1916 günü Duma’da, bu iki devlet ile 1915 Mart’ında yapılan ve Boğazlar’ı Rusya’ya veren anlaşmayı açıklamak üzere kürsüye çıkıp, “*Rus milleti kanını neden döktüğünü bilmelidir.*” dediğinde, ıslık ve yuhalarla karşılaşır. Üç defa da kürsüden inmek zorunda kalır.⁴¹ Trepof’un bu konuşması için, Fransa’nın Petrograd büyükelçisi “*Sanki Trepof, geçmişte çok sevilmiş ve çoktandır unutulmuş bir hayali mezardan çıkarmıştı.*” demektedir.⁴²

1916 yılı başından itibaren Çarlığa karşı gittikçe şiddetlenen bu muhalefetin yarattığı atmosfer içinde, Saray’ı âdeta avucunun içine almış olan ve Çar ve Çariçe üzerinde inanılmaz bir nüfuz kurmuş bulunan papaz *Rasputin*’in 29 Aralık 1916’da yine saray çevrelerince düzenlenen bir komplo ile öldürülmesi, 1917 Şubat’ından itibaren, Çarlığın yıkılmasına ve “Bolşevik İhtilâli”ne kadar gidecek gelişmelerin başlangıcını teşkil edecektir.

40 Paul Miliukov, *Political Memoirs, 1905-1917*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1967, s. 361-362.

41 Bayur, s. 513-514; Miliukov, s. 378; Maurice Paléologue, *La Russie de Tsars pendant la Grande Guerre*, III, Paris: Librairie Plon, 1922, s. 105; *Constantinople et les Détroits*, Livre Premier, s. 435.

42 Bayur, Cilt 3, Kısım 3, s. 514; Paléologue, *La Russie des tsars...* III, s. 107.

Boğazlar, Yunanistan ve Rusya

A. 18 Mart 1915'ten Önce

I. Dünya Savaşı çıktığında, Boğazlar konusu ile en az Rusya kadar ilgilenen ve bilhassa İstanbul üzerindeki ihtirasları belki de Rusya'nın-
kinden de fazla olan devlet Yunanistan idi. Bilindiği gibi, İstanbul,
Yunan *megalo idean*ın esasını oluşturmaktaydı. Bu sebeple, Müttefik-
lerin Çanakkale Boğazı'nı zorlama hikayesi ortaya çıktığı andan itiba-
ren, Boğazlar meselesi Yunan hükümetini yoğun bir şekilde meşgul
etmiş⁴³ ve Rusya ile Yunanistan'ı da karşı karşıya getirmişti.

Esasında, İngiltere'nin tutumu da Yunanistan'ı âdeta meselenin
içine çekmiştir. Daha 1914 Eylül'ünde, İngiltere, Gelibolu yarima-
dasının Yunanistan tarafından işgalini düşünmüş ve bu fikir Yunan
Genelkurmayı tarafından da kabul edilmesine rağmen, tarafsız kal-
maya kararlı bulunan Kral Konstantin tarafından reddedilmiştir.⁴⁴

Bunun üzerine, Yunanistan'ın Gelibolu harekâtına sadece kuv-
vet göndermesi söz konusu olmuştur. Rusya'nın, bazı şartlar ileri
sürmekle beraber, bu fikre itiraz etmediği görülmüştür. Dışişleri Ba-
kanı Sazanov, 27 Ocak 1915 günü İngiliz büyükelçisi ile yaptığı gö-
rüşmede, Boğazlar meselesindeki Rus politikasına ve Boğazlar'daki
Rus çıkarlarına karşı gelmemesi için gerekli tedbirler alındığı takdir-
de, Rusya'nın, Yunanistan'ın Gelibolu'nun askerî işgaline katılması-
na itiraz etmeyeceğini bildirmiştir.⁴⁵

Buna karşılık Yunanistan, İstanbul meselesinin “tek bir devle-
te” (yani Rusya'ya) bırakılması fikrine karşı çıkmış ve İstanbul'un
milletlerarası bir şehir haline getirilerek, Müttefiklerin kontrolü al-
tında, yönetiminin Padişah'a verilmesi fikrini ortaya atmıştır.⁴⁶ Dra-
gomis ise, Venizelos'a gönderdiği telgrafta, Rusya'nın, Çanakkale

43 Bu konuda bkz. Bayur, Cilt 3, Kısım 2, s. 199-215.

44 *Constantinople et les Détroits*, Livre Second, s. 98.

45 *Constantinople et les Détroits*, Livre Second, s. 99.

46 Başbakan ve Dışişleri Bakanı Venizelos'tan, Petrograd Büyükelçisi G.
Dragoumis'e 28 Şubat 1915 tarihli telgraf için bkz. *Constantinople et les Détroits*,
Livre Second, s. 100-101.

harekâtına, “başka” bir devletin katılmasının aleyhinde olduğunu belirtirken,⁴⁷ Sazanov da Atina Elçisi *E. P. Demidov*’a gönderdiği bir telgrafta, Müttefiklerin İstanbul’a giren kuvvetlerine Yunan kuvvetlerinin de katılmasının kesinlikle karşısında olduğunu bildirmiştir.⁴⁸

Fransa, Rusya’nın bu itirazlarını anlayışla karşılarken,⁴⁹ İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, Rus Büyükelçisi Benckendorf’a, Çanakkale harekâtı sırasında Yunan filosunun yardımına çok ihtiyaçları olduğunu söylediği zaman, Benckendorf’un cevabı şu olmuştu: “Rusya, Çanakkale harekâtına Yunan filosunun katılmasının ve İstanbul’da Rus bayrağından önce Yunan bayrağının dalgalanmasının kesinlikle karşısındadır. Rusya, Boğazlar meselesine Yunanistan’ın da dahil olmasının ve bilhassa İstanbul meselesinin içine girmesinin kesinlikle aleyhindedir.”⁵⁰

Sazanov, Çar’ın da onayını aldıktan sonra İngiltere’ye, Yunanistan’ın Çanakkale harekâtında iş birliği yapabilmesi için şu dört şartı ileri sürdü.⁵¹

1. Yunanistan iş birliğine Müttefikler tarafından davet edilmemeli, iş birliği teklifi kendisinden gelmelidir.
2. Boğazlar harekâtının neticesi ne olursa olsun, Yunanistan’a açıkça anlatmak gerekir ki ne güney Trakya’da ne de Boğazlar bölgesinde toprak ödülü alamayacaktır.
3. Yunanistan, ancak Müttefik Komutanlığı tarafından kendisine gösterilecek alanlarda askerî faaliyette bulunabilecektir.
4. Yunanistan, hiçbir hal ve kârda İstanbul’a girmeyecektir.

Bu şartlara karşılık Rusya, Yunanistan’a İzmir’in verilmesine itiraz etmiyordu.

47 Telgrafın metni için bkz. *Constantinople et les Détroits*, Livre Second, s. 102.

48 Telgrafın metni için bkz. *Constantinople et les Détroits*, Livre Second, s. 103; *Documents Diplomatiques Secret Russes, 1914-1917*, Paris: Payot, 1928, s. 266.

49 Paris Büyükelçisi B. E. Iswolsky’dan Sazanov’a 3 Mart 1915 tarihli telgraf için bkz. *Constantinople et les Détroits*, Livre Second, s. 107.

50 Benckendorf’un Sazanov’a 4 Mart 1915 tarihli telgrafi için bkz. *Constantinople et les Détroits*, s. 108-109.

51 *Constantinople et les Détroits*, s. 115-116.

Çanakkale harekâtına katılmak için yanıp tutuşan ve “*Yunanistan’ın tek ihtirası İstanbul’da bir an için Yunan bayrağını dalgalandırmaktır.*” diyen Başbakan Venizelos’un⁵² bu tutumuna karşılık Kral Konstantin, savaşa katılmamakta ısrar edince, Venizelos 6 Mart 1915’de istifa etti ve böylece Yunanistan’ın 18 Mart harekâtına yardım etmesi meselesi de ortadan kalktı. Hemen aynı günlerde de İngiltere ve Fransa, Boğazlar’ın Rusya’ya verilmesini kabul etmişlerdi.

B. 18 Mart’tan Sonra

Venizelos’un istifasından ve Türklerin 18 Mart Zaferi’nden sonra, Yunanistan’da seçimler yapıldı ve 10 Nisan’da *Gounaris* hükümeti kuruldu.

Gounaris hükümeti işe başlar başlamaz, Yunanistan’ın savaşa katılma meselesini ele almış ve şimdilik, Yunanistan’ın tarafsızlığını korumaya karar vererek, bu kararını Rusya dahil, Müttefiklere bildirmiştir.

Lâkin Yunan seçimleri Rusya ile Yunanistan’ı tekrar karşı karşıya getirdi. Bu seçimler sırasında, Yunanistan’ın, 13 Şubat 1914 tarihli Londra Büyükelçileri Konferansı kararı ile Osmanlı Devleti’ne bırakılan İmroz (Gökçeada) ve Tenedos (Bozcaada) adalarında da⁵³

52 Bayur, Cilt 3, Kısım 2, s. 209.

53 Osmanlı Devleti’nin egemenliği altında bulunan Ege adaları, Balkan Savaşı sırasında Yunanistan tarafından işgal edilmekle beraber, Osmanlı Devleti, kendi kıyılarının güvenliği bakımından bu işgali tanımamış ve Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 30 Mayıs 1913’de Londra’da imzalanan barış antlaşmasının 5. maddesi ve 1 Kasım 1913’de de (14 Kasım 1913) Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Atina’da imzalanan barış antlaşmasının 15. maddesi gereğince, Ege adalarının kaderini tayin yetkisi 6 büyük devletin büyükelçilerinden meydana gelen “Elçiler Konferansı”na verilmişti. Elçiler Konferansı ise, 13 Şubat 1914’de Osmanlı Devleti’ne verdiği notada, İmroz ve Tenedos ile Kastellerizo adalarını Osmanlı Devleti’ne, Anadolu kıyılarına yakın diğer adaları da, bahrî ve askerî bakımdan gayrı askerî hale getirilmesi şartıyla, Yunanistan’a bıraktıklarını bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti 16 Şubat tarihli cevabında, bu kararı kabul etmeyerek, “haklı ve meşrû iddialarını” sürdüreceğini bildirmiştir. Bu sebeple, I. Dünya Savaşı çıktığında, Ege adaları Yunanistan’ın işgalinde bulunmaktaydı. Sözü edilen notalar için bkz. Bilâl N. Şimşir, *Ege Sorunu (Aegean Question)*, Cilt II: 1913-1914, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1982, s. 394 ve 402.

seçim yapmak suretiyle bu adaları dolaylı yoldan ilhak etmek istediğine dair haber Rusya'yı telâşlandırmıştır. Bunun üzerine Rusya Yunanistan nezdinde teşebbüste bulunarak, bu adaların Türkiye'ye bırakılmış olduğunu ve bu adaların Çanakkale Boğazı'nın savunması ve kaderi bakımından son derece ehemmiyeti haiz olduğunu Yunanistan'a bildirmiştir.⁵⁴ Rusya artık Boğazlar'ın gerçek sahibi gibi hareket ediyordu.

Yunan hükümetinin, Gökçeada ve Bozcaada'da seçim yoluyla bu iki adayı dolaylı bir şekilde ilhak etmek istemesine, Rusya'dan başka İngiltere ve Fransa da itiraz edince, Yunan hükümeti bu iki adada seçim yapmaktan vazgeçti.

Yine bu sırada İngiltere ile Yunanistan arasında cereyan eden görüşmelerde, Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa katılmak için birçok tavizlerin yanında, şunları da istemiştir: Yunan Kralı'nın Yunan ordularının başında İstanbul'a girmesi, İstanbul şehrine milletlerarası statü verilmesi, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılması. Yine bu görüşmelerde Yunanistan, İstanbul'un, Ruslar gelmeden önce, İngiliz, Fransız ve Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesini istemiştir. Çünkü, Yunanistan'a göre, Ruslar Müttefiklerden önce İstanbul'a girerse, Müttefikleri İstanbul'a sokmazlardı.⁵⁵

Buna karşılık, Sazanov da 21 Nisan 1915 günü Paris ve Londra Büyükelçiliklerine gönderdiği talimatta şunları söylüyordu:

“Müttefikler Osmanlı İmparatorluğu'nun şimdiki başkentinin kaderini kesin olarak tayin etmişlerdir ve bu hiçbir şekilde değiştiremez. Dolayısıyla, bir Yunan alayının, hele başında Kral Konstantin olduğu halde, İstanbul'a girmesi kabul edilemez. Zira, Konstantin bir kral olduğu için, diğer orduların komutanları arasında en ön plânda yer alacak ve bu da Yunanlıların megalomanisi göz önüne alınınca, istikbâl için sayısız komplikasyonlar doğurabilecektir.”⁵⁶

54 Sazanov'dan Atina elçisi Demidov'a 31 Mart 1915 tarihli telgraf için bkz. *Constantinople et les Détroits*, Livre Second, s. 127-128.

55 Bu konuda bkz. *Constantinople et les Détroits*, Livre Second, s. 137-144.

56 *Documents Diplomatiques Secrets Russes, 1914-1917*, s. 272.

Bu şekilde Rusya ile Yunanistan alttan alta çatışır bir duruma girdikleri bir sırada, 25 Nisan 1915’de Müttefik kuvvetleri Gelibolu yarımadasının güneyine çıkmaya başladılar. Bu suretle kara muharebelerinin başlaması, Yunanistan’ın savaşa katılması meselesini yeniden ve ciddi olarak gündeme getiriyordu. Fakat Yunanistan, Bulgaristan’dan çekindiği için ya Bulgaristan’ın tarafsız kalmasının veya Müttefikler safında savaşa girmesinin sağlanmasını istedi. Bu sırada Dedeağaç bölgesi Bulgaristan’ın elinde olduğu için, Yunanistan ve Müttefikler tarafından İstanbul’a karşı girişilecek bir kara harekâtının Bulgaristan topraklarından geçmesi gerekiyordu. Bulgaristan sadece tarafsız kalırsa, Yunanistan, kara ordusunu Bulgaristan’a karşı elinde tutup, donanmasını Müttefiklerin emrine verecek ve topraklarının Müttefikler tarafından kullanılmasına müsaade edecekti. Böylece, Yunanistan’a verilecek tavizlerden fazla, Bulgaristan meselesi ön plâna geçmiş oluyordu.

Gelibolu yarımadasındaki muharebeler uzadıkça Bulgaristan’la yapılan müzakereler de uzadı. Kaldı ki, Çanakkale muharebelerinin durumunu ve Müttefiklerin başarısızlığını gören Bulgaristan, 1915 Ağustos başından itibaren Merkezî Devletlerle müzakerelere girdi. Bulgaristan, 6 Eylül 1915’de Almanya ve Avusturya-Macaristan ile anlaşma imzalayıp, 35 gün içinde de savaşa katılmayı kabul etti. Bulgaristan’ın bu kararında, Kiçner’in Ağustos saldırılarının başarısızlığı büyük rol oynamıştı. Almanya-Avusturya orduları 6 Ekim 1915’de Sırbistan’ı istilâya başlayınca, Bulgaristan da 12 Ekim’de Sırbistan’a savaş ilân etti.

Bulgaristan, Boğazlar ve Rusya

Bu kısımda, Bulgaristan’ın savaşa nasıl katıldığını ve bu konuda, bir yandan Bulgaristan ile Müttefikler, öte yandan da Bulgaristan ile Merkezî Devletler arasındaki müzakereleri anlatacak değiliz.⁵⁷ Sadece, Çanakkale muharebelerde ilgili olarak bazı noktaları belirtmekle yetineceğiz.

57 Bu konuda bkz. Bayur, Cilt 3, Kısım 3, s. 462-465, 467-475 ve 491-492; *Documents et Diplomatiques Secret Russes*, s. 105-163.

Bulgaristan'ın Müttefikler tarafından savaşa girmesi, Rusya bakımından, iki mühim fayda sağlayacaktı: Biri, Osmanlı Devleti ile Merkezî Devletler arasındaki bağın kopması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi, diğeri de Yunanistan'ın katılmasıyla Müttefik kuvvetlerin Trakya'dan İstanbul üzerine yürümeleri ve İstanbul'un kolaylıkla düşürülmesi. Bu ikinci durumda Müttefiklerin Gelibolu yarımadasındaki durumları çok kolaylaşmış olacaktı. Nitekim, Rusya'nın Sofya'daki elçisi A. A. Savinsky, 16 Nisan'da (1915) Sazanov'a gönderdiği telgrafında şunları söylemekteydi:

“Diğer taraftan, savaşın başında, tamamen askerî bakımdan, Bulgaristan'ın tutumu bizim için nispeten az ehemmiyetli idi. Şimdi ise, Boğazlar'da harekât başladıktan sonra, bana öyle geliyor ki, artık durum değişmiştir. Sizin de esasen bildiğiniz veçhile, Bulgarlara mütemadiyen tekrar ettiğim üzere, Boğazlar harekâtının kısa bir sürede iyi bir neticeye götürülmesi ancak onlarla mümkün olacaktır. Şimdi gayet açıktır ki, Bulgaristan'ın iş birliği bizim için zaruridir ve Boğazlar'da ve İstanbul'da bir Türk-Bulgar koalisyonu ile karşılaşırsak, işimiz çok zorlaşacaktır”.⁵⁸

Lâkin, 1915 yazında, genel olarak Doğu cephesinde ve özellikle de Galiçya cephesinde Rusların uğradığı yenilgilerden sonra, 1915 Ağustos'undaki *Anafartalar* ve *Conkbayırı* muharebelerinde Müttefik kuvvetlerin başarısızlığı, Bulgaristan'da, artık Rusya'nın yenilmiş olduğu ve dolayısıyla Rusya'dan korkmaya gerek kalmadığı kanaatini uyandırmıştır.⁵⁹ Bu kanaat sebebiyledir ki, Bulgaristan Merkezî Devletler yanında savaşa katılma kararı almıştır.

Esasına bakılırsa, daha mayıs başında, Müttefik kuvvetlerinin Gelibolu yarımadasının güneyine çıkmasından hemen sonra, İngiliz istihbarat servislerince ele geçirilen ve kimden gönderildiği belli olmayan bir Bulgar şifre telinde,⁶⁰ Çanakkale harekâtının

58 *Constantinople et les Détroits*, Livre Second, s. 221-222.

59 Renouvin, *la Crise européenne et la Grande Guerre*, s. 283.

60 Telgrafın metni için bkz. *Constantinople et les Détroits*, s. 227, 201 no.lu belge. Bu belgenin tarihi 1 Mayıs 1915 olarak zikredilmektedir. Halbuki, ilk çıkarmayı püskürtmek için yapılan Türk taarruzu 1, 2 ve 3 Mayıs tarihlerinde ve Müttefiklerin başarısız kalan karşı saldırıları da 6, 7 ve 9 Mayıs günlerinde

başarısızlığından Kral Ferdinand'ın çok memnun olduğu belirtilmekte ve ayrıca, Bulgaristan'ın iş birliği olmadıkça, İngiltere ve Fransa'nın İstanbul'u alamayacakları vurgulanmaktaydı.

Nihayet Bulgaristan'ın Ekim 1915 başında savaşa katılması, Rusya üzerinde bir “şok” tesiri yapar. Çünkü, artık İstanbul'un Trakya'dan yapılacak bir saldırı ile alınması söz konusu olamayacağı gibi, Türkiye'nin kazandığı bu avantajlı durumun, Rusya'yı etkilememesi üzerinde de durulmuş ve bu konuda bir çözüm formülü olarak, Osmanlı Devleti ile “ayrı barış” yapılması tartışma konusu olmuştur.

Genelkurmay Başkanı General Alekseyef, Dışişleri Bakanlığı'nın Genel Karargâhtaki temsilcisi Prens Kudaşef ile yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

“Bulgaristan'ın düşmanlarımız arasına katılmasından doğan durum o kadar ciddidir ki, Türkiye ile ayrı bir barış yapmazsak bu işin içinden çıkamayız”.⁶¹

General Alekseyef şöyle devam eder: “Ne yapalım, kaçınılmaz olanı kabul etmek gerekir...⁶² Eğer Türkiye ile aramızda barış olursa, Almanya bu kaynaklardan mahrum olacağı gibi, Boğaz yolu açılır, buğdayımızı dışarı satarak malî ve ekonomik durumumuzu düzeltir, Batı'dan cephane getirtir, bizim Kafkaslardaki, İngiliz-Fransızların da Çanakkale'deki orduları serbest kalır ve böylelikle bu savaşta esas amacı gerçekleştirmek mümkün olur. Bu da düşmanın topraklarımızdan atılması ve bizim için tehlikeli olan Alman askerî gücünün yok edilmesidir”.

General Alekseyef'in Türkiye ile barış hikayesi 1916 Şubat'ında tekrar söz konusu olur. Daha doğrusu bu konu devam etmektedir. Prens Kudaşef'in Dışişleri Bakanı Sazanov'a 18 Şubat 1916 tarihli

yapılmıştır. Dolayısıyla, Çanakkale harekâtının başarısızlığından 1 Mayıs tarihinde söz etmek mümkün değildir. Olsa olsa, 18 Mart harekâtından bahsedilebilir. Başka bir ihtimal de, Rus takvimi ile Gregoryen takvim arasındaki 13 günlük farkı nazarı itibara almaktır.

61 Prens Kudaşef'ten Sazanov'a 21 Ekim 1915 tarihli telgraf için bkz. *Constantinople et les Dâtroits*, Livre Premier, s. 117.

62 Yani Boğazlar hik yesine son vermek.

telgrafı bu bakımdan ilginçtir.⁶³ Telgrafın başında, “Bulgaristan ancak kendisine Boğazlar verildiği takdirde harekete geçmek istiyordu. Boğazlar’ın kendisine vaadedilmiş olan Rusya ise, Bulgaristan’ın bu yardımını bu fiyata satın alamazdı.” denildikten sonra, 14 Şubat 1916’da Erzurum’un düşürülmesinin yarattığı avantajın Türkiye ile ayrı bir barış yapılması için bulunmaz bir fırsat olduğu, savaşın uzamasının, Boğazlar’a karşı girişilecek bir harekâtı büsbütün sıkıntılı hale sokacağı belirtilerek, “Boğazlar’ı ele geçirmekten sadece bir süre için vazgeçmek suretiyle, fakat gerçek menfaatlerimizden hiç bir şey feda etmeksizin Türkiye’ye barış teklif edebiliriz.” denilmekteydi.

Mamafih, Türkiye’ye ayrı barış teklif etme meselesinde güçlüklerin az olmadığına da işaret edilerek, bu bakımdan Türkiye’ye karşı “mantık ve para” yolunun kullanılmasından söz ediliyordu. Halbuki, 1916 yılı içinde Rusya’da meydana gelen gelişme ve çalkantılar ne mantığın ne de paranın kullanılmasına imkân verdi. Paraya, her şeyden önce, Rusya’nın kendisinin ihtiyacı vardı.

Bulgaristan’ın savaşa katılması, Rusya’nın Boğazlar politikasına bu derece radikal bir tesir yapmış olmaktaydı. Boğazlar meselesi Bulgaristan’ı etkilemiş, Bulgaristan’ın politikası ise Rusya’nın Boğazlar politikasını etkilemiştir.

Diğer taraftan, Bulgaristan’ın Merkezî Devletler tarafına dönmesi üzerine, İngiltere ve Fransa, bilhassa Selânik yolunun Bulgarlar tarafından kesilmesinden endişe ettikleri için, Fransa Cumhurbaşkanı *Poincaré*, bizzat Çar Nikola’ya 1 Ekim’de gönderdiği mesajında, bir miktar Rus kuvvetinin de Balkanlar’daki Müttefik kuvvetlerine katılmasını istemiş ve bu Rus kuvvetlerinin Bulgar halkı üzerinde büyük etki yapacağını söylemiştir.⁶⁴

Çar Nikola ise 6 Ekim tarihli cevabî mesajında Selânik cephesine büyük bir kuvvet ayıramayacağını bildirirken, bilhassa “yol imkansızlığını” işaret etmiştir.⁶⁵ Söz konusu yol imkânsızlığı ile Boğazlar’ın durumunun belirtilmek istendiği şüphesizdi.

63 Telgrafın metni için bkz. Laloy, *Les Documents secrets...*, s. 127-131.

64 Mesajın metni için bkz. Paléologue, *La Russie des Tsars*, II, Paris: Librairie Plon, 1922, s. 83-84.

65 Cevabî mesajın metni için bkz. Paléologue, *La Russie des Tsars*, II, s. 85.

1917 Yılında Boğazlar ve Rusya

1916 yılında Rusya'nın iç gelişmelerine değinmiş ve 1916 Aralık ayında papaz Rasputin'in öldürülmesinin, Çarlığı yıkacak olan ihtilâlin de başlangıcını teşkil ettiğini söylemiştik. Nitekim 1917 yılı Şubat sonlarında genel grevlerle başlayan ayaklanmalar, Çar'ın tahtından feragati ve "filen" Cumhuriyet rejiminin kurulması ile büyük bir dönüm noktasına ulaşmıştır. *Prens Lvov* başkanlığında geçici bir hükümet kurulmuş ve *Paul Miliukov* Dışişleri Bakanı olmuştur.

Miliukov, bütün Rus elçilerine gönderdiği genelgede, yeni hükümetin, Rusya'nın daha önce Müttefiklerle imzalamış olduğu bütün anlaşmalara bağlı olduğunu bildirir. Bu genelgede Boğazlar ve İstanbul sözleri geçmez ise de imzalanmış olan anlaşmalardan birinin de Boğazlar ve İstanbul'a ait olduğu göz önüne alınınca, Lvov hükümetinin de aynı politikaya devam etmek istediği açıktı.⁶⁶

Açıklamalarımıza *N. A. Basili*'nin Boğazlar hakkındaki raporu ile başlamıştık. Konumuzu yine Basili ile kapatalım.

Nitekim, Miliukov'un Dışişleri Bakanlığına gelmesiyle birlikte, Genel karargâhta Diplomatik Bölümün Müdürlüğünü yapmakta olan *N. A. Basili*, 5 Nisan 1917'de yeni Dışişleri Bakanı'na "kişiyi özel" bir rapor sunarak, İstanbul Boğazı'na çıkarma yapılması fikrini savunur.⁶⁷ Basili, Harbiye ve Bahriye Bakanı Guçkov'un, çıkarma kuvvetlerini taşıyacak gemiye sahip olunmaması dolayısıyla bu fikre karşı çıktığını belirterek, yeterli gemi sağlanabileceğini ispatlamaya çalışmış ve çıkarmanın behemehâl 1 Haziran-1 Ağustos arasında yapılması gerektiğini, eylülde havaların bozacağını ve ekimde de fırtınaların başlayacağını söylemiştir.

Basili, 24 Nisan 1917'de de Dışişleri Bakan Yardımcısı *A. A. Neratov*'a bir mektup göndererek,⁶⁸ yine bu İstanbul çıkarması

66 Bu konuda bkz. Bayur, Cilt 3, Kısım 4, s. 65-69, 76-81.

67 Raporun metni için bkz. *Documents Diplomatiques Secrets Russes, 1914-1917*, s. 280-283.

68 Mektubun metni için bkz. *Documents Diplomatiques Secrets Russes, 1914-1917*, s. 283-286.

konusundaki fikirlerinde ısrar etmiştir. Basili'ye göre, barış konferansı yakındı ve Rusya, Boğazlar'ı ele geçirmek suretiyle barış konferansını bir “olup-bitti” karşısında bırakmalıydı.

Halbuki bu sırada Rus halkının ne Boğazlar ile ne de İstanbul ile ilgisi vardı. Halk şimdi “barış, ekmek ve hürriyet” istiyordu. Halkın bu psikolojisini de Bolşevikler 1917 Ekim İhtilâli ile gayet güzel istismar edeceklerdir.

Netice

Çanakkale muharebelerinin etkilerini kısaca özetlemek gerekirse: Boğazlar'ın ele geçirilememesi, Rusya'yı hem ekonomik hem de askerî ve siyasî bakımdan “boğmuştur”. Başta da söylediğimiz gibi, Çanakkale'deki *Türk zaferi*, Rus Çarlığının yıkılmasının en etkin faktörü olmuştur.

1920 YILINDA MİLLÎ MÜCADELE VE SOVYET RUSYA*

TÜRK MİLLÎ MÜCADELE'SİNİN gelişmelerinde en önemli merhale, şüphe yok ki, bu mücadelenin siyasal teşkilatlanmasını ifade eden, 23 Nisan 1920'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıdır. Bu tarih, Rusya'da Bolşevik İhtilâli'nin meydana gelmesinden iki buçuk yıl sonradır. Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından birkaç gün sonra Mustafa Kemal ilk önce Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkilerin kurulması, Anadolu'daki yeni yönetimin tanınması ve iki yeni rejim arasında bir ittifakın yapılması için Moskova nezdinde teşebbüste bulunmuştur. Bu teşebbüs, Ankara hükümeti ile Moskova hükümeti arasında uzunca bir süre devam edecek olan yakın münasebetlerin başlangıcını teşkil etmiştir.

Bununla beraber, Rusya'da kurulan yeni Bolşevik rejim, daha Anadolu'da Mustafa Kemal'in millî bir devletin kurulması için öncülük ettiği Millî Mücadele hareketinin başlamasından önce, Batı devletlerinin istilâsına uğramış Anadolu halkı ile ilgilenmeye başlamıştı. 5 Mart 1919'da kurulan Komünist Enternasyonal (III. Enternasyonal veya Komintern) 1 Mayıs 1919 günü *dünya işçilerine* yayınladığı bir demeçte,¹ birçok ülkeleri grup grup ele aldığı ve bütün ülkelerin işçi ve askerlerine hitap ettiği halde, "*Türkiye'nin işçi, asker ve köylüleri*"ne ayrı bir paragraf ayırmış ve Anadolu'daki direnme teşkilâtlarını

* VII. *Türk Tarih Kongresi*, 25-29 Eylül 1970, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (II. Cilt), s. 893-900.

1 Demecin metni için bkz. *The Communist International* (Moskova), No. 1, 1 Mayıs 1919, s. 21-28.

kastederek, başladıkları *ihtilâl*in sonunu getirmelerini ve “kendi Kızıl Ordusu” ile *işçi, asker ve köylü Sovyetlerini* kurmalarını istemiştir.

Sivas Kongresi’nin sona ermesinden iki gün sonra, 13 Eylül 1919’da Sovyetler, “Türkiye işçi ve köylülerine” hitaben, Dışişleri Bakanı Çiçerin ve Dışişleri Bakanlığı “Müslüman Yakın Doğu Dairesi” Başkanı Neriman Nerimanov’un imzası ile ikinci bir demeç yayınlamışlardır.² Ne “askerlerin” ne de “sözde demokratik partilerin” Türk işçi ve köylüsünü kurtaramayacağı belirtilen demeçte, ana vatanın özellikle İngiltere’nin esaretinden kurtarılmasının Türk işçi ve köylüsüne kaldığı ve bunun için de “*Rus işçiler ve köylüler hükümeti*”nin “*kardeşlik eli*”ni uzatmaya hazır olduğu belirtiliyordu. Bunun arkasından, Dışişleri Bakanı Çiçerin de 1919 Aralık ayında, Bütün Rusya Sovyetlerinin VII. Kongresi’ne sunduğu raporda, Avrupa ve Amerikan kapitalizmine karşı uyanan kaynaşma bölgeleri arasında Türkiye’yi de zikretmiş ve “kaybolmuş hürriyetlerinin tekrar kazanılması için yaptıkları mücadele Müslüman dünyasına yardım etmek hususundaki samimî arzumuzu Türklere ve her Müslüman ırkına mutantın bir şekilde ilân ettik.” demiştir.³

Bu ilginin dışında, Anadolu’da 1919 yazından itibaren gelişmeleri başlatan Millî Mücadele hareketi, Sovyet basınında, birkaç yazının dışında,⁴ hemen hemen hiç yer almamıştır. Yer alanlar ise, Mustafa Kemal’in çabaları ile doğrudan doğruya ilgili değildir.

2 Demecin İngilizce metni için bkz. X. J. Eudin ve Robert C. North, *Soviet Russia and the East, 1920-1927*, Stanford: Stanford University Press, 1957, s. 184-186; Jaue Degras (ed.), *Soviet Documents on Foreign Policy*, I, London: Oxford University Press, 1951, s. 164-167; Demecin Rusça metni için bkz. *Izvestiya*, 13 Eylül 1919 g., No. 203 (755); *Jizn Natsionalnostei*, No. 36 (44), 21 Eylül 1919 g., s. 2; Y. V. Klyuçnikov ve A. Sabanin, *Mejdnarodnaya politika novejšego vremeni v dogovorah, notah i deklarasiyah*, II, Moskova, 1926, s. 384-387.

3 *The Foreign Policy of Soviet Russia* (Report submitted by the People’s Commissariat for Foreign Affairs to the Seventh All-Russian Congress of Soviets), London: British Socialist Party, 1920 (?), s. 31; *Otçet Narodnogo Komissariata po Innostrannim Delam Sed’momu S’ezdu Sovetov*, Moskova, Gosudarstvennoe Izdatelstvo, 1919 g., s. 26.

4 1919 yılında, Bolşevik Partisi’nin organı *Pravda* ile hükümetin organı olan *Izvestiya*’da Anadolu hakkında ancak şu makaleler yayınlanmıştır: M. Subkhi,

Lâkin, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından üç gün sonra, yani 26 Nisan 1920'de, Mustafa Kemal'in Lenin'e gönderdiği bir mektupla, Ankara ile Moskova arasında diplomatik münasebetlerin kurulmasını, Misak-ı Millî'nin tanınmasını, "askerî ve siyasî bir ittifak" ile "yabancı emperyalizme karşı" birlikte mücadele edilmesini istemesi,⁵ Sovyetlerin dikkatini Millî Mücadele üzerine ilk defa ciddî ve farklı bir şekilde çekmeye sebep olmuştur. Bu mektuptan birkaç gün sonra, Büyük Millet Meclisi'nin 9 Mayıs 1920 günlü oturumunda, Sovyet hükümetinin 3 Aralık 1917'de "Rusya ve Doğu Müslümanlarına" yayınladığı demeç alkışlarla okunmuştur.⁶ Rusya içindeki ve dışındaki Müslüman halkları Bolşevik rejimini desteklemeye ve Avrupa emperyalizmine karşı ayaklanmaya davet eden bu demeçte, Çarlık Rusya'sının, Türkiye'yi parçalayan anlaşmaları Bolşevik hükümetinin tanımadığı ve özellikle İstanbul'un Müslümanların elinde kalması gerektiği ifade edilmekteydi.

Mustafa Kemal'in Lenin'e gönderdiği mektuba Lenin bizzat cevap vermemiş, fakat Dışişleri Bakanı Çiçerin 3 Haziran 1920 tarihli bir mektupla cevaplandırmıştır.⁷ Bu mektupla Sovyet hükümeti,

"Şest kabinetov odinnatsat mesyatsev", *Pravda*, 16 Ekim 1919 g., No. 231; Yu. Steklov, "Turetskaya Revolyutsiya" (Türk İhtilâli), *Izvestiya*, 23 Nisan 1919 g., No. 85 (637) (Bu başmakalede Türkiye'deki bir ihtilâlden ve bunun öneminden söz edilmektedir); R. Arskii, "Revolutsionnoe dvijenie v Bolgarii" (Bulgaristan'daki ihtilâlcî hareket), *Izvestiya*, 29 Temmuz 1919 g., No. 165 (717) (Bu başmakalede Bulgaristan'daki grev hareketleri ele alınmakta ve Bulgaristan'dan sonra Sırbistan, Karadağ ve Türkiye'de de Sovyet iktidarının kurulması için mücadelenin yakında başlayacağı görüşü ileri sürülmekteydi).

5 Louis Fisher, *The Soviets in World Affairs*, New York: Random House Vintage Books, 1960, s. 286.

6 Gotthard Jaeschke, "Kommunismus und Islam im Türkischen Befreiungskriege", *Die Welt des Islams*, 20 (1938), s. 111. Sovyet hükümetinin 3 Aralık 1917 demecinin metni için bkz. Degras, s. 15-17; Demecinin Rusça metni için bkz. Klyuçnikov ve Sabanin, II, s. 94.

7 Çiçerin'in cevabının metni için bkz. Degras, s. 187-188; Eudin ve North, s. 186-187; W., "Les Relations Russo-turques Depuis l'avenement du Bolchevisme", *Revue du Monde Musulman*, 52 (1922), s. 195-196; Klyuçnikov ve Sabanin, III, s. 26-27; *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, II, Moskova, Gosudarstvennoe Izdatelstvo, 1958, s. 554-555; *Izvestiya*, 9 Haziran 1920 g., No. 123 (970).

Büyük Millet Meclisi hükümetini resmen tanımış ve iki hükümet arasında diplomatik münasebetler resmen kurulmuştur.

Türk-Sovyet münasebetleri 1920 yılında bu şekilde resmen başlamakla beraber, biri Türkiye tarafından, diğerleri de Sovyetler açısından üç önemli mesele ile karşılaşmıştır. Ankara hükümeti bakımından mesele Sovyetlerin Ankara ile bir ittifaka yanaşmaması, Sovyetler bakımından da Anadolu'daki Millî Mücadele hareketinin doktriner değerlendirmesi ve Kafkaslar meselesi olmuştur. Şüphesiz bu üç mesele içinde doktriner değerlendirme, gerek 1920 yılında, gerek ondan sonraki uzun yıllarda, Sovyetler açısından, Türk-Sovyet münasebetlerini en fazla etkileyen bir unsur olmuştur.

Türk-Sovyet İttifakı Meselesi

Çiçerin'in Mustafa Kemal'e verdiği 3 Haziran tarihli cevapta bir ittifaktan hiç söz etmemesi Ankara hükümeti için önemli bir konu olmuştur. Gerek Bekir Sami Bey gerek Ali Fuat Paşa heyetlerinin Moskova'da bu konuda harcadıkları çabalar bir sonuç vermemiştir. Sovyetlerin Ankara ile bir ittifakı kabul etmemesi için çeşitli sebepler sayılabilir. Bir defa, Sovyetler bu sırada İngiltere ile bir ticaret anlaşması yapmak için çalışmaktaydılar ve bir Türk-Sovyet ittifakının bu ticaret anlaşmasını engellemesinden korkmuşlardır.⁸ İkincisi, bu sırada Polonya Savaşı, Wrangel ve Gürcistan'daki Menşeviklerle uğraşmaktaydılar. Ankara ile bir ittifak Rus askerlerinin Anadolu'da Yunanlılara karşı savaşmasını gerektirebilirdi.⁹ Üçüncü olarak, Bolşevikler, komünist olmayan ve hatta komünistlere karşı tedbir alan bir ülke ile ittifakı da tehlikeli bulmuşlardır.¹⁰ Nihayet, Batılı yazarların genellikle üzerinde durduğu ve olayların da doğrulamış görüldüğü diğer bir husus da, Sovyetler 1920 yazında, sömürgelerde ve

8 Bu husus Stalin tarafından da açıkça ifade edilmiştir, bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul: Yatan Neşriyatı, 1955, s. 139.

9 Fisher, s. 286.

10 Fisher, s. 286 ve Edward Hallet Carr, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, III, London: Macmillan, 1953, s. 249-250.

Batılı devletlerin istilâsında bulunan geri kalmış ülkelerde genel bir dünya ihtilâline inanmışlar ve bu arada Anadolu'da da bir Bolşevik ihtilâlini beklemişlerdir.¹¹ Komünist Enternasyonalinin II. Kongresi ile Bakü'de yapılan Doğu Milletleri Kongresi'ndeki tartışmalar, bu noktadan, Sovyetlerin Millî Mücadele'ye karşı tutumlarını da aydınlatacak niteliktedir.

Millî Mücadele'nin Doktriner Değerlendirmesi

Komünist Enternasyonalinin Yürütme Komitesi 3 Temmuz 1920 günü İran'ın köylü ve işçilerine, Mezopotamya köylülerine, *Anadolu köylülerine*, Ermenistan ve bütün Yakın Doğu köylü ve işçilerine, Suriye ve Arabistan köylülerine yayınladığı bir bildiride,¹² genel bir ihtilâlin organize edilmesi için 1 Eylül'de Bakü'de bir kongre toplanacağını ilân ediyordu. Bildirideki şu kısım, Mustafa Kemal'e ve Millî Mücadele'ye karşı tutumlarını belirtmesi bakımından ilgi çekicidir: “*Anadolu köylüleri! Yabancı istilâsına karşı savaşmak için Kemal Paşa'nın saflarına katılmaya çağrıldınız. Fakat biz şunu da biliyoruz ki, Paşaların Antant soyguncuları ile barış yapmaları halinde mücadelenize devam amacı ile, kendi millî partinizi, yani kendi köylü partinizi de kurmaya çalışmaktasınız*”.¹³ Çiçerin'in Mustafa Kemal'e cevabından bir ay sonra söylenen bu sözler gösteriyor ki, Sovyetler 1920 yazında Mustafa Kemal'e güvenmemekte ve onun Batılılarla her an bir barışa gitmesinden ciddi şekilde endişe etmektedirler.

Bu bildirinin arkasında, Bakü'deki Doğu Milletleri Kongresi'ne temellik etmek üzere, 23 Temmuz-7 Ağustos tarihleri arasında Moskova'da Komünist Enternasyonalinin II. Kongresi yapıldı. Bu Kongrenin ilk toplantısı 17 Temmuz'da Petrograd'da yapılmış ve Doğu

11 Carr, s. 250.

12 Bildirinin metni için bkz. *The Second Congress of the Communist International* (As reported and interpreted by the official newspapers of Soviet Russia), Washington: Government Printing Office, 1920, s. 137-141; *Izvesti ya*, 3 Temmuz 1920 g., No. 144 (991).

13 *The Second Congress of the Communist International*, s. 139.

ölkelerindeki ihtilâl potansiyeli konusunda konuşan Lenin, dünya nüfusunun %70'inin emekçilerden meydana geldiğini, bunun da proletaryanın “dünya çapında bir Sovyet Cumhuriyeti” kurma görevini kolaylaştıracağını, bunu gerçekleştirmek için önce işçi Sovyetleri kurulmasının gerekmediğini, köylü Sovyetlerinin bunun için bir basamak olacağını söylemiştir.¹⁴

Kongrenin esas itibariyle üzerinde durduğu konu, milliyetçi ayaklanmaların, millî mücadele hareketlerinin bir dünya proleter ihtilâline nasıl dönüştürüleceği olmuştur. Bu konuda, yani milliyetçi hareketler ve sömürgeler konusunda genellikle Lenin'in fikirleri hâkim olmuştur. Lenin'in, gerek konuyu inceleyen komisyon adına hazırladığı raporda¹⁵ gerek raporu Kongreye sunarken yaptığı konuşmada¹⁶ ve gerek Kongrenin kabul ettiği “Milliyetçi Hareketler ve Sömürgeler Hakkında Tezler”de¹⁷ kabul edilen temel ilkeler şunlar olmuştur:

1. Her milliyetçi hareket bir burjuva-demokratik hareketidir. Çünkü geri kalmış ölkelerde büyük kitleler köylülerden meydana gelmektedir ve bunlar da küçük çaptaki kapitalist münasebetlerin temsilcisidirler.
2. Ezilen ölkelerdeki burjuvazi, milliyetçi hareketleri desteklemekle beraber, ihtilâlcî hareketlere karşı emperyalist burjuvazi ile beraber çalışır. Bunun için, millî bağımsızlığı amaç güden reformist burjuva-demokratik hareketlerle, ihtilâlcî burjuva-demokratik hareketler arasında ayırım yapılmalı ve Komünist Enternasyonalî bu ikincileri, yani gerçekten ihtilâlcî nitelikteki burjuva kurtuluş hareketlerini desteklemelidir.

14 *The Second Congress of the Communist International* (Report of the Proceedings of the Petrograd session of July 17th and of Moscow of July 23rd-August 7th, 1920), Moskova: Publishing House of the Communist International, 1920, s. 33-35.

15 Raporun metni için bkz. V. I. Lenin, *Selected Works*, X, Moskova, 1938, s. 239-244.

16 Konuşmanın metni için bkz. *The Second Congress of the Communist International*, s. 108-112.

17 Tezlerin tam metni için bkz. *The Second Congress of the Communist International*, s. 2411-2418.

3. Sömürgelerde ve geri kalmış ülkelerde proletarya olmadığı için, önce köylü Sovyetlerinin kurulmasına gidilmeli ve bunların öncülüğünü çekirdek halindeki komünist partileri üzerine almalıdır.
4. Komünist partileri ihtilâlcî nitelikteki burjuva-demokratik milliyetçi hareketleri desteklemeli, fakat onlarla amalgama olmamalıdır. Ayrıca, bütün bu hareketler Sovyet Rusya'ya bağlanmalıdır.
5. Bütün bu ilkelerin uygulanmasındaki taktik ve metotlar, belirli bir ülkede burjuva-demokratik hareketin ulaşmış olduğu safha ile, yine o ülkedeki ihtilâlcî-proleter teşkilatlanmanın gücü ve gelişme safhasına göre tayin edilmelidir.

Bu ilkeler açısından bakınca, Sovyet Rusya'nın başlangıçtan itibaren Anadolu'da köylü Sovyetleri kurmaya çalışmasını, Mustafa Kemal'e güvenmemesini ve resmî münasebetlerin kurulduğu ilk günden itibaren Anadolu'da, çekirdek halinde de olsa, bir komünist partisi kurma çabalarını anlamak kolay olmaktadır. Çünkü, Mustafa Kemal'in yaratmak istediği yeni Türkiye devletinin temel ilkeleri ile, bu ilkeler arasında hiçbir bağlantı mevcut değildi. Yalnız ne var ki, Mustafa Kemal de, Sovyetlerin doktriner açıdan yıkmak istediği Batılı istilâcılara karşı, savaş bayrağı açmıştı ve Müslüman Anadolu'nun bu milliyetçi önderinin zaferi, Batılıların sömürgesi olan bütün Müslüman dünyasını ayağa kaldırabilirdi. Hal böyle olunca, bir yandan bu hareketi desteklerken, öte yandan da bu hareketi dünya çapındaki bir proleter ihtilâli için kontrol altına almak da gerekliydi. Nitekim, Kongre'den birkaç gün sonra, Komünist Enternasyonalinin Yürütme Komitesi Başkanı *Zinoviev*, 12 Ağustos günü Petrograd Sovyetinde yaptığı konuşmada Kongre çalışmalarını anlatırken, Hindistan, *Türkiye*, İran ve Kore'deki "*millî hareketler*"in temsilcilerinin de Kongre'ye katıldığını söylemiş ve "*İran, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerde köylü Sovyetleri sistemini kurmak neden imkânsız olsun?*" demiştir.¹⁸

Komintern'in II. Kongresi Sovyet liderlerinde, bütün Doğu'nun ayaklanması ile bir dünya ihtilâlinin gerçekleştirilmesi ümitlerini çok

18 *The Second Congress of the Communist International*, s. 2453.

kuvvetlendirmiştir. 11 Ağustos 1920 günlü *İzvestiya* gazetesinin başyazısı “Yeni Bir Dünya”dan söz etmekteydi.¹⁹ İşte bu ümit ve heyecan atmosferi içindedir ki, 1-8 Eylül 1920’de Bakü’de Doğu Milletleri Kongresi açıldı. Burada işlenen tema, Komintern’in II. Kongresi’nde kabul edilen tezleri Doğu halkları delegelerine anlatmak, bu halkları genel bir ayaklanmaya sevk etmek ve bu halkların milliyetçi ayaklanmalarını Sovyet Rusya’ya bağlamaktır. Sovyetlerin bu sırada Millî Mücadele’ye bakış açılarını göstermesi bakımından, Kafkas Delegesi Mutişev’in sözleri, üzerinde dikkatle durulmaya değer bir nitelik taşımaktadır. Mutişev Bakü Kongresi’nde şöyle diyordu: “*Mustafa Kemal’in hareketi bir millî kurtuluş hareketidir. Biz bunu destekliyoruz, çünkü emperyalizme karşı yürüttüğümüz mücadele sona erer ermez, bu hareketin bir sosyal ihtilâle dönüşeceğine inanıyoruz.*”²⁰

Görülüyor ki, 1920 yılında Sovyetler, Anadolu’da Mustafa Kemal’in önderliğinde gelişen Millî Mücadele ve millî bağımsızlık hareketine her şeyden önce bir burjuva-nasyonalist hareket olarak bakmışlar ve bunu, Anadolu’da komünist faaliyetlerini kışkırtmak suretiyle, bir komünist ihtilâline dönüştürmeye gayret etmişlerdir. Mustafa Kemal’in çeşitli şekillerde buna cephe alması ve karşı gelmesi üzerine, Anadolu’daki komünist faaliyetleri, 1920’den sonraki Millî Mücadele yıllarında da Türk-Sovyet münasebetlerinin önemli bir problemi olmuştur.

Kafkaslar Meselesi

Ankara ile Moskova arasındaki bu doktriner mesafenin yanında, Ankara hükümetinin Kafkaslardaki faaliyetleri de 1920 yılında Sovyetlerin Ankara’ya karşı güvensizliklerine sebep olmuştur. Sovyetlerin Kafkasya’da Bolşevizm’i yerleştirmeye önem vermelerinde

19 *The Second Congress of the Communist International*, s. 122-124; makalenin Rusça orijinal metni için bkz. *İzvestiya*, 11 Ağustos 1920 g., No. 176 (1023).

20 Carr, s. 263 ve *Perviy S’ezd Narodov Vostoka*, Bakü, 1-8 Eylül 1920 g., (stenografîçeskie otçet), Petrograd: Izdatelstvo Kommunističeskogo Internatsionala, 1920, s. 159.

politik ve stratejik sebepler rol oynamış görünmektedir. 1878'den beri İngiltere, Ermenileri daima Rusya'ya karşı oynamaya çalışmıştı. Öte yandan, Bolşeviklere karşı çıkan Menşevikler ile Taşnak Ermenilerini İngiltere desteklemek suretiyle Kafkaslara kol atmaya çalışmaktaydı. Bunun yanında, Müslüman halka yaptıkları eziyet dolayısıyla Ankara hükümetinin Ermenistan'a karşı harekâtı da Sovyetleri endişeye sevk etmiştir. Sovyetlerin endişesinin sebebi, Ankara'nın Kafkaslara hâkim olması halinde, Mustafa Kemal bunu İngiltere ile anlaşmak için İngilizlere karşı bir koz olarak kullanabilirdi. Bunun içindir ki, Çiçerin, Mustafa Kemal'e gönderdiği 3 Haziran mektubunda, Ermenilerle Ankara arasında aracılık yapmayı teklif etmiş, fakat bu teklif Ankara tarafından reddedilmişti. Bunun arkasından, Bekir Sami Bey heyetinin Moskova'da yaptığı görüşmelerde Sovyetler; Van, Muş ve Bitlis illerinin Ermenistan'a terk edilmesini istemişlerdir.²¹ Bu da reddedilince, Ankara'ya tayin edilen Sovyet Elçisi Mdivani, Ankara'ya gelirken, 20 Ekim 1920'de Tiflis'te bir durak yapmış ve burada Ermenistan'a Sovyet yardımı teklifini yenilemiştir.²² Bu arada Ankara hükümetinin kasım ayında Ermenilere karşı askerî harekâta girişmesi Lenin'i sinirlendirmiş ve "*Bugün yarın Ankara ile bir savaş yapmak zorunda kalabiliriz.*" demiştir.²³ Mamafih buna lüzum kalmadan, Kâzım Karabekir Paşa kuvvetleri, Ermenilere 3 Aralık 1920 Gümrü barışını kabul ettirdiği bir sırada, Bolşevikler de Ermenistan'a hâkim olmuşlardır. Gümrü barışı, Kafkaslar meselesini kendiliğinden çözmüş olmaktaydı.

21 Cebesoy, s. 70-80.

22 Carr, s. 295.

23 Carr, s. 296'dan naklen: Lenin, *Soçineniya*, XXV, s. 487.

III

DENGE OYUNU: II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE

İKİNCİ DÜNYA HARBI'NDE TÜRKİYE*

TÜRKİYE’NİN II. Dünya Harbi’ndeki dış politikası ve bu harpte muharrip taraflar arasındaki diplomatik mücadelede ve aynı zamanda, taraflardan her birini meydana getiren devletler arasındaki münasebetlerde işgal etmiş olduğu yer, diplomatik münasebetler tarihinin en ilgi çekici konularından birini teşkil eder. Bilhassa Türk tarihinin hiçbir devri, II. Dünya Harbi’nde olduğu kadar güç ve karışık safhalardan geçmemiştir. Ve keza, bu son harp sırasında hiçbir devlet, diğer devletlerin diplomasisinde, Türkiye derecesinde bir önem kazanmamıştır. Bunu, memleketimizin bulunduğu bölgenin, harbin global stratejisi içinde işgal etmiş olduğu mevki ile izah etmek, şüphe yok ki, yerinde olur.

Bu kısa etüt içinde, Türkiye’nin bu harp sırasında geçirmiş olduğu güç safhaları ve içine girmiş olduğu ağır şartları ana hatlarıyla belirtmeye çalışacağız. Burada, takip edilen dış politika hakkında bir kıymet hükmü vermekten kaçınacağız. Fakat şurası muhakkaktır ki, ele aldığımız devrede Türk diplomasisini idare edenler, şu gayeyi gerçekleştirmeye çalışmışlar ve bunda da başarı kazanmışlardır: Türkiye’yi harbe sokmamak ve harbin yıkıntılarından memleketi korumak.

Giriş

I. Dünya Harbi sonunda Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra, Büyük Atatürk’ün önderliğinde Türk milletinin millî bir

* *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13/2 (1962), s. 139-179.

devlet kurmak için yaptığı mücadelenin zaferi, Lozan Antlaşması'nda milletlerarası teyide kavuşmuştur. Bununla beraber, yeni Türkiye'nin kuruluşu ve bu kuruluş için yapılan Millî Mücadele, Batılı devletlerin Türkiye hakkındaki düşünce tarzlarında hemen köklü bir değişme meydana getirememiştir. Bunun içindir ki, Lozan, Misak-ı Millî'de bazı eksik noktalar bırakmış ve diğer taraftan da bazı meselelerin hallini Türkiye ile ilgili devletlere havale ederek işin içinden çıkmıştır. Bununla beraber, Lozan mümkün olanın en iyisi idi.

1923-1930 arasındaki devrede Türk dış politikasının başlıca faaliyeti, Lozan'dan intikal etmiş olan meselelerin halli ile, bu meselelerle ilgili büyük devletlerle olan münasebetleri normal bir düzene sokmak olmuştur. Bunlar, İngiltere ile Musul anlaşmazlığı, Fransa ile Osmanlı borçları meselesi ve Yunanistan ile ahali mübadelesi meseleleri idi. Birinci mesele 1926'da¹ ikincisi 1928'de,² üçüncüsü de 1930'da³ halledilebildi.

1930'a gelinceye kadar Türkiye'nin en yakın münasebetler kurduğu devlet, Sovyet Rusya olmuştur. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'yla,⁴ yeni Türk devletinin ilk defa Sovyet Rusya tarafından tanınmasıyla başlayan bu yakınlaşma, 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Paktı⁵ ile daha da takviye edilmiş ve bu suretle Sovyet Rusya, bazı dalgalanmalarla beraber, 1939'a kadar Türk dış politikasının en önemli bir unsuru olarak kalmıştır.

1 5 Haziran 1926'da Musul meselesi hakkında imzalanan antlaşmanın Türkçe metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 7, s. 1512-1519.

2 13 Haziran 1928 tarihinde, "Türkiye Hükümeti Cumhuriyesile Osmanlı Düyun-u Umumiyesi hâmillerinin mümessilleri arasında akdedilen mukavele-name"nin metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 10, s. 48-122; yine 13 Haziran 1928 tarihinde "Türkiye Hükümeti Cumhuriyesile Osmanlı Düyun-u Umumiyesi Meclisi İdaresi arasında mün'akid itilâfname"nin metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 10, s. 122-125.

3 Ahali mübadelesi hakkında Yunanistan ile imzalanan 10 Haziran 1930 tarihli mukaveleinin metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 11, s. 707-716.

4 Moskova Antlaşması'nın Türkçe metni için bkz. Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasî Tarih, 1919-1939*, Ankara, 1933, s. 269-272.

5 Paktın Türkçe metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 7, s. 225-226.

Lozan'dan itibaren Türkiye'nin bir türlü uzlaşmadığı devlet İtalya'dır. Faşizm'in Akdeniz hâkimiyeti iddiaları ve bu iddiaların, Türk milletinin o kadar kan bahasına yabancı istilâsından kurtardığı Anadolu'ya da yönelmesi, Türkiye ile İtalya arasında normal münasebetlerin kurulmasını önlemiştir. O kadar ki, 1930'lardan itibaren, Türkiye, dış münasebetlerinde bir huzura kavuştuğu ve Batılılardan bir kuşkusu kalmadığı halde, İtalya'ya hiçbir zaman itimat edememiş ve İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehdit, Türkiye'nin dış politikasına ana istikametini veren esaslı bir faktör olmuştur.

Faşizm'in Habeşistan'ı ele geçirmesinden sonra Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Mendep Boğazı'nda İtalyan tehlikesinin artık belirli bir hal alması ve İtalya'nın bu durumunun aynı alanlarda İngiltere'ye karşı bir meydan okuma teşkil etmesi, İngiltere ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırdı. 1936'dan 1946'ya kadar olan devrede İngiltere, Türkiye'nin dış politikasında, önce İtalya'ya karşı ve sonra da Rusya'ya karşı bir dayanak olmuştur. Mamafih, Türkiye İngiltere'ye yaklaşırken, Sovyet Rusya'dan ayrılmayı düşünmemiştir. Fakat Türk-İngiliz yakınlaşması Sovyetleri memnun etmedi.

Türk-İngiliz yakınlaşmasının ikinci bir neticesi de Lozan'da tesbit edilen Boğazlar statüsünün, 1936 Montreux'de Türkiye'nin çok daha yararına olarak değiştirilmesi imkânının elde edilmesidir.⁶

Türk-Fransız münasebetleri 1930'dan sonra beklenildiği gibi gelişmemiştir. Zira 1936'da çıkan Sancak meselesi, 1939 Haziran'ına kadar iki devlet arasındaki münasebetleri zehirleyen büyük bir anlaşmazlık olarak devam etmiştir.

1935 -1939 arasında, Nazizm'in Almanya'da iktidara geçmesinden sonra, kara Avrupa'sında, Versay Antlaşması'nın kurduğu düzen ve denge bozulmaya başlamış ve Batı devletleri, belirli bir Alman tehlikesiyle karşılaşmışlardır. Bu arada, Berlin-Roma iş birliğinin kurulması, tehlikeyi daha fazla arttırmıştır. Mamafih, Almanya'nın Versay zincirlerini teker teker kırması, Millî Mücadele'yi ve Sevr

6 20 Temmuz 1936 tarihli Montrö Mukavelesi'nin Türkçe metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 17, s. 665-679.

Antlaşması'nı daima hatırlayan Türkiye'de büyük bir endişe veya korku uyandırmamıştır. Türkiye için mesele, Berlin-Roma iş birliğinin, kendisine yönelen İtalyan tehlikesini arttırıp arttırmadığı idi.

1930 yılında Türkiye, Lozan'dan arta kalan son anlaşmazlığı da hallettikten sonra, kendi bölgesinde barışın ve güvenliğin korunması için gerekli teşebbüslere girişti. Macaristan ve Bulgaristan gibi, mevcut durumdan memnun olmayan devletlere karşı Balkanlar'da barışı ve mevcut düzeni korumak için, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya gibi komşularıyla 9 Şubat 1934'de Balkan Antantı'nı imza etti.⁷ Ortadoğu'da barışı korumak ve iyi komşuluk münasebetlerini geliştirmek için de 8 Temmuz 1937'de Irak, İran ve Afganistan'la Saadâbad Paketi'nin⁸ imzaladı. Saadâbad Paketi, İtalya'nın, Asya kıtası üzerindeki emellerini her fırsatta açığa vurmasının ve Habeşistan'a yaptığı tecavüzün, üç Ortadoğu memleketi üzerinde yapmış olduğu reaksiyonun bir ifadesi idi.

“Harp Yılı” olan 1939 yılı geldiğinde, Türkiye'nin komşularıyla ve Avrupa'nın büyük devletlerde olan münasebetlerinin genel durumu budur.

1939 Yılında Türkiye

Almanya'nın 15 Mart 1939'da, 29 Eylül 1938 tarihli⁹ Münih Antlaşması'ndan bakiye kalan Bohemya ve Moravya'yı işgal etmesi, 1933'den beri Almanya'nın dış politikasında vâki gelişmelere bambaşka bir veçhe veriyordu. Almanya ilk merhalede, kendisini bağlayan Versay zincirlerini kırmış ve bundan sonra “ein Volk, ein Reich”

7 “Balkan Anlaşma Misakı”nın Türkçe metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 15, s. 118-119; Fransızca orijinal metin için bkz. *Documents on International Affairs*, 1933, London: Oxford University Press, 1934, s. 408-409.

8 Saadâbad Paketi'nin Türkçe metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 19, s. 298-303; Fransızca orijinal metin için bkz. *Documents on International Affairs*, 1937, London: Oxford University Press, 1939, s. 531-533.

9 Münih anlaşmalarının metni için bkz. Walter C. Langsam, *Documents and Readings in the History of Europe since 1918*, New York: Lip-pincott, 1951, s. 719-722.

sloganı ile bütün Almanları bir araya toplamıştı. Lâkin Çekoslovakya'nın işgali, "Lebensraum" gibi emperyalist bir teşebbüsün ilk adımı oluyordu. Bu olay, Batılıları, o zamana kadar Almanya'ya karşı takip ettikleri "yatıştırma" (appeasement) politikasını terke ve sert tedbirler almaya sevk etti. 31 Mart 1939'da İngiltere ve Fransa, bir tecavüze uğradığı takdirde Polonya'ya garanti verdiler.

Avrupa'da cereyan eden bu olaylar kendisi için yakın bir tehlike teşkil etmemekle beraber, Türkiye bu olayları yakın bir dikkatle takip ediyordu. Fakat 7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgale başlaması ve bu işgal için zaruri olmadığı halde, Arnavutluk topraklarına 30 tümen asker yığması, Türkiye'yi harekete geçirdi. Mihver şimdi Balkanlar'a doğru yayılma istidadı gösteriyordu. Bu durum Türkiye için parlak bir istikbal teşkil edemezdi.

Arnavutluk'un İtalya tarafından işgali üzerine İngiltere ve Fransa 13 Nisan'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti verdiler. İngiltere aynı gün, aynı teklifi Türkiye'ye de yaptı.¹⁰ Türkiye bu İngiliz teklifine 15 Nisan'da verdiği cevabında,¹¹ İtalya'nın Arnavutluk'a yerleşmesinden duyduğu endişeyi gizlemiyor ve "Akdeniz'in İtalyan hâkimiyeti altına düşmesi ihtimali, İngiltere için olduğu kadar Türkiye için de bariz bir tehlike teşkil eder" diyordu. Türkiye, İngiltere'nin garanti teklifini müsait karşılamakla beraber, bunun iki taraflı olmasını istiyordu. Çünkü Türkiye, garantiyi kabul etmekle, yani Mihver'e karşı açıkça cephe almakla, Mihverin husumetini üzerine çekmiş olacaktı. Bu ise, onun bir harp tehlikesi karşısında kalması demekti. Bu sebeple, böyle bir durumda, İngiltere'nin nasıl bir yardımda bulunacağı hakkında sarih taahhütlere sahip olmak isterdi. Mamafih Türk-İngiliz görüşmeleri bu suretle başlamış oluyordu.

Bu sırada Almanya'nın Ankara Büyükelçiliğine Franz von Papen tâyin edildi. Almanya o sırada Türkiye'ye "en kuvvetli diplomatını" tâyin ederken, Türkiye'nin İngiltere cephesine katılmasına mâni

10 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Third Series, V, s. 179-181, Dok. no. 138.

11 Cevabın metni için bkz. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, V, s. 226-227.

olmak için gayret sarf ettiğini anlatıyordu.¹² Von Papen'ın gerek Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve gerekse Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı görüşmelerde, İtalya'nın Arnavutluk'a 30 tümen asker yığmasının ve Oniki Ada'da tahkimat yapmasının Türkiye'de uyandırdığı endişeler kendisine açıkça söylenmişti;¹³ Türkiye, Arnavutluk harekâtını, Mihver devletlerinin daha önceden hazırlanmış olan plânlarının bir kısmı olarak telâkki etmekte ve kendisini sürprizlere karşı korumak zamanının geldiğine inanmaktadır.¹⁴ Bunun üzerine von Papen, Arnavutluk'taki garnizonların asgari hadde indirilmesini ve Oniki Ada'dan Türk kara suları içinde bulunan iki adanın da Türkiye'ye terkinin Berlin'e tavsiye etmiş, fakat bu nazara alınmamıştı.¹⁵

Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken, Sovyet Hariciye Vekil Yardımcısı Potemkin de 28 Nisan'da Ankara'ya gelmiş ve 5 Mayıs'a kadar Türk hükümetiyle görüşmelerde bulunmuştu. Yayınlanan resmî tebliğde,¹⁶ "...İki dost memleketin hükümetleri arasında beynelmilel meseleler ve Türk-Sovyet münasebetlerini alâkadar eden hususî meseleler hakkında görüş birliği mevcut olduğu bir kere daha müşahede ve tesbit edilmiştir." denilmekte idiyse de hakikatte bazı anlaşmazlık noktaları da yok değildi. Bir kere, Sovyet Rusya, Türkiye'nin İngiltere'ye bağlanmasından memnun olmakla beraber, Türk-İngiliz müzakerelerinin ilerlemiş bir safhaya gelmiş olması karşısında da hayretini gizleyememiştir.¹⁷ İkincisi, Sovyetler Romanya ile yakından ilgileniyorlardı. Bulgaristan'ın Romanya'dan toprak istekleri vardı. Potemkin bu konuda Türk hariciye vekilinden şunu sormuştu: Sovyet Rusya, Almanya'ya karşı yapacağı harpte Romanya'nın yanında yer alırsa Türkiye'nin de yardımına güvenebilir

12 Esmer, s. 249.

13 Franz von Papen, *Mémoires*, Paris: Flammarion, 1953, s. 289; *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, V, s. 355, Dok. no. 302.

14 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, V, s. 355.

15 von Papen, s. 289.

16 Resmî tebliğin metni için bkz. *Ayın Tarihi*, Mayıs 1939, s. 261, Dok. no. 66.

17 *Documents on British Foreign Policy, 1939-1939*, V, s. 380, Dok. no. 322.

miydi? Saraçoğlu ise şu cevabı vermişti: Bulgaristan'ın durumundan tamamen emin olmadıkça, Türkiye'nin böyle bir yardım yapması imkânsızdır.¹⁸ Bununla beraber, Türkiye, milletlerarası durumun ağırlığı karşısında kesin yolunu çizirken, Sovyetlerden ayrılmak niyetinde değildi. Moskova'da, Sovyetlerin de Batılara iltihakını sağlamak maksadıyla İngiltere, Fransa ve Sovyetler arasında yapılan görüşmeleri de büyük bir memnuniyet ve ilgi ile karşılıyordu. Türkiye İngiltere ile anlaşmayı hazırlarken, Sovyetlerle de bir anlaşma yapmak arzusunda idi. Lâkin Potemkin'in ziyareti, onun bu arzu ve ümitlerini kuvvetlendirici mahiyette olmadı. Ve Türk hariciye vekili Ankara'daki İngiliz büyükelçisine, Türk-Sovyet Pakti'nın bilâhare gerçekleşebilecek bir mesele olduğunu teessürle bildiriyordu.¹⁹

Türk-İngiliz görüşmeleri, 12 Mayıs 1939'da yayınlanan bir deklârasyon ile neticelendi.²⁰ Bunun en önemli olan 4'üncü maddesine göre, iki hükümet, “vuku bulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında bir harbe saik olması halinde” birbirlerine her türlü yardımı yapacaklardı. Diğer taraftan, Türkiye İngiltere'nin askerî ve iktisadi yardımını da istemiş ve deklârasyondan sonra bu hususta müzakereler yapılması kararlaştırılmıştı.²¹ Deklârasyonun 5'inci maddesinde zikredilen “bazı meseleler” budur. Yine bu maddede nihaî bir antlaşmanın imzası da derpiş olunmuştur ki, bu 1939 Ekim'inde imzalanacaktır.

Müzakereler esnasında İngiltere, 4'üncü madde hükmünün aynen Balkanlar'a da teşmilini istemiş, fakat Türkiye, bir taraftan Sovyet Rusya, diğer taraftan da Bulgaristan sebebiyle bunu kabul etmemiştir.²² Bu sebeple, deklârasyonun 6'ncı maddesinde, sadece,

18 *Documents on British Foreign Policy, 1939-1939*, V, s. 434, Dok. no. 378.

19 *Documents on British Foreign Policy, 1939-1939*, V, s. 435, Dok. no. 379.

20 Deklârasyonun Türkçe metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 20, s. 531-532; İngilizce metni için bkz. *Documents on International Affairs, 1939-1946*, London: Oxford University Press, 1951, I, s. 202-203.

21 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, V, s. 242, Dok. no. 219; s. 259, Dok. no. 239; s. 548, Dok. no. 512.

22 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, V, s. 340, Dok. no. 291; s. 363, Dok. no. 308; s. 365, Dok. no. 310.

Balkanlar'da güvenliğin sağlanması için, iki hükümetin müşavere halinde oldukları bildiriliyordu. İngiltere'nin düşüncesi şuydu: Verdiği garanti sebebiyle Romanya'nın yardımına gidecek olursa, bu yardım ancak Boğazlar vasıtasıyla mümkün olabilirdi. Montreux Mukavelesi'ne göre, muharıplerin Boğazlar'dan geçişi sınırlı idi. Halbuki mukavelenin 20'nci maddesine göre, Türkiye muharip olursa, Boğazlar'dan geçiş Türkiye'nin arzusuna bağlıydı.²³ Fakat Türkiye bir Sovyet tecavüzüne karşı Romanya'ya garanti vermeye cesaret edememişti.²⁴ Deklârasyonun 7'inci maddesinde, iş bu deklârasyon hükümlerinin, taraflardan birinin, barışın takviyesi için herhangi bir devletle başka anlaşmalar yapmasına mâni olmayacağı yazılı idi. Bu hüküm, Türkiye bakımından, Sovyet Rusya'ya yönelikti.

Churchill Türk-İngiliz deklârasyonunu, İtalya'nın Arnavutluk'u işgaline İngiltere'nin verdiği bir cevap olarak vasıflandırmıştır.²⁵ Halbuki bu, aynı zamanda, Türkiye'nin de bir cevabı idi.

Türk-İngiliz görüşmeleri sırasında Fransa da bu anlaşmaya katılmak istemişti. Fakat bu sırada Türkiye ile Fransa arasındaki Hatay (Sancak) meselesi halledilmemişti. Bu mesele Türkiye'nin arzusuna uygun olarak halledilince,²⁶ 23 Haziran'da iki devlet arasında, Türk-İngiliz deklârasyonunun aynı olan bir deklârasyon imzalandı.²⁷

Türk-İngiliz deklârasyonunu Rusya gayet müsait karşılamış göründü. *Izvestia* gazetesi, "Türkiye ile İngiltere'nin akdetmeye hazırlandıkları anlaşma, hiç şüphe yok ki, tecavüzün, Avrupa'nın yeni mıntıkalarına yayılmasına mâni olacak yegâne etkili vasıta olan zincirin halkalarından birini teşkil eylemektedir." diyordu.²⁸

23 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, V, s. 741, Dok. no. 678.

24 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, V, s. 591, Dok. no. 549.

25 Winston S. Churchill, *The Gathering Storm*, (American ed.) Boston: Houghton Mifflin Co., 1948, s. 371.

26 Hatay meselesini kesin surette halleden anlaşmanın Türkçe metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 20, s. 1530-1539.

27 Türk-Fransız deklârasyonunun Fransızca orijinal metni için bkz. *Documents on International Affairs, 1939-1946*, I, s. 203-204.

28 Esmer, s. 252.

Fakat sonradan görüldü ki, Rusya Batılılara olan zahirî sempatisini, Ağustos'ta Almanya ile yapacağı anlaşmada bir koz olarak kullanmak istemiştir.²⁹

Türk-İngiliz deklârasyonu karşısında Almanya'nın reaksiyonuna gelince; deklârasyonun imzalanacağını haber alan Ankara'daki Alman büyükelçisi, Türkiye'ye bundan vazgeçmesini, bunun harp ihtimalini yüzde 40-60 nispetinde arttıracığını söylemiş ve Balkan Antantı'na İtalya ile Bulgaristan'ın da katılmasını, Balkan devletlerinin sınırlarının Almanya tarafından garanti edilmesini teklif etmiş, fakat bu deklârasyona Arnavutluk olayının sebep olduğu ve artık geri dönülemeyeceği cevabı verilmişti.³⁰

Bu suretle von Papen, Türkiye'nin Batılılara bağlanmasını önlemek vazifesinde muvaffak olamamıştı. Şimdi hiç değilse, deklârasyonda derpiş edilen nihaî anlaşmanın gerçekleşmesini önlemek istedi. Bunun için de Almanya'nın Türkiye ile ticaretini keseceğini söyleyerek tehditte bulunmuş³¹ ve Türkiye'ye Alman garantisini yeniden teklif etmiştir.³² Fakat Almanya'nın bütün bu gayretleri hiçbir netice vermedi.

Türk-İngiliz müzakerelerinin başladığı sırada, Nisan ortalarında, Moskova'da da İngiliz-Fransız-Sovyet müzakereleri başlamıştı. Bu müzakerelerde, Batılılar bir tedafüi (savunma ile ilgili) ittifak taraftarı idiler. Sovyetler ise, Almanya'nın tecavüzüne maruz kalması muhtemel olan devletlere müşterek garantiler verilmesini istiyordu. Rusya'nın bu teklifi, Polonya ve Baltık devletleri tarafından reddedildi. Bu meseleler üzerinde müzakereler devam ederken, Rusya ile Almanya arasında, 23 Ağustos 1939'da bir saldırmazlık paktının imzası³³ haberi, bütün dünyada bir bomba tesiri yaptı. Rus-Alman

29 Harold C. Deutsch, "Garip Bir Devre: 1939-1941 arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri", Çev. Fahir H. Armaoğlu, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, IX/2 (1954), s. 348.

30 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, V, s. 464, Dok. no. 414.

31 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, V, s. 592, Dok. no. 551.

32 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, V, s. 652, Dok. no. 594.

33 Rus-Alman Saldırmazlık Paktı'nın İngilizce metni için bkz. *Documents on*

müzakereleri, 6 Ağustos'ta başlamıştı.³⁴ Demek oluyor ki, Sovyetler bir taraftan Batılıları oyalarken, diğer taraftan da Almanya ile müzakere halinde idiler.

Bu olay Türkiye'nin dış münasebetlerinde yeni bir safha açıyordu. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin de katılacağı ümidiyle bağlanmış olduğu Barış Cephesi'nde iki Batılı devletle yalnız kalmıştı. Türkiye'nin Millî Mücadele yıllarından beri samimi münasebetlerde bulunmuş olduğu Sovyetler Birliği şimdi ayrı bir yol takip ediyordu.³⁵ Türk-Sovyet münasebetlerinde doğmuş olan bu ayrılık bugüne kadar devam edecektir.

Rusya tarafından güvenliğini 23 Ağustos 1939 paktı ile sağlayan Almanya, 1 Eylül'de Polonya'ya taarruz etti. 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa da Almanya'ya harp ilân ettiler. Böylece II. Dünya Harbi başlamış oluyordu.

Harp başladıği zaman, bir taraftan Türk-İngiliz-Fransız ittifak müzakereleri, diğer taraftan da Türk-Rus müzakereleri devam ediyordu. Sovyet hükümeti, 4 Ağustos'ta Ankara hükümetine müracaat ederek, Potemkin'in Ankara'yı ziyareti sırasında derpiş edilen iki taraflı karşılıklı yardım anlaşmasının müzakerelerine başlanmasını istemişti.³⁶ Bu müzakereler devam ederken, Rus-Alman saldırmazlık paktı imzalanmıştı. Bundan sonra, Türkiye'yi Batılılardan ayırmak için Almanya'nın yaptığı baskı, bu sefer Sovyetler kanalı ile gelmeye başladı. Almanya Türkiye'nin devamlı olarak tarafsız kalmasını ve İngiltere ve Fransa ile nihaî ittifakı imzalamasına mâni olunmasını istiyordu. Boğazlar'ın Batılılar tarafından kullanılmasından korkuyordu.³⁷ Rusya da Almanya'nın bu taleplerini kabul etmişti. Zira

International Affairs, 1939-1946, I, s. 408-409, "Gizli Ek Protokol"un metni için bkz. *Documents on International Affairs*, 1939-1946, I, s. 409-410; Langsam, s. 851-852; "Gizli Ek Protokol"un metni için bkz. Langsam, s. 852-853.

34 Deutsch, s. 348.

35 Esmer, s. 253.

36 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Third Series, VI, s. 623, Dok. no. 579.

37 1945 yılında Sovyetler kanalı ile Almanya'nın Türkiye üzerinde yaptıkları baskı için bkz. *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945*, Series D, VIII,

biraz aşağıda göreceğimiz veçhile, Sovyetlerin Boğazlar hakkında Türkiye'den vâki istekleri bunu açık olarak göstermektedir.

İşte bu şartlar altında Türk Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu 24 Eylül'de Moskova'ya hareket etti. 26 Eylül'de başlayan görüşmeler 16 Ekim'de sona erdi. Görüşmeler neticesiz kalmıştı. Başvekil Refik Saydam, 17 Ekim'de verdiği beyanatta, görüşmelerin neticesiz kalması için şu sebepleri gösteriyordu:³⁸

1. Sovyet teklifleri, Sovyet hükümetinin malûmatı dahilinde Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında kararlaştırılmış olan esaslarla telif edilememiştir.
2. Güvenliğimiz bakımından, Sovyetlerin bize verdikleri garantiler, bizden istenen taahhütleri karşılayamamıştır.
3. Rus istekleri, Türkiye'nin Boğazlar'daki milletlerarası taahhütlerine uygun görülmemiştir.

Boğazlar hakkındaki Rus istekleri şunlardı:³⁹

1. Çanakkale Boğazı'nın müştereken müdafaası hususunda bir pakt.
2. Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin Çanakkale Boğazı'ndan geçemeyeceklerine dair garanti.

Türkiye ileri sürülen bu Sovyet teklif ve taleplerini kabul etmeyince, bu devletle herhangi bir anlaşma imzası imkânsız oldu. Bu durum karşısında, Türkiye derhal İngiltere ve Fransa ile, 19 Ekim 1939'da Ankara'da, nihaî ittifak antlaşmasının imzaladı.⁴⁰

Ankara İttifakı, esas itibariyle, Türk-İngiliz ve Türk-Fransız deklarasyonlarının derpiş ettiği taahhütleri ihtiva ediyordu. Deklarasyonlardan fazla olarak, ihtiva ettiği hükümler şunlardır:

s. 114-116, Dok. no. 116; s. 124-125, Dok. no. 126; s. 173-174, Dok. no. 167; s. 183, Dok. no. 175; s. 236, Dok. no. 211.

38 Rıfıkı Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri, 1791-1941*, İstanbul 1946, s. 99.

39 Cevat Açıkalın, "Turkey's International Relations", *International Relations*, 23/4 (1947), s. 481.

40 İttifak Antlaşması'nın Türkçe metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 21, s. 15-18.

1. Harbin Akdeniz'e intikali halinden başka, İngiltere veya Fransa, bir Avrupa devletinin tecavüzüne maruz kalırsa, Türkiye, "Hayırhah tarafsızlık" takip edecekti.
2. Deklâasyonlarda Balkanlar için bir taahhüt derpiş edilmemişti. Bu sefer ise, İngiltere ve Fransa, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantiler sebebiyle muhasamata girerlerse, Türkiye için ittifak vecibesi yine işleyecektir.
3. Antlaşmaya ek 2 No. lu Protokol'e göre, antlaşmada Türkiye için derpiş olunan taahhütler, onu Sovyetler Birliği ile silahlı bir ihtilâfa sürükleyecek olursa, ittifak işlemeyecektir.

Görülüyor ki, Türkiye Sovyetlerle anlaşamamış olmasına rağmen, yine bu devletle bir ihtilâfa sürüklenmekten kaçınmaya son derece dikkat ediyordu. Bununla beraber, Türk-İngiliz-Fransız İttifakı Sovyetleri sinirlendirdi. *Izvestia* gazetesi, "Pakt, bir barış unsuru olarak telâkki edilemez. Pakt, İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye'yi harbin kenarına kadar sürüklediklerini göstermektedir." diyordu.⁴¹ Hariciye Vekili Molotov da "Bunu yapmakla Türkiye tam ihtiyatkâr bitaraf-lık siyasetini iterek, inkişaf etmekte olan Avrupa harbinin mihrakına dahil olmuştur... Türkiye acaba bir gün bu hareketine esef etmeyecek midir?" diye soruyordu.⁴² Komitenin organı olan *Communist International* da 7 Aralık 1939 tarihli sayısında şöyle yazıyordu: ".... İngiltere ve Fransa, harbi Balkanlar'a yaymak ve orada Almanya'ya karşı bir askerî cephe kurmak istedi. Bu plânlarını yürütmek için de Türkiye'yi stratejik bir üs haline getirmek istediler".⁴³

Türk-İngiliz deklâasyonunu barışçı bir eser telâkki eden Sovyet Rusya, Almanya ile iş birliğini sağladıktan sonra, şimdi mahiyeti bu deklâasyondan farklı olmayan ittifakı bir harp unsuru olarak görüyordu. Şüphesiz, bunda, Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın peşinden gitmemiş olması ve bu devletin, harp durumundan istifade ederek,

41 Esmer, s. 259.

42 Esmer, s. 260.

43 George Kirk, *The Middle East in the War*, (Survey of International Affairs, 1939-1946), London: Oxford University Press, 1954, s. 445.

gerçekleştirmeye çalıştığı emperyalist emellerine hizmet etmemiş olmasından duyulan infial başlıca rolü oynuyordu. Daha Eylül ayının sonunda, Polonya'nın yarısını ele geçiren ve hemen arkasından Baltık memleketlerine yerleşen Rusya'nın, Saraçoğlu'nun Moskova müzakerelerinde ileri sürdüğü isteklerle, Türkiye'yi ne hale getirmek istediği açıkça belli idi. Bu memlekete karşı izhar ettiği infialin kaynağını, Türkiye'nin Rus oyununa gelmemiş olmasında aramak lâzımdır.

Böylece, Türkiye, İtalyan tehlikesi dolayısıyla kesin kararını verip Batılılara bağlanırken, şimdi birde Sovyet tehlikesiyle karşı karşıya kalmış oluyordu.

Harp Yılları

A. Fransa'nın Yenilmesi ve Türkiye

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifak imzaladığı sırada, Avrupa'da önemli olaylar cereyan etmiş ve bu olaylar, Almanya ile Sovyetler arasındaki saldırmazlık paktının da hakiki hüviyetini ortaya koymuştu: Yenilen Polonya, Almanya ile Rusya arasında paylaşılmıştı. Bunun arkasından Rusya, karşılıklı yardım paktları imzası suretiyle, küçük Baltık devletlerini fiilî işgali altına soktu. Finlandiya'nın boyun eğmemesi üzerine 30 Kasım 1939'da bu devlete harp ilân etti.

Rusya'nın bu hareketleri Batılıları korkuttu. Bu sebeple, Rusları durdurmak için, Fransa tarafından Ocak 1940 ortalarında bir plân ortaya atıldı.⁴⁴ Kafkasyadaki Sovyet petroleri bombalanacak ve dolayısıyla, Almanya'nın Sovyet Rusya'dan temin etmekte olduğu petrol kesilmiş olacaktı. Bunun için de Suriye ve Irak'ta üslenmiş olan Fransız ve İngiliz uçaklarının Türkiye üzerinden geçmesi icap ediyordu.

Türkiye bu plâna muhalefet etmemekle beraber, geçiş için resmî müsaade vermedi. Yani müttefik uçakları, Türkiye'nin haberi olmadan Türk toprakları üzerinden uçmuş olacaktı.

Bu konuda yapılan müzakereler bu plânın tatbikinin kolay olmayacağını gösterdiğinden bundan vazgeçildi. Esasen bir de Rusya

44 William S. Langer ve S. Everett Gleason, *The Challenge to Isolation*, New York: Harper, 1952, s. 389-390; Kirk, s. 446-448.

ile çatışmayı doğru bulmayan İngiltere de bu plâna karşı bir hahiş-kârlık göstermemişti.

1940 Nisan'ında Almanya Norveç'e saldırdı. Norveç'in tecavüze maruz kalması, Batı Avrupa'da önemli gelişmelere yol açtı. Danimarka ve Norveç'in istilâsından sonra Almanya, 10 Mayıs 1940'da Hollanda ve Belçika'ya taarruz etti. Belçika'nın taarruza uğraması ile Fransız-Alman harbi de başlamış oluyordu. O zamana kadar harp dışında kalmış olan İtalya'nın harbe katılması, Türkiye bakımından, 19 Ekim 1939 ittifakının ikinci maddesinin birinci fıkrasının tatbikini icap ettiriyordu. Yani Türkiye'nin harbe katılması gerekiyordu. Çünkü Avrupa'da vuku bulan bir tecavüz, harbi Akdeniz'e intikal ettirmiş oluyordu.

Müttefikler ve bilhassa Fransa, bu durum karşısında, Türkiye'nin harbe girmesini veya hiç değilse İtalya ile münasebetlerini kesmesini istediler. Ayrıca Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa'ya askerî ve bahrî kolaylıklar sağlaması ve Boğazlar'ı Mihver gemilerine kapaması isteniyordu. Türkiye ise, 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Paktı gereğince meseleyi Sovyetlere açtı. Rus Hariciye Vekili Molotov, menfi cevap verdiği gibi, Türkiye'yi tehdit etmekten de çekinmedi. Sovyetler müttefiklerin Hitler'e karşı Balkanlar'da ikinci bir cephe açmasından ve hatta Karadeniz vasıtasıyla Rus petrol sahalarına bir taarruzda bulunmalarından şüphelenmişti.⁴⁵ Bu sebeple Türkiye, ittifakın 2 No. lu Protokolü'nü ileri sürerek yani Sovyetlerle çatışmaya sürüklenmemek için İngiltere ve Fransa'nın taleplerini yerine getirmedi.

Filhakika bu sırada Sovyet-İtalyan münasebetleri de gelişmiş bir safhada idi. Haziran ayı sonunda Sovyet Rusya, kendisinin Karadeniz'deki hâkimiyetini tanıdığı takdirde, Sovyet Rusya'nın da Akdeniz'de İtalyan hâkimiyetini tanımaya hazır olduğunu İtalya'ya bildiriyordu.⁴⁶

Sovyet Rusya'nın bu sert durumu karşısında Türkiye harbe girmekten kaçınmakta tamamen haklı idi. Mamafih, şurasını da ilâve

45 Langer ve Gleason, s. 647.

46 Harry N. Howard, "Germany, the Soviet Union and Turkey during World War II", *The State Department Bulletin*, Cilt XIX, Sayı 472, (1948), s. 67.

edelim ki Fransa'nın Almanya ile harbe tutuşması üzerine İngiltere ve Fransa Türkiye'nin de harbe katılmasını istemişlerse de bu konuda fazla ısrar etmemişlerdir. Bunun birinci sebebi, Türkiye'nin askerî kudretinin bir harp için kâfi derecede hazırlıklı ve teçhizatlı görülmemesi olmuştur.

İkinci ve daha önemli sebep de bilhassa İngiltere'ye göre, Türkiye harbe girdiği takdirde Nazi orduları Balkanlar'a ve hatta Ortadoğu'ya yönelebilirdi. Böylece harp sahasının genişlemesi İngiltere'nin işine gelmiyordu.⁴⁷

B. İtalya Yunanistan'a Saldırıyor

Almanya'nın Avrupa'daki bir seri başarıları muhteris partnerinin iştahını tahrikten geri kalmadı. İtalya da 28 Ekim 1940'da Yunanistan'a taarruz etti. Bu olay tabiatıyla Türkiye'yi yakından ilgilendirirdi. Filhakika Mussolini bu teşebbüse karar verirken, Türkiye'yi de hesaba katmış, fakat Almanya'nın Romanya'da yerleşmiş bulunması ve Bulgaristan'ın da kuvvetlenmiş olması hasebiyle, Türkiye'den bir komplikasyon beklemediğini ifade etmişti.⁴⁸

İtalya'nın Yunanistan'a tecavüzü, Türkiye bakımından, ittifakın üçüncü maddesinin tatbikini yani Türkiye'nin harbe girmesini gerektiriyordu. Filhakika İngiltere de Türkiye'nin "Mümkün olan en kısa zamanda"⁴⁹ harbe girmesini arzu ediyordu. Fakat bu sırada Almanya'nın Romanya ve Bulgaristan'a yerleşmeyi istihdaf eden faaliyeti ve von Papen'in Ankara hükümetine, Hitler'in "Balkanları yeni bir düzene sokmak" üzere olduğundan bahsetmesi, Türkiye için başlıca endişe kaynağı idi.⁵⁰ Bu sebeple Türkiye harbe katılmamaya karar verdi. Mamafih, Türkiye, Bulgaristan Yunanistan'a saldırdığı veya İtalya Selanik'i aldığı takdirde, kendisinin de tehdide maruz kalmış olacağını, bin netice harbe katılacağını İngiltere ve

47 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, New York: Harper, 1953, s. 112.

48 Winston S. Churchill, *Their Finest Hour*, (amer. ed.) Boston: Houghton Mifflin Co., 1949, s. 532.

49 Churchill, s. 547.

50 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 113.

Yunanistan'a bildirdi.⁵¹ Aynı zamanda Bulgaristan'a da ihtarda bulunarak, Yunanistan'a karşı harekete geçtiği takdirde, kendisinin de Bulgaristan'a karşı harekete geçeceğini bildirdi.⁵² Bu suretle Türkiye, Bulgaristan'ı hareketsizliğe mahkûm ederek Yunanistan'a büyük bir yardımda bulunuyordu.

C. Balkanlar'da Alman Faaliyeti

İtalya'nın Yunanistan'a taarruz ettiği sıralarda, Almanya'nın da Romanya'ya sızması hem İngiltere hem Sovyet Rusya hem de Türkiye için endişe kaynağı oldu. İngiltere, Almanya Romanya'ya girdiği takdirde, askerini Bulgaristan'dan geçirerek, Yunanistan'daki askerî durumu hiç de iyi olmayan İtalya'nın yardımına gitmek suretiyle Almanya'nın bütün Balkanlar'a hâkim olmasından korktu. Zira böyle bir durum, Almanya'ya, bütün Ortadoğu'ya bilhassa İran ve Irak petroleri ile Süveyş'e giden yolu açabilirdi.⁵³ Sovyet Rusya'ya gelince, bu devlet de Almanya'nın Balkanlar'a yerleşmesinden endişe ediyordu. O kadar ki, Sovyetler, Bulgaristan'ı ve Boğazlar'ı kendi güvenlik bölgeleri olarak telâkki ettiklerini Almanya'ya bildirmekten çekinmemişlerdi.⁵⁴ Diğer taraftan, Almanya'nın Balkanlar'daki faaliyeti üzerine, Sovyet Rusya Türkiye'ye yaklaşmaya başlıyordu. Türkiye'nin Moskova büyükelçisi, Ekim 1940'da Molotov'la yaptığı bir görüşmeden sonra, Türk-Sovyet münasebetlerinin normal ve dostane olduğunu yazıyordu.⁵⁵

Almanya'nın Balkanlar'a yerleşmesi ihtimali Türkiye'yi de büyük bir endişeye sevk etmiş görünüyor. Türk-Sovyet münasebetlerinin düzelmeye başlamasından cesaret alan ve Balkanlar'da Rus-Alman rekabetinin başladığını sezen Türkiye, bu bölgenin savunması bakımından bir plân ortaya attı. Türkiye'nin Washington büyükelçisi

51 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 115.

52 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 107.

53 Winston S. Churchill, *The Grand Alliance*, (am. ed.), Boston: Houghton Mifflin Co., 1951, s. 28-30.

54 Churchill, *The Grand Alliance*, s. 32.

55 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 113.

Münir Erteğün'ün 9 Ekim 1940 günü Amerikan hariciye vekil yardımcılarında Mr. Berle ile yaptığı görüşmede açıklanan bu plâna göre, Rusya, İngiltere ve Türkiye ve eğer imkân olursa, Yunanistan ve Bulgaristan arasında bir blok kurulursa ve Birleşik Amerika da bu bloka yardım ederse, Almanya'nın Balkanlar'a yerleşmesi ve bin netice Ortadoğu üzerinden Süveyş'e sarkması önlenebilirdi.⁵⁶ Fakat Türkiye'nin ortaya attığı bu plân iki sebep dolayısıyla Amerika tarafından gerektiği gibi desteklenmedi. Birinci sebep. Amerika'nın Sovyet Rusya'ya itimat etmemesiydi. Amerikan hükümetine göre, aksini yapmaya mecbur bırakılıncaya kadar Sovyet Rusya-Almanya ile iş birliğine devam edecekti. İkinci sebep de harp yolu hariç olmak üzere, Birleşik Amerika her türlü yardımı yapmaya hazırdı. Fakat harbe girmesini intaç edecek şekilde Türkiye'yi destekleyemezdi.⁵⁷

Görülüyor ki, Türkiye, İngiltere'nin de arzu ettiği gibi, Balkanlar'da bir cephe kurulmasını arzu ediyordu; fakat bunun için birinci plânda Amerika'nın yardımı temin edilmeliydi. Bu olmayınca, harekete geçmekten vazgeçmiş görünüyor.

Bununla beraber, İngiltere'nin bu konuda Ankara hükümeti üzerindeki baskısının arkası kesilmedi. İngiltere Alman askerlerinin Bulgaristan'dan geçerek Yunanistan'a taarruz etmesinden büyük bir endişe duyuyordu. Bu sebeple Başvekil Churchill 26 Kasım 1940'da Hariciye Vekili Eden'e yazdığı bir mektupta, böyle bir durum gerçekleştiği takdirde, Türkiye ile Yugoslavya'nın da derhal harekete geçmesinin zaruri olduğunu bildiriyor ve "Türkiye bu şekilde yutulacaktır. O zamanda Türkiye'ye yardım etmek bizim için imkânsız olacaktır." diyordu.⁵⁸

1941 Ocak ayında Almanya Romanya'ya askerlerini sokup, Bulgaristan'a da girmeye hazırlandığı zaman, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki baskısı daha da arttı. İngiltere Başvekili Churchill Türkiye Cumhurreisi İsmet İnönü'ye yazdığı 31 Ocak 1941 tarihli mektupta, Almanların Bulgaristan'a yerleşmesinin Türkiye için

56 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 113-114.

57 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 114.

58 Churchill, *Their Finest Hour*, s. 547.

doğuracağı tehlikelere işaretle, Türkiye'nin harbe girmesini istedi.⁵⁹ Churchill'in bu mektubunda yaptığı teklife göre, İngiliz uçak filoları Türk hava alanlarında üsleneceler ve Almanlar Bulgaristan'a girdikleri takdirde, bu uçaklar Romanya petrol kuyularını tahrip edeceklerdi. Türkiye'nin bu bakımdan Rusya'dan çekinmesine sebep yoktu. Zira, Rusya Almanya'ya yardım ettiği takdirde, Türkiye'deki İngiliz uçakları Bakü petrollerini de bombardıman ederlerdi ki, Rusya böyle bir tehlikeyi göze alamazdı. Diğer taraftan Churchill Türkiye'ye geniş bir askerî yardım vadeliyordu.

Fakat bu İngiliz baskısına rağmen Türkiye kıyılamadı. Çünkü Türkiye, harbin halihazır durumunu değiştirmeye kâfi gelecek miktarda bir yardımın İngiltere tarafından yapılabileceğine kani değildi.⁶⁰

İngiltere'nin bir Balkan cephesi kurma gayretleriyle Birleşik Amerika da yakından ilgileniyor ve İngiltere'nin Balkanlar hakkındaki plânlarını tasvip ediyordu. Bundan dolayı Başkan Roosevelt, 1941 Ocak ayı başında, Albay William J. Donovan'ı Ortadoğu ve Balkanlar'da bir tetkik gezisine gönderdi. Albay Donovan, Kahire, Atina, Sofya ve Belgrad'ı ziyaret ettikten ve Yugoslavlarla Bulgarları ikna edemeyeceğini gördükten sonra, Churchill'in İnönü'ye yazdığı mektubun Ankara'ya ulaştığı günlerde Türkiye'ye geldi. Ankara'da, Başvekil, Hariciye Vekili, Savunma Vekili ve Mareşal Fevzi Çakmak ile görüşmelerde bulundu. Donovan'ın ifadesine göre, Türkiye, harbe dahil olabilmek için, Churchill'in teklif ettiği hava kuvveti yardımının on mislini istemiştir.⁶¹ Diğer taraftan, Türk devlet adamları, Albay Donovan'a Türkiye taarruza uğradığı takdirde bütün gücü ile harp edeceğini, fakat Bulgaristan Almanya'ya mukavemet etmedikçe - ki bunun için ancak yüzde bir ihtimal mevcuttur - teçhizatı noksan olan bir Türkiye'nin, Almanya'nın tecavüzünü tahrikten kaçınacağını belirtmişlerdir.⁶²

59 Mektubun metni için bkz. Churchill, *The Grand Alliance*, s. 33-35; mektubun Türkçe metni için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "İkinci Cihan Harbi ve İsmet İnönü", *Ulus*, 5 Temmuz 1950.

60 Churchill, *The Grand Alliance*, s. 97.

61 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 399.

62 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 399.

Fakat buna rağmen İngiltere, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'den müteşekkil bir Balkan cephesi kurma plânından ve bunun için de Türkiye'yi harbe sokma gayretlerinden vazgeçmedi. Lâkin Şubat 1941 sonunda Hariciye Vekili Eden Ankara'ya geldi. Ve 28 Şubat 1941'de Türk Başvekili, Hariciye Vekili ve Mareşal Fevzi Çakmak ile görüşmeler yaptı. Türk devlet adamları, Eden'a Balkanlar'ın istilâsından sonra sıranın Türkiye'ye geleceğine kani olduklarını, fakat Almanya Türkiye'ye taarruz etmedikçe, Türkiye'nin harekete geçmeyeceğini; zira Türkiye'nin askeri kuvvetinin taarruzî vasfa sahip olmadığı kesin bir şekilde bildirdiler.⁶³

Bu arada Türkiye, İngiltere'nin ısrarı üzerine, bir Balkan cephesi kurulması hususunda Yugoslavya nezdinde bir zemin yoklamasında bulunmuş; fakat gayet kaçamaklı bir cevap almıştı, İngiliz Hariciye Vekili'ne bu durum da ayrıca bildirildi.

Filhakika, İngiltere, bu sırada kendisi de Yugoslavya nezdinde teşebbüste bulunmuş, fakat Yugoslav hükümeti de Almanya'dan duyduğu korku sebebiyle, İngiltere'nin tasarladığı Balkan cephesine katılmaya yanaşmamıştı. Bu durum karşısında, Yunanistan'ın da İtalya ile harp halinde bulunduğu nazara alınırca, Almanya'ya karşı Balkanlar'da açılacak cephenin kara muharebelerindeki bütün yükü Türkiye'nin üzerinde kalacaktı. Almanya'nın o zamanki askerî kudreti karşısında, Türkiye'nin de askerî bakımdan son derece kuvvetli ve teçhizatlı olması gerekirdi ki, Türk devlet adamlarının, İngiltere'nin bu kadar geniş bir yardımı yapamayacağına hükmetmelerine hak vermek gerekiyor.

Bulgaristan 1 Mart 1941'de, Almanya, İtalya ve Japonya arasında 27 Eylül 1940'da imzalanmış olan Üçlü Pakt'a katıldı. Aynı gün Alman orduları Bulgaristan'a girdi. 1941 Nisan ayı içinde de Almanya, Yugoslavya, Yunanistan ve bütün Ege adalarını işgal etti. Tabiatıyla bu hal Türkiye için son derece tehlikeli idi. Fakat 1941 baharı geldiğinde Alman-Rus münasebetleri de adamakıllı bozulmuştu. Bu ise Türk-Rus yakınlaşmasına yol açtı ki, bu da Türkiye için ferahlatıcı bir unsurdu.

63 Churchill, *The Grand Alliance*, s. 97.

D. Türk-Sovyet Münasebetlerinin Düzilmesi

1939 Ağustos’unda imzalanan Pakt ile başlayan Rus-Alman balayı, bir yıl bile devam etmemiştir. Bunda, bilhassa, Almanya’nın 1940 bahar ve yazında Batı Avrupa’da seri zaferler kazanmasının büyük ölçüde tesiri olmuştur. Sovyetler Almanya’nın Batı Avrupa’da bu kadar seri zaferler kazanacağını hiç ümit etmemişlerdi. Daha 10 Haziran 1940’da Moskova’daki Alman askerî ataşesi Berlin’e, “Ruslar tarafından kayda değer bir soğukluğun meydana geldiğini” bildirmişti.⁶⁴ Bilhassa Fransa’nın çabucak çökmesi, Moskova’da bir panik havası yaratmıştır. Sovyetler, Alman-Rus iş birliği sona ermeden, bu iş birliğinden azamî istifadeyi sağlamak için alelacele harekete geçmişlerdir.

1939 sonbaharında imzalamış olduğu karşılıklı yardım paktları ile kendisine bağladığı küçük Baltık devletlerini, 1940 Haziran’ında işgal edip, 1940 Ağustos’unda da Rus topraklarına ilhak ettiler. Bundan sonra Balkanlar’a döndüler. Yugoslavya’ya yaklaşmak suretiyle, Almanya’ya karşı, Balkanlar’la yakından ilgilendiklerini göstermeye çalıştılar. 1940 Haziran’ında Romanya’ya bir ültimat vererek Besarabya’yı ve Kuzey Bukovina’yı aldılar. Bunun üzerine, Macaristan da Romanya’dan Kuzey Transilvanya’yı ve Bulgaristan da Dobruca’yı aldı. Almanya da Romanya’nın geri kalan toprakları için Bükreş hükümetine garanti verdi. Bu garanti bilhassa Rusya’ya yönelikti. Bundan başka, Almanya, 1940 Kasım’ında, Macaristan ve Romanya’yı üçlü pakta aldı. Bu olay da Rusya’ya dönüktü. Bu suretle 1940 yaz ve güz aylarında bilhassa Balkanlar bölgesinde bir Rus-Alman rekabeti ve çatışması başlamıştı. Bu durum içinde, Sovyet Rusya Almanya ile olan münasebetlerini gözden geçirmek zarureti hissetti. 12 ve 13 Kasım 1940’da Berlin’de Molotov-Hitler görüşmeleri vuku buldu.⁶⁵

Berlin görüşmelerinin konusu, Sovyet Rusya’nın da üçlü pakta katılması ve bu suretle dünyanın Almanya, İtalya, Japonya ve Sovyet Rusya arasında taksimi idi. Fakat dünyanın taksimi konusunda

64 Deutsch, s. 354.

65 Bu görüşmelerin teferruatı için bkz. *Nazi-Soviet Relations, 1939-1941*, (Documents from the Archives of the German Foreign Office), ed. Raymond James Sontag ve James Stuart Beddie, New York: Didier, 1948, s. 217-254.

Almanya ile Rusya arasında büyük bir anlaşmazlık belirdi. Hitler'e göre, Sovyetler, Kafkaslardan Basra'ya kadar olan bölgeyi almak suretiyle sıcak denizlere çıkmalıydılar. Molotov ise bunu kabul etmedi. Molotov'a göre, diğer çeşitli meselelerin yanında, Sovyet Rusya, Boğazlar meselesiyle de yakından ilgili idi. Sovyetler Akdeniz'e bir mahreç temin etmek ve Akdeniz'den Sovyet Rusya'ya yönelen tehlikelerin yolu olan Boğazlar ve Ege adalarında bazı kontrol noktalarına sahip olmalıydılar.⁶⁶ Molotov'un bu talebi Hitler'in çok canını sıktı. Verdiği cevapta, Montreux Mukavelesi'nin Rusya'nın güvenliğini sağlayabilecek şekilde değiştirilmesine yani Rus gemilerinden başka, bütün devletlerin harp gemilerine Boğazlar'ın kapanmasına razı olabileceğini bildirdi. Molotov ise, Rusya'nın kâğıt üzerindeki garantiye değil, "fiilî" garantiye ihtiyacı olduğunu ve Türkiye ile baş başa kaldığı takdirde, bu konuda onunla anlaşabileceğini söyledi.⁶⁷

Berlin görüşmeleri hiçbir netice vermediği gibi, iki devlet arasında derin bir uçurum açtı. Hitler, bu görüşmelerde, Rusya ile artık anlaşmasına imkân olmadığını görmüş olmalı ki, 16 Kasım akşamı verdiği 16 No. lu harp emrinde şöyle diyordu: "... Doğu için daha önce şifahen emredilen hazırlıklar devam edecektir. Ordunun harekât plânlarının ana hatları bana verilip, tarafımdan tasvip edilir edilmez, bu hususta gereken talimat verilecektir".⁶⁸ Berlin görüşmelerinin devamı Moskova'da cereyan etti. Fakat Hitler bu görüşmelerden de netice alınamayacağını görünce, 18 Aralık 1940'da şu emri yayınladı: "Alman silahlı kuvvetleri, seri bir hareketle, İngiltere ile yapılmakta olan harp sona ermeden, Sovyet Rusya'yı ezmek için hazırlanmalıdır".⁶⁹ Harekât tarihi 15 Mayıs 1941 olarak tesbit edilmişti.

Burada dikkati çeken nokta, 1940 Ekim'inde Türkiye ile münasebetlerini düzeltmeye başlayan Sovyet Rusya'nın, Rus-Alman iş birliğinin son ânında ve son bir gayretle Türkiye üzerindeki emperyalist emellerini gerçekleştirmeye çalışmasıydı.

66 Deutsch, s. 359-360.

67 *Nazi-Sovyet Relations, 1939-1941*, s. 245.

68 Deutsch, s. 361.

69 Deutsch, s. 363.

Berlin görüşmeleri vuku bulmadan önce, Hitler ve Ribbentrop, Molotov'un Boğazlar meselesini de açacağını tahmin ederek, Ankara Büyükelçisi von Papen'ı Berlin'e çağırmışlar ve bu konuda kendisine danışmışlardır. Von Papen'ın ifadesine göre,⁷⁰ kendisi, bu konuda Ruslara fazla taviz verilemeyeceğini, Türkiye'nin Avrupa kıtasıyla ilgisini kesmenin ve Türkiye'nin Karadeniz kıyılarını Rusya'nın daimî tehdidine maruz bırakmanın imkânsız olduğunu söylemiştir. Molotov Berlin'den ayrıldıktan sonra, von Papen yine bu konuda Hitler ile yaptığı diğer bir konuşmada, Türklerin son ferdine kadar dövüşmedikçe Boğazlar üzerindeki egemenliklerinden feragat etmeyeceklerini söylemiş ve Hitler de von Papen'ın yüzüne bir müddet düşünceli düşünceli bakmış ve herhangi bir tefsirde bulunmamıştır.⁷¹

Von Papen, Ankara'ya döndükten sonra Türk hükümetinin birçok sorularına muhatap olmuş, fakat hakikati açıklamamıştır. Zira, aksi takdirde, Türkiye'nin Batılı müttefikleri tarafına daha fazla kaymasından korkmuştur.⁷²

1941 yılının başından itibaren, artık Rus-Alman münasebetleri adamakıllı bozulmaya başladı. Berlin görüşmeleri sırasında Molotov, Rusya'nın Bulgaristan üzerindeki emellerini de açıklamaktan çekinmemiş, fakat bu talep de Hitler tarafından reddedilmişti. Bulgaristan'ın 1 Mart 1941'de üçlü pakta katılması, Sovyetleri harekete geçirdi. 25 Mart 1941'de Türk hükümetine müracaatla, 1925 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlık paktını teyid ettiler ve Türkiye'nin, Almanya'ya karşı harbe girdiği takdirde, Sovyet Rusya'nın tam bir tarafsızlığına güvenebileceğini bildirdiler. Balkanların Alman işgali altında düşmek üzere olduğunu gören Sovyetler, Türkiye'nin Almanya'ya göstereceği mukavemetin kendileri için arz ettiği önemi fark etmişler ve 1939'da Saraçoğlu'nun Moskova seyahatinin kötü hatıralarını silmeye çalışıyorlardı.

70 von Papen, s. 296.

71 von Papen, s. 297.

72 von Papen, s. 297.

E. Türkiye Üzerinde Alman Baskısı

Bu suretle Türkiye'ye karşı Sovyet tehdidi büyük ölçüde hafiflemiş oluyordu. Fakat buna mukabil, Türkiye 1941 baharında yeni bir Alman baskısına maruz kaldı. Irak'ta, eski başvekil ve hararetli bir Mihver taraftarı olan Raşid Ali Geylânî, 4 Nisan 1941'de bir hükümet darbesi yaparak iktidarı eline geçirdi. Bunun üzerine İngiltere, Raşid Ali'ye karşı harekete geçmek üzere Basra'ya asker çıkardı. Bu durum karşısında Raşid Ali, savunma vekili Seyid Naci Şevket'i Ankara'ya von Papen'a göndererek, Almanya'nın askerî yardımı istedi.⁷³

Irak'ta meydana gelen bu durum, Almanya'nın Irak ve İran petrollerini ele geçirmesi ve Süveyş'e inmesi için büyük bir fırsattı. Filhakika, daha 1941 yılının başında, Alman genel kurmayı Balkanlar'ın istilâsıyla beraber, Süveyş ve İran petrolleri üzerine harekâtta bulunulmasını tavsiye etmişti. Fakat böyle bir harekât için Türkiye'nin geçit vermesi lâzımdı.

İngiltere ve Birleşik Amerika'nın Balkan cephesi kurulması için Türkiye nezdinde teşebbüslerde bulundukları sıralarda, Alman Hariciye Vekili Ribbentrop da Ankara Büyükelçisi von Papen'ı sıkıştırarak, Türkiye'nin İngiltere ile ittifakını feshedip Almanya ile birleşmesini istemişti. O kadar ki, von Papen'in ifadesine göre, bu konuda kendisine her gün bir telgraf çekmiştir.⁷⁴ Von Papen, yine kendi ifadesine göre, Ribbentrop'un bu taleplerine itiraz elmiş, 'Türkiye'nin antlaşmalarına sadakati olduğunu, Alman kuvvetleri Boğazlar'a kadar gelmiş olsa bile, Suriye ve Mısır üzerine yapılacak harekât için Toroslar'da bir tek demiryolu geçidi olduğunu, böyle bir geçide bağlanmanın intihar demek olacağını bildirmiştir. Ribbentrop'dan daha realist olan Hitler'de von Papen'in bu itirazlarını haklı görmüş ve bu işten vazgeçilmiştir.⁷⁵

Fakat bir taraftan İngiltere ve Amerika'nın baskısı, bir taraftan Almanya'nın baskısı Türkiye'yi çok müşkül mevkide bırakmıştı.

73 George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, Cornell University Press, 1953, s. 225.

74 von Papen, s. 298.

75 von Papen, s. 298.

Türk hariciye vekili, gelecek aylar içinde bu işin içinden nasıl çıkılacağı meselesinin kafasını mütemedi surette kurcaladığını İngiliz büyükelçisine bildiriyordu.⁷⁶ Bunun içindir ki, Irak'taki isyan olayı Türkiye'nin başına yeni bir mesele oldu. Zira Raşid Ali isyanı, Almanya'nın Süveyş ve İran petroleri projesini yeniden canlandırdı. Durum, birkaç ay öncesinin aynı idi. Irak'taki isyana yardım edebilmek ve dolayısıyla İran ve Süveyş'e sarkabilmek için Türkiye'nin geçit vermesi lâzımdı. Almanya, Türkiye'yi kendi tarafına çekme ümidini kaybetmişti. Lâkin Balkanlar vaziyeti dolayısıyla kendisinden çekindiğini de biliyordu. Bunu istismar etmek istedi. Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı teklif etti. Bu pakt karşılığında Türkiye'den istenen şunlardı: Türkiye'ye, Almanya'ya karşı tarafsız kalacak ve Raşid Ali'ye yardım için Türkiye'den silâh, malzeme ve kamufle edilmiş Alman askerinin geçişine müsaade edecekti. Ribbentrop, 17 Mayıs 1941'de von Papen'a yolladığı telgrafta, Türkiye'den silâh, malzeme ve kamufle edilmiş asker geçirme müsaadesini, imzalanacak olan saldırmazlık anlaşmasının “yegâne şartı” diye gösteriyordu.⁷⁷ Hatta bu müsaadeyi vermesi için Türkiye'ye Batı Trakya ve Ege adalarından toprak teklif ediliyordu.⁷⁸ Fakat Türkiye bu talep ve tavizlere şu mukabil şartlarla cevap verdi: Türkiye'nin toprak talebi yoktur; İngiltere ile ittifakına da ihanet edemez, Alman asker ve malzemesine geçit de veremez; fakat Almanya Türkiye'ye saldırmamayı taahhüt ettiği takdirde, Almanya'nın herhangi bir devletle yaptığı harpte tarafsız kalmayı ve saldırmamayı kabul eder.⁷⁹

Bu arada, von Papen'ın söylediğine göre, İnönü birkaç kere kendisine barış için aracılık yapmayı teklif etmiştir.⁸⁰ Bu da gösteriyor ki, harbin almış olduğu durum Türkiye için büyük endişe olmuştu.

Türk-Alman görüşmeleri uzadı ve bu arada, Mayıs 1941 sonunda, İngilizler Irak'taki isyanı bastırmaya ve duruma hâkim olmaya

76 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 511.

77 Rıfki Salim Burçak, “Türkiye'nin Sarsılmaz Azmi”, *Ulus*, 22 Mart 1949.

78 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 511.

79 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 512.

80 von Papen, s. 300.

muvaffak oldular. Binaenaleyh, Almanlar için, Irak meselesinde ısrar etmenin lüzumu kalmıyordu. Buna mukabil, Rusya seferi bakımından Türkiye'nin durumu önemli idi. Bu sebeple, ne olursa olsun Türkiye'nin, Rus-Alman harbi sırasında tarafsız kalması önemli idi. Ve 18 Haziran 1941'de Türkiye ile Almanya arasında saldırmazlık paktı imzalandı.⁸¹ Dört gün sonra da 22 Haziran 1941'de Almanya Rusya'ya taarruz etti. Böylece, Rus tehlikesinden sonra, Türkiye üzerindeki Alman tehdidi de kalkmış oluyordu. Diğer taraftan, Alman-Rus harbi, Türkiye'ye Rusya bakımından da bir rahatlık getiriyordu. Başvekil Saraçoğlu, Rus-Alman harbinin çıktığını işittiği zaman "Bu bir harp değil, bir haçlı seferidir."⁸² demek suretiyle sevincini gizlememişti.

Türk-Alman saldırmazlık paktı, İngiltere'nin canını sıktığı gibi, Birleşik Amerika'yı da sinirlendirdi. Fakat İngiltere pakta bir olup bitti nazarıyla baktı. Eğer Türkiye'ye kızıp münasebetlerini gevşetmiş olsaydı, bu durum Almanya'yı cesaretlendirir ve müttefiklerin Ankara hükümeti nezdinde partiyi kaybettikleri intibainı uyandırırır.⁸³ Bunun için, Ekim 1939 ittifakı gereğince Türkiye'ye eskisi gibi yardıma devam etmeye karar verdi. Türkiye'nin bu hareketini müttefik dâvasına bir ihanet telâkki eden Birleşik Amerika ise, Ankara büyükelçisi Mac Murray'ın şiddetli muhalefetine rağmen,⁸⁴ ödünç verme ve kiralama kanunu gereğince birkaç aydan beri Türkiye'ye yaptığı yardımı kesti. Bunun üzerine İngiltere, aynı kanun gereğince Amerika'dan aldığı yardımın bir kısmını Türkiye'ye devretmeye başladı.

Amerika'nın bu hareketi hiç de uygun görünmüyor. Albay Donovan Ankara'ya geldiği zaman Türk devlet adamlarına, İngiltere ve Yunanistan Balkanlar'da altı ay daha dayanırsa ve Türkiye de onlara yardım ederse, Türkiye'ye altı ay sonra bol miktarda Amerikan yardımı akacağını söylemişti.⁸⁵ Halbuki Almanya'nın Yunanistan'a

81 Paktın Türkçe metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 22, s. 1355; İngilizce tercüme metin için bkz. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, II, New York: Van Nostrand, 1956, s. 231.

82 von Papen, s. 300.

83 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 512.

84 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 513.

85 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 399.

inmesi karşısında, İngiltere ve Yunanistan ancak birkaç gün dayanabildiler. Türk devlet adamları ise bu durumu vazih olarak önceden görmüşler ve bunu Donovan'a da söylemişlerdi; Tabiatıyla, Türkiye'nin içinde bulunduğu güç şartları kendisinden başkası takdir edemezdi. Türkiye, Alman askeri kuvvetinin üstünlüğünü takdir etmiş ve bu üstünlük karşısında İngiltere'nin yaptığı yardımın azlığını da görmüştü. Bu şartlar içinde Türkiye'nin durup dururken Almanya'ya karşı harbe girmesi, neticesi mahkûm bir teşebbüse geçmesi demek olurdu. Binaenaleyh, Alman tehlikesini üzerinden atması gayet tabii karşılanmalıydı. Kaldı ki, müttefik dâvasına da ihanet etmemiş, Almanya'nın bir sürü toprak tavizlerine ve baskısına rağmen, geçiş müsaadesini vermemek ve Almanya'nın istediği gibi İngiliz ittifakını terk etmemek suretiyle, Sovyet Rusya'ya, Irak ve İran petrollerine ve Süveyş'e giden yolları kapamış oluyordu. Bu arada kendi güvenliğini de sağlamış olması en tabii hakkı idi.

F. Alman-Rus Harbi ve Türkiye

Alman-Rus harbi, Rusya bakımından, Türkiye'nin stratejik önemini bir kat daha arttırıyordu. Amerika'nın Türkiye'ye karşı soğukluğu el'an devam etmekle beraber, Rusya ve bilhassa İngiltere, şimdi Türkiye'nin şu veya bu şekilde davranışının muharip taraflardan herhangi biri için arz edeceği önemi açık bir şekilde gördüler. 1939'dan 1941'e kadar Türkiye'ye karşı gayet sert hareket etmiş olan Sovyet Rusya endişede idi. Diğer taraftan Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya karşı itimatsızlığı devam ediyordu. Tabiatıyla bunda haklı idi.

Rusya'nın Alman taarruzuna uğraması, bu memleketi Amerika ile İngiltere'nin kucağına düşürdü. Amerika ile İngiltere hemen Rusya'ya yardıma karar verdiler. Norveç ve Danimarka Alman işgali altında olduğundan, Baltık'tan yardım yapmak imkânsızdı. Harp dışında kalmış bulunan Türkiye'nin, Türk-Alman saldırmazlık pak-tı dolayısıyla, Boğazlar'ı Müttefiklere açması beklenemezdi. Esasen açsa bile veya Müttefikler açmaya zorlamak isteseler bile bunu yapamazlardı; zira Ege adaları tamamen Alman işgali altında idi. Doğu

Asya'dan da yardım yapılamazdı, çünkü orada da Almanya'nın müttefiki Japonya vardı. Geriye tek yol olarak Basra körfezi ve kuzey İran kalıyordu. İran'ın geçit vermesi şüpheli idi. Zira Rıza Şah Mihvere temayül ediyordu. Bunun üzerine İngiltere ve Rusya İran'ı işgale karar verdiler. Rusya kuzey İran'ı işgal edecekti. Bu suretle, Türk sınırlarının kenarına yeni Rus kuvvetleri gelecek demektir. Bundan başka, Alman-Rus harbi çıktıktan sonra, Almanya, İngiltere'nin I. Dünya Harbi'nde yaptığı gibi, Rusya ile ittifak ederken Boğazlar'ı Rusya'ya vadettiğine dair rivayetler çıkarmıştı. İşte bu sebeplerle, Türkiye'nin endişelerini izale etmek için, İngiltere ve Sovyetler 10 Ağustos 1941'de Ankara hükümetine verdikleri notalarda, Boğazlar hakkında hiçbir taarruzî niyetleri olmadığını, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Montreux Mukavelesi'ne olan sadakatlerini belirttiler. Yine notada, "İki devlet, Türkiye bir Avrupa devleti tarafından tecavüze uğrarsa her türlü yardım ve müzaheretini yapmaya hazırdır" deniyordu.⁸⁶ Sovyet Rusya bu şekilde Türkiye'ye yanaşmakla beraber, Türkiye'nin bu devlete karşı şüpheleri zail olmuş değildi.⁸⁷

Rus-Alman harbinin çıkmasıyla, İngiltere Türkiye'ye daha fazla önem vermeye başladı. Fakat Türk-Amerikan münasebetleri soğukluğunu muhafaza ediyordu. Churchill ve Amerika'nın Ankara büyükelçisi MacMuray, Türkiye'ye yardım yapılması için ısrar ettilerse de bir netice alamadılar. 9 Ekim 1941'de Türkiye'nin Almanya ile 90.000 tonluk yeni bir krom anlaşması yapması, Amerika'yı daha fazla kızdırdı. O kadar ki, büyükelçi MacMuray'ın bile buna canı sıkılmıştı. 15 Ekim 1941'de Washington'a çektiği bir telgrafta, ilerde Türkiye'ye yardım yapılması için, Türkiye'nin Müttefiklerle bilfiil iş birliği yapmasının şart koşulmasını istiyordu.⁸⁸ Halbuki 90 bin tonluk krom anlaşması Almanya'nın istediği miktarın ancak bir kısmını teşkil ediyordu. Almanya çok daha fazla istemiş, Türkiye ancak bu kadarına razı olmuştu. Ayrıca, krom meselesinin başka bir vechesi daha vardı.

86 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 799 ve 803; notaların Türkçe metni için bkz. *Aydın Tarihi*, Ağustos 1941, no. 93, s. 40-41.

87 Howard, s. 71.

88 Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 800.

Türkiye bu sırada Almanya'dan da harp malzemesi alıyordu. Krom silâh imalinde kullanıldığı için, Almanya silâh verirken, bunun karşılığı olan kromu Türkiye'den alıyordu.⁸⁹ Nitekim, yapılan anlaşmaya göre, bu 90.000 tonluk kromun karşılığında Almanya da Türkiye'ye 100 milyon Türk liralık harp malzemesi verecekti.⁹⁰

Türkiye'nin Almanya ile yaptığı krom anlaşmasını İngiltere yine anlayışla karşıladı. Çünkü Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskısını biliyordu. Churchill, Türkiye'nin askerî bakımdan kuvvetlenmesini ve bu suretle Alman baskılarına mukavemet etmesi imkânlarının sağlanmasını istiyordu. Bu da ancak Türkiye'ye gerekli harp malzemesini vermekle mümkün olurdu. Halbuki İngiltere kendi taahhütlerini gerektiği gibi yerine getiremiyordu. Bu yardım ancak Amerika'dan temin edilebilirdi. Amerika ise Türkiye'nin davranışını hoş karşılamıyordu. Bundan dolayı Churchill, 20 Ekim 1941'de Başkan Roosevelt'e yazdığı mektupta,⁹¹ bu noktaları belirterek, Türkiye'nin halihazır durumunun Nil Ordusu'nun doğu kanadının korunmasında fevkalâde etkili olduğunu bildiriyordu. Fakat Churchill'in bu mektubu da fayda vermedi. Sadece, İngiltere Amerika'dan aldığı malzemenin bir kısmını Türkiye'ye devretmekte devam etti. Şüphesiz bu da Amerika'nın muvafakatiyle yapılıyordu.

Fakat 1941 yazında Amerikan-Japon münasebetleri de artan bir şekilde gerginleşmeye başlamıştı.⁹² Nihayet, Pearl Harbor baskınından dört gün önce, 3 Aralık 1941'de, Birleşik Amerika, Türkiye'nin savunmasının kendisi için önemli olduğunu ilân ile, Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'nu Türkiye'ye de teşmil etti. Japonya'nın da Almanya safında harbe katılmasının Türkiye üzerindeki tesirlerinden çekinen Amerika'nın, şimdi bu memleketle olan münasebetlerini düzeltmeye karar verdiği anlaşılıyordu.

89 Bu husus, bu makalenin yazarına, o zamanlar bu görüşmelere iştirak etmiş olan Ahmet Şükrü Esmer tarafından söylenmiştir.

90 Lenczowski, s. 141.

91 Mektubun metni için bkz. Churchill, *The Grand Alliance*, s. 544-548.

92 Bu konuda bkz. Fahir H. Armaoğlu, *Amerikan-Japon Münasebetlerinin On Yılı, 1931-1941*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1957, s. 189-207.

Bu suretle Türkiye, 1941 yılının sonu geldiğinde, üzerindeki Alman baskısını nispeten hafifletmiş ve Batılılarla olan münasebetlerini de iyi bir yola sokmuştu. Fakat Birleşik Amerika'nın harbe girmesi bu durumun fazla devamına imkân vermedi ve Türkiye üzerinde yenisinden Alman baskısı ortaya çıktı.

G. Türkiye Üzerinde Yeni Alman Baskısı

Almanya, güney Rusya'yı işgal edip, Kafkaslar üzerinden Basra'ya indiği ve kuzey Afrika'da da Rommel Süveyş Kanalı'nı eline geçirdiği takdirde, Türkiye her taraftan sarılmış olacak ve Almanya'nın kollarına düşecekti. Almanya'nın Rusya seferini açmadan dört gün önce Türkiye ile saldırmazlık paktını imzalamasında böyle bir düşünce de büyük rol oynamıştı. Fakat buna rağmen Türkiye'yi kendi tarafına çekmek için gerekli teşebbüs ve baskıyı yapmaktan da geri kalmadı. Amerika'nın harbe katılmasından sonra bu baskının temposu daha da arttı. Almanya bu baskıda iki vasıta kullandı. Bunlardan biri, Sovyetlerin Boğazlar hakkında 1940 Kasım'ında Berlin'de ileri sürmüş oldukları taleplerin açığa vurulması idi.⁹³ Boğazlar bakımından, Almanya, kendi elinde bulunan ve Boğazlar'ın savunması için önemli olan bazı Yunan adalarını Türkiye'ye vermeyi teklif etti.⁹⁴ Almanların kullandıkları ikinci vasıta da Türkiye'de Turancılık cereyanını tahrik etmeleri olmuştur.⁹⁵

Almanya'nın, Türkiye'yi kendi tarafına çekmek maksadıyla yapmış olduğu bu tahrikler gerek Türk hükümeti üzerinde ve gerekse

93 Lenczowski, s. 142.

94 Howard, s. 71.

95 Lenczowski, s. 142. Almanya'nın Türkiye'de yaptığı Turancılık tahrikâtı için bkz. *La Politique allemande, 1941-1943: Turquie*, (Documents secrets du Ministère des Affaires Etrangères d'Allemagne), Paris: Editions Paul Dupont, 1946. Hemen ilâve edelim ki, bu kitap Rusçadan tercüme olup (Rusçası: *Germanaskaya Politika v Turtsii, 1941-1943*, Moskova, 1946) Türkiye'nin güya Almanlarla yaptığı Rusya aleyhtarı iş birliğini göstermek için maksatlı bir şekilde seçilmiş Alman vesikalarından mürekkeptir. Bununla beraber, Almanların Türkiye'de yaptıkları Turancılık tahrikatını aydınlatan enteresan vesikaları da ihtiva etmektedir.

Türk efkâr-ı umumiyesinde tamamen tesirsiz kalmamış görünüyor. Fakat bilhassa Türk hükümetinin endişeleri haklıydı. Saraçoğlu'nun 1939 Eylül'ünde Moskova'ya yaptığı seyahatte, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı takındıkları tavır ve 1939-1941 arasında, yani Rus-Alman iş birliği sırasında Türkiye'ye karşı gösterdikleri sertlik, Türk hükümetinin Sovyet hükümetine olan itimadını tamamen sarsmıştı. Türkiye, Almanya'nın yenilmesi ve bir Müttefik zaferi halinde, Avrupa muvazenesinin Sovyet Rusya lehine vahim bir şekilde bozulmasından korkuyordu. Bunun içindir ki, Rus zaferinden endişe ediyordu. Türk devlet adamları bu noktayı 1942 Ocak ayı başında Alman Büyükelçisi von Papen'a bildirmekten çekinmemişlerdi.⁹⁶ Bazı olaylar da Türkiye'nin bu endişelerini haklı çıkaracak mahiyette vuku bulmuştur. İngiltere Hariciye Vekili Eden, 22-25 Aralık 1941 tarihlerinde Moskova'yı ziyaret ederek Stalin ile, Avrupa'nın müstakbel statüsünü müzakere etmişti. Stalin, bilhassa sınırlar meselesinde Eden'e bazı tekliflerde bulunmuştu. Bunlardan Türkiye'ye ait olan kısım şöyleydi: Oniki ada ile, Bulgaristan'ın güney kısımlarından ve Suriye'nin kuzey kısımlarından bir miktar arazi Türkiye'ye verilmeliydi.⁹⁷ Stalin'in Eden'e yapmış olduğu bu teklif Türk hükümetine aynen bildirilmişti.⁹⁸ Türkiye için bunun manası şuydu ki, Stalin durup dururken Türkiye'ye bazı toprakların verilmesini ileri sürdüğüne göre, bu tavizler mukabilinde Türkiye'den de Boğazlar'ı isteyecekti.⁹⁹ Bundan başka, 1941 Ağustos'unda İngiltere ile Rusya'nın 1907 anlaşmasına benzer bir şekilde İran'ı işgal etmeleri ve şimdi de İngiltere'nin Rusya ile Avrupa'da sınırlar meselesini müzakere etmesi, Türkiye'ye, ister istemez, 1915 Mart'ında İngiltere, Rusya ve Fransa arasında yapılan İstanbul anlaşmasını hatırlatıyordu. Nitekim, İngiltere'nin Moskova büyükelçiliğinden ayrılan Sir Stafford Cripps, Londra'ya döndükten sonra, 16 Ocak 1942'de verdiği demeçte şöyle diyordu: "Hiç şüphe etmeyelim ki, galip geldiğimiz takdirde Avrupa'nın en kuvvetli

96 Kirk, s. 451.

97 Churchill, *The Grand Alliance*, s. 628.

98 Kirk, s. 452.

99 Kirk, s. 451, 3. no. lu not.

devleti Sovyetler Birliği olacaktır... Eğer bu devletle dostane bir iş birliği yapmayacak olursak, Avrupa'nın mukadderatını tâyin etmek Sovyetlerin elinde olacaktır".¹⁰⁰ Tabiatıyla bu sözler, Türkiye'nin kullakları için hoş bir seda değildi. Türkiye, Almanya'nın tahriklerini bu olaylar çerçevesinden mütalâa ettiği içindir ki, hisleri itibariyle Almanya tarafına temayül ediyordu. Şüphesiz bu durum da Rusya'nın hoşuna gitmedi. Üstelik, 24 Şubat 1942 sabahı Ankara'da von Papen'a bir suikast yapılması ve yapılan adli tahkikatın, Almanya ile Türkiye'nin arasını açmak için bunun Rusya tarafından tertip edilmiş olduğunu göstermesi, Türk-Sovyet münasebetleri için yeni bir soğukluk darbesi oldu.

Almanya'nın Türkiye'de yaptığı Turancılık tahriklerine gelince; filhakika 1942 ve 1943 yıllarında Türkiye'de bir Turancılık hareketi vuku bulmuştur. Alman vesikaları, bu hususta Almanya'nın büyük miktarda para kullandığını da göstermiştir.¹⁰¹ Hatta Almanya, Kırım ve Kafkaslardaki Türklerin teşkilâtlandırılması konusunda Türkiye ile görüşmelerde de bulunmuştur.¹⁰²

Türkiye'nin Almanya'ya temayül eden bu durumu Hitler'i bir hayli ümitlendirmiştir. 29 Nisan 1942'de Mussolini ile Salzburg'da yaptığı görüşmede, Ruslardan endişelenen Türkiye'nin yavaş yavaş fakat emin bir şekilde Mihver tarafına kaymakta olduğu hakkında Mussolini'ye teminat veriyordu.¹⁰³ Fakat hakikat hiç de böyle değildi. Filhakika, Türkiye'nin Rusya'dan çekindiği ve ona güvenmediği doğrudur. Lâkin Türkiye'nin Almanya tarafında harbe katılmağa hiç de niyeti yoktu. Yeni başvekil olmuş olan Saraçoğlu (Numan Menemencioğlu hariciye vekili olmuştu) 27 Ağustos 1942'de von Papen ile yaptığı bir görüşmede bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, fakat bir başvekil olarak, Türkiye'nin mutlak

100 Kirk, s. 452.

101 *La Politique allemande, 1941-1943*, s. 115

102 Kirk, s. 454, 4 no. lu not

103 Howard, s. 71-72.

bir tarafsızlık takip etmesinin zarurî olduğuna inandığını belirtiyordu.¹⁰⁴ Bir yıla yakın bir müddetle Almanya'nın Türkiye'yi kendi tarafına çekmek için sarf ettiği emekler neticesiz kalmış oluyordu. Buna sinirlenen Ribbentrop, Eylül 1942'de von Papen'a verdiği bir talimatta, Kırım ve Kafkas Türkleri hakkında Türk hükümetiyle yaptığı görüşmeleri durdurmasını bildirdi.¹⁰⁵ Fakat bu arada Almanya, 2 Haziran 1942'de yaptığı yeni bir anlaşma ile Türkiye'den 45.000 tonluk bir parti krom daha temin etti.

H. Türkiye'yi Harbe Sokmak için Müttefik Baskısı: Casablanca, Adana, Quebec, Moskova, Tahran ve Kahire Konferansları

Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskısı bir semere vermemekle beraber, 1942 sonlarından itibaren Türkiye üzerine bu sefer Müttefiklerin baskısı teveccüh etmeye başladı. Bu baskı, bilhassa Türkiye'nin müttefikî İngiltere'den geldi. Bunun sebebi, Kasım 1942'de başlayan Stalingrad muharebesini Almanların kaybetmesiydi. Almanya, harbin başından beri ilk defa olarak büyük bir muharebe kaybediyordu. Bu muharebeyi müteakip, Müttefikler, Almanya'yı nihai yenilgiye uğratmak için bir seri askerî plânlar hazırlamaya başlamışlardı ki, stratejik mevkii dolayısıyla, bu planların Türkiye'yi de içine alması tabii idi.

Diğer taraftan, Stalingrad muharebesi Türk-Rus münasebetlerinde bir dönüm noktası oluyordu. Stalingrad'dan sonra Türk-Sovyet münasebetleri tekrar 1941'den önceki duruma avdet etmiş ve bu durum, zaman zaman şiddet kesbederek, bugüne kadar devam etmiştir. Daha Stalingrad muharebeleri sırasında Türkiye, durumun Almanya için iyi olmadığını görmüş ve bunun kendisi üzerindeki tesirinden endişe etmeye başlamıştır. Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu, 7 Ocak 1943'de von Papen ile yaptığı bir görüşmede, Rusya'nın Avrupa'nın hâkimi olmasına Müttefiklerin mâni olup olamayacağını merak ettiğini, fakat her şeye rağmen Türkiye'nin

104 Lenczowski, s. 142; Kirk, s. 455.

105 Lenczowski, s. 143.

harbin dışında kalmaya kararlı olduğunu söylüyordu.¹⁰⁶ Fakat, von Papen'ın dediği gibi, Almanya'nın her yenilgisi Türkiye üzerindeki Müttefik baskısının ağırlaşmasına sebep oldu.¹⁰⁷

Stalingrad muharebesi sırasında, kuzey Afrika'daki Alman harekâtının da yıldızı sönmüş bulunuyordu. Almanya'nın gerek Rus cephesinde gerekse kuzey Afrika'da yenilgilere uğraması, bilhassa İngiliz başvekiline, Batı Avrupa'dan veya güney Avrupa'dan bir cephe daha açarak Almanya'ya bir saptırma hareketi verdirmek fikrini ilham etti. Bu suretle Rusya üzerindeki Alman baskısı da hafiflemiş olacaktı. Bundan başka, Rusların da güney Rusya'da taarruza geçip Balkanlar'a inmesi ve Türkiye üzerinden de Balkanlar'a yürünmesi derpiş ediliyordu. Fakat, Churchill'in tabiriyle, bütün bu plânların anahtarı Türkiye idi. Türkiye geniş çapta silahlandırılmalı ve 1943 ilkbaharında harbe katılmalıydı. Türkiye harbe katılırken, İngiltere, Rusya ve Amerika kendisinin statükosu ve toprak bütünlüğü hakkında teminat vereceklerdi. Esasen Rusya böyle bir teminatı vermeye hazır olduğunu İngiltere'ye bildirmişti. Amerika'nın teminatı ise, Türkiye üzerinde, büyük ölçüde rahatlık verici bir tesir yapardı.¹⁰⁸

Churchill bu plânını Roosevelt'e ve kendi genelkurmayına bildirip muvafakatini aldıktan sonra, 24 Kasım 1942'de Stalin'e de bildirdi. Stalin 28 Kasım'da verdiği cevapta, Türkiye'nin 1943 ilkbaharında harbe girmesini sağlamak için her şeyin yapılmasını ve bunun, Hitler'in hezimetinde son derece önemli olduğunu belirtti.¹⁰⁹ Mafih bu konu Casablanca Konferansı'na kadar öylece kaldı.

Başkan Roosevelt ile Churchill 14 Ocak 1943'de Casablanca'da buluştular. Görüşmelerde Türkiye meselesi de ele alındı. İki devlet, harbe katılmasını temin için Türkiye nezdinde teşebbüste bulunulmasına karar verdiler. Bir teşebbüsü, aynı zamanda Birleşik Amerika adına da olmak üzere, Churchill yapacaktı. Churchill, 20 Ocak

106 von Papen, s. 306.

107 von Papen, s. 306.

108 Winston S. Churchill, *The Hinge of Fate*, (Am. ed.). Boston: Houghton Mifflin Co., 1950, s. 697-698.

109 Churchill, *The Hinge of Fate*, s. 699.

1943'de bu kararı İngiliz kabinesine de bildirdiği zaman muhalefetle karşılaştı. Bilhassa Hariciye Vekili Eden, Türkiye'nin harbe girmeyeceğini ileri sürerek, teşebbüsten vazgeçilmesini istedi. Fakat Churchill'in ısrarı üzerine İngiliz kabinesi Türkiye nezdinde yapılacak bu teşebbüsü kabul etti.¹¹⁰ Bunun üzerine Churchill ve Roosevelt, 25 Ocak 1943'de İsmet İnönü'ye birer mesaj göndererek, Churchill'in kendisiyle buluşma teklifinin kabulünü rica etmişlerdir. İsmet İnönü her iki hükümet reisine 26 Ocak'ta verdiği cevabında buluşmayı kabul ettiğini bildirdi. Churchill'in hatıratına bakılırsa, İnönü Churchill ile buluşmaktan büyük bir hoşnutluk duymuştur.¹¹¹ Amerikan Hariciye vekili Cordell Hull'un hâtıratına bakılırsa, İnönü'ye yapılan teklifin kabulünde Roosevelt'in mesajı en önemli faktör olmuştur.¹¹²

Bu arada şunu da ilâve edelim ki, Casablancâ'da, Türkiye ile meşgul olma işi, Çin ile münhasıran Amerika'nın meşgul olmasına mukabil, münhasıran İngiltere'ye bırakılmıştır. O kadar ki, Türkiye'nin harbe girmesini sağlamak için Amerika tarafından yapılacak askerî yardımın mahza İngiltere kanalı ile yapılması kararlaştırılmıştır. Her ne kadar bir sarahat mevcut değilse de bu husus bizde, Churchill'in Türkiye'yi mahza İngiltere'nin nüfuzu altına almak istediği gibi bir intiba uyandırmaktadır. Hatta Cordell Hull bile bundan hoşlanmamış olmalı ki, 22 Temmuz 1943'de Amiral Leahy'ye yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: "Zabıtlar hariciye vekâletinin anlayışını teyid etmektedir... Yani Amerikan hükümetinin Türkiye ile siyasî ve iktisadî münasebetlerinde tam hareket serbestisini tahdit etmek hususunda Casablancâ'da herhangi bir şey kabul edilmiş değildir".¹¹³

İnönü'nün 26 Ocak 1943 tarihli cevabında teklif ettiği şıklardan biri olarak, İnönü-Churchill görüşmeleri 30 Ocak-1 Şubat 1943 arasında Adana'da yapıldı. Başvekil Saraçoğlu da görüşmelere katıldı. Görüşmelerde¹¹⁴ Churchill'in istediği şuydu: İtalya'ya karşı geniş

110 Tafsîlât için bkz. Churchill, *The Hinge of Fate*, s. 699-703.

111 Churchill, *The Hinge of Fate*, s. 704.

112 *Memoirs of Cordell Hull*, II, New York: Macmillan, 1948, s. 1365.

113 *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1368.

114 Adana görüşmelerinin tafsîlâtı için bkz. Churchill, *The Hinge of Fate*, s. 705-716.

çapta bir sefer açılacaktır. İtalya'nın yıkılması Almanya'nın Balkanlar'daki durumunu çok zayıflatacaktır. Bu sebeple, Rusya kuzeyden, Müttefikler de Türkiye vasıtasıyla güneyden Balkanlar'a karşı harekete geçecektir. Bilhassa Romanya petrolleri bombardıman edilecektir. Gerek kara gerekse hava harekâtı için Türkiye'nin yardımı şarttır. Bin netice 1943 yılının sonundan önce Türkiye'nin harbe girmesi zarurîdir.

Türk devlet adamları ise bilhassa şu iki nokta üzerinde durdular:

1. Türkiye Sovyet Rusya'dan emin değildir ve ondan çekinmektedir. Almanya'nın yenilmesiyle Sovyet Rusya Avrupa'da hâkim duruma geçebilir.
2. Türkiye'nin harbe girmesi için Türk ordusunun malzeme bakımından geniş ölçüde takviyesi gerekmektedir.

Churchill, birinci noktaya verdiği cevapta, komünizmin artık bir dereceye kadar değişmiş olduğunu, harp sonrasında Rusya 'Türkiye'ye taarruz etse bile, kurulacak olan milletlerarası teşkilâtın (yani Birleşmiş Milletler teşkilâtının) gereken tedbirleri alacağını bildirdi. İkinci noktaya gelince, İngiltere ve Amerika Türkiye'nin istediği yardımı yapacaktır. Saraçoğlu ise, Churchill'e, Türkiye'nin fiilî garantiye sahip olmak istediğini, Avrupa'nın Slavlarla ve komünistlerle dolu olduğunu ve Almanya yıkıldığı takdirde, bütün yenilen memleketlerin bolşevikleşeceğini söyledi.

Türk devlet adamlarının bu sözleri Churchill'i de düşündürmüş olmalı ki, 2 Şubat 1943'de Roosevelt'e gönderdiği mesajda Türkiye'nin endişelerini belirtiyor ve harp sonrası için, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti etmeye Rusya'yı razı edebileceğini, Amerika da aynı şeyi yaptığı takdirde bunun çok faydalı olacağını söylüyordu.¹¹⁵ Mamafih, Balkanlar'da ikinci bir cephe plânı gerçekleşmedi. Çünkü, bir defa, Ege Almanlardan temizlenemedi. İkinci olarak, Amerikan genelkurmayı da bu cephenin Fransa'da açılmasında ısrar etti.¹¹⁶

Adana görüşmelerinde İnönü, Churchill'e, von Papen vasıtasıyla Almanya'ya barış teklifinde bulunulmasını da teklif etmiş, fakat

115 *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1366.

116 *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1366.

Churchill kabul etmemişti.¹¹⁷ İnönü'nün bu barış teklifinde, Almanya'nın tamamen ezilmesini önlemek ve bu suretle, Almanya'yı, Rusya karşısında Avrupa'nın bir muvazene unsuru olarak muhafaza etmek arzusunu görmek mümkündür.

Türk-Sovyet münasebetlerine gelince; Churchill Adana görüşmelerini Stalin'e de naklederek Türkiye'nin endişelerinden bahsetti. Fakat Stalin 6 Şubat 1943'de Churchill'e soğuk bir cevap verdi. Stalin, Sovyetlerin 1941 Ağustos'unda Türkiye'ye verdiği teminatı hatırlatarak, Sovyet Rusya'nın Türkiye ile yakınlaşmaya hazır olduğunu söylüyor, lakin Türkiye'nin Almanya'yı feda edemediğinden şikâyet ediyordu.¹¹⁸ Mamafih, Stalin'in 2 Mart'ta Churchill'e yazdığı diğer bir mektuptan anladığımıza göre, Türkiye de 13 Şubat'ta Sovyet hükûmetine müracaatla, Türk-Sovyet münasebetlerinin geliştirilmesi arzusunu izhar etmiştir.¹¹⁹ Fakat bundan sonraki gelişmelere bakılırsa, Türk-Sovyet yakınlaşması gerçekleşmemiştir.

Churchill ile Roosevelt arasında 11-24 Ağustos 1943'de yapılan Quebec Konferansı'nda da Türkiye bahis konusu edilmiş ve askerî bakımdan Türkiye'nin harbe katılması için zamanın gelmemiş olduğuna, bununla beraber Türkiye'nin silahlandırılmasına devam edilmesine karar verilmişti. Bundan başka, "askerî değeri haiz" gemilerin Boğazlar'dan geçmesine müsaade etmesi ve Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını da azaltması Türkiye'den istenecekti.¹²⁰

Almanya hezimete doğru gittikçe, Türkiye'nin harbe katılmayı Sovyetlerin tenkitlerine daha fazla muhatap olmaya başladı. Sovyetlerin propaganda organı olan *Harp ve İşçi Sınıfı* (War and the Working Class) 2 Eylül 1943 tarihli sayısında, Türkiye'nin tarafsızlığının gittikçe Almanya'nın daha fazla işine yaradığını, zira Balkanlar'daki kanadından emin olan Almanya'nın bütün kuvvetini Rus cephesine yığdığını yazıyordu.¹²¹

117 von Papen, s. 306.

118 Churchill, *The Hinge of Fate*, s. 715.

119 Churchill, *The Hinge of Fate*, s. 716.

120 *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1369.

121 Kirk, s. 458; Lenczowski, s. 145.

19 Ekim 1943’de üç devletin hariciye vekilleri. Tahran Konferansı’nı hazırlamak için Moskova’da toplandıkları zaman Sovyetlerin Türkiye’ye karşı durumları böyleydi.

19 Ekim 1943 günü Moskova Konferansı’nın ilk oturumunda Sovyet Hariciye Vekili Molotov, İngiliz ve Amerikan hariciye vekillerine verdiği bir memorandumda, harbin bir an önce sona erdirilmesini sağlamak için şu tedbirleri teklif ediyordu:¹²²

1. Üç devlet arasında 1943 Haziran’ında kararlaştırıldığı gibi, kuzey Fransa’da ikinci cephenin açılması;
2. Türkiye’nin harbe katılması;
3. İsveç hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılması.

Molotov’a göre, Türkiye’den harbe girmesinin istenmesi bir “telkin” şeklinde değil, fakat bir “emir” şeklinde olmalıydı. Molotov’un teklifi, diğer iki müttefik tarafından tasvip edilmedi. Zira bu sırada İtalya’da şiddetli muharebeler cereyan ediyordu. İkinci olarak, 1944 Mayıs’ı sonunda kuzey Fransa’ya büyük bir çıkarma yapılacaktır ve şimdi de bunun hazırlıkları yapılmaktadır. Türkiye’den harbe girmesi istenirse, daha önce de yaptığı gibi, kendisine büyük ölçüde yardım yapılmasını isteyecektir. Halihazır durum içinde Türkiye’nin isteyeceği bu yardımı yapmak imkânsızdır. Bununla beraber, İngiltere ve Amerika, Rusya’yı tam bir ret karşısında bırakmamak için, bir kompromi teklif ettiler: Türkiye’den, İngiliz denizaltılarına ve gemilerine Boğazlar’dan geçiş müsaadesi vermesi ve bu sırada İngilizler Oniki Ada’yı işgal etmeye çalıştıkları için, Türk hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılmasına müsaade etmesi istenecekti. Molotov bu talepleri çok yumuşak buldu ve Türkiye’nin “tam bir muharip” olarak harbe katılmasında ısrar etti. Nihayet, 1 Kasım günü yapılan toplantıda şöyle bir anlaşmaya varıldı: İngiltere ve Amerika, ilk elden Türk hava alanlarının kullanılmasını ve 1943 yılı sona ermeden de harbe katılmasını Türkiye’den isteyeceklerdi.

122 Moskova Konferansı için bkz. *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1279-1280, 1297, 1301, 1312; Winston S. Churchill, *Closing the Ring*, (Am. ed.), Boston: Houghton Mifflin Co., 1951, s. 285-289; Kirk, s. 459.

Rusların, Türkiye'nin harbe girmesinde ısrar etmelerinin sebebi, Türkiye'nin harbe girmesiyle teşekkül edecek olan Balkan cephesinin 15 tümenlik bir Alman kuvvetine, bir saptırma vereceği ve böylece Rusya'nın yükünün hafifleyeceği hususundaki kanaatleri idi.¹²³

İngiliz Hariciye Vekili Eden, Moskova'dan Londra'ya dönerken, Moskova kararlarını Türkiye'ye bildirmek için Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu ile Kahire'de buluştu. Türk hükümeti Moskova kararlarını kabul etmedi. Türkiye'ye göre, Türk hava alanlarını Müttefiklerin emrine vermek harbe katılmakla birdi. O zaman da Almanya'nın İstanbul'u, Ankara'yı ve İzmir'i bombardıman etmek suretiyle indireceği mukabil darbeye hiçbir kuvvet mâni olamazdı. Her ne kadar Eden, Alman hava hücumlarına karşı koymak için gerekli miktarda avcı uçağı vermeği teklif etti ise de bu, Türk hükümetine kâfi teminat olarak gözükmeydi. Harbe katılma meselesine gelince, kâfi askerî kuvveti olmayan bir Türkiye harbe katıldığı takdirde etkili bir yardım sağlayamazdı.¹²⁴

Eden'in, Türkiye'nin menfi cevabının Türk-İngiliz münasebetlerini gerginleştireceğini söylemesine rağmen,¹²⁵ Türkiye harbe katılmayı reddetti.

Üç hariciye vekilinin Moskova Konferansı, üç büyüklerin Tahran Konferansı için gerekli hazırlıkları yapmıştı. Bunun üzerine, Roosevelt, Churchill ve Stalin 28 Kasım 1943'de Tahran'da buluştular.¹²⁶ Konferansın ilk meselesi Türkiye'nin harbe katılması meselesi oldu. Stalin, "icap ederse enselerinden yakalayarak" Türkleri harbe sokmak gerektiğinden bahsetti ise de Ruslar bu sefer bu mesele üzerinde o kadar ısrarlı görünmediler. Bunun bazı sebepleri vardı: Birincisi, Ruslar her şeyden önce Fransa'da açılacak ikinci cepheye önem veriyorlardı. Bu cepheden herhangi bir kuvvetin alınıp başka bir tarafa verilmesiyle bu cephenin zayıflatılmasına muhaliftiler.

123 Kirk, s. 459, 3 no. lu not.

124 Churchill, *Closing the Ring*, s. 334-335; *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1369.

125 von Papen, s. 310.

126 Tahran Konferansı hakkında bkz. Churchill, *Closing the Ring*, s. 367-368, 371-372, 389-393; *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1369; Kirk, s. 459-460.

İkincisi, Türkiye'nin harbe katılmayacağına kesin olarak inanmışlardı. Churchill, Tahran Konferansı kararlarını bildirmek için İnönü'nün Kahire'ye davet edilebileceğini söylediği zaman, Stalin "İnönü hastalanabilir" diye alay etmişti.¹²⁷ Üçüncü bir sebep de 1944 Nisan ve Mayıs aylarında cereyan eden olayların gösterdiği üzere¹²⁸ şimdi Ruslar Balkanlar'a göz koymuşlardı. Türkiye'nin harbe katılması Balkanlar'da bir müttefik cephesinin açılmasını ve bin netice İngiliz kuvvetlerinin Balkanlar'a ayak basmasını intaç edecekti ki, Ruslar bunu istememişlerdir.

Tahran'da Türkiye hakkında alınan kararlar şunlardı: Türkiye'nin harbe girmesi, bu memleketin hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılması için zaruridir. Almanya'nın cephe durumları ve kışın da artık gelmiş olması hasebiyle, Almanlar Türkiye'yi istilâya cesaret edemezler. Ancak hava taarruzunda bulunurlar ki, buna karşı, Türkiye'ye 20 uçak filosu ve hava dâfi topları vermek kâfi gelir. Eğer Bulgaristan, Türkiye'nin harbe girmesi üzerine bu memlekete karşı harekete geçerse Rusya da Bulgaristan'a karşı harekete geçecektir. Bu hal çaresi, Türkiye'nin büyük devletlerle beraber barış masasına oturması için son fırsattır. Türkiye'nin harbe giriş tarihi olarak da 15 Şubat 1944 tesbit edilmişti.

Tahran Konferansı 1 Aralık 1943'de sona erdi. Kararlaştırıldığı veçhile İnönü Kahire'ye davet edildi. İnönü bu davete şu cevabı verdi: Kahire'ye gidecektir; fakat Tahran kararlarını tebellüğ etmek için değil, "eşit taraflar arasında yapılan serbest münakaşa" yolu ile müzakere etmek için gidecektir.¹²⁹ Bu şart Roosevelt ve Churchill tarafından kabul edildi.

Kahire Konferansı 4-6 Aralık 1943'de cereyan etti ve Ruslar bu konferansa katılmadılar. Churchill bu defa Türkiye'nin harbe girmesinde şiddetle ısrar etti.¹³⁰ Bu sefer müttefiklerin baskısı iyice ağırdı. İnönü "prensip olarak" harbe katılmayı kabul etti. Fakat, Türkiye'nin

127 Churchill, *Closing the Ring*, s. 390.

128 *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1451-1459.

129 *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1369.

130 Churchill, *Closing the Ring*, s. 415.

savunma gücü için gerekli olan malzeme ve teçhizat tamamen verilmedikçe harbe girmeyecekti.¹³¹ Türkiye'nin harbe girmesi plânı "Operation Saturn" adını alıyordu. Churchill 6 Aralık akşamı İngiliz genelkurmayına gönderdiği memorandumda, İngiliz uçaklarının en geç 15 Şubat 1944 günü Türk hava alanlarından havalanmak üzere gerekli hazırlıkların yapılmasını bildiriyordu. 15 Şubat'tan sonra da İngiliz denizaltıları Boğazlar'dan Karadeniz'e geçeceklerdi.

Harbe katılması için Türkiye'ye yapılacak askerî yardımı tesbit etmek gayesiyle Ocak 1944 başlarında Ankara'da Türk-İngiliz askerî görüşmeleri başladı. Fakat bu görüşmeler 3 Şubat 1944'de birdenbire kesildi. İngilizler, Türkiye'nin sevkıyatı harbin sonuna kadar devam edecek ve bu suretle de Türkiye'nin sonuna kadar harp dışında kalmasını sağlayacak kadar çok miktarda malzeme istemelerinden şüphelenmişlerdi.

Amerika'nın Ankara büyükelçisine göre de Türkler, İngilizlerin Ruslara ve Yunanlılara Balkanlar ve Ege adalarında bazı vaatlerde bulunmalarından şüphe etmişlerdi.¹³² Filhakika Türkiye'nin bu şüpheleri yerinde idi. 1944 Mayıs'ında İngiltere, Rusya ile, Balkanlar'ı nüfuz bölgelerine ayıran bir anlaşma yapmaya teşebbüs etmiş, fakat bu, Amerika'nın muhalefeti yüzünden akim kalmıştır.¹³³ İstenen askerî malzemenin çokluğu meselesine gelince, bu konuda yeni bir şey yoktu. Türkiye, harbin başından beri, harbe girmesi istendiği zaman daima harbe kuvvetli bir şekilde katılmak istediğini belirtmişti. Binaenaleyh, İngiltere, Türkiye'nin endişelerini anlayamamış görünüyor.

Türkiye ile Müttefikler arasındaki bu olay, Müttefik baskısının azalmasına değil bilakis artmasına sebep oldu. 7 Şubat 1944'de Amerika ile İngiltere, Türkiye'ye yaptıkları her türlü malzeme sevkıyatını durdurdular. İş bu kadarla da bitmedi. Mart 1944 sonunda, 30 Nisan'da müddeti sona erecek olan ticaret anlaşmasını, daha doğrusu krom anlaşmasını, yenilemek üzere bir Alman ticaret heyeti Ankara'ya geldi. Bunun üzerine Amerikan ve İngiliz hükümetleri, 14 Nisan'da Ankara

131 *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1370.

132 *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1370.

133 *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1451.

hükümetine verdikleri notalarda, Almanya'ya krom verdiği takdirde Türkiye'yi abluka edeceklerini bildirdiler.¹³⁴ Bu durum karşısında Türkiye, 20 Nisan'da, Mihver devletlerine yapılan bütün krom sevkiyatına ambargo koyduğunu ilân etti. Yine Amerika ile İngiltere'nin baskısı üzerine, Almanya ile olan ticaretini %50 nispetinde azalttı.

İngiltere ve Amerika'nın bu baskıları, Türkiye'yi bilhassa Rusya bakımından endişeye sevk etmiş görünüyor. Churchill 24 Şubat 1944'de Avam Kamarası'nda verdiği nutkunda, Türkiye üzerinde hiçbir baskı yapılmadığını, fakat Türkiye'nin barış konferansında sağlam bir mevkie sahip olamayacağını söylüyor, bununla beraber Türk-İngiliz münasebetlerinde ve bilhassa Türkiye'nin "bütün büyük devletlerle" olan münasebetlerinde daha iyi günlerin doğacağı ümidini izhar ediyordu.¹³⁵ "Bütün büyük devletlerle" kastedilen, şüphe yok ki, Sovyet Rusya idi. İşte bu durum, Türkiye'yi Sovyetlerle münasebetlerini düzeltmeye sevk etti. Mayıs ayı başından itibaren hükümet Turancılara karşı sert tedbirler aldı. Hatta Turancıların hükümete bir darbe hazırladıkları dahi ileri sürüldü. İsmet İnönü, 19 Mayıs 1944'de, Gençlik Bayramı dolayısıyla verdiği nutkunda Turancıları mahkûm ediyor ve Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele'de yaptığı yardımlardan bahsediyordu. Türk hükümeti, Almanya'nın ve Almanya ile beraber Avrupa muvazenesinin yıkılmasının da yakın olduğunu görünce, şimdi Sovyet Rusya'ya kur yapmak zarureti hissediyordu. Bundan başka, Türkiye, mayıs ve haziran aylarında Rusya'ya müracaat ederek, Balkanlar'ın güvenliği konusunda garantiler de dahil olmak üzere, iki memleket arasında daha yakın bir siyasî iş birliğinin kurulması için anlaşma yapmayı teklif etti. Sovyet Rusya ise, bunun mümkün olabilmesi için Türkiye'nin harbe girmesi gerektiği cevabını verdi.¹³⁶ Stalin'in 15 Temmuz 1944'de Churchill'e yazdığı bir mektuptan anlaşıldığına göre,¹³⁷ Türkiye bu

134 *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1372.

135 Howard, s. 72.

136 *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1373.

137 Winston S. Churchill, *Triumph and Tragedy*, Boston: Houghton Mifflin Co., 1953, s. 81.

şartı kabul etmemiştir ve bin netice Türk-Sovyet münasebetlerinde herhangi bir yakınlaşma da meydana gelmemiştir.

Bir taraftan da Türkiye üzerindeki Anglo-Amerikan baskısı devam ediyordu. Hiç değilse Türkiye'nin Mihver ile diplomatik münasebetlerini kesmesi isteniyordu. Bunun Mihver üzerinde manevî tesiri olacaktı.¹³⁸ Fakat, Churchill'in, hatıratında, "Türkiye'nin bu sırada harbe girmesi güneydoğu Avrupa'nın istikbali üzerinde kuvvetli bir tesir icra edecekti" dediğine bakılırsa,¹³⁹ Türkiye'nin harbe girmesi İngiltere'nin meşru olarak Balkanlar'a girmesini sağlayacak ve bu şekilde de 1944 baharında Amerika'nın muhalefeti yüzünden gerçekleşemeyen, Balkanlar'ın Rusya ile İngiltere arasında nüfuz bölgelerine taksimi projesi kendiliğinden gerçekleşmiş olacaktı.

Sovyet Rusya nezdinde yaptığı yakınlaşma teşebbüsü netice veremeyince, Türkiye, İngiltere ve Amerika ile münasebetlerini yumuşatmaya ve bunun için de Mihverle diplomatik münasebetlerini kesmeye karar verdi. Fakat bunun için ileri sürdüğü şart, barış konferansında tam bir müttefik muamelesi görmesi idi.¹⁴⁰ Bu hareketi harbe doğru atılmış telâkki eden Amerika ve İngiltere, Türkiye'nin bu şartını kabul ettiler ve Türkiye 2 Ağustos 1944'de Almanya ile diplomatik münasebetlerini kesti.

Türkiye'nin bu hareketi Sovyetleri tatmin etmedi. Daha temmuz başında, Türkiye Almanya ile diplomatik münasebetlerini keseceğini Müttefiklere bildirdiği zaman, Sovyet Rusya bu hareketi yarım tedbir saydığını ve artık Türkiye ile herhangi bir ilgisi kalmadığını Müttefiklere bildirdi. Stalin 15 Temmuz 1944'de Churchill'e yazdığı mektubunda şöyle diyordu: "Türkiye'yi sakın bırakmak... daha iyidir. Tabiatıyla bu... Türkiye için, harp sonrası meselelerinde özel haklara sahip olma iddialarının da yok olması demektir".¹⁴¹ Amerika'nın Moskova Büyükelçisi Harriman ise, 30 Temmuz 1944'de Washington'a gönderdiği telgrafında, Sovyet Hariciye Vekil

138 Churchill, *Triumph and Tragedy*, s. 80.

139 Churchill, *Triumph and Tragedy*, s. 79.

140 *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1372.

141 Churchill, *Triumph and Tragedy*, s. 81.

Yardımcısı Vişinski ile yaptığı bir görüşmeyi naklederek Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı ilgisizliğini, harp sonrası devresinde Türkiye'nin güvenliği bakımından İngiltere ve Amerika'ya karşı herhangi bir taahhütte bulunmaktan kaçınmak şeklinde tefsir ediyordu.¹⁴²

Bir taraftan Türk-Sovyet münasebetlerinin soğuması, öte yandan Rusya'nın 1944 yazında Romanya ve Bulgaristan'a girmesi, Türkiye'yi büsbütün endişeye sevk etti. Bunun içindir ki, 1944 sonbaharında İngiltere'nin Yunanistan'a asker çıkarması ve Yunanistan'ı Nazi işgalinden kurtarması Türkiye'de büyük sevinçle karşılandı. Türkiye, kuzeyden inen Rusya'ya karşı, İngiltere'nin Balkanlar'a ayak basmasını bir nevi garanti sayıyordu. Yine aynı maksatlardır ki, Yunanistan ile yakın bir iş birliğini düşündü ve bunu sağlamak için de Türk hükümeti, 1944 Kasım'ında Oniki Ada üzerinde hiçbir talep ve iddiası olmadığını Yunan hükümetine bildirdi.¹⁴³ Ayrıca, Türkiye şimdi Rus tehlikesi karşısında yegâne dayanak unsuru olarak 19 Ekim 1939 ittifakını görüyordu. Bundan dolayıdır ki, yarı-resmî *Ulus* gazetesi bu ittifakın beşinci yıldönümünü hararetle kutluyordu.

Böylece, harbin son yılı olan 1945 yılına girerken Türkiye kendisini ağır bir Sovyet tehdidinin hedefi olarak görmeye başlıyordu ki, 1945 yılının olayları bu korkusunu tamamen haklı çıkaracaktır.

I. Yalta ve Postdam

1945 yılı geldiğinde, artık Mihverin nihaî hezimete yaklaşmakta olduğu belli idi. Binaenaleyh, Avrupa'ya verilecek düzenin esaslarını tesbit etmek zamanı gelmişti. Bu sebeple üç büyükler, 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Kırım'da Yalta Konferansı'nı akdettiler.

Yalta Konferansı'nın 10 Şubat 1945 günü yapılan yedinci oturumunda, Stalin'in Boğazlar ve Montreux Mukavelesi'nin durumunu ortaya atması dolayısıyla Türkiye de bahis konusu edildi.¹⁴⁴

¹⁴² *Memoirs of Cordell Hull*, II, s. 1376.

¹⁴³ Kirk, s. 463.

¹⁴⁴ Yalta Konferansı'nda Türkiye için bkz. *The Conferences of Malta and Yalta, 1945*, Department of State Publication, no. 6199, Washington 1955, s. 903-905 (Bohlen minutes); *The New York Times*, March 17, 1955, s. 73 (Bohlen minutes).

Stalin'e göre Montreux Mukavelesi eskimişti. Bu sebeple revizyona tâbi tutulmalıydı. Bu mukaveleye göre Japon imparatoru bile Boğazlar statüsünde Rusya'dan daha büyük bir role sahiptir. Montreux Mukavelesi İngiliz-Rus münasebetlerinin iyi olmadığı bir zamanda yapılmıştır. Fakat şimdi, herhalde İngiltere'nin Japonya ile birleşerek Rusya'yı boğmaya niyeti yoktu. Bunun için Boğazlar statüsü değiştirilmeli ve bu değiştirmede Rusya'nın menfaatleri nazara alınmalıdır. Türkiye'nin, Boğazlar vasıtasıyla, Rusya'nın gırtlığına sarılmasına Rusya tahammül edemezdi.

Stalin'in bu sözlerine karşı Başkan Roosevelt'in cevabı ilgi çekicidir. Roosevelt, Kanada ile Birleşik Amerika arasında 3.000 mile yakın bir sınır bulunduğunu, yüz yıldan beri bu sınırdaki hiçbir asker bulunmadığını söylüyor ve bir gün bütün devletlerin sınırlarının bu hale gelmesi temennisini izhar ediyordu.

Churchill ise cevabında şu noktaları belirtiyor: Karadeniz'deki geniş menfaatlerde Rusya'nın dar bir geçide bağlı kalması makul değildir. Bundan dolayı, Montreux Mukavelesi'nde değişiklik yapılmalıdır. Fakat bu konu hariciye vekillerinin gelecek toplantısında ele alınmalı ve Sovyet Rusya müşahhas teklif getirmeli ve ondan sonra bu iş müzakere edilmelidir. Bununla beraber, durumdan Türkiye de haberdar edilmeli ve bağımsızlığı hakkında kendisine teminat verilmelidir.

Churchill'in teklifi kabul edildi ve meselenin önce gelecek hariciye vekilleri toplantısında ele alınmasına karar verildi. Bu suretle Sovyetler Boğazlar hakkındaki niyetleri için bir zemin yoklaması yapmış oluyorlardı. Mamafih, bu, ilk teşebbüsleri değildi. Bundan altı ay kadar önce, 1944 Ekim'inde, Churchill Moskova'da Stalin ile buluştuğu zaman, Ruslar bu meseleyi İngilizlere açmışlar ve Montreux Mukavelesi'nin tadili hakkında İngilizlerin de muvafakatlerini almışlardı. O zaman Churchill, 22 Ekim 1944'de Başkan Roosevelt'e çektiği bir telgrafta şöyle diyordu: “Şüphe yok ki, tâdil zarurîdir: Çünkü Japonya da Montreux Mukavelesi'nin mümzilerindedir. Sonra İnönü geçen aralık ayında fırsatı kaçırdı”.¹⁴⁵ Churchill'in burada “geçen aralık ayı”

145 Churchill, *Triumph and Tragedy*, s. 242; *The Conferences of Malta and Yalta*, 1945, s. 328.

ile kastettiği şey, Aralık 1943'de İnönü, Churchill ve Roosevelt arasında yapılan Kahire Konferansı'dır. Fakat Burada Churchill'in Türkiye hakkındaki kanaatleri sarih olarak anlaşılmıyor. Acaba, Türkiye harbe katılsaydı bu iş ortaya çıkmazdı mı demek istiyor? Yoksa, Türkiye harbe katılmadığı için ona bu cezayı vermek gerekir mi diyor?

Muhakkak olan nokta, Montreux Mukavelesi'nin, Rusların menfaatlerini gözeterek şekilde değiştirilmesine İngiltere ile Amerika'nın razı olmasıydı. Fakat bu konuda Amerika'nın daha sarih bir görüşe sahip bulunduğu anlaşıyor. Zira, Churchill'in 22 Ekim 1944'de Moskova'dan Roosevelt'e çektiği telgraf üzerine Amerikan hükümeti, Bahriye ve Harbiye Vekâletlerinin de tasvibiyle, Boğazlar hakkındaki görüşünü şu şekilde tesbit etmiştir:¹⁴⁶

1. Montreux Mukavelesi iyi bir şekilde işlemiştir. Esasen Sovyet hükümeti de 10 Ağustos 1941'de Ankara hükümetine verdiği notada bunu kendisi de beyan etmiştir. Boğazlar harp içinde Rusya'ya yapılan yardım için kullanılamamış ise, bunun sebebi, Romanya'nın, Bulgaristan'ın, Yunanistan'ın ve Ege Denizi'nin Alman işgali altında bulunmasıydı.
2. Boğazlar rejiminde yapılacak esaslı bir değişiklik, çok muhtemeldir ki, Türkiye'nin egemenliğini ihlâl edecek ve Balkanlar'da ve Yakın Doğu'da stratejik ve politik muvazeneyi bozacaktır. Her halükârda Türkiye Boğazlar'ın iyi bir bekçisi olmuştur.
3. Boğazlar rejiminde küçük değişiklikler yapılması istenirse, Amerikan hükümeti bunu itiraz etmemelidir.
4. Boğazlar'dan ticaret gemilerinin geçiş serbestisini değiştirmek hususunda muteber bir iddia ileri sürülemez.
5. Boğazlar'ı "enternasyonalize" etmek, şu anda pratik bir hal çaresi değildir. Aksi halde Panama ve Süveyş kanallarının da aynı statüye tâbi olması gerekir. Kaldı ki, Türkiye de böyle bir teklife şiddetle itiraz eder.

Yalta'da alınan diğer bir karar da Nisan sonunda San Francisco'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler konferansına kurucu üye olarak

146 *The Conferences of Malta and Yalta, 1945*, s. 328-329.

katılacak devletlerin behemehal Mihvere harp ilân etmiş olması şartı idi. Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945’de Almanya ve Japonya’ya harp ilân etti.

Fakat Türkiye’nin bu hareketi Sovyetler için tatmin edici olmaktan uzaktı. Sovyet Hariciye Vekili Molotov 19 Mart 1945’de, Türkiye Büyükelçisine tevdi ettiği bir nota ile, yirmi yıldır Türk-Sovyet münasebetlerine temellük etmiş olan 17 Aralık 1925 tarihli “tarafsızlık ve saldırmazlık” paktını feshetti. Notada, “bilhassa II. Dünya Harbi sırasında vâki köklü değişimler sebebiyle, bu anlaşma artık yeni şartlara uymamakta ve ciddi değişikliklere ihtiyaç göstermektedir” deniyordu.¹⁴⁷ Bu şekilde Stalingrad muharebesinden beri git-tikçe bariz bir hal alan Sovyet antipatisi, “saldırmazlık” antlaşmasının feshi ile bir tehdit haline inkılap ediyordu. Şükrü Saraçoğlu’nun Adana Konferansı’nda Churchill’e söyledikleri gerçekleşmişti. Almanya’nın hezimetini Avrupa muvazenesini Ruslar lehine bozmuş ve bu da Türkiye için çok tehlikeli bir durum olmuştu.

Türkiye bu tehlikeyi bertaraf etmek için, Sovyetlerle anlaşmak hususunda gayret sarf etmeye başladı. 4 Nisan’da Sovyet hükümetine verdiği cevabî notasında, “...Sovyet hükümetinin inkiza etmekte olan muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddî tadilatı ihtiva eden diğer bir akir ikamesi hususundaki telkinatını kabul eden Cumhuriyet hükümeti (nin), mezkûr hükümete, bu maksatla kendisine yapılacak teklifleri büyük bir dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade” bulunduğunu bildirdi.¹⁴⁸ Molotov’un Postdam Konferansı’ndaki beyanına göre, Türkiye bundan sonra Rusya ile bir ittifak antlaşması yapmayı teklif etmiştir.¹⁴⁹ Fakat Sovyetler 7 Haziran 1945’de Türk hükümetine verdikleri notada, bu ittifakın şartı olarak, Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyet Rusya’ya terki ve Boğazlar’da Sovyetlere üs verilmesini ileri sürdüler.¹⁵⁰ Molotov

147 Kirk, s. 465.

148 *Ayın Tarihi*, Nisan 1945, no. 137, s. 63.

149 *Memoirs by Harry S. Truman*, I: *Year of Decisions*, New York: Doubleday, 1955, s. 375.

150 *Memoirs by Harry S. Truman*, s. 375; ayrıca bkz. Roger Cere et Henri Peyret, *L’Evolution du Monde*, Paris 1946, s. 502; William H. McNeill, *Survey of*

notayı verirken, Türk büyükelçisine, “Bu toprakları size 1921’de terk ettiğimiz zaman Sovyetler Birliği zayıftı”¹⁵¹ demek suretiyle, 19 Mart 1945 tarihli notalarında bahis konusu edilen “yeni şartlar”ın mahiyetini bu suretle açıklamış oluyordu.

Tabiatıyla, Sovyetlerin bu taleplerde, Türkiye’nin ittifak teşebbüsü akamete mahkûm olmuş bulunuyordu. Şimdi durum Türkiye için daha vahim bir hal almıştı.

7 Mayıs 1945’de Almanya teslim oldu. Bu şekilde Avrupa harbi sona erdi. Hem Avrupa meselelerini hem de henüz devam etmekte olan Uzakdoğu harbini ele almak üzere üç büyükler 17 Temmuz 1945’de Postdam’da toplandılar.

Konferansın ilk gününden itibaren Sovyetler eski İtalyan sömürgelerinden biri üzerinde vesayete sahip olmak istediklerini bildirdiler. Bu, Sovyetlerin Akdeniz’e yerleşmek istediklerini açıkça gösteriyordu. Bunun üzerine Churchill, Boğazlar meselesini açarak,¹⁵² son Sovyet taleplerinin, Bulgaristan’a Sovyet kıtalarının yığılmasının ve Sovyet basınının Türkiye’ye karşı hücumlarının bu memleketi büyük bir korkuya sevk ettiğini, Rusya’nın Boğazlar meselesini Türkiye ile baş başa kalarak halletmeye çalışmasını tasvip etmediğini belirtti.

Molotov ise, cevabında, Türkiye’nin kendisinin Rusya ile bir ittifak için teşebbüse geçtiğini, Rusya’nın da şart olarak sınırların tashihi-ni yani Kars ve Ardahan’ın Ruslara verilmesini ileri sürdüğünü, çünkü bu iki bölgenin 1921 Moskova Antlaşması’yla Rusya’dan koparılıp alınmış olduğunu bildirdi.

Boğazlar’da üs elde etmek için Türkiye ile anlaşma meselesine gelince, Molotov, bunda bir gariplik olmadığını, zira Türkiye’nin Çarlık

International Affairs; America, Britain and Russia, their Cooperation and Conflict, 1941-1946, London: Oxford University Press, 1953, s. 607-608; Necmeddin Sadak, “Turkey Faces the Soviets”, *Foreign Affairs*, 27/3 (1949), s. 458.

151 Ahmet Şükrü Esmer, “Türk-Sovyet Münasebetleri”, *Ulus*, 9 Nisan 1958.

152 Potsdam’da Türkiye için bkz. Truman, *Year of Decisions*, s. 375-377, 385-386; James F. Byrnes, *Cartes sur Table*, (Speaking Frankly), Paris: Morgan, 1948, s. 159-160.

Rusya'sı ile 1805 ve 1833'de aynı mahiyette anlaşmalar imzaladığını söyledi.¹⁵³

Churchill, Molotov'un bu sözlerine verdiği cevapta, İngiltere'nin Türkiye'yi, bu Sovyet taleplerini kabule zorlayamayacağını belirtti.

Konferans esnasında Stalin de Molotov'un ileri sürdüğü iddia ve talepleri aynen tekrarladi. Gayet iyi anlaşılırmıştı ki, Yalta Konferansı'ndan çok farklı olarak, şimdi Ruslar Boğazlar'da üs istiyorlardı. Buna mukabil, İngiltere ve Amerika, Rus ticaret ve harp gemilerine, harpte olsun, barışta olsun, Boğazlar'da tam bir geçiş serbestisi tanınmasını ve bu serbestinin üç büyük devletle diğer ilgili devletler tarafından garanti altına alınmasını teklif ettiler. İngiltere ve Amerika'ya göre, böyle bir garanti karşısında, Rusya'nın Boğazlar'da üs istemesine lüzum yoktu.

İki tarafın görüşlerinin birleştirilmesine imkân olmayınca, her üç devletin, Boğazlar hakkındaki görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmelerine karar verildi.

Postdam Konferansı 2 Ağustos 1945'de kapandı.

14 Ağustos 1945'de Japonya teslim oldu. II. Dünya Harbi sona ermişti.

Harpten Sonra

II. Dünya Harbi bitmişti; fakat bundan sonra Türkiye şiddetli bir soğuk harbin içine girdi. Rusya'nın baskısı Türkiye'nin üzerine bütün ağırlığı ile çöktü. Türk-Sovyet münasebetleri her gün biraz daha

153 24 Eylül 1805 tarihli Osmanlı-Rus ittifakı, Napolyon'un Mısır'a tecavüzü dolayısıyla imzalanan 23 Aralık 1798 tarihli Osmanlı-Rus ittifakının tecdididir. 1805 ittifakının gizli kısmının yedinci maddesine göre, herhangi bir devlet Boğazlar'ın kapalılığını ihlâl eder ve Boğazlar'ı zorlamaya teşebbüs ederse, Osmanlı Devleti ve Rusya Boğazlar'ı müştereken savunacaklardı. Yine bir Osmanlı-Rus ittifakı olan 8 Temmuz 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Antlaşması'nda Boğazlar'ın müştereken savunulacağına dair sarih bir hüküm yoktur. Yalnız bir ittifak antlaşması olması dolayısıyla, bu antlaşma, Osmanlı Devleti bir tecavüze maruz kaldığı takdirde, Rusya'ya, Osmanlı Devleti'ne yardım etmek bahanesiyle, Boğazlar'a asker sevk etmek imkânını veriyordu.

bozuldu. Bu durum, Sovyetlerin, Boğazlar hakkındaki görüşlerini bildiren 7 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946 tarihli notaları ile en yüksek haddine vasil oldu. Şimdi Sovyetler Postdam'daki iddialarından daha ileri giderek, Boğazlar'ın statüsünün mahza Karadeniz'e sahil-dar devletler tarafından, yani kendisiyle iki peyki olan Romanya ve Bulgaristan ile Türkiye tarafından tesbit edilmesini ve kendilerine Boğazlar'da üs verilmesini istiyorlardı.

Sovyetlerin şimdi daha ileri gitmelerinde, dünyanın umumî manzarasının büyük rolü vardı. Avrupa'da ve Uzakdoğu'da kuvvetler muvazenesi alt-üst olmuş ve her iki bölgede de Sovyetler ağır basıyorlardı. Harpten yorulan İngiltere ve yenilen Fransa artık Avrupa muvazenesinin unsurları değildi. Yunanistan'da komünistlerin tahrikiyle bir iç harp çıkmıştı. Kuzey İran'da da komünistlerin tahrikiyle bir ayrılma hareketi vuku bulmuştu. Sovyetler Orta Avrupa ve Balkanlar'a yerleşmişler, Ortadoğu'ya ve Akdeniz'e sarmaya çalışıyorlardı. Bu durum içinde Türkiye için yegâne hal çaresi Amerika'nın ittifakını elde etmektir. Fakat, iki taraflı ittifaklar Amerikan dış politikasının prensibi değildi. Vakıa, 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini, Türkiye için nispeten ferahlatıcı bir unsur olmuştu; fakat bu yeterli değildi.

Şimdi Batılılar ile Sovyet Rusya arasında bir uçurum meydana gelmişti. Sovyet Rusya'nın Avrupa için arz ettiği tehdit karşısında, Amerika kolektif ittifaklar prensibini benimsedi ve 4 Nisan 1949'da NATO kuruldu. Türkiye için Amerika'nın ittifakı şimdi ancak NATO'ya girmekle sağlanabilirdi. Türkiye'nin bundan sonraki faaliyeti bu istikamete yöneldi. Nihayet, 18 Şubat 1952'de resmen NATO'ya katıldı. Bu olay, Rus tehlikesine karşı, Türkiye'ye büyük bir huzur, rahatlık ve güven getirdi. Binaenaleyh, II. Dünya Harbi Türkiye için 1952 yılı başında sona ermiş oluyordu.

Bu olay, barış ve güvenlik yolunda, Türk dış politikasında aktif bir devir açıyordu.

TÜRKİYE’NİN HİTLER ALMANYASI İLE İLİŞKİLERİ (1933-1941)*

ALMANYA’DA 1933 başında Hitler’in liderliğindeki Nazi Partisi iktidara gelinceye kadar, Türkiye ile Almanya’nın kendi iç ve dış meseleleriyle uğraşması yüzünden, iki ülke arasında I. Dünya Savaşı’ndaki iş birliğinin hâtıralarından başka herhangi bir kuvvetli münasebet mevcut olmamıştı. İlgi çeken bir nokta olmak üzere, Nazi Partisi’nin iktidara gelmesiyle, Türkiye’nin iç gelişmeleri arasında bir paralellik olmuştur. O sırada Türkiye de iç kalkınmasında büyük bir hamle ile, ilk beş yıllık iktisadî plânı kabul etmiştir. Bu kalkınma plânı Türkiye’yi, sınai teçhizat bakımından dışarıya bağlamaktaydı. Halbuki bu tarihe gelinceye kadar Türkiye’nin Batılılarla olan siyasal ilişkileri düzgün bir çerçevede gitmemişti. Almanya bu fırsatı kaçırmadı. Hitler’in dış politikada kullandığı kuvvetli vasıtalardan biri de Orta Avrupa ve Balkanlar’ı Almanya’nın ekonomik nüfuzu altına almaktı. Bu sebeple Hitler rejimi ile birlikte, Türkiye ile Almanya arasında ekonomik münasebetler de birdenbire bir artış gösterdi. 1932 yılında Türkiye’nin Almanya’ya ihracat toplamı 13 milyon lira iken,¹ bu miktar 1933’de 19 milyon, 1934’de 29 milyon,

* *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, ed. İsmail Soysal, Ankara: TTK Yayınları, s. 297-307.

Armaoğlu’nun *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi* adlı yapıtının I. cildinde bu konudaki kesiminden, kendisinin izniyle, özetlenerek sunulmaktadır. Bu özetin sonuna İsmail Sosyal’ın *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, s. 637-639’da yer alan “1941 Türk-Alman Saldırmazlık Paktı”nın metni konulmuştur.

1 Edward Reginald Vere-Hodge, *Turkish Foreign Policy, 1918-1948*, Franco-Suisse, 1950, s. 111.

1935’de 35,5 milyon ve 1936’da da 41,7 milyon liraya çıktı.² Fakat 1936 yılı Türk-Alman münasebetlerinde bir dönüm noktası oldu. Montrö Boğazlar Sözleşmesi’yle Türkiye Boğazlar üzerindeki tam egemenliğini kurarken, bir yandan da bu olay Türk-İngiliz münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil etmiş ve bundan sonra Türkiye gittikçe İngiltere’ye kaymaya başlamıştı. Bu gelişme nasıl Sovyetlerin hoşuna gitmemişse, Almanya’nın da hoşuna gitmemiştir. Öte yandan, siyasal münasebetlerin gelişmesi ile birlikte Türk-İngiliz ekonomi ve ticaret münasebetlerinin de gelişmesi, 1936 yılından itibaren Türkiye üzerinde bir Alman-İngiliz ekonomik rekabeti ve mücadelesini açmıştır. 1936 yazında Almanya Ekonomi Bakanı Dr. Schacht, Balkan memleketlerine yaptığı ziyaretlerden sonra, kasım ayında Türkiye ve İran’ı da ziyaret etmiştir. Bu arada Almanların *Emden* savaş gemisi 1 Kasım 1936’da İstanbul’a gelmiş ve I. Dünya Savaşı’nın Türk-Alman ortak mücadele hâtıralarının tazelenmesine vesile veren hararetli gösterilere sebep olmuştur. Almanya’nın Türkiye’deki bu faaliyetlerini İngiltere de yakından izlemiştir.

1937 yılında Türk-Alman münasebetleri bir soğukluk geçirdi. Çünkü Mihver’in Balkanlar’daki faaliyetleri Balkan Antantı’nı zayıflatmaya başlamıştı. Yugoslavya’nın İtalya ve Bulgaristan’la münasebetlerine yeni bir vechе vermesi ve bu iki devlete yakınlaşma kurma çabaları ve Romanya’da Nazi eğiliminin belirli bir hal almaya başlaması Türkiye’yi endişeye sevk etti. Bu sebeple Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 1937 yılı içinde Milano’yu, Atina’yı, Moskova’yı ve iki defa da Belgrad’ı ziyaret ettiler.³ Tevfik Rüştü Aras’ın Moskova’yı ziyareti sonunda 17 Temmuz 1937’de yayınlanan resmî bildiride, “milletlerarası hayatta ortaya çıkan saldırgan eğilimlerin yarattığı... karışık durum”un her iki devlet için endişe yarattığı belirtilmekteydi.⁴ Bununla beraber, Türkiye’nin Almanya ile özellikle ticaret münasebetlerini birdenbire kesmesi söz

2 Vere-Hodge, s. 112.

3 Bu ziyaretler için bkz. *Documents on International Affairs: 1937*, Oxford University Press, 1939, s. 416-426.

4 Bildirinin metni için bkz. *Documents on International Affairs: 1937*, s. 425-426.

konusu değildi. Bu sebeple Alman Ticaret Bakanı Funk'un Türkiye'yi ziyareti sonucu, 1938 Temmuz'unda Almanya ile Türkiye arasında 150 milyon marklık bir kredi anlaşması imzalandı.⁵ Almanya'nın Türkiye'yi ekonomik nüfuzu altına alma çabaları yanında kültür propagandası da geniş bir şekilde işlemekteydi.

Almanya bu çabaları ile Türkiye'yi Batılılardan ayırıp Berlin Roma Mihverine çekmek istemiştir. Bu gerçekleştiği takdirde Almanya Sovyetlere karşı Boğazlar'da ve Anadolu'da üstün bir duruma geçtiği gibi, Türkiye'yi bir sıçrama tahtası olarak kullanmak suretiyle, İngiliz ve Fransız sömürgeciliğinin dayanaklarından olan Ortadoğu'ya da nüfuz etmesi gayet kolaylaşacaktı. Esasen bu yıllarda Almanya ve İtalya, İngiltere ve Fransa'ya karşı Ortadoğu'daki Arap milliyetçiliğini devamlı olarak kışkırtmaktaydılar.

Almanya Türkiye'ye karşı gerçekleştirmek istediği politikada başarı kazanamamıştır. Çünkü, İtalyan tehlikesi Türkiye için başlıca endişe kaynağı idi ve Almanya bunu göremedi. Türkiye'nin 1939 ilkbaharında Batılılara kesin olarak bağlanmasında, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi temel faktör olmuştur. Öte yandan, Almanya'nın "bir Millet, bir Devlet" politikası ile Avusturya'yı ve Südetleri ele geçirmesi ve kendisini Versay'ın zincirlerinden kurtarması, Türkiye tarafından anlayışla karşılanmıştır. Birincisi Türkiye'nin Misak-ı Milli'sine, ikincisi de Sévres Antlaşması'na benzemekteydi. Fakat Almanya 1939 Mart'ında bütün Çekoslovakya'yı ele geçirip, "Hayat Sahası" politikasına başlayınca, doğuya doğru yayılan Alman tehlikesi Türkiye'yi ciddî endişeye sevk etti. Balkanlar'a yönelen ve yayılan İtalyan ve Alman tehlikeleri Türkiye'nin kararını kesinleştirdi ve Batılıların yanındaki yerini aldı.

Arnavutluk'un İtalya tarafından işgali üzerine İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişti.

1939 baharında Türk-İngiliz ittifak görüşmeleri yapılırken, Almanya da Ankara Büyükelçiliğine eski başbakanlardan Franz von Papen'i tayin etti. Almanya o sırada Türkiye'ye "en kuvvetli diplomatını"

5 Vere-Hodge, s. 114.

tain ederken, Türkiye'nin İngiltere cephesine katılmasına engel olmak istediğini anlatıyordu.⁶ Von Papen'in gerek Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve gerek Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı görüşmelerde, İtalya'nın Arnavutluk'a 30 tümen asker yığmasının ve Oniki Ada'da tahkimat yapmasının Türkiye'de uyandırdığı endişeler kendisine açıkça söylenmiştir.⁷ Türkiye, Arnavutluk harekâtını Mihver devletlerinin daha önceden hazırlanmış olan plânlarının bir parçası olarak görmekte ve kendisini sürprizlere karşı korumak istemekteydi.⁸ Bu sebeple von Papen, Berlin'e, Arnavutluk'taki garnizonların asgarî sayıya indirilmesini ve Oniki Ada'dan Türk karasuları içinde bulunan iki adanın da Türkiye'ye terkinin tavsiye etmiş, lâkin Berlin bu teklifi umursamamıştır.⁹

Türk-İngiliz görüşmeleri 12 Mayıs 1939'da yayınlanan bir deklâasyonla sonuçlandı. Bunun en önemli olan 4'üncü maddesine göre, iki hükümet, "vuku bulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında bir harbe saik olması halinde" birbirlerine her türlü yardımı yapacaktı. Öte yandan Türkiye, İngiltere'nin askerî ve ekonomik yardımını da istemiş ve bu konuda da görüşmeler yapılması kararlaştırılmıştı.¹⁰

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmesi üzerine, Türkiye 23 Haziran 1939'da Fransa ile de aynı nitelikte bir deklâasyon imzalayarak,¹¹ Batı Bloku'na katılmıştır.

Türk-İngiliz deklâasyonu Almanya'yı telâşlandırmış ve buna engel olmak için Türkiye üzerinde tehditte bile bulunmuştur. Deklâasyonun imzalanacağını haber alan von Papen, Türkiye'ye, bundan vazgeçmesini, bunun savaş ihtimalini yüzde 40-60 oranında

6 Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 249.

7 Franz von Papen, *Mémoires*, Paris: Flammarion, 1953, s. 289 ve *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Third Series, V, 1939, s. 355.

8 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, s. 355.

9 Von Papen, *Mémoires*, s. 289.

10 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, s. 242, 259, 548.

11 Türk-Fransız Deklâasyonu'nun metni için bkz. *Documents on International Affairs, 1939-1946*, I, s. 203-204.

arttıracığını söylemiş ve Balkan Antantı'na İtalya ile Bulgaristan'ın da katılmasını, Balkan devletlerinin sınırlarının Almanya tarafından garanti edilmesini teklif etmiş, fakat bu deklârasyona Arnavutluk olayının sebep olduğu ve artık geri dönülemeyeceği cevabı verilmiştir. Bu suretle von Papen, Türkiye'nin Batılılara bağlanmasını önleme görevinden başarı kazanamamıştı. Deklârasyon, bir ittifakın ilk adımını teşkil ediyordu. Bu sebeple, bu ittifakın gerçekleşmesini önlemek istedi. Almanya'nın Türkiye ile ticaretini keseceğini söyleyerek tehditte bulundu ve Türkiye'ye Alman garantisini yeniden teklif etti. Fakat Almanya'nın çabaları sonuç vermedi.

Sovyet Rusya ile Nazi Almanya'sı arasında 23 Ağustos 1939 Saldırmazlık Paktı'nın imzası Türkiye için de büyük bir sürpriz oldu. Bir Türk-Sovyet Paktı konusundaki görüş ayrılıklarına rağmen, Türkiye Sovyetlerin de Barış Cephesi'ne katılacağına inanıyordu ve İngiltere ve Fransa ile deklârasyonları da bu sebepten imzalamıştı. Halbuki şimdi Türkiye Barış Cephesi'nde iki devletle yalnız kalmıştı.

23 Ağustos Paktı ile Sovyetler, diplomasi alanında da Almanya ile sıkı iş birliği içine girdi. Almanya Türkiye'nin Batılılarla ittifak etmesini önlemeye kararlı olmakta devam ediyordu. Boğazlar'ın Batılılar tarafından kullanılmasından korktuğundan, şimdi Türkiye üzerinde Sovyetler vasıtasıyla baskı yoluna gitti.¹² Şimdi Sovyetler de Boğazlar'ın Batılıların eline geçmesini istemiyordu. Bu sebeple, Moskova, Potemkin'in nisan ayında Ankara'da yaptığı görüşmelerde söz konusu olan karşılıklı yardım paktı meselesini görüşmek için, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etti. Saraçoğlu 24 Eylül 1939'da Moskova'ya hareket etti ve 26 Eylül'de başlayan görüşmeler 16 Ekim'de sona erdi. Görüşmeler sonuçsuz kalmıştı.

Türkiye Sovyetler ile anlaşma mümkün olmayınca, 19 Ekim 1939'da Ankara'da İngiltere ve Fransa ile üçlü bir ittifak imzaladı. Bu ittifak, deklârasyonların hükümlerini aynen kapsamıştır. Yalnız,

12 Almanya'nın Sovyetler kanalıyla Türkiye üzerinde yaptıkları baskı için bkz. *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945*, VIII, London: His Majesty's Stationery Office, s. 114-116, 124-126, 173-175 ve Nazi-Sovyet ilişkileri için bkz. s. 110-111, 113, 117-118.

deklâasyonlardan farklı olarak, İngiltere ve Fransa'nın bir *Avrupa* devletinin saldırısına uğraması halinde, Türkiye "hayırhah tarafsızlık" izleyecekti. İkinci olarak, ittifaka şimdi Balkanlar bölgesi de dahil edilmişti. İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantiler yüzünden savaşa girerse, Türkiye onların yanında savaşa katılacaktı.

Fransa'nın 1940 Haziran'ında yenilmesinden sonra Hitler'in kafasını işgal eden başlıca mesele, İngiltere'nin barışa zorlanmasıydı. İngiltere Muharebesi istenilen sonucu vermemişti. Bunun için Hitler birtakım tertiplere başvurdu. Bunların birincisi, İtalya, Japonya ve Almanya arasında 27 Eylül 1940'da *Üçlü Pakt* denen ittifak antlaşmasının imzasıdır.¹³ Bu pakt ile "Yeni Düzen" in kurulması görevi Avrupa'da Almanya ve İtalya'ya, Doğu Asya'da da ise Japonya'ya veriliyordu. *Yeni Düzen* denen şey, istilâya dayanan egemenlikten başka bir şey değildi. Ayrıca, Pakt'a göre, taraflardan biri Avrupa savaşına veya Çin-Japon anlaşmazlığına katılmamış bir devletin saldırısına uğrarsa, diğerleri bütün güçleriyle ona yardım edeceklerdi. Burada söz konusu olan devlet Birleşik Amerika idi. Bu suretle Pakt birinci plânda Birleşik Amerika'yı tehdit edip, onu savaş dışı tutma amacını gütmekteydi. Amerika savaşa katılamayınca da İngiltere yalnız kalacaktı. Öte yandan Birleşik Amerika'ya da savaşa katıldığı takdirde, karşısında aynı zamanda Japonya'yı da bulacağı anlatılmak isteniyordu.

Şimdi Almanya için yapılacak iş Sovyet Rusya'nın *Üçlü Pakt'a* katılmasını sağlamaktı. Fakat bu da mümkün olmadı. Mümkün olmadığı gibi, Balkan meseleleri yüzünden iki taraf arasında 1940 yazından itibaren başlayan çatışmalar, 1941 yazında bu iki devleti savaşa götürdü.

13 *Üçlü Pakt'ın metni için bkz. Margaret Carlyle, Documents on International Affairs, 1939-1946, II, Oxford University Press, 1954, s. 81-82; Walter Con-suelo Langsam, Documents and Readings in the History of Europe since 1918, Philadelphia: Lippincott, 1951, s. 922-923; S. Shepard Jones ve Denys P. Myers (Ed.), Documents on American Foreign Relations, III, Boston: World Peace Foundation, 1941, s. 304-305; Foreign Relations of the United States, Japan: 1931-1941, II, Washington (D.C.): Government Printing Office, 1943, s. 165-166; Claude-Albert Colliard, Droit international et histoire diplomatique: documents choisis, Paris, Domat/Montchrestien, 1950, s. 603-604.*

Sovyet Rusya Almanya ile 23 Ağustos 1939 Saldırmazlık Pak-tı'nı yaparken iki amacı gerçekleştirmek istemişti. Önce, Rus-Al-man iş birliğinden yararlanarak emperyalist genişlemesini gerçek-leştirmek; sonra da Batılılarla Almanya'yı karşı karşıya bırakıp, her ikisinin de birbirlerini adamakıllı yıpratmalarını sağlamak. Sonun-da, yıpranmamış kuvvetiyle ortaya çıkarak komünizmin dünya üze-rindeki egemenliğini en geniş şekliyle gerçekleştirmek.

1940 yazından itibaren Sovyet-Alman çatışmasını geliştiren olay-lar hızla akmaya başladı. Almanya'nın Üçlü Pakt'ı imzalaması da bu gelişmelerin başka bir sonucu idi ve şüphesiz bu Pakt da Sovyetle-ri hoşnut bırakmadı. Almanya Sovyetleri Japonya vasıtasıyla tehdit eder duruma geçmişti. 1940 Eylül'ünde Almanya'nın "eğitim kitala-rı" adı altında Romanya'ya ve ticaretini korumak bahanesiyle Finlan-diya'ya asker göndermesi ise ateşi körükledi. Rusya dört bir taraftan sarılmış olmaktaydı.

Hitler 1941 yazında Rusya'ya savaş açmadan önce sağ kana-dın, yani Balkanlar'ın güvenliği sağlanmalıydı. Berlin görüşmeleri Sovyetlerin Balkanlar'a göz koyduğunu göstermişti. Bunun için, 20 Kasım 1940'da Macaristan ve 23 Kasım 1940'da da Romanya Üçlü Pakt'a alındı. Aralık 1940 ve Ocak 1941'de Romanya'ya büyük kuv-vetler sevk edildi. Bulgaristan önce mukavemet ettiyse de 1 Mart 1941'de o da Üçlü Pakt'a katılmak zorunda kaldı. Hitler bundan sonra Yugoslavya'ya döndü ve bu devlet de 25 Mart 1941'de Üçlü Pakt'a katıldı. Fakat Yugoslavya hava generallerinden Simoviç, 27 Mart 1941 sabahı Almanya aleyhtarı bir hükümet darbesi yapınca iş değişti. Simoviç 6 Nisan 1941'de Sovyet Rusya ile bir dostluk ve saldırmazlık paktı imzaladı.

Yugoslavya'daki bu gelişme Hitler'i Balkan seferini yapmaya sevk etti. 6 Nisan 1941 sabahı Alman hava kuvvetlerinin yoğun ve gayri insanî bir şekilde Belgrad'ı bombardımanı ile Almanya Yugoslavya'yı işgale başladı. Bu memleketin işgali gerçekten bir "yıldırım savaşı" oldu. 17 Nisan'da Yugoslavya teslim oldu. Bunun üzerine Hitler, Yu-goslavya'yı peykleri arasında paylaştırdı. *Banat* kısmını Macaristan'a,

Makedonya'yı Bulgaristan'a ve *Slovenya'yı* da İtalya'ya verdi. Hırvatistan Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsız oldu.

Bulgaristan'da toplanmış olan Alman kuvvetleri 6 Nisan sabahı aynı zamanda Yunanistan'a da girmeye başladı. Yunanistan şubat ayının sonunda İngiltere'den 57.000 kişilik bir kuvvet yardımı almıştı. Fakat o da fazla dayanamadı. Alman orduları hem Bulgaristan'dan hem de Yugoslavya'dan girerek 25 Nisan'da Atina'yı düşürdüler ve nisan sonunda bütün Mora'yı işgal ettiler. Havadan kuvvet indirme suretiyle 20 Mayıs'ta başlayan *Girit*'in işgali de 31 Mayıs'ta tamamlandı. Almanya şimdi bütün Balkanlar'a, Ege Denizi'ne ve Doğu Akdeniz'e egemen bulunuyordu. Çünkü Kuzey Afrika'daki Alman kuvvetleri de mart sonunda Mısır'a doğru taarruza geçmişti.

Şimdi sıra Sovyet Rusya'ya gelmişti. Almanya'nın müttefiki Japonya'nın Birleşik Amerika ile münasebetleri de bu sırada gittikçe gerginleşmekte ve bir savaş ihtimali artmaktaydı. Bu bakımdan Alman-Sovyet münasebetlerinin durumu şimdi önem kazanıyordu. Bunu öğrenmek için Japon Dışişleri Bakanı *Matsuoka* Berlin'e geldi ve 25 Mart-4 Nisan arasında Hitler ve Ribbentrop'la görüşmelerde bulundu. Almanya'nın Rusya'ya karşı harekete geçeceğini öğrenen *Matsuoka*, Berlin'den Moskova'ya gitti ve orada 13 Nisan 1941'de bir tarafsızlık paktı imzaladı. Gerek Sovyet Rusya gerek Japonya, iki cepheli savaş karşısında kalmamak ve biri sadece Almanya ile diğeri de sadece Birleşik Amerika ile savaşabilmek için, birbirlerine saldır-mamayı uygun gördüler. Bu, tabii Almanya'nın hiç hoşuna gitmedi.

Almanya'nın Balkanlar'a yerleşmesi üzerine Türkiye'nin durumu önem kazandı. İngiltere ve Amerika Türkiye'yi savaşın içine çekmek için çaba harcadılar. Bu çabalar başarılı sonuç verirse, Almanya'nın Rusya savaşındaki durumu zayıflardı. Bu sebeple 18 Haziran 1941'de Türkiye ile bir saldırmazlık paktı imzaladı.¹⁴

22 Haziran 1941'de Almanya Sovyet Rusya'ya savaş açtı. Bu savaş Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğünü sona erdiriyordu. Çünkü şimdi Sovyet Rusya Batılılarla iş birliğine giriyordu.

14 Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması'nın metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 22, s. 1355 ve J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, II, Princeton, N.J., Van Nostrand [1956], s. 231.

1940 yılının sonu ile 1941'in ilk aylarında Almanya'nın Balkanlar'da gösterdiği faaliyet ve özellikle Romanya ve Bulgaristan'daki faaliyetleri, İngiltere, Türkiye ve Sovyetler için endişe kaynağı olmuştu. Şimdi artık bozulmaya başlayan Alman-Sovyet münasebetleri karşısında Sovyetler Türkiye'ye yanaşmaya başladı. İngiltere'ye gelince, Almanların Bulgaristan'a yerleşmesinin, bütün Ortadoğu'ya, özellikle İran ve Irak petrolleri ile Süveyş'e giden yolu Almanya'ya açmasından korktu. Bunun için Türkiye'nin savaşa katılmasını istedi. Hatta Churchill bu konuda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup yazdı.¹⁵ Fakat Türkiye yine savaşa katılmaya yanaşmadı. Bir defa, Sovyetlerin durumundan emin değildi. İkinci olarak da üzerindeki Alman baskısı devam ediyordu. Almanya tam bu sırada Türkiye'nin savaşa katılmasını hiç arzu etmiyordu.

Fransa'nın Almanya karşısında çabucak çökmesi, 1940 yazında Rusya'nın Romanya'dan Besarabya'yı alması, Macaristan'ın Transilvanya'yı ve Bulgaristan'ın da Dobruca'yı Romanya'dan almaları ve Almanya'nın Romanya'ya garanti vermesi, 1940 Kasım'ında Berlin'de Molotov-Hitler görüşmelerinde ganimetlerin paylaşılmasında uzlaşmaya varılamaması ve nihayet Balkanlar'da Almanya'nın gösterdiği faaliyet, Alman-Sovyet münasebetlerinin bozulmasında önemli rol oynayan başlıca faktörler olmuştu.

1941 yılının başından itibaren artık Alman-Sovyet münasebetleri adamakıllı bozulmaya başlamıştı. 1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın Üçlü Pakt'a katılması, Sovyetleri harekete geçirdi. 25 Mart 1941'de Türk hükümetine başvurup, 1925 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlık paktını teyid ettiler ve Türkiye'nin, Almanya'ya karşı savaşa girmesi halinde, Sovyet Rusya'nın tam tarafsızlığına güvenilebileceğini bildirdiler. Balkanlar'ın Alman işgali altına düşmek üzere olduğunu gören Sovyetler, Türkiye'nin Almanya'ya karşı göstereceği mukavemetin kendileri için arz ettiği önemi fark etmişlerdi ve 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun seyahatinin kötü hâtıralarını silmeye çalışıyorlardı.

15 Mektubun metni için bkz. Winston S. Churchill, *The Grand Alliance: The Second World War*, s. 33-35 ve Türkçe metin Hüseyin Cahit Yalçın, "İkinci Cihan Harbi ve İsmet İnönü", *Ulus*, 5 Temmuz 1950.

1941 Mart'ı sonunda Türkiye ile Sovyetler arasındaki münasebetler iyileşmeye doğru giderken, yeni bir olay Almanya'nın Türkiye üzerinde baskıya geçmesine ve dolayısıyla Türkiye için bir Alman tehlikesinin doğmasına sebep oldu.

1941 Nisan'ında Irak'ta Mihver taraftarı Raşid Ali Geylanî bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirdi. İngilizler Raşid Ali'ye karşı harekete geçtiler. Raşid Ali de Almanya'dan acele yardım istedi. Almanya bu yardımı hemen yapmak istedi. Çünkü Raşid Ali'nin iktidarda kalması Almanya'ya, bütün Ortadoğu petrollerini ele geçirmek imkânını sağlayacaktı. Bunun için, Almanya Irak'a göndermek üzere Türkiye'den, kamufle olarak, asker ve malzeme geçirmek istedi ve baskı yaptı. Türkiye ise buna karşı koydu. Türkiye'yi razı etmek için Almanya, Batı Trakya ile Ege adalarından toprak teklif etti.¹⁶ Türkiye yine baş eğmedi. Halbuki bu sırada Hitler Rusya'ya saldırmaya hazırlanmıştı ve acele ediyordu. Türkiye'nin mukavemetini kıramayacağını anlayınca bu işten vazgeçti ve Türkiye ile 18 Haziran 1941'de bir saldırmazlık antlaşması imzaladı. 22 Haziran'da da Rusya'ya saldırdı.

Türk-Alman saldırmazlık paktı ile Almanya sağ kanadından emin olarak Rusya'ya saldırıyordu. Bu sebeple bu pakt İngiltere'nin çok canını sıktı. Fakat Amerika'yı daha çok sinirlendirdi ve Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesi içinde Türkiye'ye yaptığı yardımı kesti. Daha realist düşünen İngiltere, bu durum karşısında, Amerika'dan aldığı yardımın bir kısmını Türkiye'ye devretti.

Halbuki ne İngiltere'nin ne de Amerika'nın kızmaya hakları yoktu. Almanya'nın Balkanlar'a yayılması karşısında kendileri ne yapmışlardı? Karşı koyabilmişler miydi? Türkiye'nin Almanya'ya tek başına kafa tutmasını nasıl isteyebilirlerdi? Kaldı ki, Türkiye Almanya'nın Irak'a yardım geçirmesine karşı koymakla bütün Ortadoğu'yu ve petrolleri, Almanya'nın eline geçmekten kurtarmış oluyordu. Ayrıca, Türkiye'nin Almanya'ya karşı koyması, Sovyet Rusya'nın güneyini de tehlikeye girmekten kurtarmıştı. Bu, herhalde küçümsenemeyecek bir hizmetti.

16 William L. Langer ve S. Everett Gleason, *The Undeclared War, 1940-1941*, New York: Published for the Council on Foreign Relations by Harper, 1953, s. 511.

Almanya, güney Rusya'yı işgal edip, Kafkaslar üzerinden Basra'ya indiği ve Afrika'da da Rommel, Süveyş Kanalı'nı eline geçirdiği takdirde, Türkiye her taraftan sarılmış olacak ve kendiliğinden Almanya'nın kollarına düşecekti. Almanya'nın Rusya seferini açmadan dört gün önce Türkiye ile saldırmazlık paktını imzalamasındaki hesabı buydu. Fakat buna rağmen, Türkiye'yi kendi yanına çekmek için gerekli teşebbüs ve baskıyı yapmaktan da geri kalmadı. Amerika'nın savaşa katılmasından sonra bu baskının temposu daha da arttı. Bu baskıda çeşitli vasıtalar kullandı. Türkiye'nin Sovyetlerden duyduğu endişeyi istismar bunların başında geldi. Bunun için, 1940 Kasım'ında Molotov-Hitler görüşmelerinde, Molotov'un Türkiye ve Boğazlar hakkında ileri sürmüş olduğu istekleri açıkladı. Boğazlar'ın savunması bakımından önemli olan Ege'deki bazı Yunan adalarını Türkiye'ye vermeyi teklif etti.¹⁷

Gerçekten Türkiye için Sovyetlerden duyulan endişe hiçbir zaman kaybolmamıştı. Türkiye bunu Almanya'dan gizlememişti.¹⁸ Almanya'nın ezilmesinin ve dolayısıyla bir Sovyet zaferinin kendisi bakımından doğuracağı kötü ihtimalleri gayet iyi görüyordu. Sovyetlerin 1939-1941 arasında Türkiye'ye karşı gösterdikleri kötü davranışın izlerini silmek kolay değildi. Fakat buna rağmen tarafsızlıktan ayrılmayı uygun bulmadı. Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, 27 Ağustos 1942 günü Alman Büyükelçisi von Papen ile yaptığı bir görüşmede, bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, fakat bir başbakan olarak ve Türkiye'nin menfaatleri bakımından, Türkiye'nin kesin tarafsızlık izlemesinin zorunlu olduğuna inandığını belirtmiştir.¹⁹

Türkiye'nin mukavemetini kıramayan Almanya, 1942 yılı sonunda, bu devleti kendi yanında savaşa sokmak hususundaki çabalarından vazgeçmiştir.

17 Harry N. Howard, "Germany, the Soviet Union and Turkey During World War II", *The State Department Bulletin*, Cilt. 19, No. 472, 18 Temmuz 1948, s. 71.

18 George Kirk, *The Middle East in the War (Survey of International Affairs, 1939-1946)*, London: Oxford University Press, 1954 (3rd impr.), s. 451.

19 George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, Cornell University Press, 1963, s. 142 ve Kirk, *The Middle East in the War*, s. 455.

1941 Türk-Alman Saldırmazlık Paktının Hazırlanması ve Sonu

Bu Pakt, II. Dünya Savaşı içinde, Türkiye'nin bu savaşın dışında kalabilmesini sağlayan olgulardan biridir.

Türk hükümeti, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından bir hafta önce, 23 Ağustos 1939'da Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'ndan ve bunun sonucunda Sovyetlerin Türkiye'ye karşı değişen politikasından büyük kuşku duymuştu. Ama Almanlar 1940 Ekim'inde Romanya'ya girdikten sonra, ertesi yılın baharında da tüm Balkanlar'ı işgal edince hem Sovyetler Birliği'nde hem de Türkiye'de büyük kaygı duyulmuştu. Bunun üzerine, Sovyet ve Türk hükümetleri 25 Mart 1941 günü 1925 Saldırmazlık Antlaşması'nı doğrulayan bir demeç imzalamışlar, birbirlerine karşı yeniden güven duymak istediklerini göstermişlerdi.

Gerçi Hitler, Ankara Büyükelçisi von Papan'ın girişimi üzerine, 4 Mart'ta İnönü'ye bir mektup göndererek, Almanya'nın Türkiye'ye saldırmak niyetinde olmadığını ve Alman ordularının Türkiye sınırına 60 km uzakta duracağını bildirmişti. Ancak, Churchill'in bunun tersine uyarılarının da etkisiyle, Türk hükümetinin kuşku ve kaygısı dağılmamıştı. Alman kuvvetleri hazıranda Türk sınırına yaklaşmış bulunuyordu.

Gerçekte, Sovyetler Birliği'ne saldırıyı planlamış olan Hitler, böyle bir durumda Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak istiyordu. Türkiye'nin de Avrupa'da üstünlüğünü kanıtlamış olan Almanya ile, Üçlü İttifak'ı ve o sıradaki "Savaş dışı" durumunu bozmadan, bir antlaşma yaparak rahat bir nefes almakta yaşamsal bir çıkarı vardı.

Bu koşullar içinde, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırdığı 22 Haziran'dan 4 gün önce, Ankara'da Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştı.

Türkiye, Almanya'nın girişimiyle olan- ki Ankara Büyükelçisi von Papan bunda başlıca rolü oynamıştı- bu pakt ile cephe değiştirmediyi kanıtlamaya özen göstermişti. Nitekim, Irak'ta 4 Nisan'da bir darbe ile yönetimi ele geçiren Almanya yanlısı (ve İngiltere'ye karşı) Raşit Ali Geylani hükümetine, Almanya'nın Türkiye üzerinden yardım yollama önerilerini Türk hükümeti geri çevirecekti.

Pakt kuşkusuz İngiltere'nin hoşuna gitmemiştir. Ayrıca, henüz savaşa girmemiş olmakla birlikte İngiltere'yi destekleyen Amerika Birleşik Devletleri de hoşnutsuzluğunu göstermiş ve Türkiye'ye yapılmaya başlanmış olan "Ödünç Verme-Kiralama" yardımlarını bir süre durdurmuştu. En olumsuz tepki ise, beklendiği üzere, Sovyetler Birliği'nden gelmişti.

Türk-Alman Antlaşması'nın girişi kısmına konulan "...bugün var olan yükümlerin saklı kalması" hükmünden, Türkiye'nin daha önce üstlendiği uluslararası yükümlerin, özellikle Üçlü İttifak ve 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'nın saklı tutulduğu anlaşıyordu. Almanya ile yapılan bu bağit, hiç değilse biçimsel olarak, o antlaşmalara o sırada ters düşmüyordu. 1. Madde ile, devletler birbirinin bütünlüğüne saygı göstermeyi ve birbirine saldırmamayı yükümleniyordu. 2. Madde ile, iki devletin bundan böyle ortaya çıkacak sorunların çözümü için aralarında dostça temaslar yapması öngörülmüştü. Bunlar, olsa olsa, Üçlü İttifak'ın özüne pek uygun görünmeyebilirdi. Ancak, her şey uygulamada belli olacaktı. Uygulamada ise Türkiye'nin "Savaş dışı" statüsü içinde Batılı Müttefiklerine bağlı ve anlayışlı kalacağı sonradan görülecekti.

Anlaşma imzası günü yürürlüğe girmiştir (Mad. 3). Onay belgeleri ertesi ay Berlin'de verilmiştir.

Bu antlaşma, 10 yıllık süresi dolmadan, tarihe karışmıştır. Çünkü II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru -ki artık Almanya'nın savaşı yitirdiği belli idi- Türkiye Müttefiklerin önerisi üzerine, 2 Ağustos 1944'de Almanya ile önce siyasal ve ekonomik ilişkilerini kesmiş ve San Francisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı'na katılabilmek için de 23 Şubat 1945'de Almanya'ya savaş ilân etmiştir. Ama, Almanya ile hiçbir savaş eylemi ortaya çıkmamıştır.

Müttefiklerle Almanya arasında bir barış antlaşması yapılması işi gecikince -ki hiç yapılmayacaktır- Türkiye ile Almanya arasındaki savaş durumuna son vermek ve bu durumun ortaya koyduğu hukuksal konuları (ticaret ilişkilerinden, kişilerin mal, hak ve çıkarları ile ilgili bağitlardan doğan istemler vb.) ele almak üzere, 18 Temmuz 1951 günü TBMM'ce 5813 sayılı bir yasa kabul edilmiştir.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE ALMAN REİCHİ ARASINDA, DOSTLUK ANDLAŞMASI

(Deutsch-Türkischer Freundschaft Vertrag)

Ankara, 18 Haziran 1941

Türkiye Cumhuriyeti ile Alman Reich'i,

Aralarındaki ilişkileri karşılıklı güven ve içtenlikle dostluk temeline oturtmak isteğiyle ve her birinin bugün var olan [Uluslararası] yükümlülükleri saklı kalmak üzere, bir Antlaşma yapmaya karar vermişler ve bu amaçla, yetkili Temsilcileri olarak;

Türkiye Cumhurbaşkanı:

İzmir Milletvekili ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu;

Alman Reich'i Şansölyesi:

Ankara Büyükelçisi Ekselans Franz von Papen'i atamışlardır.

Bu yetkili Temsilciler, yöntemine uygun bulunan yetki belgelerini verindikten sonra, aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır.

Madde 1. Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'i topraklarının dokunulmazlığına ve bütünlüğüne, karşılıklı olarak, saygı göstermeyi ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, birbirine karşı her türlü harekâttan kaçınmayı yükümlenirler.

Madde 3. İmzası günü yürürlüğe girecek olan bu Antlaşma 10 yıl süre için geçerlidir. Bağlıklı Yüksek Taraflar, Antlaşmanın süresinin uzatılması konusunu, zamanı gelince, aralarında kararlaştıracaklardır.

Bu Antlaşma onaylanacak ve onay belgeleri en kısa sürede Berlin'de verilecektir.

Türkçe ve Almanca dillerinde, her iki metin de özdeş biçimde geçerli olmak üzere, iki örnek olarak düzenlenmiştir.

Ş. SARACOĞLU

FRANZ VON PAPEN

IV

TÜRKİYE VE ORTADOĞU

ORTADOĞU'NUN DÜNÜ VE BUGÜNÜ: İSTİKRARSIZLIK*

ORTADOĞU'NUN, dünden bugüne uzanan yaşantısının en büyük özelliği, bölgenin, son 75 yıldır tam bir *siyasî istikrarsızlık* içinde bugüne ulaşmış olmasıdır. Bundan sonrasının da soru işaretleri ile dolu olduğu ve bu soruların bazılarına bile olsa, cevap verme imkânının henüz ortaya çıkmadığı da bir gerçektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesi, iki bölgede büyük boşluk, bir “power vacuum” meydana getirmiştir ve bu boşluğu doldurma mücadelesi, bu iki bölgede devamlı istikrarsızlıklara sebep olmuştur. Bunlardan biri *Balkanlar*, diğeri de *Ortadoğu*'dur.

Balkanlar'ın, 1944-1990 arasında Sovyet Rusya'nın kontrolü ve komünizmin demir yumruğunun altına girmesi, kabul etmek gerekir ki, Balkanlar'da bir istikrar dönemi yaratmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da bıraktığı boşluğun, yıllar sonra Sovyetler Birliği ve milletlerarası komünizm tarafından otoriter ve totaliter bir şekilde doldurulması, Balkanlar'ın, büyük iddialı küçük ülkeleri arasındaki üstünlük mücadelelerini de sona erdirmiş ve bölgeye bir istikrar getirmiştir. 1919-1939 döneminde gördüğümüz gibi, Sovyet-öncesi Balkanlar, devamlı bir huzursuzluk ve kaynaşma sahnesi olmuştur. Büyük Atatürk'ün bölgeye bir huzur, barış ve istikrar getirmek için o kadar önem verdiği *Balkan Antantı* bile, Balkanlar'ın

* İstanbul'da Hava Harp Okulu'nda 11-12 Nisan 1995 günlerinde yapılan *Orta Doğu Barış Süreci ve Türkiye* konulu sempozyumda 11 Nisan 1995 günü yapılan konuşmanın metnidir.

“büyük iddialı küçükler”ini, bir barış ve istikrar potası içine sokamamıştır. Sovyet sonrası Balkanlar’ın durumunu da bugün ibretle ve tabiatıyla endişe ile seyretmekteyiz.

Balkanlar’ın aksine, Ortadoğu, 1920’den beri, üç çeyrek yüzyıl boyunca, devamlı bir kaynaşma içinde yaşamıştır. Ortadoğu’nun bu özelliğinin kaynağında da Osmanlı İmparatorluğu’nun 400 yıllık otoritesinin yıkılmasının, bölgede meydana getirdiği boşluğun, yine “power vacuum” un doldurulamamış olması gerçeği yatmaktadır.

Bu boşluğu doldurmak için günümüze kadar yapılan mücadeleler, bölgeyi istikrarsızlığa sürüklerken, bu istikrarsızlığın faktörlerini de bölge-dışı ve bölge-içi faktörler olarak iki kısımda ele almak gerekir.

Bölge-dışı Faktörler

Bilindiği gibi, 1920’den itibaren, Ortadoğu’da, Osmanlı İmparatorluğu’nun yerini İngiliz ve Fransız sömürgeciliği almıştır. Fakat bu gelişme, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde ve I. Dünya Savaşı sırasında bölge halklarının oluşturduğu beklentilerle ters-orantılı bir durum meydana getirmiştir. Bölgenin bu çelişkisi, 1920’den itibaren, Ortadoğu ülkelerinde kaynaşmalara ve bundan doğan istikrarsızlıklara sebep olmuştur. Kaynaşmaların odak noktasını da bağımsızlık mücadelelerinin teşkil ettiğini hep biliyoruz.

1930’lardan itibaren, Batı sömürgeciliğinin bölgede yarattığı bu çelişkiye, Mihver faktörünün, yani Faşist İtalya ile Nazi Almanya’sının katılması, çalkantıları daha da arttırmıştır. İtalya ve Almanya, ilginçtir, aynen, Lenin’in “Emperyalizm” teorisinde olduğu gibi, Batı’yı, yani İngiltere ve Fransa’yı sömürgelerde vurmak istemişler ve bir yandan bölgenin yakınlığı, bir yandan bölgedeki bağımsızlık kaynaşmalarının yoğunluğu ve nihayet, bölgenin stratejik niteliği, bu iki devleti, bölgenin çelişkisini, bütün çabaları ile körüklemeye sevk etmiştir. Bütün II. Dünya Savaşı boyunca, bölge halklarının ve özellikle Arap aydınlarının, Mihver devletlerini desteklemiş olmalarının sebebi buradadır. Çünkü, Arap halklarına göre, bağımsızlığın gerçekleşmesi, sömürgeciliğin yıkılmasına bağlıydı. Nitekim, öyle

görünür ki, eğer II. Dünya Savaşı olmasaydı, Ortadoğu ülkelerinin tam bağımsızlıklarına kavuşmaları, daha epey bir zaman alacaktı.

Tabii, bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, petrol ve Süveyş Kanalı gibi *stratejik sorunlar* üzerindeki sömürgecilik baskısı, Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmış olmalarına rağmen, hemen ortadan kalkmamış ve bu sorunlar, 1950'lerin sonlarına kadar, bölgeyi krizlere sürüklemekten geri kalmamıştır.

Bununla beraber, bu stratejik sorunlar olmasaydı bile, yine de bölgenin istikrarsızlığı, başlıca özellik olarak devam edecekti. Zira, 1945'ten sonra bölgeye iki yeni faktör katılmaktaydı: Bunlardan biri Sovyet Rusya, diğeri de İsrail faktörüdür.

Esasında, İsrail faktörünün ortaya çıkışı, başlı başına önemli bir gelişmeyi teşkil etmektedir. Zira, İsrail faktörünün, yani 1947 sonundan itibaren Ortadoğu'da bir İsrail Devleti'nin ortaya çıkması ve bu olayın Doğu-Batı mücadelesine paralel olarak meydana gelmesi, Sovyet Rusya faktörünün de giderek bölgede dinamizm kazanmasına sebep olmuştur.

Fakat, "İsrail olayı"nın etki ve sonucu bu kadarla da kalmamıştır. İsrail faktörü, bölgeye, bir yandan Sovyet Rusya faktörünü sokarken, belki bundan daha fazla etkili olmak üzere Amerikan faktörünü de bölgeye getirmiştir. Zira, İngiltere 1945'ten itibaren Filistin sorununun yakasını bırakmaya karar verirken, Amerika bu sorunun yakasına yapışmaya başlamıştır. Şüphesiz, Amerika'nın davası Filistin değil, Yahudilerin davası idi. Bu sebeple, 1948 yılından itibaren Amerika'nın Ortadoğu politikasında bir "İsrail" vardır ve bu durum, günümüze kadar, Amerika'nın Ortadoğu politikasının *sabit faktörü* olarak devam edecektir.

1945'ten itibaren Ortadoğu'da oluşmaya başlayan ve bölgeyi bir bakıma enternasyonalize eden bu karmaşıklığa, Türkiye'nin tuzunu da ilâve etmezsek, sanırız, bölgenin yapısını tahlilde önemli bir noksanlığa sebep olmuş oluruz.

Türkiye faktörü derken, esas itibariyle, 1950-1960 arasındaki on yıllık dönemi kastettiğimizi de hemen belirtelim. 1951 Ekim'inde başlayan Ortadoğu Komutanlığı macerası, bunu izleyen Ortadoğu

Savunma Sistemi, Kuzey Seddi ve sonunda Bağdat Paktı maceramız, Ortadoğu'nun o yıllardaki karmaşık dinamizmine ayak bastığımız ve hatta bölgenin liderliğine oynama hevesine kapıldığımız yıllardır. Bereket, bu dönem on yıldan fazla sürmemiş ve Türkiye, 1960'lardan itibaren, bölgenin *aktif* unsuru olma politikası yerine, dikkatli bir *gözlemci* olma yolunu benimsemiştir. Ne var ki, bu on yıl içinde yapılan hataların bedelini Türkiye, sonradan daha pahalı bir şekilde ödemek zorunda kaldığı gibi, bu on yıl içinde de tehlikeli krizlere sürüklenmekten kendisini alamamıştır.

1957 Suriye ve 1958 Irak krizleri, bunun en çarpıcı örnekleridir.

Buraya kadar, bölgenin genel gelişmeleri ile ilgili olarak belirttiğimiz hususlar, hep bölge-dışı faktörlere dayanmaktaydı. Ve bu bölge-dışı faktörler, bir yandan bölgede karmaşık bir dinamizmi harekete geçirirken, aynı zamanda da bölge-içi faktörleri de harekete geçirmiştir ki, bölge-içi faktörlerin, bölge-dışı faktörlerle birleşmesi, Ortadoğu'yu daha karmaşık ve istikrarsız hale getirmiştir.

Bölge-içi Faktörler

Bölge-dışı faktörlerin bölgedeki dinamizmi, bir takım bölge-içi faktörlerin de sahneye çıkmasına sebep olmuştur. Şöyle ki:

A. Bunların başında *Arap milliyetçiliği* gelmektedir. Arap milliyetçiliğinin başlangıcını, 20. yüzyılın başlarına, belki de İngiltere'nin Mısır'ı işgaline sebep olan 1881'deki Arabi Paşa hareketine kadar götürmek mümkün ise de bu milliyetçilik hareketinin Ortadoğu'da bir *muharrik kuvvet*, bir *itici güç* haline gelmesi, 20. yüzyılın ortalarında olmuştur. Başka bir deyişle, Arap milliyetçiliğini harekete geçiren olay, 1948-49 Arap-İsrail savaşında, bir avuç Yahudi karşısında Arapların uğradığı ağır hezimet, Arap milletinin ve Arap dünyasının gözünü açmıştır.

1948'den sonra şekillenmeye başlayan Arap milliyetçiliğine hem şeklini hem de muhtevasını verenin Albay Abdülnâsır olduğu, tartışmasız bir gerçektir: Nâsır iledir ki, Arap milliyetçiliği, bölgedeki kuvvet mücadelesinin ağırlıklı bir unsuru olmaya başlamıştır.

Fakat yine Nâsır ve Arap milliyetçiliği iledir ki, Ortadoğu'nun politika dinamizmine yeni unsurlar katılmıştır. Bunların başında, Arap dünyasının ve Arap milliyetçiliğinin *liderlik mücadelesi* gelmektedir. Bu liderlik mücadelesinin, Ortadoğu gelişmelerine de bir hareketlilik kazandırdığı inkâr edilemez. Nâsır, hayatta olduğu sürece, yani 1970 yılı sonlarına kadar, Nâsır'ın Arap dünyasındaki liderliği tartışmasızdır.

Fakat Nâsır öldükten sonra, Arap dünyasında liderlik mücadelesi de kızıışmış ve bazı Arap liderleri, Nâsır'ın yerini almak için, birbirlerine karşı tâbir câizse, savaş açmışlardır. Burada sadece iki ismi, Suriye'nin Hafız Esad'ı ile, Irak'ın Saddam Hüseyin'ini zikretmek yetecektir sanırız.

Arap dünyasındaki bu liderlik mücadelesinin en önemli sonucu, bölgenin kendi içinde bölünmesi ve dış faktörlerin bölgede daha rahat at oynatmalarına *imkân* vermiş olmasıdır.

B. Nâsır'ın liderliğinden doğan bir diğer bölge-içi faktör de Nâsır'ın Arap milliyetçiliğini, “sosyalist-cumhuriyetçi” istikamete götürmesi ve o zamanlar çok kullanılan deyimle, Arap milliyetçiliğine “ilerici” nitelik vermesinin, “muhafazakâr-monarşik” rejimlerde uyandırdığı tepki sonucu, bölgede bir “ilerici-gerici” kavgasının ortaya çıkmasıdır. Bu mücadele, bölgeyi kendi içinde bir kere daha bölerken, Nâsır'ın, monarşik-muhafazakâr rejimleri Arap milliyetçiliği potası içinde eritme yoluna gitmemesi, bu rejimlerin, Nâsır'ın karşısında yer almalarına ve Nâsır'a karşı direnmelerine sebep olmuştur. Bu direnme ise, Arap milliyetçiliğinin etkisini zayıflatan ve Nâsır'ın başarısını köstekleyen bir faktör olmuştur. Zira, unutmamalı ki, Nâsır'a karşı direnen Monarşik Arap rejimleri, Ortadoğu petrollerini elinde tutan ve bu malî güçlerini siyasal amaçlarla da kullanmasını bilen devletlerdi. Bu durumun, bölgenin bölünmesinde önemli rol oynamaktan geri kalmadığına ve bundan da bölge-dışı güçlerin yararlanmakta gecikmediğini de belirtelim. İlerici-gerici mücadelesinin ifade ettiği iki farklı dünya görüşü, karşılıklı rekabet ve mücadeleleri ağırlaştırmış ve bölgenin istikrarsızlığına derin bir etki yapmıştır.

Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya Girişi

Şüphesiz, Ortadoğu'da Nâsır döneminin en önemli olayı, Nâsır'ın 1955 yılında Çekoslovakya'dan silâh almak suretiyle, Sovyet Rusya'yı Ortadoğu'nun içine çekmesi ve bunun doğurduğu Doğu-Batı mücadelesinin, bölgenin istikrarsızlığına yeni bir katkı sağlamasıdır. Nâsır, Çekoslovakya'dan silâh alırken ve Sovyet Rusya'yı Ortadoğu politikalarının içine sokarken, haklıydı veya haksızdı tartışmasına girmek, konumuzun tamamen dışındadır. Her iki görüşü de destekleyen unsurlar vardır. Fakat konumuz bu değil.

Yalnız gerçek şudur ki, Nâsır'ın Çekoslovakya'dan silâh alması ile birlikte, Rusya, tâ Deli Petro'dan beri ilk defa olarak Ortadoğu'ya girmiş olmaktaydı. Bu tarihten sonra Sovyetler Ortadoğu'nun en aktif unsuru haline gelecek ve bu dahi bölge-içi mücadele ve bölünmede büyük rol oynayacaktır. Fakat bundan daha önemlisi, Nâsır'ın, bu politikasıyla, Amerika ve Batı Bloku ile, Sovyet Rusya ve Doğu Bloku'nu Ortadoğu sahnesinde karşı karşıya getirmiş olmasıydı. Bu durum, bundan sonra Ortadoğu krizlerinin en büyük etkeni olacaktır. Sadece şu kadarını belirtelim ki, 1955'ten, Amerika ile Sovyet Rusya'nın bölgede iş birliğine başladığı 1973 yılı sonuna kadar geçen dönemde, 1956, 1967 ve 1973'de olmak üzere, İsrail ile Araplar arasında üç defa savaş çıkmıştır. Bu savaşlar sadece İsrail ile Arapları değil, Doğu ve Batı bloklarını da karşı karşıya getirmiştir. Tabii bu arada, 1957 Suriye, 1958 Lübnan ve Irak krizleri ile 1970 Ürdün iç savaşını da saymak gerekir. 1957 Suriye ve 1958 Irak krizleri, Türkiye'yi sadece Araplarla değil, Sovyet Rusya ile de tehlikeli bir hiçimde karşı karşıya getirmiştir.

1967 Arap-İsrail savaşı ve bunun milletlerarası yansımaları, Ortadoğu üzerindeki Doğu-Batı mücadelesinin de en yüksek tepe noktasını teşkil etmiştir. 1973'ten sonra Ortadoğu'daki gerginlikler, İsrail ile Araplar arasında zaman zaman krizlerin patlak vermesine rağmen, tavsamaya ve eski havasını kaybetmeye başlamıştır. 1978 Eylül'ündeki İsrail-Mısır Camp David Anlaşmaları ve 1979 Mart'ındaki İsrail-Mısır barış antlaşması, bazı Arap ülkelerinde

tepkilerle karşılanmış olsa bile, Ortadoğu’da yeni bir gelişimin perdesini açmıştır. Bu da İsrail ile Araplar arasında bir barışın yapılabilceği ve hatta yapılması gerektiğinin gerçeği idi.

Ortadoğu’da Amerikan-Sovyet İş Birliği

1973 Arap-İsrail savaşı, Ortadoğu’nun karmaşık ve istikrarsızlık gelişmelerinde gerçekten bir dönüm noktasıdır. Zira, bu savaştan sonra Amerika ile Sovyetler arasında bölgede başlayan iş birliği, istikrar sağlamasa bile, bölgedeki istikrarsızlıkların daha “yumuşak” bir nitelik kazanmasında etkin bir rol oynamıştır.

Amerika ile Sovyetler arasında bölgeye yönelik iş birliğinin ilk işareti, 338 sayılı Güvenlik Konseyi kararının, New York’ta Birleşmiş Milletler koridorlarında değil, Moskova’da Sovyet ve Amerikan Dışişleri Bakanları arasında hazırlanmış olmasıdır. Yine bu karar çerçevesinde, 1973 Aralık ayında yapılan Cenevre Konferansı’nda, Amerika ile Sovyet Rusya’nın “aracı devletler” (co-sponsors) olarak yer almaları ve yine bu Konferans’ta, Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger’ın “Mekik Diplomasisi”nin Sovyetler tarafından da onaylanması, Ortadoğu’daki Amerikan-Sovyet iş birliğinin yeni bir adımını teşkil etmekteydi. O tarihten beri, bu iki devlet, bugün de Ortadoğu barış sürecinde “co-sponsors” yani “aracı” veya “müteşebbis” devletler olarak rol oynamaktadırlar.

Tabii, burada hemen bir soru ortaya çıkmaktadır: Amerika ile Sovyet Rusya’nın, bölge üzerindeki çetin rekabet ve mücadelelerini, 1973 yılı sonunda bir kenara koyup, “munis” bir iş birliğine gitmelerinin sebebi veya sebepleri neydi?

Bunun sebebini, global çerçevede Amerika ile Sovyet Rusya arasındaki münasebetlerde ve özellikle ikisi arasındaki “stratejik silâhlar” yarışında aramak gerekir. 1972 Mayıs’ında Amerika ile Sovyet Rusya arasında SALT-I antlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile iki taraf, *stratejik füzeler* denen, uzun menzilli, karadan ve denizaltılardan atılan, özellikle çok-başlıklı füzeler konusunda karşılıklı olarak sınırlamaya gitmekteydiler. Ayrıca bu anlaşmada, “füze-savar füze

sistemleri” (Anti-Ballistic Missiles) denen savunma füzelerinin sınırlandırılması konusunda da bazı geçici esaslar kabul etmişlerdi

1972 SALT-I anlaşması, 1960’larda başlayan “Detant” yani Doğu-Batı münasebetlerinde “yumuşama” süreç ve çabalarının ilk büyük ve somut sonucunu teşkil etmekteydi. Bu anlaşmadan sonra, 1979 Haziran’ında, Viyana’da, yine Amerika ile Sovyet Rusya arasında, yine stratejik silâhların sınırlandırılmasına ait SALT-II anlaşması imzalanmış ise, 1979 Aralık ayından itibaren Sovyetlerin Afganistan’ı işgale başlamaları üzerine, Amerikan Kongresi SALT-II anlaşmasını onaylamayı reddetmiştir. Afganistan Savaşı, onun arkasından 1980-1988 Irak-İran Savaşı ve 1990-1991 Körfez Savaşı gelişmelerinden sonra, 1991 Temmuz’unda, Amerika ile Rusya (Gorbaçov) arasında “saldırgan stratejik silahlar”ın azaltılması ve sınırlandırılması hakkında yeni bir anlaşma imzalandı.

Bu açıklamalarımızla belirtmek istediğimiz, 1972 Mayıs’ında Amerika ile Sovyet Rusya arasında başlayan yumuşamanın çizgisini çizmek ve bunun Ortadoğu yansımasını göstermekti. .

Tabiatıyla, Amerika’yı da Ortadoğu’da Sovyet Rusya ile iş birliğine iten sebepleri de belirtmek gerekir.

Amerika’yı 1973’ten itibaren Ortadoğu’da Sovyet Rusya ile iş birliğine sevk eden sebep, yaklaşık bir çeyrek yüzyıldır veya en azından 1955 itibaren bölgedeki gelişme ve çatışmaların Amerika’ya bir gerçeği göstermesiydi. Amerika şunu gördü ki, ne bölgeye tek başına egemen olabilecekti ne de tek başına harcayacağı çabalarla bölgeye bir barış ve huzur getirebilecekti.

Amerika için bölgedeki en büyük dayanağı İsrail’di. Fakat bu dayanağın sağlam olabilmesi için, bu devletle Araplar arasında bir barışın gerçekleşmesi ve bu suretle bölgeye bir huzur ve istikrar getirilmesi şarttı. Aksi takdirde Amerika da İsrail de devamlı olarak barut fıçısının üstünde oturmak zorunda kalacaklardı. Ne var ki, bölgede barışın ağırlıklı bir unsuru Sovyet Rusya idi. Sovyet Rusya var olduğu sürece, Ortadoğu’da Amerika’ya ve İsrail’e karşı bir blok da daima var olacaktı. O halde, bu muhalefet blokunu ortadan kaldırmak veya

yumuşatmak için, Sovyetler Birliği ile anlaşmak ve onunla iş birliği yapmak kaçınılmazdı. SALT-I anlaşması da böyle bir iş birliği için uygun bir ortam yaratmıştı.

Nitekim, 1978 Camp David anlaşmaları ile 1979 Mart'ındaki İsrail-Mısır barışına, Sovyetlerin ciddi bir engel çıkarmamaları da şüphesiz dikkati çekmektedir. Sovyetler, Suriye'yi desteklemek için Camp David anlaşmalarını reddederken bile, 1973 Cenevre Konferansı'ndan söz etmişlerdir.

Irak-İran Savaşının Etkileri

1980 yılından itibaren Ortadoğu gelişmelerinin odak noktası, 1980 Eylül'ünde başlayan Irak-İran Savaşı'dır. Bu savaşın bölge için en önemlisoneu ise, yeni bir *liderlik* mücadelesini başlatmış olmasıdır.

1979 Şubat'ında İran'da, Pehlevi Monarşisinin yıkılması o kadar önemli sayılmayabilirdi. Özellikle Suudi Arabistan ve Körfez emirlikleri için bu olay “çok sevindirici” de olabilirdi. Çünkü, 1973 petrol krizinden sonra hızlica yükselen petrol fiyatlarından yararlanan İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, bölgenin en büyük askerî gücü olmak ve Basra Körfezi'nde üstünlüğünü kurmak için, korkunç bir silahlanma faaliyetine girişmişti. Bu durum tabîî, Körfez'e kıyısı olan bütün Arapları korkutmuştu.

Lâkin, Şah'ın devrilmesinden sonra, Humeyni'nin “Şiî” rejimi ve özellikle ilk günden itibaren bölge ülkelerine “devrim ihracı”na kalkışması gerek Körfez'de gerek Ortadoğu'nun bütün “Sünnî” Arap ülkelerinde endişe ile karşılandı. Bundan dolayıdır ki, Irak-İran savaşı, ciddi bir “Ortadoğu sorunu” niteliğini kazandı. Bundan dolayıdır ki, Ortadoğu'nun Arap dünyası, Irak'ın arkasında yer aldı.

Nâsır'ın 1970 Eylül'ünde ölümünden iki ay sonra, Kasım ayında, Baas'ıcılardan General Hafız Esad bir darbe ile Suriye'de iktidarı ele geçirdi. Bu olay aynı zamanda, Suriye'nin ve Hafız Esad'ın Filistin sorununa bütün ağırlığını koyması sebebiyle, Nâsır'dan boşalan Arap liderliğinin Hafız Esad'a geçmesinin de başlangıcını

teşkil ediyordu. Saddam Hüseyin'in, sekiz yıllık bir savaşın sonunda "Şiî yayılmacılığını" durdurması ve bir bakıma hem Körfez'i hem de Sünni Arap dünyasını kurtarması, kendisinin önünde yeni ufuklar açmış görünüyor. Saddam şimdi kendisini Arap dünyasının lideri görüyordu. Hafız Esad'ın yerine kendisi geçecekti. İran ile savaşın sona ermesinden hemen sonra, Saddam, İran Şahı gibi yoğun bir silahlanma faaliyetine girişmesi, sadece Arap dünyasının liderliğine değil, Körfez egemenliğine de soyunduğunu gösteriyordu. Kuveyt'i sorun haline getirmesi ve Kuveyt'e saldırması, hedefin Körfez olduğunun açık işaretiydi.

Saddam'ın, ayaklarını yerden kesen *liderlik* iddia ve tasarıları, Körfez Savaşı'nda, Arap dünyasının yarıdan fazlasının kendisine karşı, Amerika ile birleşmesine sebep oldu. Bunların başında Hafız Esad ile Hüsnü Mübarek geliyordu. Yani bölgenin diğer iki lideri.

Körfez Savaşı ve Yeni Ortadoğu

Saddam'ın Kuveyt macerasına Amerika'nın silahlı tepkisi sonunda, bugün Basra Körfezi tamamen Amerika'nın kontrolü altına girmiştir. Basra Körfezi tamamen Amerikan donanmasının kontrolü altındadır. Başkan Bush, savaş sırasında "Ortadoğu petrolleri güvenli ellerde olmak zorundadır." demişti. Amerika bunu sağladığı gibi, Körfez'e yerleşmek suretiyle petrolerin "bekçiliğini" de üzerine almıştır. Irak'ın (Saddam'ın değil) tamamen ezilmesi, İran'a da bir ders olmuş ve Ortadoğu petrolleri, Körfez bakımından güvenlik altına alınmıştır.

Fakat Amerika için bu yeterli miydi? Basra Körfezi, nihayet Ortadoğu'nun bir parçasından ibaretti. Global olarak Ortadoğu güvenli hale gelmedikçe, Körfez'in de güvenlik altında olmayacağını Amerika görmüştür.

Ortadoğu'ya bu perspektiften bakınca, başka sorunlar da ortaya çıkıyordu Körfez Savaşı'ndan sonra birçok Amerikalı yazar şu noktayı vurgulamıştır:

Körfez veya Ortadoğu'da, Amerika'nın karşısına yeni bir Saddam'ın çıkması halinde, Amerika, ikinci bir defa yüz binlerce

askerini seferber edip, 50 milyar dolarlık bir masrafı tekrar göze alabilecek midir? Amerikan yazarlarının inancı, Amerika'nın, yakın bir gelecekte yeni bir "Desert Storm" harekâtını göze alamayacağı idi.

Bir diğer nokta: Irak Kuveyt'i 2 Ağustos 1990 günü işgale başladı. Amerika'nın Irak'ı havadan bombalamaya başlaması ise 16 Ocak 1991 sabahından itibaren. Desert Storm harekâtı ise, yani Amerikan askerinin muharebeye sürülmesi ise, bundan bir ay sonra, 23-24 Şubat'tan itibaren. Bu uzun araları Bush yönetimi, sadece askerî hazırlıkları tamamlamak için değil, bir yandan "Vietnam Sendromu"nun giderilmesi, diğer yandan da Amerikan kamuoyunun ve Amerikan Kongresi'nin desteğinin kazanılması için kullanmıştır. Dolayısıyla, kamuoyunu ve Kongre'yi bir kere daha aynı şeye ikna etmek herhalde kolay değildi.

Nihayet, Amerika'nın yanında yer alan devletlerin, ikinci bir kere aynı dayanışmayı gösterip göstermeyecekleri de tartışma götürürdü.

Bütün bu sebeplerle Bush yönetimi, Ortadoğu bölgesinde, bir daha yeni bir "Desert Storm" harekâtına ihtiyaç bırakmayacak tedbirlerin şimdiden alınmasına karar verdi. Bir yandan Ortadoğu'yu Amerika'nın kontrolü altına koyacak, diğer yandan da bölgeye yeni bir düzen getirecek ve aynı zamanda bu düzen sayesinde barışı kurabilecek bir politikanın ilkelerini ortaya attı. Amerika'nın bu yeni Ortadoğu politikası "önleyici diplomasi" (preventive diplomacy) adını taşıyordu. "Önleyici" deyiminden de anlaşıldığı üzere, bu yeni diplomasinin amacı, yeni krizlerin ve istikrarsızlıkların, birtakım tedbirlerle önlenmesiydi. Ortadoğu'ya öyle bir düzen getirilmeliydi ki, bir daha krizler ve istikrarsızlıklar patlak vermesin, barış bozulmasın. Başkan Bush, bu "önleyici diplomasi"nin temel ilkelerini, Irak'ın teslim olması üzerine, 6 Nisan 1991 günü Kongre'nin ortak toplantısında yaptığı konuşmada "4 Nokta" halinde açıkladı. Buna göre:

1. Amerika'nın hayatî çıkarlarının müstakar ve güvenli bir Körfez'e bağlı olması dolayısıyla, Ortadoğu'da barış ve özellikle güvenliğin sağlanması zorunludur. Güvenlik sisteminin kurulması, birinci derecede, bölge ülkelerinin işidir ve Amerika bu konuda

kendilerine yardıma hazırdır. Amerika, bölgenin güvenliğini sağlamanın sorumluluğunu doğrudan doğruya kendi üzerine alamaz. Amerika bölgede deniz kuvveti bulundurabilir, fakat kara ve hava kuvvetlerini devamlı olarak bölgede tutması söz konusu değildir. Ama, bölge ülkeleri ile birlikte askerî manevralara katılabilir.

2. Bölgede kitlesel imha silâhlarının yayılması (proliferasyonu) muhakkak önlenmelidir. Bu konuda Irak özel bir dikkati gerektirmektedir.
3. Ortadoğu'nun istikrarı bakımından, İsrail ile komşuları arasında, 242 ve 338 sayılı kararlara dayanan kapsamlı bir barışın bir an önce gerçekleştirilmesi gerekir.
4. Ortadoğu'nun doğal kaynakları zengindir. Bu zenginliğin, bütün bölge ülkelerinin refahı için kullanılması, bölge barışının korunması açısından zorunludur.

Bush yönetimi, bu dört ilkenin Ortadoğu'da gerçekleştirilmesi için hemen harekete geçmiş ve ilk adım olarak da Irak'ın elindeki kitlesel imha silâhlarının yok edilmesi ve bu açıdan Irak'ın tam bir kontrol altına alınması için, Güvenlik Konseyi, 3 Nisan 1991'de meşhur 687 sayılı, 4000 kelimelik kararı almıştır. Bu karar, Irak konusunda bundan sonra alınan kararların bir çeşit anayasası niteliğini taşımaktadır. Bu karar çerçevesinde, önce Başkan Bush ve ondan sonra da Başkan Clinton, önleyici diplomasiyi gayet sıkı bir şekilde uygulamaktadırlar.

Buna paralel olarak ve yine önleyici diplomasi çerçevesinde, Amerika, Arap-İsrail veya Ortadoğu barışında da harekete geçmiştir. 1991 yazında, Dışişleri Bakanı James Baker'in Ortadoğu'ya yaptığı ziyaretlerden sonra, 1973 Cenevre Konferansı'nın "co-sponsor"ları olan Amerika ve Rusya, 18 Ekim 1991'de, bölge ülkelerini ve bölge ile ilgili olanları, Ortadoğu barışı ve bölge sorunları için, 30 Ekim 1991'de Madrid Konferansı'na davet etmişlerdir. Madrid Konferansı Ortadoğu barışı istikametinde çok önemli bir adım olmuştur. Madrid Konferansı'ndan itibaren İsrail ile Filistinliler arasında yapılan ve sonuncusu 1993 Haziran'ında gerçekleştirilen 10 rauntluk toplantılar

ve özellikle 1993 Nisan'ından itibaren gizli yürütülen görüşmeler ve tartışmalar sonunda, 13 Eylül 1993'de imzalanıp, kısa adı DOP, "Declaration on Principles" adlı bir belge ile, Gazze ve Eriha'da bir Filistin özerkliğinin kurulması kabul edilmiştir. Bu belgenin bir adı da "Interim Agreement" olup, özerkliği geçici bir dönem saymakta ve beş yıl içinde Filistinliler için kesin bir statü tespitini öngörmektedir.

10 rauntluk "ikili" görüşmeler sırasında, esasen İsrail ile Ürdün arasında birçok noktalarda anlaşma meydana gelmiş, fakat Ürdün, önce İsrail'in Filistinlilerle anlaşmasını beklemiştir. Nitekim, DOP'un imzasından sonra, İsrail-Ürdün barışının son müzakereleri, 1994 yılı başından itibaren hızlı bir şekilde gelişerek, 26 Ekim 1994'de İsrail-Ürdün barışı imzalanmıştır.

Şu anda, özellikle Amerika, İsrail ile Suriye arasında da bir barışın imzası için çaba harcamaktadır. Bu iki komşu devlet arasındaki sorun, "Golan Tepeleri"dir.

Su Sorunu da Gündemde

İsrail ile Arap komşuları arasındaki barış süreci, bu şekilde başarıya doğru götürülürken, yine Madrid Konferansı'nda, "çok taraflı görüşmeler" (Multilateral Talks) adı altında ve Başkan Bush'un 4 Nokta'sının 4'üncüsü çerçevesinde, Ortadoğu'nun ekonomik sorunlarının da bütün ilgili devletlerin katılımı ile ele alınmasına karar verilmiş ve bu konuda 5 tane komite teşkil olunmuştur. Bunlar, *Ekonomik İşbirliği Komitesi*, *Çevre Koruma Komitesi*, *Mülteciler Komitesi*, *Su Paylaşma Komitesi* ve *Silahlanma Kontrol Komitesi*'ydi.

Tabii bu komiteler içinde, Türkiye'yi en fazla ve en yakından ilgilendiren adı bazen *Su Komitesi* diye zikredilmekle beraber, esas adı "Water Sharing Committee" yani *Su Paylaşma Komitesi*'ydi. Adından da anlaşılacağı üzere, bu Komite'nin görevi Ortadoğu sularının paylaşılması, açıkçası Fırat ve Dicle sularının paylaşılması konusu üzerinde çalışmaktı. Bu Komite'nin başkanlığını Amerika'nın üzerine alması da ayrıca dikkati çekmektedir. Su Paylaşma Komitesi 1994 Nisan'ına kadar, Viyana, Washington, Pekin ve Umman'da olmak üzere dört defa toplanmıştır.

Yeni Oluşum ve İstikrar Sorunu

Görülüyor ki, Körfez Savaşı'ndan sonra Ortadoğu, bir bakıma Amerika'nın "münhasır yetki alanı", bir "compétence elusive" alanı veya bir "domaine réservé"si haline gelmiş bulunmaktadır. Her ne kadar bugün Rusya da Ortadoğu'nun bir "co-sponsor"u gibi görünmekteyse de bunun pratikte fazla bir anlamı yoktur. Açıkçası, Amerika, Kafkasları Rusya'ya bıraktıktan sonra, Rusya'yı Ortadoğu'dan uzaklaştırmış bulunmaktadır. Rusya'nın bugün, Ortadoğu konusunda zaman zaman yaptığı çıkışlar ise, sadece kendisinin bir "figurehead" olmadığını ispatlamanın bir çabasından başka bir şey değildir. Amerika, Balkanlar'ı da Rusya'ya bırakmış görünüyorsa da esasında, Rusya'nın, Balkanlar konusunu, İngiltere, Fransa ve Almanya ve hatta İtalya ile çözümlemesini öngören bir politika izlemektedir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Ortadoğu'da meydana gelmekte olan bu yeni oluşum içinde, Amerika "egemen faktör" olarak sıvrılmış bulunmaktadır. Türkiye'nin, bu durumu, özellikle göz önünde tutması gerektiği kanısındayız.

Amerika, 1991 ilkbaharından itibaren benimsediği bu, yeni, "önleyici-diplomasi" yoluyla, Ortadoğu'da istikrarsızlığı bertaraf etmeye çalışırken ve bu yolla bölgede kendi kontrolünü tesis etmekle beraber, bu politikanın Ortadoğu'ya kesin şeklini verdiğini söylemek zordur. Çünkü, Ortadoğu, "İslâm" ve "Arap" gibi ortak faktörlerin varlığına rağmen, bugün de dünyanın en heterojen bölgelerinden biridir. Önce şunu belirtelim, İsrail faktörü de dahil, hiçbir iç veya dış faktör, Ortadoğu'nun Arap dünyasında, bir birlik ve dayanışma yaratamamıştır. Kaldı ki, şimdi "İsrail baskısı" da ortadan kalktığına veya kalkacağına göre, aralarındaki rekabet ve mücadelelerin daha rahat bir atmosfer içinde akışına şahit olursak, hiç şaşmamalıyız.

Bunun dışında, Arap ve İslâm faktörlerine rağmen, bölge ülkelerinin maddî ve manevî yapıları da birbirinden çok farklıdır. Başka Bush'un "4 Nokta"sının dördüncüsünde öngörülen, bölgenin doğal kaynaklarının yine bölgenin ortak refahı için paylaşılması tasarısı, Jules Verne'in romanlarının da ötesine giden bir hayal gücünü temsil etmektedir.

Biz yine şuna inanıyoruz ki, “İsrail faktörü” Ortadoğu gelişmelerinde önemli rol oynayacaktır. Çünkü, bundan sonra İsrail’in amacı, bölgede kendisinden başka hiç kimsenin sivrilmesine izin vermemek olacaktır. Çünkü, nereden bakılırsa bakılsın, İsrail, imzaladığı bütün barışlara rağmen, bir “Arap Dünyası”nın ortasında yaşadığını daima göz önünde tutacaktır. Politikasını da buna göre çiziceğine göre, bunun Arap ülkeleri üzerinde tamamen etkisiz kalması da beklenemez. Bu sebeple, İsrail’in bundan sonraki “barış politikası”, bundan önceki “barış politikası”ndan çok daha farklı nitelikli olacağı için, bu devlet, bundan sonra da Ortadoğu’da zaman zaman patlak verecek birtakım krizlerin “itici gücü” olmaya devam edecektir.

Kısacası, daha uzunca bir süre Ortadoğu’da istikrar beklemek, gerçekçi bir düşünce olmayacaktır. Bu durum Türkiye’yi de yakından ilgilendirmektedir.

Ortadoğu’da Yeni Düzen ve Türkiye

Ortadoğu’daki istikrarsızlıkların bir diğer önemli faktörü, hiç şüphesiz, bölge ülkeleri arasındaki ekonomik dengesizliklerdir ve Başkan Bush, “önleyici diplomasi”sinin 4. noktası ile, bu soruna parmak basmak istemiştir. Fakat hemen belirtelim ki, bu dengesizlikleri, kâğıt üzerindeki birkaç cümle veya birkaç çaba ile gidermek mümkün değildir. Çünkü, dünya coğrafyası, milletler arasında doğal kaynakların dağılımındaki dengesizliğin bir haritasıdır. Dolayısıyla, Ortadoğu’daki doğal kaynak dağılımındaki dengesizliği gidermek için, önce dünya coğrafyasındaki dengesizliği gidermek gerekir. Bu bakımdan, Başkan Bush’un 4. noktasında ortaya atmış olduğu ilkeye, biz “hayal” olarak bakmaktayız. Petrol üreticisi ülkelerin, bu zenginliklerini, diğer “fakir Arap kardeşleri” ile paylaşmalarını veya bu zenginliklerini bölgesel kalkınmaya yöneltmelerini beklemek bize, Hz. Peygamberin ortaya çıkıp yeni bir “ayet-i kerîme” ihsan buyurması kadar imkânsız görünmektedir.

Şunu da belirtelim ki, Başkan Bush’un 4. noktasında sözünü ettiği doğal kaynakların bölgesel refaha yönelik kullanılmasında,

petrolden fazla, su kaynakları gelmektedir. Amerika da biliyor ki, “Petrol”ü paylaşmak kolay değildir. Zaten, Körfez Savaşı’ndan sonra Ortadoğu petrollerinin üstüne kendisi oturmuştur. Niye? Herhalde petrol gibi doğal bir kaynağın bölge ülkelerinin refahı için kullanılması amacı ile değil. Ne Başkan Bush ne Başkan Clinton, bugüne kadar, Bush’un 4. noktası çerçevesi içinde petrolün bölgesel refah için kullanılmasında konusunda herhangi bir plân sunmamışlardır.

Böyle olunca, Bush’un 4. noktasının amacı nedir? Söylemek zorundayız ki, Başkan Bush, Ortadoğu’nun bazı ülkelerini kendi tarafına çekebilmek için, en kolay *sömürü aracı* olan su sorununu, birinci plâna getirmiştir. Çünkü, 4. maddesinde “doğal kaynakların” kullanılmasından söz ettiği halde, sadece bir *Su Paylaşma Komitesi* kurulmuştur Madrid Konferansı’nda. Başka bir komite *Bölgesel Ekonomik İşbirliği Komitesi* olup, petrol konusu hiçbir şekilde gündeme getirilmemiştir. Bu suretle, Başkan Bush’un, Ortadoğu’nun “doğal kaynakları”ndan bölgenin ortak refahı için kullanılması ilkesi, son derece “çirkin” bir politikanın ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu durumda, Türkiye, elindeki suyun kıymetini çok iyi korumak zorundadır. Amerika’nın tasarladığı “doğal kaynaklar” plânında, Türkiye’nin elindeki su kaynaklarının elimizden alınması amacı yer almaktadır. Türkiye bu konuda son derece hassas ve dikkatli davranmak zorundadır. Amerika, kendi politikası açısından, Türkiye’nin suyu üzerinde bir kumar oynamak istemektedir. “Su” ise, Türkiye’nin elinde son derece kuvvetli bir kozdur. Bu koz, gelişigüzel harcanacak bir iskambil kâğıdı değildir. Su konusunda, herhangi bir tavize yönelirken son derece dikkatli ve titiz olmak zorundayız. Özellikle ister ikili olsun ister milletlerarası nitelikli olsun, Türkiye herhangi bir belgeye imza atmaktan dikkatle kaçınmalıdır. Atılacak en önemsiz bir imza bile, Türkiye’nin elinden suyun “koparılması” için bir tuzak olacaktır. Bu bakımdan, Türkiye’nin 1987 yılında Suriye ile imzaladığı ve Suriye’ye Atatürk Barajı’ndan 500 m³/saniye su bırakılmasını öngören “Geçici Protokol”ün son derece vahim bir hata olduğunu belirtelim. Türkiye’nin imza edeceği her “en hafif”

bir belgenin bile, kendi su kaynaklarımız üzerindeki egemenlik haklarımıza gölge düşüreceğini artık bilmeliyiz.

Bu arada bir başka noktayı da belirtelim: Biz elimizdeki, “son derece kuvvetli” su kozunu kullanmakta zikzaklar çizerken ve sahip olduğumuz bir “kuvvet durumu”nda, kendimizi zayıflatabilecek hataları yaparken, komşumuz Yunanistan’ın eline geçirdiği bir “koz”u, Türkiye’yi, âdeta nasıl yıkmak için kullandığına biraz değinmek istiyoruz.

Yunanistan 1981 Ekim’inde, bugünkü Avrupa Birliği’nin tam üyeliğini kazandığı andan itibaren, eline geçirdiği bu avantajı daima Türkiye’nin aleyhine bir koz olarak kullanmıştır ve kullanmaktadır. Bu kozu bir yandan Türkiye’yi, tâbir câizse yıkmak veya en azından zayıflatmak için kullanırken, diğer yandan da Türkiye ile olan sorunları için bu kozunu gayet güzel sömürmektedir. Yunanistan’ın elindeki bu imkân, Türkiye’nin Batı Avrupa ile münasebetlerinin en büyük engelini teşkil etmektedir. Türkiye 15 yıldır, Yunanistan’ın Avrupa Birliği üyeliğinden çekmektedir ve daha kaç yıl çekeceği de belli değildir.

Dolayısıyla, Türkiye’ye karşı Yunanistan’dan daha “sempatik” ve “iyi niyetle” bakmayan güney komşularımız ve diğer Arap ülkeleri karşısında elimizde mevcut olan “su kozunu”, gelişigüzel harcamaktan dikkatle kaçınmalıdır. Bugün artık bütün dünyada kabul edilmektedir ki, Ortadoğu’da bir süre sonra “su” petrolden daha hayatî bir nitelik ve önem kazanacaktır ve muhtemeldir ki, Ortadoğu politikaları üzerinde petrolden çok daha etkili bir rol oynayacaktır. Amerika’nın, Körfez Savaşı’ndan sonra, birdenbire “su sorunu”nu ortaya getirmesi ve bölgenin barış ve istikrarı için, diğer üç sorunla birlikte, “su sorunu”na ağırlık vermesi sebepsiz değildir. Başka bir deyişle, bundan sonra bölgenin bir istikrar unsuru da Türkiye’ye bağlı bulunmaktadır. Milletlerarası politikada ele geçirdiğimiz bu imkânı, hakkını vere vere ve tam karşılığını alarak kullanmak zorundayız.

Bir başka noktayı da belirtelim: Başkan Wilson’ın 14 noktası gibi, Başkan Bush’un Ortadoğu barışının ve istikrarının temeli olarak ortaya attığı “4Nokta”nın da nasıl bir sonuç vereceğini söylemek için de vakit çok erkendi. Wilson’ın 14 Noktası, barış antlaşmalarının

imzalandığı Paris saraylarında iflâs etti. Başkan Bush'un 4 Noktası da Ortadoğu'nun fakir başkentlerinde perişan olabilir.

Şüphesiz, bölgenin istikrarsızlığı, genellikle Türkiye'nin yararına değildir. Tabii bazı durumlar hariç. Fakat bölgenin istikrarını korumak da Türkiye'nin görevi değildir. Buradan bir noktaya gelmek istiyoruz:

Son 40 yıl içinde Türkiye, bölgeye ne zaman *aktif* olarak girdiyse, daima başarısız olmuş ve zararlı çıkmıştır. Bundan sonra da bir *Pax Americana* ile bölgede istikrarın kurulması ihtimali, daima tartışma konusu olacağına göre, bölgeden *kendisine bir tehlike yönelmedikçe* ve *bölgedeki kuvvet dengesi*, Türkiye'yi de *tehdit edecek şekilde bozulmadıkça*, bölge ülkelerinin, Türkiye'nin çıkarlarına yabancı olan çekişme, rekabet ve çatışmalarına uzaktan bakmaya çalışmalıdır. Son 75 yılın tarihi göstermiştir ki, bölgedeki gelişmelerin, Türkiye'nin hayatî ve stratejik çıkarları ile genellikle ilgisi olmamıştır. Zira, bölgedeki hayatî ve stratejik gelişmeler Türkiye'den önce başkalarının sorunu olmuştur. Tabii bazı durumlar hariç. Bu sebeple Türkiye, hele bir zamanlar yaptığı gibi, başkaları adına ateşten kestaneleri çekmeye kalkmamalıdır.

Türkiye, Ortadoğu'ya karşı politikasında, bizim şahsen çok önemli saydığımız bir faktörü de göz önünde tutmak zorundadır. Bu da bu bölge ülkeleri ile münasebetlerimizde etkin bir rol oynayan "Osmanlı İmparatorluğu faktörü"dür. Türkiye'nin büyümesi ve ilerlemesi, askerî gücü ve ekonomik kalkınması, dış politikada artan aktivitesi ve hatta 2000 yılında 70 milyona çıkması beklenen nüfusu bile, Türkiye'yi, bu bölge ülkelerinin gözünde bir "Osmanlı Devleti" heyulâsı haline getirmektedir. Türkiye'nin, bölgede mevcut olan bu "korku" unsurunu daima göz önünde tutması gerekir. 1974 Kıbrıs harekâtımız bile, Yunanistan'dan fazla, Arap ülkelerinde *korku* uyandırmıştır. Birleşmiş Milletler'deki Kıbrıs tartışmalarında, Arap ülkelerinin daima bizim karşımızda ve Yunanistan'ın yanında yer almaları sebepsiz değildir.

Dolayısıyla, Arap ülkelerine ne kadar yakın münasebetler kurmaya ve onlara ne kadar "iyi niyetle" davranmaya çalışırsak çalışalım,

onlarda “Osmanlı İmparatorluğu sendromu”nu silmek kolay olmayacaktır. Bunu, Ortadoğu politikamızın *değişmez faktörü* olarak da ima hesaba katmak zorundayız.

Nihayet son bir nokta: Yeni Dünya’nın şekillenmesi, nasıl daha kesinleşmemiş ise, Ortadoğu’nun ne olacağını görmek için, daha bir hayli zaman beklememiz gerekecektir. Muhtemeldir ki, Ortadoğu’nun kesin şekillenmesi, Yeni Dünya’nın şekillenmesinden çok daha sonra olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ebediyete akıp giden tarihinde, Ortadoğu’nun şekillenmesi için bir 10-15 yıl, hatta 20-25 yıl beklemenin, fazla bir önemi yoktur. Acele etmenin gereği yoktur. Osmanlı Devleti 1917’de Ortadoğu’dan elini eteğini çektikten sonra, aradan geçen bu kadar uzun sürede, Ortadoğu kılıktan kılığa girdi ve bugün de hâlâ bölgenin şekillenmesinden söz etmekteyiz. Sonuç olarak, bölgeye karşı *dikkat* ve *takibe* dayanan bir politikanın daha sağlıklı olacağına inanıyoruz.

TÜRKİYE VE ARAP DÜNYASI*

I

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ en sıkıntılı veya üzücü konularından biri, hiç şüphesiz, Türkiye'nin Arap dünyası ile münasebetleridir. Şu manada ki, Türkiye'nin mesela Yunanistan'la anlaşmazlıkları olduğu için Türk-Yunan münasebetleri bir mesele olarak ortaya çıkarken, Türkiye'nin hiçbir Arap ülkesi ile hiçbir anlaşmazlığı olmadığı halde, Türk-Arap münasebetleri istenilen seviyeye bir türlü ulaşamamaktadır. Bu bir çelişki gibi görünmektedir.

Birkaç yazılık bir inceleme ile, bu çelişki veya paradoksun mahiyet ve sebeplerine inmeye çalışacağız. Meselelerin anatomisi yapılmadıkça, eğer varsa, hastalıklara çare bulmak kolay değildir. Türk-Arap münasebetlerinin anatomisi ise, bize göre iki temel yapıya dayanmaktadır. Biri, Arap dünyasının Türkiye'ye bakışı, Türkiye'yi değerlendirmesi; diğeri de Türkiye'nin Arap dünyasına bakışı ve bu dünyayı değerlendirmesidir. Bu iki değerlendirmenin unsurları şüphesiz birbirinden farklıdır. Başka bir deyişle aynı unsur her iki tarafın değerlendirmesinde farklı şekiller almaktadır.

Kanaatimizce bu farklılığı ortadan kaldırılabildiğimiz ve karşılıklı değerlendirmelerimizde ortak unsurları çoğalttığımız veya hiç değilse, farklı da olsa, değerlendirmelerimizi karşılıklı anlayış içinde yaptığımız zamandır ki, Türk-Arap münasebetlerine bugünkünden daha geniş ufuklar açabileceğiz.

* Bu yazı dizisi 23-26 Mart 1982 tarihlerinde *Tercüman* gazetesinde 4 bölüm halinde yayınlanmıştır.

Arap dünyasının Türkiye'yi değerlendirmesindeki başlıca unsurlar nelerdir? Önce bunu ele alalım. Yalnız şunu da belirtelim ki, burada söz konusu olan münferiden Arap ülkelerinin Türkiye'yi değerlendirmeleri değil, Arap dünyasının Türkiye'ye bakışında hâkim olan müşterek unsurlardır. Tabii bu müşterek unsurların başında da İsrail meselesi gelmektedir.

İsrail Meselesi

Türkiye ile Arap dünyası arasındaki münasebetlerin birinci meselesi İsrail'dir. Halbuki bu meselede Türkiye ile Arap dünyası arasında büyük görüş ayrılığı yoktur. Aksine, Türkiye Arap dünyasının görüşünü hemen tamamen benimsemiştir. Türkiye, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesini, Filistin halkının bağımsız bir devlet kurmasını istediği gibi, bundan bir yıl önce İsrail'in Doğu Kudüs'ü ilhakını da tanımamaktadır. Halbuki Türkiye, Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararını 1967 ve ondan sonraki yıllarda böyle yorumlamıyordu. Türkiye bugün bu noktaya gelmiştir. Fakat bu dahi Arap dünyasını tatmin etmemekte ve halen ikinci kâtip seviyesi ile zaten komik bir duruma getirilmiş bulunan Türk-İsrail münasebetlerini tamamen koparmamızı istemektedirler.

Türkiye, İsrail ile münasebetlerini tamamen kesse ne olacak? Gerçek şudur ki, bunun İsrail meselesinde hiçbir tesiri olmayacaktır. Bu münasebetlerin kesilmesinden İsrail hiçbir şey kaybetmeyeceği gibi, Araplar da hiçbir şey kazanamayacaklardır. O halde bunu niye isterler?

Türkiye İsrail ile münasebetlerini tamamen kopardığı takdirde, böyle bir şeyi yapan ilk NATO ülkesi olacak. Yani Arap dünyası, Türkiye'nin bu hareketi ile, NATO'ya ve bilhassa Amerika'ya karşı bir prestij zaferi kazanacak. O halde mesele İsrail meselesinin dar çerçevesinden çıkarak başka bir çerçeveye intikal etmekte ve Türk dış politikasının bir temel unsurunu alakadar eder hale gelmektedir. Hatta Türk dış politikasının temel istikametini değiştirme hedefine dönük görünmektedir.

Arap dünyasının şunu kabul etmesi gerekir ki, Türk dış politikasında yapılamayacak bir şey varsa o da budur.

İşin esasına bakılırsa, İsrail meselesinde bütün Arap ülkelerinin tam bir görüş birliği içinde olduğunu söylemek de mümkün değildir. Mesela, bir kısım Arap ülkesinin İsrail'in haritadan tamamen silinmesini istediği inkâr edilemez. Diğer bir kısım ise, İsrail'in varlığını kabul etmektedir, fakat 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesini istemektedir. Hatta bazıları da İsrail'in güvenli sınırları sahip olması gerektiğini de kabul etmektedir. Görülüyor ki, çözüm formülü üzerinde bir mutabakat mevcut değildir.

Keza, bütün Arap devletleri bir Filistin devletinin kurulmasını istemektedir. Acaba böyle bir devletin kurulmasının ortaya çıkaraacağı neticeler hakkında hepsi aynı görüşte midir? Mesela bu Filistin devletinin sınırları hakkında hepsi aynı şeyi mi düşünmektedir? Bu sınırların çizimi en azından birkaç Arap devletini yakından alakadar edecektir.

Nihayet bağımsız Filistin devletinin kurulmasından sonra bu devletin nasıl bir dış politika takip edeceği hakkında bir görüş birliği var mıdır? Yoksa, bu bağımsız devleti her biri kendi menfaati açısından mı değerlendirmektedir? Bu yeni devlet Arap ülkeleri arasında birtakım çekişmelere sebep olmayacak mıdır?

Görülüyor ki Arap dünyası İsrail ve Filistin meselesinin genelinde müşterek bir görüşe sahip görünmelerine rağmen, işin teferruatına inildiğinde bu ortaklık kaybolmakta ve farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Diyelim ki, Türkiye İsrail ile münasebetlerini tamamen kesti. Fakat bundan sonra Türkiye'nin karşısına Arap dünyasının kendi içindeki farklılıklar çıkacaktır. Türkiye'nin bu farklılıklar içinde bir tercih yapması, kendisini bir takım Arap devletleri ile karşı karşıya getirecektir.

İslamiyet Faktörü

Arap dünyasına baktığımızda, Türkiye'yi değerlendirmek için kullandıkları ikinci faktör İslamiyet olmaktadır. Bilhassa, Türkiye'nin

yarım yüzyıldan fazladır tatbik ettiği “laiklik”, Arap dünyasının genellikle Türkiye’ye tevcih ettiği tenkitlerden biridir.

Objektif olarak ve samimiyetle değerlendirdiğimizde bu tenkidi haklı bulmak mümkün değildir. Zira, çok istisna teşkil eden birkaç Arap ülkesinin dışında, İslami ibadet ve tatbikat bakımından Türkiye herhangi bir Müslüman ülkeden geri değildir.

Burada Türkiye’nin laiklik açısından kendisini yeterince tanıtamamasından doğan hatayı bilhassa belirtmeliyiz. Laikliğin iyi tanıtılmamış olması, birçok Arap ülkesinin, Türkiye’nin İslamiyet’ten çok uzaklaşmış bulunduğu kanaatine sahip olmasında sebep teşkil etmiştir.

Bunun yanında, Türk iç politikasında laiklik prensibinin zaman zaman çok yanlış yorumlanması ve bundan doğan tatsız tartışmalar da laik Türkiye’nin İslam camiasındaki imajının yanlış çizgilerle şekillenmesine sebebiyet vermiştir. Türkiye’de laikliğin din düşmanlığına kadar vardırılması dinden çok uzak bir şekilde yorumlanması, içerde Müslüman olan Türkiye’yi dışarda Müslüman olmayan Türkiye şekline sokmuştur.

Bununla beraber, Türkiye’den laiklik tatbikatından vazgeçmesi de istenemez. Türkiye’den böyle bir şeyi istemek, Türkiye’ye bir Humeyni rejimi gelmese bile, Humeyni rejimine açılmak istenen yolda çok çetin çatışmaları göze almak demektir. Altmış yaşına yaklaşan cumhuriyetin bugün artık bir takım temel müesseseleri teşekkül etmiştir. Laiklik de bunlardan biridir. Bu temel müesseseleri yıkmak veya değiştirmeye teşebbüs etmek, cumhuriyeti temelinden değiştirmek olur ki, bir avuç insanın dışında, Türkiye’de hiç kimse böyle bir şeye boyun eğmez.

II

Hiçbir Arap ülkesinin söylemek istemediği, lakin şuurlu altında, Türk-Arap münasebetlerinin gelişmesini kösteklediğine inandığımız diğer faktör de gittikçe güçlenen bir Türkiye’nin yeni bir Osmanlı Devleti olması ihtimalinin doğurduğu endişedir. Bugün “kardeş”

olarak telakki ettiğimiz Arap ülkelerinin hemen hepsi, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmuş ve bu toprakların halkları yüzyıllar boyu Türk hâkimiyetinde yaşamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu yıkılsaydı da yıkılmasaydı da bu topraklar bağımsızlıklarını alıp er veya geç Osmanlı Devleti'nden kopacaklardı. Tarihin akışını kimse değiştiremez. Aynı şekilde maziyi değiştirmek de kimsenin kudretinde değildir. Böyle olunca Arap halklarının Türk hâkimiyeti altında yaşamış olmalarından dolayı bugünkü Türkiye'ye sevimsiz bakmaları da mantıki değildir.

Mantıki olsa da olmasa da Arap dünyasının bir gerçeği, güçlenen Türkiye'den duyulan endişedir.

Mamafih, Türkiye'nin ve Türk devlet adamlarının bu mevzu da devamlı olarak bir hata yapmakta olduklarını da burada işaret etmeliyiz. Ne zaman Türk-Arap münasebetleri bahis mevzuu olsa, bir çoklarımız ve bilhassa yetkililerimiz, hemen "tarihi bağlardan" söz etmektedirler. Halbuki Türkiye ile Arap dünyası arasındaki "tarihi bağlar", Arapların yüzyıllar boyu Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamış olmalarından başka bir şey değildir. Bu sebeple, biz Türkler bu "tarihi bağlar"dan sık sık söz etmekten dikkatle kaçınmalıyız. Birçok Arap aydın ve milliyetçisinin bu tarihi bağları unutmak istediğini unutmamalıyız.

Tabiatıyla birkaç yüzyıl süren bu tarih ortaklığını hiç yokmuş gibi farz etmek de mümkün değildir. Bu ortaklığın Türk ve Arap milletleri üzerinde bıraktığı birtakım izler vardır. Gerek bu ortak izler gerek her iki milletin de büyük bir dinin mensubu olması, bir "manevi kültürel bağlar" manzumesini meydana getirmektedir. Türk-Arap münasebetlerinin daha sağlam bir şekilde inşasında bu manevi ve kültürel bağlar unsuru, herhalde tarihi bağlardan çok daha yakınlaştırmacı olabilir. Milletlerarası münasebetlerde eşitlik prensibi, her millet için milliyetçiliğin temel taşlarından biridir.

Buna karşılık, Arap dünyasının da şunu anlaması gerekir ki, iki büyük kıtanın birleştiği, kuzey ile güneyin kesiştiği ve nihayet Ortadoğu bölgesinin hemen kuzeyinde bulunan Türkiye, Arap dünyası

için, tepelerinde sallanan bir Demokles'in kılıcı değil, Ortadoğu bölgesinde kuzeyden inebilecek büyük tehlikelerin önünde bir set, tesirli bir engeldir. Bu gerçeği görmek için, Ortadoğu'da son otuz yıldır cereyan eden büyük devletler mücadelesini göz önüne getirmek yeter. Eğer bu mücadeleler sırasında, Ortadoğu'nun kuzeyinde güçlü bir Türkiye ve onun dış politikası olmasaydı, meydana gelebilecek manzarayı tasavvur etmek hiç de zor olmazdı.

Arap dünyasının sadece bu gerçeği samimiyetle kabul etmesi, Türk-Arap münasebetlerine çok büyük gelişmeler getirebilir.

Nihayet, Arap dünyası için Türkiye bir başka bakımdan, gerekli ve ehemmiyetli bir unsurdur. Şöyle ki: Arap ülkelerinin İsrail'e karşı muhasım tutumlarında rol oynayan çok mühim bir sebep de İsrail'in ilerde topraklarını Araplar aleyhine daha da genişletmesi ve Arap dünyasının ortasında yeni bir kuvvet olarak sivrilmesi ihtimalidir. Böyle bir ihtimal mantık dışı değildir. Buna karşılık Türkiye de Arapların kendi aralarındaki anlaşmazlık ve çatışmalardan uzak dursa bile, bölgenin genel politik gelişmelerine sırt çeviremez. Çünkü Ortadoğu Türkiye'nin güneyinde çok geniş bir bölgeyi teşkil etmektedir ve bu bölgedeki kuvvet münasebetleri Türkiye'nin kaderini daima yakından ilgilendirecektir. Bin netice Türkiye'nin bölgede barışın korunmasında tanzim edici role ve saldırganlığa karşı da caydırıcılığa sahip olması ve bütün bunları yapabilecek güçte bulunması, daima Arap dünyasının menfaatine olacaktır.

Arap Dünyasında İki Açı

Arap dünyası iki temel yaşam felsefesine sahip bulunmaktadır. Bu iki felsefe, Türkiye'yi kendilerine göre değerlendirdikleri gibi, Türkiye'nin benimsemiş olduğu, kendi yaşam felsefesi de bu iki felsefeye az veya çok aykırı düşmektedir. Arap dünyasının bu iki felsefesinden her biri de Türkiye'de kendisinininkinin hâkim olmasını istediği için, Türk-Arap münasebetlerinde ister istemez bazı güçlükler doğmaktadır.

Arap dünyasını, düşünce sistemi ve yaşam felsefesi olarak “Muhafazakârlar” ve “Sosyalistler” olarak ikiye ayırmak, gerçeklere daha uygun olacaktır. Bunları, ilericiler ve gericiler veya monarşistler ve cumhuriyetçiler diye sınıflandırmanın gerçekleri tamamen aksettirmeyeceği kanaatindeyiz.

Muhafazakârlar Türkiye’ye esas itibariyle İslamiyet açısından bakıp, siyasi ve sosyal hayatımızda İslami prensiplerin ağırlıklı bir şekilde olmasını arzu ederken, sosyalist ülkeler de Türkiye’de her biri kendi anlayışına dayanan sosyalist bir rejimin hâkimiyeti için çaba harcamaktadırlar. Mamafih, hemen belirtelim ki, Arap sosyalizmi, Batı veya Doğu sosyalizminden farklı olarak, İslami karakterdedir. Başka bir ifade ile, Arap sosyalizmi ülkenin İslami karakterine dokunmamaktadır. Muhafazakârlarla aralarındaki fark, bu birincilerin, İslamiyet’i insan hayatının her veçhesine hâkim kılmalarıdır.

Muhafazakârlar, dış politikada bağlantısız olmakla beraber, komünizmin ve komünist blokun karşısındadırlar. Sosyalistler ise, Sovyetlerle olan yakın münasebetleri dolayısıyla, Türkiye’yi karşı kampın bir üyesi olarak görmektedirler.

Birincilerin dış politikalarında Türkiye’ye daha bir yakınlık ve ikincilerin dış politikalarında da Türkiye ile bir hayli farklılık olsa bile gerek İslamiyet’in fanatik tatbikatının gerek tek partili bir sosyalizmin, Türkiye’nin ve Türk milletinin siyasi ve sosyal hayat anlayışına ters düştüğü açıktır.

Bu iki açıdan Türkiye ile Arap dünyası arasındaki mevcut farklılığı, Türkiye, milletlerarası hayatın tabii bir gerçeği olarak kabul etmesine rağmen, her iki grup Arap devletinin, Türkiye ile münasebetlerinde kendi görüşlerine ağırlık vermeleri, Türkiye ile Arap dünyası arasındaki farklılıkları gereksiz yere etkili hale getirmekte ve bu da Türk-Arap münasebetlerinde belirli ölçüde engelleyici veya sınırlayıcı bir rol oynamaktadır. Arap dünyası bu sınırlayıcı iki faktörün tesirini veya rolünü azalttığı ölçüde, Türk-Arap münasebetlerinin gelişmesine ve hatta daha sıhhatli hale gelmesine değerli bir katkıda bulunmuş olacaktır.

III

Nasıl Arap dünyası Türkiye'yi belirli açılardan bakarak değerlendirmekte ise, Türkiye'nin de birtakım unsurlara dayanarak yaptığı, Arap dünyasını değerlendirmesi vardır. Bu unsurları şu şekilde açıklayabiliriz:

Arapların İç Çekişmeleri

Türkiye'nin bir bütün olarak Arap dünyasına yaklaşımda karşılaştığı mühim meselelerden biri, Arap dünyasının kendi iç çekişmeleridir. Arap dünyası heterojen bir yapıya sahiptir. Bu dünyayı muhafazakârlar ve sosyalistler olarak ikiye ayırsak bile, muhafazakârların da sosyalistlerin de kendi içlerinde çeşitli anlaşmazlıkları, çatışmaları ve hem dış dünyaya hem de birbirlerine karşı farklı politikaları vardır.

Diğer taraftan Arap dünyasının yapısında mevcut bu politika karmaşıklığı da sabit ve devamlı bir durum değildir. Böyle olsaydı, Türkiye için yine de sabit bir karmaşıklık karşısında belirli bir tutum almak ve belirli bir politika tesbit etmek mümkün olurdu. Lakin bu karmaşıklığın yapısında bir devamlılık da yoktur. Bu yapı gerek bölge-içi gelişmeler, gerek dünya politikasının gelişmeleri ile değişebilmektedir.

Arap dünyasının bu yapısı, 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşundan beri, yani 30 yıldan fazladır bu şekilde devam etmektedir.

Arap dünyasının bu iki hususiyetine en güzel misali Irak-İran savaşı vermiştir. Bu savaş karşısında "ilerici" denilen bazı sosyalist ülkeler, son derece muhafazakâr Humeyni rejimini desteklerken, bazı sosyalist Arap ülkeleri de muhafazakâr Arap ülkeleri ile İran'a karşı bir politika içine girmişlerdir. Nihayet muhafazakâr Arap ülkelerinin de muhafazakâr Humeyni rejimine cephe aldığını da zikrederim. Bu misalleri daha da arttırmak mümkündür.

Takip ettikleri politika açısından Arap dünyasının bu karmaşık ve istikrarsız yapısı karşısında, Türkiye'nin bu dünyaya karşı her zaman ve her durumda tatbik edebileceği global ve müstakar bir politikası

olamaz. Bu global politika, ancak ve ancak, Arap dünyasına karşı Türkiye'nin iyi niyet ve sempatisi olabilir. Fakat Türkiye'nin bunun ötesine gitmesi, bugünkü şartlarda çok zordur ve bu zorluğu gidermek Türkiye'nin elinde değildir. Arap dünyasının bunu anlaması lazımdır.

Böyle olunca, Türkiye Arap politikasında iki prensibe bağlanmak zorunda kalmıştır. Bunlardan biri, Arap dünyasının iç anlaşmazlık ve çatışmalarına karışmak ve bulaşmaktan mümkün olduğu kadar kaçınmak, diğeri de Arap dünyasına karşı global bir politika takibi yerine, her Arap ülkesinin dış politikasında ve Türkiye'ye karşı tutumunda gösterdiği hususiyetlere göre, Arap ülkeleri ile "ikili münasebet"e dayanan bir politikayı benimsemektir.

NATO ve Arap Dünyası

Türk-Arap münasebetlerinin bir diğer meselesi de Türkiye'nin NATO üyesi olması, buna mukabil Arap dünyasının da bağlantısızlara dahil bulunmasıdır.

Arap dünyasının NATO'ya karşı tepkisi ve korkusu iki sebepten ileri gelmektedir. Birincisi, son otuz yılın Ortadoğu gelişmelerinde NATO üyesi olan Amerika, İngiltere ve Fransa'nın hemen daima Arap ülkelerine karşı cephe almış olmalarıdır. İkincisi ise NATO'nun üyesi olan "Müslüman" ve aynı zamanda da Ortadoğulu olan Türkiye'nin yine NATO üyesi olan Batılılar tarafından Ortadoğu'ya ve Arap dünyasına karşı kullanılması endişesidir.

Buna bir üçüncü sebep de ilave edilebilir: Arap dünyasının bazı sosyalist ülkelerinin Sovyet Rusya ile sıkı-fıkı olmaları ve Sovyet Rusya'yı Ortadoğu'da Batı'ya karşı koz olarak kullanmak istemeleri.

Bu sebeplerin haklılığını veya haksızlığını tartışmanın yararı yoktur. Her devlet kendi politikasına elbette bir mantık bulur.

Fakat Arap dünyası bakımından anlaşılması gereken husus, Türkiye'nin NATO üyeliğini, kendisine tamamen Arap dünyası dışından gelen tehlikelerden ve bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne teveccüh eden tehditlerden doğmuş ve hiçbir şekilde Arap dünyasına

tevcih edilmemiş olduğudur. Zira dikkat edilirse, Türkiye'nin Arap dünyası ile yakınlaşma politikasına hız verildiğinden beri, NATO üyeliğinin vecibelerini çok hassas bir terazide tartarak yerine getirmeye çalıştığı görülecektir. Türkiye, bu vecibelerin Arap dünyasının hassasiyeti ile çatışmamasına itina göstermektedir.

Buna mukabil, bazı Arap ülkelerinin Sovyet Rusya ile yakın münasebetlerinin bazen Türkiye'ye karşı kullanılmak istenmesinin de Türkiye'nin fevkalade hassasiyetini mucip olduğunun da iyi bilinmesi gerekir.

NATO üyeliği Türkiye için bir hayat memmat meselesidir. Bu husus Türkiye'nin dış politikasında hemen hiç taviz veremeyeceği ve en az esnekliğe sahip bulunduğu bir husustur. Fakat bu gerçek Türkiye bakımından, Arap dünyası ile münasebetlerini azami seviyeye çıkarmasına mâni değildir. Türkiye NATO ile Arap dünyası arasında dengeyi kurabilme ve bu iki unsuru manipüle edebilme gücüne sahiptir. Hatta denebilir ki, Türk dış politikası şu anda bile NATO ve Arap dünyasına dayalı ikili bir yapıya gitmektedir.

Kıbrıs Meselesi

Türk-Arap münasebetlerinde menfi rol oynayan faktörlerden biri de Kıbrıs meselesi olmuştur. Kıbrıs meselesine Arap dünyası gözlüğü ile bakınca, bunu bir Müslümanlık-Hristiyanlık mücadelesi şeklinde görmemek mümkün değildir. Kaldı ki daha başlangıçtan itibaren Makarios da meseleye aynı gözlükle bakmıştır. Buna rağmen Arap ülkeleri, birkaç istisnası ile, daima Hristiyan Rum'u Müslüman Türk'e karşı desteklemiştir. Bu da Türk kamuoyunda, Arap dünyası hakkında şüphe ve istifhamların doğmasına sebep olmuştur. Hükümetler tepkilerini saklayabilir. Lakin hürriyetçi demokrasiye dayanan ülkelerde kamuoyu tepkilerini saklamaz. Çünkü hür basın vardır. Bugün dahi Türk kamuoyunda, Kıbrıs dolayısıyla Arap dünyası hakkında duyulan şüphe ve tereddütlerin büyük ölçüde yok olduğunu söylemek mümkün değildir. Arap dünyası bu menfi tutumunu Türk kamuoyuna izah edememiştir.

Şüphesiz denecektir ki, Türkiye'nin İsrail ile olan münasebetlerini sürdürmesine karşılık teşkil etmek üzere, Arap ülkeleri Türkiye'yi Kıbrıs davasında desteklemekten kaçınmışlardır.

Bu itiraz doğru olabilir. Yalnız meseleye objektif açıdan baktığımızda, Arap âleminin Kıbrıs meselesindeki desteğinin, Türkiye'nin İsrail ile münasebetlerini giderek değiştirmesine paralel olmadığını görüyoruz. Milletlerarası münasebetlerde tavizler karşılıklı ve dengeli olmadıkça, sıhhatli münasebetler inşa etmek kolay olmaz.

IV

Türkiye ile Arap dünyasının birbirlerine karşı politikalarında bir hususu bilhassa göz önünde tutmak gerekir.

Türkiye, yapısı gayet karmaşık ve çok unsurlu (heterojen) bir muhit içinde dış politikasını yürütmektedir. Türkiye'nin sınırlarını çeviren komşular çemberine baktığımızda, her bir sınır parçamızın, birinin diğerine benzemeyen şartlarda olduğunu görürüz. Türkiye bugün bütün komşuları ile aynı mahiyette bir münasebet düzenine sahip değildir. Çünkü her bir komşusunun yapısı birbirinden farklı olduğu gibi, her komşusunun da Türkiye'ye bakış açısı aynı değildir.

Türkiye'nin bu durumuna büyük kuvvet merkezleriyle olan münasebetlerini de ekleyince, dış politikasının karmaşıklığı daha da belirgin hale gelmektedir.

Böyle olunca, Türkiye'nin gayet kompleks ve dikkatli, nazik bir dış politikaya sahip olması gerekmektedir. Birbirinden bu derece farklı unsurlara dayanan ve bütün bu farklı unsurları dikkatle manipüle etmesi gereken bir dış politikanın, elbette ki hareket serbestisi çok geniş olmayacaktır. Çünkü bu farklı unsurlar her şeyden önce birbirlerini frenlemektedirler. Dolayısıyla, Türk dış politikası da bu frenlemelerin baskısı altında bulunmaktadır.

Arap dostlarımızın her şeyden önce Türkiye'nin bu durumunu göz önüne tutmaları ve Türkiye'den bir inisiyatif beklerken ne çeşit sınırlamaların ve baskıların tesirinde bulunduğunu anlamaları gerekir. Çünkü hiçbir Arap devletinin dış politikası üzerindeki

baskılar ve tehditler Türkiye'ninki kadar değildir. Dolayısıyla Arap dünyası Türkiye'ye karşı politikasında, yani Türkiye'ye bir yaklaşım göstermede, Türkiye'den çok daha geniş hareket serbestisine sahip bulunmaktadır. Arap dostlarımız bu serbestiyi tamamen kullanmasalar bile, Türkiye'nin durumunu takdir etmeleri dahi, Türk-Arap münasebetlerinin gelişmesine ciddi bir katkı teşkil edecektir.

Türkiye'de Demokrasi Var

Türkiye'nin Arap dünyasından mühim bir farklılığı da çok partili demokratik rejime sahip olmasıdır. Hiç değilse şimdiye kadar bu böyle olmuştur. Demokrasi ise çoğulculuk, yani çeşitli fikirlerin hürriyet meydanında tartışıldığı bir sistemdir. Çok partili demokratik hayatta, fikirlerdeki çeşitlilik elbette ki dış politikayı da içine alacaktır. Her fikir sistemi, her iç ve dış meseleye ayrı açıdan bakacaktır.

Diğer taraftan iktidarların dış politikası ne olursa olsun, muhalefetin ve kamuoyunun iktidarın icraatı üzerinde bir tesiri olduğu ve hele Türkiye'nin son yirmi yılında olduğu gibi, hükümetlerin ekseriya koalisyonlardan oluştuğu da göz önüne alınırsa, Türkiye'nin şimdiye kadar Arap dünyasına karşı politikasında bir istikrar ve yoğunluğun bulunmayışını da anlamak kolay olur.

Bundan sonraki dönemin son yirmi yılın hastalıklarından arınmış olması, bugün aklı başında her Türkün en halisane temennisidir. Fakat ne olursa olsun, demokrasi çok partili hayat demektir. Herkes gibi Arap dünyası da Türkiye'nin bu gerçeğini kabul etmelidir.

Hatamız

Türkiye açısından saydığımız bütün bu unsurlar, Türkiye'nin durumunu anlatması ve aydınlatması bakımından şüphesiz haklı ve mantıklıdır. Çünkü bunlar Türkiye'nin gerçekleridir.

Fakat buna rağmen Arap dünyasına yaklaşma ve yakınlaşmada Türkiye'nin de hatası olmadığını söyleyemeyiz. Burada bilhassa

yaklaşma ve yakınlaşma çabalarına çok geç başladığımızı belirtmek zorundayız.

Çok değil bundan yirmi yıl öncesine gidelim ve yıl yıl bu tarafa doğru gelelim. Hükümetlerin programlarına bakınca görüyoruz ki 1970'lerin ortalarına kadar, Arap dünyası ile münasebetlerimiz hakkında bu programlarda söylenenler, birkaç cümlelik platonik, hatta itiraf etmeliyiz ki, âdet yerini bulsun kabilinden söylenmiş sözlerden başka bir şey değildir. Bu söylenenleri kuvveden fiile çıkarmak, yani gerçekleştirmek için de ciddi bir gayret sarf edilmiş değildir. Doğrusu hükümet programlarında Arap dünyası ile münasebetlerimiz hakkında söylenenler, hükümet programlarının garnitürü olmaktan öteye gidememişlerdir.

Nereye kadar? Ta ki 1973 petrol krizi başlayana kadar. Hatta denebilir ki petrol fiyatlarının yavaş bir artış gösterdiği 1973'ten hemen sonraki yıllarda dahi pek bir kımıldama gösterilmemiştir. Fakat Türkiye'nin petrol ithal faturası, bütün ihracat gelirimizi götürmeye ve hatta ihracat gelirlerimizi de aşarak, Türkiye'nin ekonomik kalkınması münhasıran petrol yüzünden sarsılmaya başladığı zaman, Arap dünyasının ve bilhassa petrol üreten Arap ülkelerinin varlığı gözümüzde birdenbire büyüdü. İslam Konferansı'na Türkiye'nin ev sahipliği yapmasının 1976 yılına rastlaması herhalde sebepsiz değildir.

Bu tür bir davranışın, karşı tarafa samimiyet ve iyi niyet bakımından yeteri kadar güven vermesini tabii ki bekleyemezdik. Muhatabımıza karşı davranışlarımızda hata yaptığımız zaman, karşıımızdaki de şüphencilik hakkını kabul ve teslim etmeliyiz.

Sonuç

Geç de başlamış olsa ve hangi sebeplerle de başlamış bulunursa bulunsun, Türkiye Arap dünyasına doğru iyi niyetli bir yürüyüşün içine girmiştir. Yukardan beri açıkladığımız sebepler ve şartlar dolayısıyla, Türkiye bu yürüyüşü emin adımlarla yapmak zorundadır. Türkiye'nin Arap dünyasına yaklaşmasının petrol yüzünden olduğu

söylense bile, bu yaklaşma, şimdi mahiyetini değiştirmiş ve Türkiye'nin bu yeni hareketi, Türk dış politikasında, belki radikal değil, lakin belirli bir ölçüde yapısal bir değişiklik meydana getirerek, Türk dış politikası Arap dünyası ile stratejik bütünleşmeye doğru bazı adımlar atar hale gelmiştir. Bunu tabii karşılamak gerekir. Çünkü, kim ne derse desin, Türkiye aynı zamanda bir Ortadoğu devletidir. Türkiye'yi Ortadoğu'dan koparmak mümkün değildir ve Ortadoğu dediğimiz zaman esas olan da Arap dünyasıdır.

Türkiye'nin bu gelişmelerine karşılık Arap dünyasında görülen Türkiye'ye yaklaşma ve yakınlaşma faaliyetleri de son derece memnuniyet vericidir. Bilhassa ekonomik münasebetlerde bazı Arap ülkeleri Türkiye'yi âdetâ “en ziyade müsaadeye mazhar” devlet şekline sokmuşlar ve Türkiye bu dost ve kardeş ülkelerle ekonomik ve ticari münasebetlerinde bir bakıma “tercihli” statü kazanmıştır. Bu ülkelerde Türk müteahhitlerine gösterilen yakın alaka ve tercihli muamele bunun en belirgin işaretidir. Bunun neticesidir ki, Türk iş adamlarının bu ülkelerdeki müteahhitlik hizmetlerinin mali değeri 7 milyar doları bulmuş ve yıl sonunda bu rakamın 10 milyar dolar olması beklenmektedir. Keza bugün Arap ülkelerinde 200-300 bin Türk işçisi çalışmaktadır. Bunların hem çalışkan ve hem bilgili hem de Müslüman olmaları birçok ahvalde kendilerine tercih kapılarını açmaktadır.

Türkiye'de son yıllarda iki mevzuda “patlama” tabiri çok kullanılır olmuştur. Biri turizm sahasında, diğeri de ihracatta. Turizm sahasında “patlama” ümidimizle daha bir süre avunmak zorunda olduğumuz görülmektedir. Fakat ihracatta bilhassa bu yıl bir “patlama”dan söz etmek mümkündür. 1981 Ocak-Temmuz döneminin toplam ihracatı 2,2 milyar dolar olup, bu miktar, 1980 yılının aynı dönemine nispetle %50'den fazla bir artışı ifade etmektedir ki, bu ihracat sıçramasında en büyük faktör, şüphesiz Arap dünyasına yaptığımız ihracatın artmasıdır. O kadar ki, bugün Arap dünyasına yaptığımız toplam ihracat, klasik olarak Türkiye'nin ihracatında çok büyük paya sahip olan Batı Avrupa'ya yapılan toplam ihracatı aşmış bulunmaktadır.

Son zamanlarda Arap devlet adamlarının Türkiye'ye yaptığı ziyaretler ve bu ziyaretlerden doğan ve doğacak olan ekonomik temaslar yukarda belirttiğimiz hususlar birleşince “büyük adımlar” olmaktadır. Elbette ki Türkiye, esasen beklediği bu adımları karşılıksız bırakmayacaktır. Temennimiz bu karşılıklı adımların çoğalması ve süratlenmesidir. Türk-Arap yakınlaşması büyük bir seyahattir. Mesafeler yürümele tükenir.

TÜRKİYE VE İRAN*

BUGÜNKÜ çağdaş dünyanın oluşumu için önemli bir dönüm noktası aramak gerekirse, bunu, 19. yüzyılın ortalarında bulmakta güçlük çekmeyiz. Her ne kadar, 18. yüzyılın son kısımları, birbirine paralel olarak gelişen endüstri devrimi ve siyasal fikir gelişmeleri bakımından, yeni bir devrin başlangıcını teşkil ederse de bu gelişmelerin, toplumların yapısında meydana getirdiği transformasyonun daha kristalize hale gelmesi, ancak 19. yüzyılın ortalarından sonra mümkün olabilmıştır.

Toplumların iç yapısında meydana gelen bu değişimler, yine aynı devreden itibaren, milletlerarası münasebetleri de etkilemiş ve bu münasebetlerde hâkim olan unsurların işleyişinde yeni şekiller ortaya çıkarmıştır. Söz konusu ettiğimiz şey, Avrupa'nın sanayileşmiş ve endüstri üretimi çoğalmış memleketlerinin, bu endüstrilerine pazar ve kaynak aramak için, faaliyetlerini Avrupa-dışı kıtalara ve bölgelere doğru genişletmeye başlamalarıdır. Bu süreç Türkiye ve İran'ın bulunduğu bölgeyi yakından etkilemiştir. Çünkü, ileri seviyede endüstrileşmiş bulunan İngiltere, Afrika'dan başka Uzak Doğu'ya da kol atınca, Türkiye ile İran bir İngiliz-Rus rekabet ve çatışmasının başlıca alanlarından biri olmuştur. Rusya'nın sıcak denizlere ulaşmak için güneye inmeye çalışması, kendisini, batıdan doğuya uzayan İngiltere ile karşılaştırmıştır. Bu suretle, kuzey-güney doğrultusu ile batı-doğu doğrultusu, Türkiye ve İran'ın bulundukları

* İlk defa burada yayımlanıyor.

bölgede kesişme noktasına sahip olmuştur. İşte, milletlerarası kuvvet münasebetlerinin bu gelişimi, şartların değişmesine rağmen, Türkiye ile İran arasında bugüne kadar devam edecek olan bir kader birliğini ortaya çıkarmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın sonucu, iki komşu memleket üzerindeki baskılardan ancak birinin ortadan kaybolması şeklinde belirmiştir. Bölge üzerine yönelen kuzey-güney baskısı ortadan kalkmakla beraber, batı-doğu doğrultusunda mevcut olan baskıyı hafifletmemiş, aksine daha da ağırlaştırmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde gerek Türkiye'nin gerek İran'ın aynı baskıya karşı mücadele etmeleri sebep-siz değildir. Her iki memleketin millî varlık ve bağımsızlıklarını korumak için harcadıkları çabalar, sonunda başarı ile taçlanmış. Birbirinden ayrı, fakat aynı paralelde yapılan bu mücadelenin başarısında rol oynayan önemli bir faktöre işaret etmek gerekir. İki memleketin ortak sınırları bölgesinde, İran'ın batı tarafından emin olması ne kadar önemli olmuş ise, Türk Millî Mücadelesi sırasında Ankara'nın, doğusunda güvenliğe sahip bulunması da o derece değerli olmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye ile İran arasında doğan kader birliği o derece enteresandır ki, her iki memleket de yabancı baskı ve müdahalesinden kendilerini kurtarıp, iç kalkınma ve değişmeye yöneldikleri zaman, her ikisi de toplum olarak çağdaşlaşmayı yürütebilecek iki kudretli lidere sahip olmuşlardır: Atatürk ve Rıza Şah Pehlevî. Bugünkü modern Türkiye ve bugünkü modern İran, bu iki büyük kudretin ve bu iki büyük millet hadiminin eseridir. Türk ve İran milletlerinin bugün ileriye yönelen yolları, bu iki büyük lider tarafından açılmıştır.

O zamana kadar Türkiye-İran kader birliği, aynı yönde fakat birbirinden ayrı bir şekilde tekevvün ederken, Atatürk ve Rıza Şah Pehlevî ile beraber bu ortaklık daha da güçlenmiş ve aynı çizgi üzerinde yol almaya başlamıştır. Bunda sebep aramak lüzumsuzdur. Bunun tek izah yolu, ancak, iki büyük liderin ileriye bakıştaki ve ileriye görmedeki yüksek kabiliyetleridir. Her ikisi de inanmışlardı ki, memleketleri arasındaki bağların sıkılaşması ve kuvvetlenmesi, Türk ve İran milletlerinin birbirine yakınlaşması hem kendi iç gelişmeleri

hem de dış güvenlikleri bakımından olumlu bir faktör olacak ve bu suretle de bölge barışının korunmasında önemli rol oynayacaktır. Bu, her iki önderin uzun vâdeli dış politikalarının, bize bugün bile kuvvetle ışık tutan temel karakteristiğidir.

Atatürk ve Rıza Şah Pehlevî zamanında güçlenen Türk-İran dostluk ve yakınlığının en önemli sonuçlarından biri de bölgesel nitelikteki barışa verdikleri önem ve bu çeşit barışın, bundan sonra her iki memleketin dış politikalarında esaslı bir ilke haline gelmesidir. 1937'deki Saadâbad Paktı, Akdeniz'den ve güney-batıdan bölgeye yönelen tehlikelere karşı, bölge barışını korumak için izlenmiş olan böyle bir politikanın ilk tabii sonucunu teşkil eder.

II. Dünya Savaşı'na varan gelişmeler ve bu gelişmelerden doğan buhranlar hem Türkiye hem de İran için tehlikeli şartlar doğurduğu zaman, yine ilgi çekici bir noktadır, her iki memleket de büyük liderlerinden yoksun bulunuyordu. Buna rağmen, bir yandan her iki milletin güç ve çabası ve öte yandan da büyük liderleri istihlâf edenler, memleketlerini, büyük sarsıntılara uğramadan, savaşın sonuna ulaştırmışlardır. Lâkin, savaş sonrasının kuvvet münasebetleri ve milletlerarası şartları, her iki memleket üzerinde ortak ve fakat son derece ağır bir tehdit ortaya çıkarmıştır. Bir zaman hem Türkiye'nin hem de İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü ciddi olarak söz konusu olmuştur. Kuzey-güney doğrultusunda gelişen bu tehlike, doğu-batı veya batı-doğu doğrultusundaki bir kuvvetle "contrebalancer" edilemediği sürece, ciddiyetini muhafaza etmiştir. İşte bu devre her iki memleket arasındaki kader birliğini daha da takviye etmiştir. Bu bölgede kuvvet dengesi tekrar kurulup, Türkiye ve İran göreceli bir huzura kavuştuğu zaman, kader birliğinin daha etkili ve sağlam bir kombinezon içinde konkretize edilmesi, açık bir sorumluluk olmuştur. Güney Asya'da Pakistan'ın yeni bir kuvvet olarak belirmesi ve aynı zamanda Türkiye ve İran'ın barış ideallerini benimsemesi, üç devlet arasında, üçlü ve güçlü bir barış blokunun kurulmasını sağlamıştır. CENTO böyle bir gelişmenin eseridir. Gerçekten, CENTO bu bölgede barışın bozulması veya tehdidi halinde, bir güvenlik sağlayabilecek etkiye sahip bulunduğunu ispatlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası devresinin ve bu devreye gittikçe daha sıkı bir şekilde egemen olan şartların bir özelliği vardır. Bu özellik, günümüz diplomasisini ve milletlerarası münasebetlerin yapısını, 19. yüzyılın klâsik politik kombinezonlar sisteminden büyük farklılıkla ayırmaktadır.

Çağımızın milletlerarası münasebetlerinde ekonomik faktörler ağır basmaktadır. Toplumların ekonomik yapıları ve bu yapıdaki sıhhat ve sağlamlık, o toplumun dış politikasına o nispette dinamizm ve güç kazandırmaktadır. Söz konusu olan dış politika ister savunucu ve barışçı ister saldırgan ve emperyalist olsun, ekonomik faktör kendi rolünü aynı şekilde oynamaktadır. Bir zamanlar, şu veya bu devletle ittifak etmek veya şu veya bu kadar bir silahlı güce sahip bulunmak, dış politikaya belirli bir yön vermek için yeterli oluyordu. Fakat bugünün gerçekleri bambaşka nitelik kazanmıştır. Özellikle, saldırı tehlikesine daha fazla maruz ve bundan ötürü de barış politikasına çok daha fazla muhtaç memleketler için, barışın korunması ile ekonomik güç arasındaki bağlantı daha sıkı ve yoğundur. Hem Türkiye'nin hem de İran'ın, bugün, geniş kaynaklarını seferber ederek, halklarını daha yüksek bir refaha ulaştırmak için yoğun çabada bulunmalarının önemli bir sebebi de budur. Kitleler refaha ulaşmış, sağlam bir ekonomik düzen üzerine oturdukça, kitlelerin barışını korumak da kolaylaşır.

Bugünün bir başka gerçeği de var. Her memleket kaynaklar ve imkânlar bakımından aynı derecede gelişmiş veya şanslı değil. Kaynaklar ve imkânlardan söz ederken, ekonomik gelişmenin beşerî ve maddî ve manevî bütün araç ve gereçlerini göz önünde tutmak gerek. İmkân ve şanstaki bu farklılıklar, 20. yüzyıl dünyasının önemli bir karakteristiği olarak, milletler arasındaki ekonomik iş birliği zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Açıktır ki, iş birliği denen şey, gerçekte, ancak birbirine her bakımdan yakın olan, aynı düşünce doğrultusunda birleşen ve aynı amaca yürüyenler arasında söz konusu olabilir. Tarih, gelenek, kültür ortaklığı, niyetlerinin birliği, paylaşılmış düşünce ve görüşler, aynı gayeye yönelmede çabaların birleştirilmesi, vs. iş birliğinin diğer kuvvetlendirici temel

unsurlarını teşkil eder. İran ve Türkiye için bunların hemen hepsi mevcut. Bu unsurlar, İran ve Türkiye arasındaki ekonomik iş birliğinin de zorunluluğunu ortaya koyduğu kadar, bu zorunluluk, iki memleket arasında kader birliğini kaçınılmaz ve parçalanmaz şekle sokmaktadır. Pakistan'ın da katılmasıyla kurulmuş bulunan *Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği*'ni biz bu açıdan değerlendirmekte ve bu iş birliğinin Ortadoğu bölgesinde barışın korunması için, milletlerarası bir ağırlık yaratabileceğine inanmaktayız.

Ortadoğu bölgesi ve özellikle Türkiye ve İran'ı güneyden çevreleyen alan, son on yıllarda, siyasal istikrarsızlıkların fişkırmaya noktasını teşkil etmiştir. Bu istikrarsızlıklar sonucu olarak, bu karışık ve homojen olmayan alandan, Türkiye ve İran aleyhine zaman zaman birtakım teşebbüsler olmuştur. Bu teşebbüslerin, bir merkezden sistematik bir biçimde yürütüldüğü de görüldü. Hasılı bu alan, kendi istikrarsızlığını ve bu istikrarsızlığın birçok meselelerini, Türkiye ve İran'ın bulunduğu kuşak üzerine de sıçratmaya çalıştı. Bütün bu çabalar ve teşebbüsler bir başarıya ulaşmış değildir. Çünkü İran ve Türkiye bunlara, vakar, olgunluk ve azimle karşı koymasını bilmiştir. Her iki memleket de suyun üstünde kalmanın başarısını sağlamıştır. Bu suretle, bugün Ortadoğu'nun bu alanında da gayet seçik olarak görüyoruz ki, Türkiye ve İran'ın bölge barışı ve istikrarı için önemi gittikçe kabul edilmektedir. Türkiye ve İran'ın güçlü politikası karşısında, bu politikaya bencil amaçlarla karşı koymaya çalışanlar, bugün bu politikanın karşısında eğilmeye başlamışlardır. Pakistan'ın da katılmasıyla İran ve Türkiye'nin göstermiş olduğu bu rasyonel davranış ve özellikle iş birliği esprisi, bütün Ortadoğu bölgesinde etkilerini göstermeye başlamıştır. Bu üçlü halka, bu set, kendisini artık kabul ettirmektedir. Üç memleket arasındaki dayanışma ve iş birliği, bugünkü şeklini muhafaza eder ve bu dayanışma ve iş birliğini geliştirmek için harcanan çabalar aynı rasyonel tempo ile devam ederse, Türkiye, İran ve Pakistan'ın, milletlerarası politikanın çok daha geniş bir kısmını etkileyebilecek seviyeye yükselmelerini beklemek, mantığa aykırı olmaz.

ORTADOĞU'NUN YENİ LİDERİ: SUUDİ ARABİSTAN*

I

25-28 Ocak (1981) günlerinde Taif'de yapılan 3. İslam Zirvesi, maddi ihtişamının arkasında, hemen hemen on yıldan beri oluşmakta bulunan bir gerçeği bütün açıklığı ile ortaya koymuştur: Suudi Arabistan bugün Ortadoğu'nun liderliğinde emin adımlarla yürümektedir.

Bu gelişme nasıl oldu? Suudi Arabistan'ın son on yıllık dış politika gelişmeleri nelerdir? Bu gelişmenin ve bu liderliğin bugün dış politika sahasındaki meseleleri nelerdir? Birkaç yazılık özel bir inceleme içinde bu suallerin cevaplarını ve Ortadoğu'daki bu liderliğin tablosunu ana hatları ile çizmeye çalışacağız.

Dış Politikanın Şekillenmesi

Suudi Arabistan dış politikası son on yıl içinde dinamik bir karakter kazanmıştır. Bu dinamizmin ve hareketliliğin başlangıcını tek bir noktaya bağlamak yanlış olur. Daha çok peş peşe gelen hadiseler, Suudi Arabistan'ı ileriye doğru itmiş ve bugünkü Suudi dış politikasını şekillendirmeye başlamıştır. Bu hadiseleri birkaç nokta etrafında toplayabiliriz.

Birinci hadise ve Suudi dış politikası için itici faktör 1967 Arap-İsrail savaşı olmuştur. Bu savaşta Arapların İsrail'e üçüncü defa yenilmeleri ve bilhassa, bu tarihe kadar hiç değilse yarısı Arapların

* Bu yazı dizisi 5-8 Mart 1981 tarihlerinde *Tercüman* gazetesinde 4 bölüm halinde yayınlanmıştır.

clinde olan Kudüs'ün tamamının İsrail'in eline geçmesi, Suudi Arabistan üzerinde derin bir tesir yapmıştır. Bu tarihe kadar Arap-İsrail meselesinde çok da aktif olmayan Suudi Arabistan, Kudüs'ün kaybı üzerine Arap-İsrail meselesine ağırlığını koymaya başlamıştır.

İngiltere'nin 1971'de Basra Körfezi'nden çekilmesi, Suudi Arabistan'ı harekete geçiren ikinci bir faktör olmuştur. Zira, İngiltere'nin Körfez'de bıraktığı boşluğu İran doldurmak üzere harekete geçmiş ve Körfez hakimiyetinin ilk adımı olarak İran, Hürmüz Boğazı'ndaki üç küçük adayı işgal etmiştir.

Bunun arkasından İran Şahı'nın, İran'ı Ortadoğu'nun en büyük askeri gücü haline getirmek istemesi, Suudi Arabistan'ı kuzeyden gelen bir baskı altına sokuyordu. Bu sadece stratejik bir baskı değil, Sünni Suudi Arabistan üzerinde Şiiliğin de baskısı olacaktı ki, İslamiyet'i dış politikasının ve hayat felsefesinin temel ve vazgeçilmez bir unsuru haline getiren Suudi Arabistan için bu elbette ki sükunetle karşılanacak bir durum değildi.

İran'ın arkasından Irak'taki gelişmeler de Körfez'i Suudi Arabistan için tatsız bir duruma soktu. 1968'de Irak'ta Sosyalist Baas Partisi'nin iktidara gelmesi, 1972'de Sovyet Rusya ile imzaladığı bir yardım anlaşması ile silah almaya başlaması ve nihayet Baas'ın Suudi rejimine karşı cephe alması, Şii baskısından sonra Körfez'e bir de Sovyet tehlikesi dolayısıyla komünizm tehlikesini getiriyordu.

Tam bu sıralarda komünizm ve Sovyet tehlikesi Suudi Arabistan'a güneyden de teveccüh etmiş görünmektedir. Zira, 1962'de Yemen'de İmam Yahya rejiminin bir darbe ile devrilmesinden sonra, İmam taraftarları ile darbeci Cumhuriyetçiler arasında bir iç savaş çıkmıştı. Bu savaşta Suudi Arabistan İmam taraftarlarını desteklerken Nâsir'ın Mısır'ı Cumhuriyetçileri desteklemek üzere 70.000 kişilik bir kuvveti Yemen'e göndermiştir. Lakin Mısır, 1967 Arap-İsrail savaşında yenilince bu kuvvetlerini geri çekmek zorunda kaldı. Mısır'ın çekilmesinden sonra, 1970'lerden itibaren, Yemen ikiye bölünmüş, Güney Yemen (Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti) Marksizm'e kaymış ve Sovyet Rusya'ya dayanma yoluna gitmiştir.

Buna karşılık Suudi Arabistan da Kuzey Yemen'i desteklemeye başlamış ise de güneyden gelen bu komünizm tehlikesi, Suudi dış politikası için ciddi bir endişe kaynağı olmuştur.

Dış politika gelişmelerinin bu sıkıntılı durumunda, 1973 yılının sonundan itibaren ham petrol fiyatlarının birdenbire yükselmeye başlaması, Suudi Arabistan için bir bakıma bir kurtuluş güneşi olmuştur. Çünkü bu yüksek fiyatlarla ve zengin petrol kaynakları ile Suudi Arabistan Ortadoğu'nun en büyük mali gücü haline geliyordu. Bu mali güç bundan sonra Suudi dış politikasının en etkili vasıtası olacağı gibi, Suudi rejimi bu vasıtayı dış politikadaki amaçlarının gerçekleştirilmesinde etkili ve muvaffak bir şekilde kullanacaktır.

Dış Politikanın Amaçları

Sanırız, Suudi dış politikasını hareketlendiren bu hadiseler, aynı zamanda bu politikanın amaçlarını da şekillendirmekteydi. Gerek bu hadiselerle gerek bundan sonraki gelişmelere ve nihayet bugüne baktığımızda, Suudi dış politikasının amaçlarını veya temel unsurlarını şu şekilde belirtmek mümkün olmaktadır:

1. Suudi Arabistan'ın ve Suudi rejiminin güvenliği
2. Gerek kendi içinde ve gerek bölgede istikrarın devamı
3. Milletlerarası komünizm tehdit ve tehlikesinin bölgeden uzak tutulması
4. İslamiyet'in sadece bölgede değil, bütün Müslüman ülkelerde kuvvetlendirilmesi
5. Bölge politikasında Suudi Arabistan'ın nüfuzu, etkinliği ve hakimiyeti

Dış Politikanın Vasıtaları

Suudi Arabistan bu unsurlara dayandığı politikasını yürütmede bilhassa iki vasıtaya büyük ehemmiyet vermiş görünüyor. Birincisi askeri güç, ikincisi de mali güç ve bu çerçeve içinde dış yardımdır.

Suudi Arabistan'ın askeri kuvveti 47.000 kişidir. Ülkenin büyüklüğüne karşılık bu askeri gücün çok küçük olduğu inkâr edilemez. Bu durum hem ülkenin savunması hem de dış politikanın bölgedeki etkinliği bakımından mühim bir mahzur teşkil etmektedir. Bu sebeple Suudi Arabistan son yıllarda bu askeri kuvvetin bilhassa vurucu gücünü arttırmaya, yani en modern silahlarla donatmaya büyük ağırlık vermiştir. 1980-81 dönemi için savunma harcamalarına ayrılan para 20,7 milyar dolardır ki bu miktar GSMH'nin %21'ini teşkil etmektedir. Ayrıca bu miktar mutlak rakam olarak Ortadoğu ülkeleri içinde en yüksek meblağı ifade etmektedir.

Mali güç ve dış yardıma gelince: Suudi Arabistan'ın mali güç bakımından bugün ulaşmış olduğu seviye, bu devleti, dış yardım yapan ülkeler listesinde birinci sıraya getirmiştir. Gerçekten, Suudi Arabistan'ın 1972-73'de yaptığı yardımların toplamı ancak 221 milyon dolar ve bu miktar da GSMH'nin %2,7 si iken, 1975-76'da yardım miktarı 5,7 milyar dolara çıkmış ve bu miktar GSMH'nin %13,8'ine ulaşmıştır. Bu yüzde nispeti dünyadaki en yüksek yardım nispetidir.

Dış yardımlarda Suudi Arabistan'ın belirli bir politikası vardır. Bu yardımlar esas itibariyle iki hedefe yöneliktir: Güvenlik ve İslam faktörü.

Güvenlik meselesinde takip edilen yol da suya atılan taşın meydana getirdiği konsantrik dairelere benzemektedir. Mali yardımların her şeyden önce, Suudi Arabistan'ın hemen etrafında bir güvenlik çemberinin geliştirilmesi takviyesine medar olması göz önünde tutulmaktadır. İkinci olarak İsrail ile komşu olan ve İsrail ile çatışma ihtimali en fazla bulunan devletlerin takviyesi gözetilmektedir. Nihayet Sovyet nüfuzunun ve milletlerarası komünizmin bölgeye sokulmasını engellemek de dış yardımda rol oynayan ağırlıklı sebeplerden biridir.

İslam faktörüne gelince: denebilir ki, Müslüman ülkelerin dışında bir ülkeye yardım yapılması hemen hemen hiç bahis konusu değildir. Ayrıca, yardım alan ülkenin İslami karakteri ve İslamiyet'e ağırlık veren politikası, yardımın miktarında büyük rol oynamaktadır. Bu vesile ile Suudi dış yardımlarının %25'inin Sovyet işgalinden önce Afganistan'a, Pakistan'a ve Bangladeş'e tahsis edildiğini de belirtelim.

II

Basra Körfezi'nin güvenlik ve istikrar içinde olması Suudi Arabistan dış politikasının temel taşlarından biridir. Zira, Suudi Arabistan'ın bütün petrol kaynakları Körfez'in güney kıyılarında bulunduğu gibi, bu petrolün ihraç yolları da yine Körfez sularından geçmektedir. Binaenaleyh, Körfez'e hâkim olan herhangi bir kuvvet, Suudi Arabistan'ın bekasının dayanağı olan bu kaynakları da ele geçirebilir. Kaldı ki herhangi bir kuvvetin Körfez'e hâkim olması, Suudi Arabistan'ın siyasi varlığının da sonu olabilir. Kısacası Körfez hayati bir bölgedir.

Suudi Arabistan Körfez'in güvenlik ve istikrarını, bilhassa Körfez'in güney kıyılarındaki komşuları ile münasebetlerine dayandırmıştır. Bu münasebetlerin geliştirilmesi ve dolayısıyla güvenlik ve istikrarın sağlanması da iki yoldan yapılmıştır.

Birincisi, Körfez bölgesinin anlaşmazlık ve çatışmalardan uzak kalması, Körfez ülkeleri arasında bilhassa Suudi liderliğine dayanan bir yakınlaşma ve iş birliğinin gerçekleştirilmesidir. Suudi Arabistan bunu sağlamak için, 1970'lerden itibaren, bütün Körfez komşuları ile olan toprak ve sınır anlaşmazlıklarının üzerinden sünger geçirmiş, onlarla yakınlaşma ve dayanışmayı engelleyebilecek unsurları ortadan kaldırarak komşularına itimat telkin etmiştir.

Körfez Ülkelerinin Etnik Yapıları

İkinci yol ise bu ülkelerle bilhassa iç güvenlik ve istikrar hususunda iş birliğine girişmesidir. Komşularının iç istikrar ve güvenliği Suudi Arabistan için hayati ehemmiyettedir. Zira, bu küçük ülkelerin etnik yapıları homojen değildir. Mesela bugün Kuveyt'in 1,5 milyon kadar olan nüfusunun ancak %40'ını yerli halk oluşturmaktadır. Nüfusun %25'i Filistinli göçmenlerdir. İranlı, Pakistanlı ve Mısırlıları Körfez'in her yerinde görmek mümkündür. Katar'ın 200 bin ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin de 900 bin olan nüfuslarının ancak %25'ini yerli halk meydana getirmektedir. Bahreyn içinde durum bundan farklı değildir.

Nüfusun etnik yapısındaki bu durum, Körfez ülkeleri için hem siyasi hem de dini meseleler ortaya çıkarmaktadır. Başta Filistinliler olmak üzere, diğer Sosyalist Arap ülkelerinden gelen göçmenler, Körfez ülkelerinin siyasi rejimlerine ve hayat tarzlarına ters düşen birtakım fikirleri de beraberlerinde getirmektedirler. Bu fikirlerin fiiliyat sahasına intikali şüphesiz, Körfez'in güney kıyılarında tam bir güvensizlik ve istikrarsızlık sebebi olabilir.

Diğer taraftan başta İranlılar olmak üzere diğer Arap ülkelerinden gelen Şii Araplar ise, Sünni-Şii rekabetinin tohumlarını da taşı-maktadırlar. Bu rekabet bazen Bahreyn'de olduğu gibi zaman zaman bir çatışmaya kadar varabilmektedir.

1979 Şubat'ında İran'da Şah'ın devrilmesi ve yerine gelen Humeyni'nin Şii rejiminin bilhassa Körfez ülkelerine dini ihtilal ihraç etme gayretleri, Körfez için yeni bir güvensizlik ve tehlike unsuru olmuştur. Şii tehlikesi bugün Arabistan yarımadasının karşılaştığı en ciddi tehlikeyi teşkil etmektedir.

Bu iç tehlikeler karşısında Suudi Arabistan, iç güvenliklerin korunması ve pekiştirilmesi gayesiyle, daha 1976'dan itibaren Körfez ülkeleri ile yakın iş birliğine girişmiş ve Humeyni'nin ortaya çık-ması ile birlikte, 1979'da bu çalışmalarını yoğunlaştırarak, 1979 so-nunda, Suudi Arabistan ile Körfez ülkelerinin istihbarat teşkilatları arasında bir iş birliği kurulmasını sağlamıştır.

1979 sonunda Afganistan'ın Sovyet Rusya tarafından işgali üze-rine 1980 başından itibaren, komünizmin bölgeye sokulması ve ya-yılması ihtimaline karşı, Körfez ülkeleri ile olan iş birliği sahalarını genişletmeye başlamıştır. Son zamanlarda "Körfez'in savunulması Körfezli'lere aittir" prensibi ile hareket eden Suudi Arabistan, bu iş birliğinin askeri ve siyasi sahalara da teşmil edilmesi için çalışma-larını sürdürmektedir.

Körfez'in Kuzeyi

Güvenlik ve istikrar bakımından Körfez'in güneyi Suudi Arabistan için büyük problem olmamakla beraber aynı şeyi kuzey kıyıları için

söylemek pek kolay değildir. Basra Körfezi'nin kuzey kıyılarına esas itibariyle İran hakimdir ve Şatt'ül-Arab bölgesindeki dar bir kısımdan da Irak, Basra Körfezi'ne çıkmaktadır.

İran'da Şah rejimi zamanında, Suudi Arabistan'ın bu ülkeyle ciddi bir anlaşmazlığı veya problemi olduğu söylenemez. Her ne kadar, 1971'den sonra, yani İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilmesini müteakip, İran Şahı Basra Körfezi'ni kendi kontrolü altına almak ve İran'ı bölgenin en büyük askeri gücü haline getirmek gibi heveslere kapıldı ise de Şah'ın otokratik idaresi kuzeyde bir istikrar unsuru olduğu kadar, yine Şah'ın komünizm ve Sovyet aleyhtarı politikası da Suudi Arabistan için bir güvenlik unsuru olmuştur. Kaldı ki gerek Suudi Arabistan'ın ve gerekse İran'ın bu sırada Amerika'ya dayanmakta olduğunu da belirtelim.

Kuzeyin diğer devleti Irak için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Irak'taki Sosyalist Baas rejimi, Suudi Arabistan'ın muhafazakâr monarşisine hiç de hoş bakmadığı gibi, Baas ideolojisi de Suudi Arabistan için daima endişe kaynağı olmuştur. Kaldı ki bu duruma bir de Irak'ın Sovyetler ile yakın münasebetlerini eklemek gerekir. Hele Irak'ın 1972'de Sovyetler ile bir dostluk ve iş birliği anlaşması imzalayarak onlardan silah almaya başlaması ve yine kendi petrol zenginliğini kullanarak güçlü bir askeri kuvvet meydana getirmek istemesi de Suudi Arabistan için Körfez güvenliği bakımından herhalde iç huzur ile karşılanacak gelişmeler değildi.

Her ne kadar Irak kendi içinde bazı sıkıntı ve meseleler dolayısıyla 1978'den itibaren Suudi Arabistan'a bir yaklaşma göstermeye başlamış ise de İran'da Şah'ın düşmesi Körfez gelişmelerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu hadise bir yandan Irak-Suudi, öte yandan İran-Suudi münasebetlerini tersine çevirmiştir. Zira Humeyni ile birlikte hem Irak-İran hem de Suudi-İran münasebetleri bozulmaya başlamış, buna karşılık bir Irak-Suudi yaklaşması kendini göstermiştir.

22 Eylül 1980'de başlayan Irak-İran savaşı, İran-Suudi münasebetlerini esaslı bir şekilde tahrip ederken, Irak-Suudi münasebetlerine yeni bir yön vermeye başlamıştır. Humeyni'nin politikasında veya İran'da radikal bir değişme olmadıkça, İran-Suudi münasebetlerinin

en azından belirli bir seviyede kalmasını beklemek mantıklı olacaktır. Bu gerçekleşir ise, İran'ın Körfez'e tevcih ettiği baskı ve tehlikeye karşı Suudi Arabistan Irak'ta etkili bir denge bulabilecektir.

III

Suudi Arabistan'ın komünizm tehlikesine en açık kısmı güneyidir. Bu durum sadece Sovyet Rusya'nın Hint Okyanusu'ndaki yayılma çabalarından değil, aynı zamanda Suudi Arabistan'ın güneyindeki komşuları üzerinde kurduğu nüfuz ve gösterdiği faaliyetlerden de doğmaktadır. Arabistan yarımadasının güneyi son yıllarda Sovyet Rusya'nın yoğun faaliyet sahası olmuştur.

Bu bölgede ilk komünizm tehlikesi Umman'ın Dofar eyaletindeki Marksist ayaklanma ile kendisini göstermiştir. Uzun süren bu ayaklanma 1975 sonunda bilhassa Suudi Arabistan'ın yardımları ile bastırılabilmiştir. Bundan sonra Suudi Arabistan Umman ile çok yakın münasebetler kurmuş ve 1976-79 yılları arasında bu ülkeye 3 milyar dolar yardım yapmıştır. Komünizm tehlikesi dolayısıyla Umman bugün Suudi Arabistan'dan çok daha fazla Batı'ya dönüktür.

Lakin daha aşağı güneye inince durum değişmektedir. Kuzey Yemen bugün hemen tamamen Suudi Arabistan'ın nüfuzu altında olmakla beraber son yılların gelişmeleri karşısında bu ülkenin istikrarına güvenle bakmak fazla iyimserlik olur. Kuzey Yemen'in bir "Cumhuriyet" olması ve ayrıca Güney Yemen'in de belirli bir baskısı altında olması sebebiyle, Suudi Arabistan, her ihtimale karşı Kuzey Yemen'in nüfuzlu ve kuvvetli kabileleri ile devamlı temas halindedir. Güney Yemen ise tam manasıyla Sovyet kontrolü altında bulunmaktadır. Güney Yemen'in hem Suudi Arabistan hem de Umman ile ortak sınırı vardır.

Güney Yemen bakımından Suudi Arabistan için asıl can sıkıcı taraf, Kızıldeniz'in çıkışı olan Bab'ül Mendep Boğazı'nın her iki kıyısının da Marksist rejimlerin kontrolü altında bulunmasıdır. Zira Boğaz'ın doğusundaki Aden, Güney Yemen'in elinde bulunduğu gibi, diğer yakası da (Cibuti hariç) yine Sovyetlerin nüfuzu altındaki Habeşistan'ın elindedir.

Bab'ül Mendep bakımından stratejik bölge, Boğaz'ın çıkışını kontrol imkânı veren Somali'dir. Somali'deki askeri rejim 1977'den itibaren Sovyetlerden kopmaya başlayınca, Suudi Arabistan Somali ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Habeşistan'a karşı bir denge unsuru olmak ve dolayısıyla komünizmin bu bölgedeki ağırlığını hafifletmek üzere, Somali ile yakın münasebetler kurmuştur. Bir yandan Somali'nin Sovyetlerden kopması üzerine bu ülkeye 400 milyon dolarlık yardım yaparken bunun arkasından Ogaden meselesi yüzünden Somali'nin 1977-78'de Habeşistan'a karşı yürüttüğü savaşta da Somali'ye 200 milyon dolarlık silah yardımı yapmıştır.

Bununla beraber Somali'nin gerek ekonomik ve gerek askeri gücünün çok zayıf olması, Suudi Arabistan'a, Somali'de aradığı denge unsuru olma vasfını tamamen bulmasına imkân vermemiştir.

Kızıldeniz

Habeşistan hariç tutulursa Suudi Arabistan'ın Kızıldeniz tarafından herhangi bir problemi yoktur. Esasen Kızıldeniz'in doğu kıyılarıнын büyük bölümü Suudi Arabistan'ın elindedir ve küçük bir kısmına da Kuzey Yemen sahip bulunmaktadır.

Lakin Kızıldeniz'in batı kıyılarında durum daha farklıdır. Batı kıyıları kuzeyden güneye olmak üzere ve hemen hemen eşit şekilde Mısır, Sudan ve Habeşistan arasında paylaşılmıştır.

Suudi Arabistan'ın Kızıldeniz politikası birinci derecede Afrika boynuzu denen Habeşistan, Somali ve Bab'ül Mendep Boğazı'nın bulunduğu bölge ile yakından bağlantılıdır. Afrika Boynuzu'nun istikrarsızlık ve güvensizliğine karşı, Suudi Arabistan Kızıldeniz'in batı kıyılarına ehemmiyet vermiştir. Fakat Sudan'ın bir denge kuvveti ve güvenlik sağlayıcı bir unsur olabilmesi gerek ekonomik gerek askeri kuvveti dolayısıyla, çok fazla imkanlara sahip değildir. Denebilir ki Sudan'ın dış politikasında Mısır daha ağırlıklı bir tesire sahiptir. Bununla beraber, Suudi Arabistan Sudan'la münasebetlerine daima ehemmiyet vermiştir.

Mısır'la İlişkiler

Fakat bölgenin asıl ve büyük etkili kuvveti Mısır olmuştur. Suudi Arabistan'ın Mısır'la münasebetleri Nâsır zamanında ne kadar kötü gitmiş ise, Enver Sedat zamanında da o kadar iyi olmuştur. Bilhassa Enver Sedat'ın 1972'den itibaren Sovyet Rusya ile bağlarını koparmasından sonra, onun Sovyet Rusya ve komünizm aleyhtarı politikası Suudi Arabistan'ı son derece memnun etmiştir. Mısır'ın Arap dünyası içinde en kuvvetli orduya sahip bulunması ve ayrıca Sovyet aleyhtarı bir politika takip etmesi, bu iki mühim husus, Mısır'ı Suudi Arabistan için önemli bir güvenlik unsuru haline getirmiştir.

Suudi Arabistan Mısır'a büyük ölçüde ehemmiyet verdiği için bu devlete pek çok mali yardım yapmıştır. Ayrıca 1978 Eylül'ündeki Camp David anlaşmalarından sonra bütün Arap dünyası Mısır'a karşı ayağa kalkarken, Suudi Arabistan tepkilerinde gayet dikkatli ve ihtiyatlı olmuştur. O kadar ki, tenkitlerini esirgememekle beraber, İsrail-Mısır barışı 1979 Mart'ında imzalanıncaya kadar, Mısır'la bağlarını koparmamaya dikkat etmiştir.

Lakin Suudiler Mısır'a karşı tutumlarında öyle bir noktaya geldiler ki, Mısır'la bağlarını tamamen koparmadıkları takdirde, bütün Arap dünyasında sahip bulundukları liderlik ve nüfuz imkanlarını kaybedebilirlerdi. Filistin davasını desteklemeyen ve İsrail'e karşı cephe almayan bir Arap devletinin Arap dünyası içinde sağlam bir yer elde etmesi mümkün değildi.

IV

Suudi Arabistan'ı her cephesiyle Arap dünyasının içine çeken ve Arap politikası içinde en aktif bir unsuru haline getiren faktörlerin başında, şüphesiz İsrail meselesi, daha doğru bir tabirle Arap-İsrail meselesi gelmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Suudi Arabistan'ın İsrail meselesine eğilmesi, 1967 Arap-İsrail savaşı sonunda Kudüs'ün Arap yarısının da İsrail'in eline geçmesi neticesinde olmuştur. Suudi rejiminin püriten İslami karakterinin, İslamiyet'in bu mukaddes şehrinin

kaybını hoşgörü ile karşılaması elbette ki beklenemezdi. Kudüs bundan sonra Suudi politikasına bir hareketlilik ve bu hareketliliğe bir istikamet veren faktör olacaktır.

Mamafih Suudi dış politikasının yoğun Arap politikasını sadece Kudüs meselesine bağlamak eksik bir izah tarzı olur. 1967 Arap-İsrail savaşından sonra, 1967 Kasım'ında yapılan bir Araplar arası konferansta, bundan böyle Filistinlilerin İsrail'e karşı bir gerilla ve yıpratma savaşına girişmeleri kararlaştırılmıştır. Bu ise Filistinlilerin askeri bakımdan teşkilatlanmalarını ve silahlanmalarını gerektiriyordu. Bu teşkilatlanma ve silahlanmanın büyük masrafını Suudi Arabistan üzerine aldı. Suudi Arabistan'ın *Filistin Kurtuluş Örgütü*'ne yardımı, o tarihten beri artan bir şekilde devam etmiştir.

Suudi Arabistan bununla da yetinmemiş ve "cephe devletleri" denilen ve İsrail ile komşu bulunan Suriye ve Mısır'a da devamlı yardım yapmaya başlamıştır. Fakat bir süre sonra İsrail meselesi veya Filistin meselesi öyle bir hale geldi ki, faturayı Suudi Arabistan ödediği halde, işin politikasını tayin eden Suriye, Mısır, Irak ve daha sonra da Libya gibi devletler oluyordu. Açıktır ki bu devletlerin rejimleri ve dolayısıyla da dış politikaları da birçok bakımdan Suudi Arabistan'a ters düşüyordu. O halde, işin mali yükünü omuzlayan Suudi Arabistan olduğuna göre, bu meselede söz hakkı ve inisiyatif imkânı da olmalıydı. Bu sebeple, bundan sonra Suudi Arabistan Filistin meselesine ve İsrail meselesine daha aktif bir şekilde katılmak suretiyle, bu meseleden istifade ederek Ortadoğu politikasının kendisinin arzu etmediği istikametlere sürüklenmesini önlemeye çalışacaktır.

Arap Dünyası'nın Liderliği

Suudi Arabistan'ın bu aktif politikasında rol oynayan bir başka sebep de Arap-İsrail anlaşmazlığının bir an önce halledilmesini istemesidir. Çünkü Suudi Arabistan'a göre, bu mesele halledilmediği sürece, Ortadoğu'da çatışmaların çıkması ihtimali artacağı gibi, radikal ve sertlik taraftarı Arap ülkelerinin halledilmemenin verdiği tatminsizlik ve tepkilerle, bölge dışı kuvvetleri, bilhassa Sovyet Rusya'yı bölgeye

çekmeleri ihtimali de vardır. Bölgeye radikalizmin girmesi daha büyük tehlike olacaktır. Halbuki Suudi politikasının temel prensipleri bölgede sükûn, istikrar ve güvenliğin hâkim olmasıdır. Dolayısıyla, Arap-İsrail anlaşmazlığının çözülememesi, bölgenin istikrar ve güvenliği için bir tehdit olmaktadır.

1973'den sonraki yıllarda, Suudi Arabistan, Arap dünyasının dışında ve Arap dünyasının meselelerinden uzak kalmakla kendisinin arzu ettiği istikrarın ve güvenliğin sağlanamayacağını anladı. O halde Suudi Arabistan bu dünyaya aktif olarak katılmalı ve Arap politikasına ağırlığını koyabilmek için kendi inisiyatifi bizzat kullanmalıdır. Bu, bir bakıma Arap dünyasının liderliğine talip ve bu liderliğe Suudi damgasını vurabilmek demektir. Bunu yapabilmek içinde bu dünyanın meselelerine sahip olmak gerekir. Halihazırda en mühim mesele, Arap-İsrail meselesi, yani Kudüs ve Filistin olduğuna göre Suudi Arabistan da bu meseleleri dış politikasının temel taşları haline getirmek zorundaydı.

İsrail meselesinde Suudi Arabistan'ın temel görüşü şudur: Arap-İsrail anlaşmazlığı bir an önce çözümlenmelidir. Bu çözüm adil ve genel bir barış şeklinde olmalıdır. Bu barışın esas şartı ise, Kudüs de dahil olmak üzere İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve Filistin halkına, devlet kurma hakkı da dahil olmak üzere, kendi kaderini kendisinin tayin etmesi hakkının tanınmasıdır.

Suudi Arabistan bu şartları gerçekleştirmesi kaydıyla, Camp David anlaşmalarını bile desteklemeye hazır olmuştur.

...Ve Amerika

Suudi Arabistan'ın Amerika ile münasebetlerinin son yıllarda şekillenmesi, yine Arap-İsrail anlaşmazlığının tesiri altında olmuştur. Bu ülke üç noktada Birleşik Amerika ile, tabir caizse, bir ortaklık içinde bulunmaktadır. Komünizm aleyhtarlığı, silah bakımında Suudi Arabistan'ın Amerika'ya dayanması ve Amerika'daki Suudi yatırımları.

Ayrıca petrol dolayısıyla, Amerika ile Suudi Arabistan birbirlerine bağlı ve muhtaç bulunuyorlarsa da Suudi Arabistan son yıllarda

Amerika ile olan münasebetlerini petrol kuyusunun dışında mütalaa etmeye başlamıştır ki, kuyunun dışındaki başlıca mesele de Arap-İsrail anlaşmazlığı ve bu meselede Amerika'nın tutumudur.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Suudi Arabistan'ın dış ülkelerdeki yatırımları 111 milyar doları bulmaktadır ki, bunun çok büyük bir kısmı Amerikan şirketlerinde ve bankalarında. Bu ise, bir bakıma Suudi ekonomisinin Amerikan ekonomisine bağlanması neticesini vermektedir.

Diğer taraftan Suudi Arabistan savunmasını ve silahlanmasını da Birleşik Amerika'ya dayamıştır. 1975-79 arasında Suudi Arabistan'ın Amerika'dan aldığı silahların tutarı 15 milyar dolardır. Bunun dışında Suudi silahlı kuvvetlerinin personel eğitimi de Amerika ve Amerikalılar tarafından yürütülmektedir. Bu eğitim kısmen Suudi Arabistan'da, kısmen de Amerika'da yapılmaktadır.

Eğitim ve öğrenim bakımından da Amerika ile Suudi Arabistan arasında çok sıkı bağlar vardır. Yaklaşık 15 bin Suudi Arabistanlı genç Amerikan üniversitelerinde okumaktadır. Suudi kabinesinin yarısından fazlası Amerika'da eğitim görmüştür.

Bu yakınlığa rağmen iki devlet arasında dış politika sahasındaki mesafe, İsrail meselesinden kaynaklanmaktadır. Evvela, genel ve adil bir barış için Amerika'nın İsrail üzerinde gerekli baskıyı yapmadığı Suudi Arabistan'da yaygın bir kanaattir. İsrail'in Amerika'nın Orta-doğu politikasında önemli bir yeri olduğu ve bundan dolayı bu baskıyı ancak bir yere kadar götürebileceği bir gerçektir. Fakat ne var ki, İsrail meselesi daha uzunca bir süre Suudi-Amerika münasebetlerini tesiri altında tutacaktır.

Kısacası Suudi Arabistan, Arap-İsrail meselesinde Arap dünyasının içine kaydıkcı ve Arap dünyası ile dayanışmasını ilerletip, bu dünyanın liderliği istikametinde adımlarını sıklaştırdıkça, Amerika'dan uzaklaşmaya başlamıştır. Suudi Arabistan'ın Amerika'dan tamamen kopması söz konusu olamayacağına göre, ilerde Amerika ile başka çeşit ve dolaylı formüllerle daha yakın bağlar kurması mümkün olur mu, bunu zaman gösterecektir.

ORTADOĞU'DA KÖKTENDİNCİ İSLAMİ AKIMLAR*

ORTADOĞU ve bazı Müslüman Afrika ülkelerinde son yıllarda yaygınlaşma eğilimi gösteren köktenci (radikal) İslâmî hareketlerin göze çarpar bir şekilde gelişmelerindeki bir takım ana noktaları şu şekilde tesbit etmek mümkündür:

Bütün radikal dinci hareketlerin başlangıç noktasını 1979 Şubat'ında İran'da meydana gelen ve İran monarşisinin devrilmesine yol açan İran İslâm Devrimi teşkil etmektedir. Şüphesiz bu ifade, "Ortadoğu'da 1979'dan önce hiçbir radikal İslami hareket ortaya çıkmamıştır", demek değildir. Ona bakarsanız, Arabistan yarımadasında 18. yüzyılda bir *Vehhabîlik* hareketine şahit olmaktadır. Ne var ki, *Vehhabîlik* veya ondan sonra çıkan ve biraz aşağıda değineceğimiz diğer köktenci dinci hareketlerin etkisi, hiçbir zaman İran'daki 1979 İslâm Devrimi'nin meydana getirdiği etkiler kadar geniş ve dinamik olmamıştır. 1979'dan sonra, İran'daki gelişmelerin etkisiyle, Türkiye de dahil, birçok Ortadoğu ve Müslüman Afrika ülkesinde köktendinci hareketlerin yavaş yavaş başkaldırmaya başladığını görmekteyiz.

Bu gerçeğin en etkin sebebi, aşağıda yeri geldikçe değineceğimiz gibi İran'da kurulan teokratik köktendinci rejimin, daha ilk günden itibaren *Devrim İhracı* için faaliyete geçmesidir. Bu biraz da Sovyetler Birliği'nin bütün dünyada komünizmi egemen kılmak için yıllarca giriştiği propaganda ve yeraltı faaliyetine benzetilmektedir. Çünkü, daha Lenin'den itibaren Sovyetler, komünizmin sadece Rusya'da kurulmuş olmasının, Sovyetler Birliği'nin komünist bir

* İlk defa burada yayımlanıyor.

devlet olarak yaşamasına yeterli olamayacağını görmüşlerdi. Ne kadar çok komünist rejim olursa, Sovyet rejiminin dayanağı da o kadar kuvvetli ve yaşama şansı da o kadar büyük olacaktı. Şüphesiz, Marksist doktrinin evrensel niteliği de böyle evrensel bir uygulamayı da öngörmekteydi.

Bunun gibi, Humeyni ve yandaşları da ilk günden gördüler ki, İran'da teokratik ve köktendinci rejimin yaşayabilmesi, özellikle İran'ın etrafındaki ülkelerde de aynı nitelikli bir devrimin gerçekleştirilmesine ve bölgedeki köktendinci rejimlerin, yönetimlerin çoğaltılmasına bağlıydı.

Kaldı ki, İran bu bakımdan, Sovyetler Birliği'nin başlangıçtaki durumundan çok daha şanslıydı. Çünkü bölgede geniş Şii kitlelere sahip ülkeler de vardı. %55-60 Şii nüfusu ile Irak bunların başında geliyordu. Irak'ı Lübnan takip ediyordu. Hatta, Körfez'in Arap emirliklerinde bile küçümsenemeyecek Şii nüfus vardı.

İran, bu Şii kitleleri de harekete geçirebilmek için yoğun bir propaganda faaliyetine girişti. Bu propaganda faaliyetlerine, Irak'ta olduğu gibi eylemli teşebbüsler haline getirince, tehlikeyi gören Irak, 1980 sonunda, tehlikenin kaynağını yıkmak için harekete geçti ve Irak-İran savaşı böyle başladı.

Fakat İran, savaşla beraber şunu da gördü ki, *Devrim İhracı* faaliyeti, bugün Irak'la, yarın başka bir devletle kendisini yeni savaşlara sürükleyebilirdi. O halde devrim ihracı için başka metotlar bulmak gerekiyordu. İşte Humeyni rejimi bu metodu, "terörizm" de buldu. Humeyni'nin, devrimden önce faaliyet gösteren 25 kadar terör örgütünü 1982 yılında *Hizbullah*'ın çatısı altında toplaması bundandır. Halbuki Hizbullah 1973'de kurulmuştu ve o tarihten beri de pek göze çarpmamıştı. Hizbullah, Humeyni'nin elinde, faaliyet ve şöhretini bugüne kadar uzatan dehşetengiz bir terör örgütü haline gelecektir. Bir halde ki, Hizbullah bugün, Türkiye de dahil, birçok ülkeye bir ahtapot gibi kollarını dallandırmıştır. Hizbullah bugün Cezayir'e ve Filipinler Müslümanlarına kadar uzanmıştır.

İşte bu gelişmelerle, günümüzdeki köktendinci akımların en önemli hareket noktası, 1979 İran İslâm Devrimi olmaktadır.

İkinci bir husus olarak şunu da belirtmek gerekir ki, Ortadoğu'da köktendinci hareketler ve terör faaliyetleri 1979'dan önce de mevcut olmuştur. Etkileri, İran İslâm Devrimi kadar yaygın ve yoğun olmasa da yine yer yer ve zaman zaman bu çeşit hareketler ortaya çıkmıştır. Bunların en tanınmış, Mısır'da 1928'de Şeyh Hasan el-Benna tarafından kurulan *Müslüman Kardeşler* (İhvan-ı Muslimin) örgütüdür. 1938'de Irak'ta Necef'te kurulan İslâm Fedailer (Fedeyan-ı İslâm), 1930'larda Filistin'de Arapların kurdukları ve dinsel nitelikli ve Filistin için mücadele eden *Cihad-ı Mukaddes* ve *Şeyh İzzettin el-Kassam* gibi örgütler de böyledir.

Bu örgütlere baktığımızda, bunların başlıca ve ortak özelliğinin, bunların hep yabancı egemenliğine, daha doğrusu sömürgeci devletlere karşı, bir bakıma bir *millî* mücadele amacı ile kurulmuş olmalarıdır. Yabancı düşmanlığı bu örgütlerin klâsik karakteristiğidir. Irak'taki Fedayan-ı İslâm olsun, İran'da 1940'larda faaliyet gösteren Fedayan-ı İslâm olsun, Müslüman Kardeşler olsun, hatta 1880'lerde Sudan'da ortaya çıkan Mehdi hareketi olsun, hepsi İngiliz sömürgeciliğine, İngiliz egemenliğine karşı mücadele etmişlerdir. Bunlar İslâm radikalizmini, yabancı sömürüsüne karşı mücadelede bir araç olarak kullanmışlardır. Bu çerçevede terörü de.

Hatta, Afganistan'da Sovyet işgaline karşı on yıla yakın mücadele eden ve Sovyetlerin Afganistan'da bataklığa vesile olan güçler de radikal İslâmcı gruplardı. Afganistan'daki bugünkü durum, bu gerçeğin, pek de beklenmeyen bir sonucundan başka bir şey değildir.

Bu son nokta ile belirtilmesi gereken bir diğer nokta da radikal İslâmcı terör örgütlerinin, yine Batılılar tarafından kendi siyasal amaçları için kullanılmış olmasıdır. Meselâ Mısır'da Süveyş Kanal Şirketi, Müslüman Kardeşler'in husumetini bertaraf etmek için, onları para ve diğer maddi imkânlarla desteklemiştir. Hem Kanal Şirketi hem Kral Fuad ve Kral Faruk, Müslüman Kardeşler'i Vafd Partisi'nin milliyetçiliğine ve komünistlere karşı bir fren olarak desteklemişlerdir.

Meselâ Fedayan-ı İslâm gerek Irak'ta gerek İran'da İngilizlerle karşı mücadele ettiği halde, İran'da komünist Tudeh Partisi'nin

artan tehlikesine karşı İngiltere Fedayan-ı İslam'ı desteklemiş ve kullanmıştır.

Amerika'nın, Afganistan'daki Sovyet işgaline karşı, çoğunluğu köktenci olan *Mücahidin* gruplarını desteklerken, köktendincilik konusunda hiçbir endişe izhar etmemesi ilginç değil midir? Hatta, bugün bile, Amerika'nın, herhangi bir ülkede kendisine destek veren güçlerin köktendinci mi, değil mi faktörünü kullandığını söylemek mümkün müdür? Hani, varsayalım, bugünkü İran rejimi, bütün teokratik ve köktendinci yapısına rağmen, Amerika ile yakın ilişkiler kurmak istese, Amerika'nın bunu reddedeceğini sanmak büyük saflık olur.

Nihayet belirtilmesi gereken son bir nokta: İran'da 1979'da Şii teokratik bir rejimin kurulması, yani zamanımızda ilk defa olarak Şiiliğin siyasal iktidarı ele geçirmesi, Sünniliği adeta bir savunma durumuna geçirmiş ve denebilir ki, suyun altında da olsa, bir Şii-Sünni mücadelesini başlatmıştır. Hele, İran'ın kışkırtması ile, 1979 Kasım'ında, bazı Suudi vatandaşlarının ve bazı Arap ülkeleri hacılarının da dahil olduğu bir grubun, kutsal Kâbe'yi silahlı bir saldırı ile basmaları ve hareketin doğrudan Suudi yani Vahhabi iktidarını yıkmaya yönelik olması, Şii-Sünni mücadelesinin başladığının en somut örneğini teşkil etmekteydi. Hele, saldırganların rehin aldığı söylenen 6 bin hacı adayının hemen saldırganlara katılma isteğini açıklamış olmaları, Suudi iktidarı için herhalde üzerinde durmaksızın geçirilecek bir olay değildi.

Buna karşılık, 1979 İran İslâm Devrimi'nin Sünni radikal İslâm köktendincilere de önemli bir örnek teşkil ettiği ve onları da harekete geçirmede etkili olduğunu kabul etmek gerekir. Zira, önce Sudan'da eskiden beri mevcut alan radikal hareketin birdenbire canlanmasının, 1992'den itibaren Cezayir'deki İslâmî Selâmet Cephesi'nin silahlı mücadeleye geçmesinde, 1979 İran İslam Devrimi'nden örnek alındığına hiç şüphe yoktur.

Müslüman Kardeşler

Bu örgüt 1928 Mart'ında Şeyh Hasan el-Benna ve altı arkadaşı tarafından İsmailiye'de kurulmuştur. Kahire'nin 150 km kadar güneybatısındaki Muhammediye kentinde doğan Hasan el-Benna, İslâm dirilişi fikrine daha erken yaşlarda kapılmıştı. Bir ilâhiyat öğretmeni ve İslâm yargıcı olan, aynı zamanda saatçi dükkânı çalıştıran babası, ünlü el-Ezher İlâhiyat Fakültesinin de bir mezunuydu. Sekiz yaşındayken Kur'an okuluna gönderilen Hasan, öğretmenlerinin gözünde bir deha haline geldi. 13 yaşındayken (1906 doğumlu olması gerekiyor) yarı-gizli İslâm örgütlerinin toplantılarına katılmaya başlamıştı. 1919'da Mısır'ı sarsan ve İngiltere'nin, bağımsızlığı tanınmasına yol açan ayaklanmalarda bir grup sınıf arkadaşı ile birlikte yer aldı. Sofulukla (Sufilik olacak) kaçınılmaz teması, ona biraz da felsefi bir nitelik kazandırmıştı. Kahire'deki Dar ül-Ulud günlerinde sofuluktan (Sufilikten olacak) etkilenmişti ama Şeyh Hasan bir sofu değildi.¹

İsmailiye bir anlamda, Süveyş Kanal Şirketi'nin bir ürünüdür. Varlığını, Mısır'ın dış gelirlerinin yüzde 90'ını sağlayan Kanal'a borçludur. Kentin işgücünün üçte biri, bu şirket tarafından istihdam ediliyor ve bunların ücretleri, Mısır ortalamasının üzerinde tutuluyordu. Bu da ülkenin diğer yerlerinde görülmeyen bir satın alma gücü yaratıyordu.

İsmailiye'de İslâm yeraltına itilmiş ve yani terkedilmiş camilere hapsedilmiş olmasına karşılık "kâfirin" keyfi yerindeydi. Kent, yabancılar ve Mısırlı ortaklarının yiyip-içip eğlendiği, bilardo salonları, barları ve genelevleriyle ögünürdü. Birçok Müslüman kadın peçeleri atmıştı. Açık başla, bürolarda, hatta sokaklarda görülebiliyorlardı. Kısa eteklerinin altından bacakları görünüyordu. Sakallarını kesen, kentin boğucu sıcağına rağmen kravatlı elbiseler giyen genç erkeklerin sayısı da giderek artıyordu. O halde Şeyh Hasan için şehir, Sodom ve Gomore gibi görünmeliydi. "İsmailiye halkı Yaratanı unutmuştu" diyen Şeyh Hasan...²

1 Amir Taheri, *Kutsal Terörün İçyüzü Hizbullah*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 1990, s. 58.

2 Taheri, s. 57.

Şeyh Hasan ve altı arkadaşı, bütün İslâm dünyasını birbirine bağlayacak olan zincirin ilk *halkasını* kurarken, Mısır, İslam aleminin entelektüel merkeziydi ve İslam Rönesans'ı da etkisini göstermekteydi. Seyyid Cemalettin Esadabadi'nin görüşleri geçen elli yıl içinde aydın elit arasında hayli taraftar bulmuştu. Hem bir Panislamist hem de bir Mason olan Esadabadi, yapmak istediğini kararlaştırmış bir insan değildi. Bir düşünürden çok bir kışkırtıcı niteliğindeydi. İran'dan Mısır'a kadar gezip dolaştığı tüm ülkelerde Müslümanların hayal gücünü fethetmişti.³

El-Benna'yı etkileyen gruplardan biri de Abdülaziz İbn Suud'un liderliğinde bütün Arap yarımadasını ele geçiren kabile savaşçıları olmuştu. 18. yüzyılda yaşayan İslam düşünürü Abdül Vahab'ın ateşli savunucuları olan bu "çöl yıldızları" kabilelerinde yüzyıllardır saklı kalan dinî isteği kamçılararak güç kazandılar. Kutsal Kitap ile kılıcın birleşmesine hiçbir şeyin karşı koyamayacağı inancını yayan bu gruplar, 1919'da (?) Suudi Arabistan Krallığı'nı kurdular.⁴ Müslüman Kardeşler için seçtiği amblem, onun Abdülaziz'in görüşüne katıldığını gösteriyordu.⁵ Çapraz kılıcın korumasında bir Kur'an ve onun altında da "Ve Hazır Ol" yazısı.⁶

Şeyh Hasan "amaca ulaşmak için her araç mubahtır" sözünü bir ilke olarak örgüte kabul ettirdi. Topluluğun harekete geçebilmek için paraya ihtiyacı vardı. Bu nedenle de Süveyş Kanal Şirketi'nin, o zaman için iyi para olan 500 Mısır lirası tutarındaki yardımını almakta tereddüt etmedi... içerleyen bazı Kardeşler topluca örgütten ayrıldılar. Hasan'ın İngilizler tarafından ortaya çıkarılarak, Vafd milliyetçiliğine yönelen akımı kontrol altına almak için kullanıldığı yolunda zaten söylentiler dolaşmaktaydı. Gerçekte Kral ve yakınları ile monarşist basın, Müslüman Kardeşler'in tutunmasını sağlamak için her şeyi yaparken, Şirket de örgüte cömertliğini sürdürüyor ve üzerinde cami ve okul yapılması için bir arsayı Müslüman

3 Taheri, s. 59.

4 Taheri, s. 60.

5 Taheri, s. 60-61.

6 Taheri, s. 61.

Kardeşler'e "hediye" ediyordu. Ama (bunlar)... onun İngilizlere karşı kampanyasında bir değişiklik anlamına gelmiyordu.⁷

Hasan ayakları üstünde durma gücüne eriştiğinde, önce İtalyan faşist diktatörü Benito Mussolini'ye, sonra da Adolf Hitler'e hayranlığını dile getirmeye başladı. Bu nedenle, Mussolini'nin, aslında gerçek adı *Musa Nili* olan bir Müslüman olduğu, Hitler'in de Haydar adıyla gizli Müslümanlığı seçtiği yolundaki söylentilerin, Müslüman Kardeşler örgütünden kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. II. Dünya Savaşı yıllarında Mihver devletlerinin zaferi için dua etmek, örgütün toplantılarının başlıca gündemi haline gelmişti.⁸

Bir yanda Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz, diğer yanda Avrupa faşist ve Nazi hareketlerinin birlikte etkisiyle, Şeyh Hasan, örgütü için silahlı bir güç oluşturmayı düşünmeye başladı. Şeyh Hasan el-Benna'nın resmen örgütün rehberi seçilmesinden hemen sonra, 1938'de, bu karar sadece birkaç taraflara bildirildi. Rehber olarak ilk konuşmasında Hasan "fikirler savaşı"nın yeterli olmadığını, Mısır'da "gerekirse zorla" İslam kurallarının kabul ettirileceğini söyledi. Aynı zamanda, zamanı geldiğinde, ülke yönetimini ele almak için bir "alternatif yönetim" - gölge kabine- kurma niyetinde olduğunu söyledi. Sonunda da "dinsizler, dinden dönenler ve sapkınlar" Allah adına yargılanıp öldürülecekti.

Şeyh Hasan kutsal savaşını başlattığı sırada, on yıl önce kurduğu örgüt, Mısır'daki en güçlü ve organize güç haline gelmişti.

İsmailiye'den ayrılarak karargâhını Kahire'ye taşıyan Müslüman Kardeşler, yarım milyondan fazla üye ve iki milyon kadar "sempati-zan" a sahip olmakla övünüyoru.⁹

Müslüman Kardeşler'in askerî kanadının Mihver devletleri lehine bir büyük ayaklanma başlatması planlanmıştı. Ama Müttefik zaferinin kaçınılmaz olduğu bir sırada, bu niyet ve hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirme düşüncesi havada kaldı. Bazı genç subaylar, yabancı egemenliğine karşı Müslüman Kardeşler tarafından

7 Taheri, s. 61.

8 Taheri, s. 61.

9 Taheri, s. 62.

kışkırtıldılar, ama bu subaylardan hiçbiri, Savaş'tan bir süre sonra, Mısır'da ve diğer yerlerde başlatılan terörist saldırılara katılmadı.¹⁰ Şeyh Hasan'ın terör kampanyası, özellikle İran ve Lübnan'daki gelecek terör hareketleri için bir model oldu. Sinemalar bombalandı. "Kâfirlere yemek veren" restoranlar ve oteller ateşe verildi. "Uygun giyinmeyen kadınlar bıçaklı saldırılara hedef oldu. Dinden dönenlere ait olduğu söylenen evler basıldı". Ama Şeyh Hasan'a, uluslararası İslâmcı ününü kazandıran, bu saldırıları izleyen büyük suikastlar oldu. Şeyh Hasan, kendisiyle birlikte iki üç "yargıç"tan oluşturduğu "mahkeme"de, bazı önemli kişileri "gıyaplarında" yargıladı. Bunlar, "dünyanın kokuşmasına yol açan" kişilerdi. Orta Çağ'ın "Haşhaşinleri" intikam hırsı ile geri dönmüşlerdi. Müslüman Kardeşler'in öldürttüğü ünlüler arasında iki başbakan, Ahmet Mahir Paşa ve Nukraşi Paşa vardı. Üçüncü Başbakan Mustafa Nahas Paşa ise, üç suikast girişiminden kurtuldu. İçişleri Bakanı Âmin Osman Paşa, Polis Şefi Selim Zeki Paşa, Başyargıç Ahmed el-Haznedar ve düzinelerce resmî görevli, iş adamı ve aydın bu suikastların kurbanı oldular.¹¹

Şeyh Hasan fedailerinin ateşlediği her kurşun bütün İslâm dünyasında yankılandı ve Türkiye, Hindistan, Afganistan, İran ve Irak'tan çok sayıda genç, Mısır'a gelerek Kardeşler'e katıldılar. Onlardan "yabani otları" temizlemeyi öğrendiler, Aralık 1948'de Müslüman Kardeşler resmen yasaklanana kadar.¹²

Örgütü başlangıçta kısmen parasal olarak destekleyen Kral Fuad'ın oğlu Kral Faruk'un, iş birliği isteyenler lehine dengeyi değiştirdiğine kesin olarak bakılıyor. Kral, Müslüman Kardeşler'i, son zamanlarda Mısır'da etkin olmaya başlayan milliyetçi ve komünist hareketleri dengelemekte bir araç olarak düşünüyordu. Kral, nispeten ılımlı olan Şeyh Hasan el-Hudeybi'yi, el-Benna'nın yerine "Yüce Rehber" seçerken de aynı hesabı yapmıştı. Hâlâ el-Benna'nın politikasını izleme yanlısı olan militanların ikna edilmesi umuduy-la Hudeybi, "Şehitlerin Mürşidi" ilân edildi. Ama militanlar, kısa

10 Taheri, s. 62.

11 Taheri, s. 63.

12 Taheri, s. 63.

sürede, Salih el-Aşmavi'nin etrafında yeniden örgütlenerek, 1951'e kadar Kardeşler'i yönettiler.¹³

Suikastlar yoluyla değişikliği sağlama yöntemi, dikkatlerin üzerlerine çevrilmesi sonucunu verdi, ama onlara iktidar ortaklığı şansı yaratmadı.¹⁴ Mısır'daki bu başarısızlığı, Suriye, Irak, Yemen ve İran'daki taraftarların başarısız girişimleri izledi.¹⁵

Müslüman Kardeşler, Süveyş Kanalı konusunda İngilizlerle görüşmelere girilmesinin kesin karşısındaydı. Bu sebeple, Nâsır, İngilizlerle anlaşmayı 1954 yazında parafe ettikten sonra Müslüman Kardeşler'i dağıtmaya karar vermiştir. 19 Ekim 1954'de İngiltere ile Süveyş anlaşmasının imzasından üç gün sonra, İskenderiye'de Nâsır'a karşı bir başarısız bir suikast girişimi oldu. Suikastı yapan 20 metreden ateş ettiği halde Nâsır'ı vuramadı. Tabii hemen kuş-kular uyanmaya başladı. Acaba bu girişim, Müslüman Kardeşler'e karşı bir katliamı başlatmak için, Nâsır'ın düzenlediği, popülerite kazanmaya yönelik bir oyun muydu? Örgütün kaynaklarına göre, İskenderiye suikastı girişimi, Nâsır tarafından sahneye konmuştu. Bu olaydan önce, Nâsır'a, Müslüman Kardeşler'in Orduya da sızmış olduğunu belirten bir rapor da verilmişti.¹⁶

İskenderiye olayı ile ilgili gerçek ne olursa olsun, Nâsır, Müslüman Kardeşler'i "Tarihin çöplüğü"ne göndermeye kararlıydı. Mürşitleri Şeyh Hasan el-Hudeybi de aralarında olmak üzere, örgütün binden fazla üyesi tutuklandı. Enver Sedat'ın da yer aldığı üç subayın oluşturduğu bir devrim mahkemesi, komploculara ne yapılması gerektiğini haftalar süren oturumlarda tartıştılar. Hareketin önde gelen isimlerinden bazıları ölüme mahkûm edildi ve asıldılar. Bunlar arasında Abdülkadir Avda, Muhammed Farkali ve Yusuf Talat da vardı. Birçok mahkûm, Nâsır'ın kurduğu toplama kamplarında işkenceden ve bilinmeyen nedenlerle hayatını kaybetti. Hükümet ayrıca, askeri ve sivil yönetim içinde de geniş temizliğe gitti.

13 Taheri, s. 64.

14 Taheri, s. 64-65.

15 Taheri, s. 65.

16 Taheri, s. 66.

Müslüman Kardeşler'in üyesi veya sempatizanı oldukları gerekçeyle işlerinden tazminatsız olarak çıkarıldılar. Yok etme kararının uygulanması, o günlerde henüz kuruluşu aşamasında olan, Nâsır'ın gizli polisi *Muhaberat*'a verilmişti.¹⁷

1964 yılı sonunda Mısır polisi, Müslüman Kardeşler'in yeniden örgütlenmeye başladığını tesbit edince, Müslüman Kardeşler 1965 yılında yeni bir darbe daha yediler. Yine binlercesi hapse ve toplama kamplarına atıldı. Yüzlercesi öldü. Aralarında, 1955'ten sonra liderliği eline alan Seyid Kutub'un da bulunduğu birçoğu asıldı. Ve takipçileri ona hemen "Şehit" unvanını verdiler.¹⁸

1971-1986 yılları arasında Enver Sedat ve halefi Hüsnü Mübarek, Müslüman Kardeşler'i devlet sistemi içine almaya çalışmışlarsa da kendilerini Mısır rejimini devirmeye adanmış, ölmeye ve öldürmeye hazır militanlar, devirecekleri rejimin yerine İslâm hükümetini kurma emellerinden vazgeçemediler. 1971'de örgütün liderliğini Talmassani eline almış ise de 1986'da Cenevre'de ölünceye kadar da bir şey yapamamıştır.

Fedayan-ı İslâm - Muhammedi Nevâb-Safavi

"Tesbihlerinizi atın ve silâh alın. Tesbih sizi sakinleştirir, silâh ise düşmanı susturur." (Muhammed Nevâb-Safavi)

Necef, 1938 yazında hiç de tatil yapılacak bir yer değildi.¹⁹ Ali'nin ve Kerbelâ'da oğlu Üçüncü İmam Hüseyin'in türbesinde dua etme ayrıcalığını elde edenler, bütün günahlarından kurtulduklarına inanırlardı. Kent, kaçak mal pazarına sahip olmakla övünürdü.²⁰ İşte genç bir mollayı 1938 yazında Necef'e getiren de kentin sahip olduğu bu son özellikti. 30 yaşlarındaki Seyyid Muhammed Nevâb-Safavi, "İslâm için bir şeyler yapmayı" düşünüyordu ve Necefli "Kaçakçılar Çarşısı"ndan ucuz silâh almak istiyordu.

17 Taheri, s. 67.

18 Taheri, s. 69.

19 Taheri, s. 71.

20 Taheri, s. 72.

İran'ın orta kesimindeki *Save* köyünde doğan Seyyid Muhammed, 1925'te Pehlevi hanedanını kuran Rıza Şah'ın, ülkeyi batılılaştırma politikasının bir gereği olarak Şii din çevrelerine karşı aldığı tavırdan hiç de hoşnut değildi. Rıza Şah'ın kadınlara peçeyi attırması, birçok ailenin “hicret” etmesi, gönüllü sürgünler sonucunu doğurmuştu. Seyyid Muhammed de annesini, iki kız kardeşini ve küçük erkek kardeşini alarak Şah rejiminden kaçmış ve yeni kurulmuş olan, Irak'ın Kerbelâ kentine yerleşmişti. Muhammed daha sonra Kahire'ye gitti. 1936'da Müslüman Kardeşler'in gizli toplantılarına katıldı. Bir ara, el-Ezher İlahiyat Fakültesine devam etmeyi düşündü. Ama Şii geleneği, Sünni okullarında okumasını yasaklıyordu. 1937'de Kahire'de Hasan el-Benna ile Benna'nın²¹ babası Abdurrahman'ın evinde buluştu. Ama görüşme bittiğinde, iki adam da birbirlerini sevmediklerini anladılar. Seyyid Muhammed'e göre, Müslüman Kardeşler, samimiyetlerini kanıtlamak istiyorlarsa, kitle tabanını Şiilere açmalıydılar. Hasan ise, Şii mollalar hakkındaki hor görüşünün, şimdi Seyyid Muhammed'in sorunlarla ilgili cahilliği ve kendini bilmezliği ile kanıtlandığını düşünüyordu. Toplantıdan sonra Seyyid Muhammed bir kez daha kanaat getirdi ki, “inanca dönüşmüş kılıç” olarak tanımladığı İslâm'ın, Kutsal Kitap için ölmeye ve öldürmeye hazır, kendini adanmış savaşçılara ihtiyacı vardı. Tahran'daki “Pehlevi zorbası”nı devirmeyi ne kadar da istiyordu.

Seyyid Muhammed, Şeyh Hasan'dan şu noktada ayrılıyordu: “İslâm, kitle hareketleri üzerine inşa edilemez” diyordu. Ona göre, Muhammed de dünyayı tek başına fethetmiş ve yıllarca çok küçük bir müminler grubunun başı olmuştu. Yıllar sonra, yandaşlarıyla konuşurken, “*Sayıcı çoğalarak İslâm'ın sorunlarına çözebileceğimize inanmıyorum*” diyecek ve şöyle devam edecekti: “*Sayıcı az olalım. Ama birlik içinde ve kararlı olalım. Işığı göremeyen çoğunluğa gerçek yolu göstermek için, mücadele eden azınlık olalım*”.²²

Muhammed Nacef'ten çok eski ama hâlâ kullanılabilir beş tabanca aldı. Eski kervan yolunda da bir deve barınağı kiralayıp, “okul”unu

21 Taheri, s. 72-73.

22 Taheri, s. 73-74.

orada açtı. Gelip geçenler için açtığı bu okulda öğrettikleri sadece mermilerin de etkin kullanımıydı. Çoğu Iraklı bir düzineden fazla genç Muhammed'e katıldı. Bu ziyaretçilerden biri de ilerde İran İslâm Devrimi'nin mimarı olan Ayetullah Ruhullah Humeyni idi. Ama daha birinci yılı bitirmeden Muhammed, okulunu kapatmak zorunda kaldı. Belki kirayı ödeyecek veya mermi alacak parayı bulamadığı için, belki de öğrenciler getirmediği için. Kerbelâ'ya ailesinin yanına döndüğünde, tek bir taraftarı bile yoktu.

II. Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Irak'taki İngilizleri öldürmeyi amaçlayan Nazi yanlısı bir grup oluşturmaya çalıştı, ama başaramadı. Bu konuda, Tahran'daki Büyük Ayetullah Abdülkasım Kâşani ile temasa geçti. Ama 1941 Ağustos'unda İran'ı işgal eden İngilizler²³ Kâşani'yi tutuklayıp sürgüne gönderdiler. Rıza Şah'ı İran'ı terk etmeye ve Güney Afrika'ya gitmeye zorlamalarından son derece memnun kalmıştı.

Şah'ın sürgüne gitmesi, İran'ın modernizasyonunu durdurmadığı gibi, daha da hızlandırdı. Yaklaşık 20 yıldır ilk kez görülen bir uygulama ile, aydınlara sansür olmaksızın fikirlerini açıklama olanağı sağlandı. Seyyid Muhammed ve diğer mollalar, peçenin kaldırılmasını, yargının camiden ayrılarak bağımsızlaştırılmasını ve devlet yönetiminde bir eğitim sistemi kurulmasını, halkın nasıl destekleyip benimsediğini ve aydınlar tarafından nasıl savunulduğunu gördüler. Ve şu sonuca vardılar: Demek ki, İslâm'ın düşmanları, mollaların düşündüğünden çok daha fazla imiş.

Rıza Şah'ın ayrılması düşünce özgürlüğü açısından geniş olanaklar yaratmıştı, ama Seyyid Muhammed gibi düşünenlerin umduğunun aksine, mollalar bu olanağı süratle değerlendirip kullanamadılar. Hem sağ hem solda yer alan modernleşme yanlıları ile fikir plânında savaşılmaya hazır olan Mısırlı temalcilerin aksine, tam bir İslâmî İran hayali kuranların, öyle laik aydınlarla uyuşacak tarafları yoktu.²⁴

İran'da laikliğin militan savunuculuğunu yapan en ünlü kişi Ahmed Kasravi'ydi. Kuzey-batı İran'daki Azerbaycan'da bir seyyidler

23 Taheri, s. 74-75.

24 Taheri, s. 75.

ailesinin çocuğu olan Kasravi peygamber soyundan geldiğini gösteren siyah türban giyme hakkını elde etmişti. Genç Kasravi'ye göre, “İslâmiyet, uygarlık öncesi döneminin barbar ve göçebe Arap toplumu için uygun bir dindi”. Kasravi, Arapların bu ülkeyi başarılı şekilde işgal etmelerini, İslâm'ın verdiği mesajın geçerliliğine bağlamıyordu. Ona göre, Sasaniler döneminde İran iç savaşlarla zayıflamış ve bozulmuş yönetici elit, ülkeyi koruyamaz hale gelmişti. Araplar ülkeyi işgal ettiklerinde, kendi inançlarını halka zorla kabul ettirdiler.

Kasravi'ye göre mollalar, cahil insanları cehennemle korkutup, cennet vaadiyle kandıran ve onların sırtından iyi bir hayat süren aylaklardı. Tahran Hukuk Fakültesi ve Sorbon'daki parlak eğitimden sonra Kasravi'nin yazdığı kitaplar, Farsça-Arapça karışımı olmasına ve güçlkle okunabilmesine rağmen, çok satıyordu.²⁵

Mollalar, Kasravicilerin dışlanması isteyen bir kampanya²⁶ başlattılar, ama “dinden dönmüş” bu seyyidin fikirlerine olan desteği durduramadılar.²⁷

Bir molla onunla fikir alanında karşılaşmayı denedi, ama fena şekilde başarısızlığa uğradı. Bu, Seyyid Ruhullah Humeyni idi ve *Keşf el-Esrar* (Sırların Anahtarı) adıyla yazdığı broşür tamamen Kasravi'yi hedef alıyordu. Sert bir dille kaleme alınan ve “orospu çocuğu”, “aptal”, “piç”, “inek pisliği” gibi deyimlerle dolu olan broşüre, Kasravi'nin hayranı genç şehirli aydınlar ilgi göstermediler. (Bu broşür Tahran'da 1980'de de yayınlanmıştır).²⁸

Dinî otoritesini İslâm yargıcı olarak kullanan Humeyni, gerçekte Kasravi'nin öldürülmesini emretmişti. Bu durumda, Seyyid Muhammed de harekete geçmek için gerekli talimatı almış oluyordu. Muhammed vakit kaybetmedi. Kasravi, Seyyid Muhammed'in, Allah'ın Askerleri (*Cündullah*) grubu tarafından öldürülen ilk “İslâm Düşmanı” olacaktı.²⁹

25 Taheri, s. 76.

26 Taheri, s. 76-77.

27 Taheri, s. 77.

28 Taheri, s. 77.

29 Taheri, s. 77.

1942’de kurulduğu sanılan bu grup, o sıralarda kıdemsiz bir molla olan Humeyni ile devamlı temas halindeydi.³⁰ Kasravi bürosunda ve beş-altı tanığın gözü önünde katledildi. “İmansızın kanını akıtmak için” bıçağı kullanan Seyyid Hüseyin Emami’ye, “Cihad” yolundaki üç “dava arkadaşı” daha yardım etmişti.³¹

Kasravi’nin öldürülmesi, mollalara bir moral takviyesi yaparken, Seyyid Hüseyin ve arkadaşları, kutsal Meşhed ve Kum kentlerinde birer kahraman haline geldiler. Humeyni’nin en yakın arkadaşlarından Ayetullah Şeyh Sadık Halhali, cinayeti, “hayatındaki en güzel gün” olarak niteliyor. İşte o zaman Şeyh Sadık, Seyid Muhammed’in grubuna katılmaya karar verdi.³²

Durumunun güçlendiğini gören Seyyid Muhammed, gizli örgütüne İslâm’ın Fedaileri adını verdi ve yok edilmesi gereken diğer “imansızların” listesini hazırlamaya başladı.³³ Şah sonunda yetkisini kullanmayı kabul etti ve Hüseyin’in hayatı kurtuldu.

Bu olay, kentli aydınlar ve orta sınıf sözcülerinin cesaretini kırdı.³⁴

1944 sonunda Seyyid Muhammed’in İslâm Fedaileri’nin sayısı yetmiş kadardı. Bunlardan bir düzine kadarı “Allah’ın iradesinin uygulayıcıları” olarak seçilmişlerdi. Bunların her birine, artık Üstad Nevâb yahut sadece Nevâb olarak hitap edilen Seyyid Muhammed tarafından birer kod adı verilmişti. 1940’lar ve 1950’ler boyunca Nevâb adı, politikacıların ve orta sınıf reformcuların korkulu rüyası oldu. Bu tarihlerde İslâm’ın Fedaileri, aralarında başbakanlar Abdülhüseyin Hazir ve General Hacali Razmara, Eğitim Bakanı Ahmed Zergene’nin de bulunduğu birçok devlet adamını öldürdü.³⁵

1941 ve 1945 yılları arasında, İran’da, aralarında İslâm Fedaileri’nin de bulunduğu dinci akımlar, Sovyetlerin genişleyen Tudeh kanalıyla etkinlik kazanmasını istemeyen İngiltere’nin dolaylı

30 Taheri, s. 77.

31 Taheri, s. 78.

32 Taheri, s. 78.

33 Taheri, s. 78.

34 Taheri, s. 78.

35 Taheri, s. 79.

desteğini almışlardı. Ama 1950’lerde aşırı hareketler, İngiliz nüfuzu ve çıkarları ile mücadeleye yöneldiler. Nevâb ve yandaşları, 1951’de, muhafazakarların çoğunlukta olduğu parlâmentodan geçirdiği yasa ile İran petrollerini millileştiren Başbakan ve milliyetçi lider Dr. Musaddık’ın güçlü müttefikleri oldular.³⁶ Ayetullah Kâşani’nin himayesinden de yararlanarak, Fedailer, 1951’de üç yüzü aşan³⁷ militan ile öyle güçlü ve etkin bir gizli örgüt haline gelmişlerdi ki, Başbakan Razmara’nın katili Halil Tahmasbi’nin ölüm cezasını kaldıran bir yasayı parlâmentodan geçirtmeyi bile başardılar. Tahmasbi, ölümden kurtulmakla kalmadı, parlâmento bu katile “millî kahraman”, “İslâm Askeri” unvanlarını veren bir tasarıyı da kabul etti. Ama 1953’te yeniden tutuklandı ve idam edildi.³⁸

Bu adamlar kimlerdi? Şeyh Hasan el-Benna, Müslüman Kardeşler hareketini kurarken, eğitim görmüş seçkinlerle, hali vakti yerinde ailelerden gizli terörist grupları oluşturmayı tercih etmişti. Nevâb ise, Fedailerini, küçük esnaftan, çıraklardan ve kendi deyimiyle “toplumun ucuna itilmiş, düşmek üzere olanlar”dan seçiyordu. Yıllar sonra Humeyni’nin İslâm Devrimi’ni başlatmak için başvuracağı kaynak da yine bu kesim olacaktı.³⁹ Savaş sonrasının yarı anarşik ortamı, hükümetin gücünü, harekete yöneltmesini engelledi.⁴⁰

Nevâb’ın tipik nutku, İslâm’ın çöküşü ile ilgili, ağlamaklı sözlerle ve dinin yakında yok olacağı tehdidi ile devam ederdi:

“İslâmiyet, düşmanlar tarafından kuşatılmış durumda. Batı’nın Haçlıları ve Yahudiler, kendilerine tek bir hedef seçtiler: Muhammed’e inen ve son gerçek din olan İslâm’ı yok etmek. Kendileri kör oldukları için bizi de kör etmek istiyorlar. Aramızda döneke fikirleri yaymaya çalışan ajanları, siyasi fahişeleri var. Allah korusun, İslâm çökerse biz ne oluruz? Fahişeliği, alkolizmi, kumarı ve sapıklığı kışkırtan yabancılar her yeri dolduracak. Karılarımızı ve kızlarımızı alıp götürcekler.

36 Taheri, s. 79.

37 Taheri, s. 79-80.

38 Taheri, s. 80.

39 Taheri, s. 80.

40 Taheri, s. 80.

Genç oğullarımızı ve kardeşlerimizi mahvolma yoluna sürükleyecekler. Yabancıların ülkemizi işgal ettikleri zaman neler getirdiğini, askerlerinin davranışlarından anladık. Abadan’da kadınların sokaklarda utanmadan neredeyse çıplak gezdiğini, helal ile haram arasındaki sınırın şehvet ve zevk ile ortadan kaldırıldığını gördük. Gözlerinizi açın kardeşlerim. Çok geç olmadan uyanın Muhammed’in ışığının bu topraklar üzerinde parladığını gördüm. Onu rüyamda gördüm. Biliyorum ki bu rüya bir gün gerçek olacak”.

Müslüman Kardeşler’in piramidal örgüt yapısının aksine, Fedailer, birbirlerine yatay olarak bir dizi hücreden oluşuyordu. Bir *Yüce Rehber* yoktu. Bunun nedenlerinden biri, Şiiliğin eşitlikçi geleneğinden kaynaklanıyordu. Şiilerin anlayışında “despotça hükmetmek” günahtı. Yeni üyeler, daha kıdemli bir üyenin tavsiyesi ile alınır ve adaya belirli bir görev verilmeden önce, eğitimden ve denenmesinden kıdemli olan sorumlu olurdu.⁴¹ En yaygın değerlendirme yöntemi, adayın çevresinin araştırılmasıydı. Adayın arkadaşları, akrabaları ve komşuları incelenir, İslâm kurallarına aykırı hareket edip etmedikleri belirlenirdi. Örneğin peçe takmayan bir kadın uyarılır, bira içen bir genç erkek, doğru yola dönmesi için tembih edilirdi. Çevrede günah işleyenler belirlenerek teşhir edilir ve böylece diğerleri tarafından dışlanmaları sağlanırdı. Müslüman olmayanlara ait dükkânlar boykot edilirdi, yeni üyenin mümkün olduğu kadar fazla sayıda dinî törene katılması ve örnek bir Müslüman olması istenirdi.⁴²

Fedailer, bu nedenle, 1980’lerde Lübnan ve İran’daki haleflerinin aksine ne peçesiz kadınlara asit atıldılar ne homoseksüelleri ya da diğer karşı gelenleri öldürdüler. Yine belirtmeye değer bir diğer husus, Fedailer’in yabancıları öldürmemiş ve rehine almamış olmalarıdır. Kurbanlarını üst düzey politikacılar ve “yanlış fikirlerin liderleri” arasından seçtiler. Nevâb, “Müslüman olarak doğdukları halde Müslüman gibi yaşamasını bilmeyenler dururken, kâfiri döndürmek için harcayacak zamanımız yok” diyordu.⁴³ İşte bu dinde

41 Taheri, s. 81-82.

42 Taheri, s. 82.

43 Taheri, s. 82.

döndürme konusu, Fedailer arasında bölünmeye yol açtı. Müslüman olmayanların dine kazandırılmasına öncelik verilmesini isteyenler örgütten ayrılarak *Hocatiye Topluluğu*'nu kurdular. Bunlar, komünistlere karşı ideolojik çalışmalarından dolayı SAVAK'ın yardımını da gördüler.

Fedailer'in kaderi, Ayetullah Kâşani 1952'de Musaddık'a karşı Şah'ın tarafını tutunca belli oldu. 1953'te Musaddık'ın devrilmesini hem komünistlere hem de temelcilere (radikaller) karşı kitle tutuklamaları izledi. Tutuklanan bin kadar militanın yaklaşık 250'si Fedailer'di. Kurulan askerî mahkemede, devlete karşı suç işlemekten yargılanan Fedailer'in önde gelen dokuz lideri asıldı. Aralarında Nevâb'la birlikte, ikinci kez ölüme mahkûm edilen Halil Tahmasbi ve Hüseyin Emami de vardı. Bunlar 1956'da yeniden faaliyete geçerek Fedailer adını başka suikast girişimleriyle yaşatmaya çalıştılar. Kaçmayı başaranlar arasında, ilerde Humeyni Devrimi'nin bazı kilit adamları haline gelecek olan şu isimler vardı: Sadık Halhali, 1981'de Humeyni'nin Ticaret Bakanı olan Habibullah Asgar Ovladı, Hac Mehdi Araki ve Evin hapishanesinde Humeyni karşıtı altı bin kişinin öldürülmesindeki rolü nedeniyle Tahran Kasabı olarak anılan Esadullah Lacevardi.⁴⁴

Fedailerin bu kadar kolay şekilde ortaya çıkarılıp ezilebilmesinin nedenlerinden biri 1951'den itibaren Nevâb ve adamlarının gizli faaliyeti terk etmiş olmalarıydı.

Musa Sadr ve Emel Örgütü

“Benim için dua et. Çünkü ben Savaş Şehri'ne gidiyorum”. Bu sözlerin sahibi, 1967'de kutsal İran kenti Kum'daki büyük Ayetullah'a veda etmeye gelen genç bir mollaydı. Peygamber soyundan geldiğini gösteren siyah türbanıyla bu genç molla Musa Sadr, en az dört yüzyıl İran'da ve Mezopotamya'da “gerçek İslâm anlayışını” öğreten, vaazlar veren, köklü ve saygı gören bir aileye mensuptu. O, Kum

44 Taheri, s. 83.

ve Necef'te bir talebe yaşamını tercih etti. Şimdi ise, din hukuku konusunda yetkili olduğunu söyleyerek, "Hakk'ın hizmetinde" yabancı bir ülkeye gidiyordu.⁴⁵

Bu amaçla seçtiği ülke, aslında yabancı bir yer değildi. Lübnan, Şii nüfusun fazla olduğu üç Arap ülkesinden biriydi.⁴⁶ Safavi hükümdarları, İran'ı Şiizme döndürme kararı aldıklarında, Sadr'ın ataları da 16'ncı yüzyılda Lübnan'ın Cebel bölgesinden İran'a getirilmişlerdi. 20. yüzyılın ortalarında İranlıların %95'i Şii idi. Artık İran Şii ihracına başlayabilirdi. İşte Sadr, bu çabanın çarpıcı bir örneği oluyordu.⁴⁷

Musa Sadr'ın Beyrut'a vardığı 1961 (1967 olacak) sonlarında, Ortadoğu'nun İsviçre'si olmakla öğünen Lübnan, iç savaştan yeni çıkmıştı.⁴⁸

Lübnan'a yeniden şekil vermek isteyenlerden biri de Mısır'ın Cemal Abdülnâsır'ıydı". "Araplığın" şampiyonluğunu yapan Nâsır, Lübnan'ın, İsrail'in bertaraf edilmesinde daha aktif bir rol oynamasını istiyordu.⁴⁹ O sırada Şiiler, tek başlarına en büyük topluluğu⁵⁰ oluşturuyorlardı. Çoğunluğu yoksul ve eğitimsiz köylülerden meydana gelen bu topluluk, Nâsır'ın halkçılık ve toprak reformu programı nedeniyle, ondan nefret eden beş-altı ailenin hakimiyeti altındaydı. Nâsır aynı zamanda, İran'a karşı da yoğun propaganda yürütüyor ve ülkenin petrol zengini güney-batı kesimlerinin Arap toprağı olduğunu öne sürüyordu.⁵¹

Hristiyanlar sırtlarını Batı'ya, Sünni toplum da Nâsır'a dayadığı için Lübnanlı Şiiler için İran bir ilham ve manevî destek kaynağıydı. Üstelik İran, birçok büyük türbeyi barındırıyordu. İran hükümeti ve Ayetullahlar, zaman zaman Lübnan'a "misyonerler" göndermişler, Sünniler arasından yenilerinin kendi saflarına katılmasını

45 Taheri, s. 85.

46 Taheri, s. 85-86.

47 Taheri, s. 86.

48 Taheri, s. 86.

49 Taheri, s. 86.

50 Taheri, s. 86-87.

51 Taheri, s. 87.

sağlamaya çalışmışlardı. Bu nedenle Sadr'ın Lübnan'a gelişi, öyle şaşılacak bir olay değildi.⁵²

Sadr, Tahran'dan ayrılmadan önce, SAVAK'ın "liberal" şefi General Hasan Pakravan'ı ziyaret etmiş ve Lübnan macerası için onun tam desteğini sağlamıştı. SAVAK, Sadr'ın faaliyetleri için her yıl 5 milyon Lübnan lirası (yaklaşık 700.000 İngiliz sterlini) malî destek sağlamayı kabul etmişti. Bu anlaşma 1972 yılına kadar uygulandı. O tarihte ise Sadr, Şah rejimi ile tüm ilişkisini kesti ve Ayetullah Humeyni de dahil, Şah'ın karşıtlarını desteklemeye başladı.⁵³

1950'ler boyunca Sadr, bir süre İslâm'ın Fedaileri örgütüyle ilişkide olmuştu. Daha sonraları yeğeninin, Humeyni'nin ikinci oğlu Ahmed ile evlenmesi dolayısıyla Humeyni'yle akraba oldu.⁵⁴ Sadr ihtilâlcı değildi ve Şiilerin iktidara ancak geleneksel yolda ilerleyebileceğini, bu yolun aynı zamanda Şah'ın sarayından geçtiğine inanıyordu. Bu nedenle de Şah'ın Sadr'a kişisel sevgisi herkesçe biliniyordu. Ama geleceğin Lübnan "İmamı", Şah'la ilişkilerinde, rakibini ondan istifade etmek için kandırma taktiği uygulamış olmalıydı.⁵⁵

Büyük toprak sahibi ailelerin dekorunu tamamlayan resmî bir molla olmak ya da riski göze alarak yoksul köylü kitlelerinin arasına dalmak. O, ikinci yolu seçti.⁵⁶ 1968'de "İmam" unvanını üstlendi ve hızla yeni örgüt modelleri geliştirmeye yöneldi. Sadr, *Mustazaf* (kendi kendilerine dini konularda karar vermeye muktedir olamayanlar) ve *Mustakber* (zengin ve güçlüler) gibi dinî kavramlara, kendi yerel durum analizine uygun anlamlar verdi. Ona göre, Lübnanlı Şii'ler, hakları ellerinden alınmış Mustazafı oluşturuyordu.⁵⁷ Sadr'ın ilk örgütlü başkaldırma eylemi *Harakat-ı Mahrumeyn* (Mahrumlar Hareketi) şeklinde ortaya çıktı.⁵⁸

52 Taheri, s. 87.

53 Taheri, s. 87.

54 Taheri, s. 88.

55 Taheri, s. 88.

56 Taheri, s. 88.

57 Taheri, s. 88.

58 Taheri, s. 88.

Sadr'ın karizması ve büyüleyici hitabet gücü bir kez daha camileri doldurdu ve düzinelerce yeni cami ve Kur'an okullarının yapımına yol açtı. 1971'e gelindiğinde, onun her kelimesinde görülen kişisel hırs kaybolmuştu. Yoksulların hizmetinde, basit bir hayat süren, haftada en az iki kez oruç tutan bir Sadr gelmişti. Ortadoğu tarihinin belki de en vahşi ve haşin dinî hareketlerinden birinin babalığını yapan bir adamdan çok, bir Sofu (Sufi olacak) veya bir keşiş gibi, kardeşlikten, dayanışmadan, dindarlıktan söz ediyordu. Ama daha 1970'te Sadr, *Hakk'ın silahlı bekçileri* olarak "gönüllülerin" yetiştirilmesi emrini verdi.⁵⁹

Giderek silahlı kamplara ayrılmakta olan Lübnan'da, Şii toplumun da bir askerî güç oluşturulması kaçınılmazdı. Yıllar boyunca Filistinliler hemen hemen tümüyle Şii'lerin oturduğu, İsrail'e sınır olan güney bölgesinde üs kurdular ve 1971 yılında bu yörenin hâkimi haline geldiler.⁶⁰

Sadr'ın temsilcileri, Filistin gerilla örgütlerinin 1972'de Nahr el-Barid mülteci kampındaki kongresine kaldılar.⁶¹ Habaş, Şii İmam'ın gerillalarını eğitmekten vazgeçtiği zaman, onun yerini el-Fetih örgütünün lideri Yasser Arafat aldı. O zamana kadar Filistinli gerilla grupları, bazı İranlı Şii'leri, şehir gerillası ve "komando eylemleri" konusunda yetiştirmişler ve bunların bir kısmı 1970'ten itibaren Sadr'ın hizmetine girmeye hazır olduklarını bildirmeye başlamışlardı.⁶²

Sadr zayıf bir noktada faaliyet gösterdiğinin bilinciyle, Şah'ın Beyrut elçileriyle hep iyi ilişkiler sürdürmeye çalıştı. Ama 1971'de *Mansur Kader*'in Lübnan Büyükelçisi olarak atanmasından sonra her şey değişti. Aynı zamanda bir Tuğgeneral ve SAVAK'ın üst-düzey görevlisi olan Kader, mollaların kendi işlerine bakması gerektiğine inananlardandı.⁶³ Tahran'a İmam'ın Lübnan'daki faaliyetlerine para desteğini durdurmasını isteyen bir rapor gönderdi. Sadr, durumunu

59 Taheri, s. 89.

60 Taheri, s. 89.

61 Taheri, s. 90.

62 Taheri, s. 90.

63 Taheri, s. 90.

düzeltilmek için 1972 Eylül’ünde Tahran’a gitti ve Şah’la görüştü. Bu görüşmede uzlaşma ağır bastı. Ama Kader de Lübnan’daki Şiiler arasında Sadr’ın egemenliğine karşı olan grupları desteklemeye çoktan başlamıştı. Kesin kopma ise 1972’in sonunda oldu. Kader, Sadr’ın Lübnanlı olmakla İran vatandaşlığını kaybettiği gerekçesiyle, onun pasaportunu yenilemedi. O andan itibaren Sadr, Kader Lübnan’da olduğu sürece, İran’ı, destekçileri arasında saymaması gerektiğini anladı. Ve o dönemde Şah’ın en büyük düşmanlarından biri olan Suriye ile görüşmelere başladı. Aynı zamanda da Necef’te sürgünde olan Humeyni ile temasa geçti. Ki o sırada, Lübnanlı Şiilerden hiçbiri, Humeyni’yi “ilham kaynağı” olarak görmüyordu. Sadr, vaazlarında adını vermeden, “Doğu’nun şeytanî hükümdarları” sıfatını kullanarak Şah’a karşı muhalefetini vurgulamaya başladı.⁶⁴

1965’te Kaliforniya’ya dönen Mustafa Şamran Sahevi, “*gelecekteki mücadelenin askerleri*” ni yetiştirmek amacı ile, *Tashayü Sorkh* (Kızıl Şiiler) adlı bir örgüt kurdu.⁶⁵

Kızıl Şiizm örgütüne daha fazla adam kazandırmak amacıyla Şamran, 1968’de *Amerika Müslüman Öğrenciler Birliği*’ni kurdu. Büyük ilgi gören bu derneğin militanları arasında, 1979’da Humeyni’nin Dışişleri Bakam olan İbrahim Yezdi de vardı. 1971’de Amerika’dan ayrılanların, Pan-İslâmcı Şii ihtilâlini başlatabileceği bir üs olarak gördüğü Lübnan’a geldi. Lübnan’da İmam Musa’nın büyüüne kapılan Şamran onun emriyle Tyr’e (Sur) yerleşti. Bu arada Nayif Havatme’nin yönettiği Suriye yanlısı Filistin Fidayiin grubunun desteğini görmeye başladı.⁶⁶

1973’e gelindiğinde, Şamran’ın Müslüman Öğrenciler Birliği, altı ülkede kolları olan uluslararası bir örgüt haline gelmişti.⁶⁷

1974’de patlak veren Lübnan iç savaşında ülkenin başlıca silahlı grupları vardı: Maruni Falanjistler, FKÖ ve Canbolat ailesinin yönetimindeki Dürziler öylesine bir çatışmaya girmişlerdi ki, ilerdeki

64 Taheri, s. 91.

65 Taheri, s. 92.

66 Taheri, s. 92.

67 Taheri, s. 92.

öldürücü rakiplerinin, İmam Musa Sadr'ın kurduğu ve Şamran'ın elinde bir muharebe gücüne dönüştürülen Şii Emel (Ümit) örgütünün hızla yükseldiğini göremediler bile. Yeni örgüt, çoğu Amerika deneyimli, eğitim görmüş genç Lübnanlı Şii'leri bünyesine almıştı. Bunlardan ikisi özellikle dikkati çekiyordu: Siera-Leone doğumlu Avukat Nebih Berri ve Hüseyin el-Hüseyini. Her ikisi de Şamran'ın yakın arkadaşlarıydılar. Suriye ise Sadr'ı, Lübnan'da Mısır yanlısı Sünni Müslümanların nüfuzuna karşı dengeyi sağlayabilecek bir lider olarak görüyordu.⁶⁸

1976'dan sonra Lübnanlı Şii'ler, savaş gücünün genişletilmesi için gereken eğitim ihtiyacının büyük kısmını sağladılar. 1974 ve 1975'te Humeyni'nin iki oğlu, Mustafa ve Ahmed de silâhın nasıl tutulacağını ilk kez işte orada öğrenmişlerdi. Şii gerillaları yetiştiren Filistinliler, gelecekteki katillerini eğittiklerini bilmiyorlardı. Ne de Şii'ler büyük bir ihtimalle bir gün silâhlarını öğretmenlerine⁶⁹ doğrultacaklarının farkındaydılar. Ama şu kesin ki, İmam Musa Sadr daha işin başında, Filistinlileri, Şii'lerin oturduğu yerlerden söküp çıkarmayı kafasına koymuştu. FKÖ'nün sosyalist tavırlarını ve "İslâm'ın uzun vadedeki en büyük düşmanı" olarak gördüğü Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiye girmesini de onaylamıyordu.⁷⁰

Sadr, Suriye Devlet Başkanı Esad'ı bir müttefik olarak görmeye devam ediyor, ama bu Alevi liderin, ittifakları tersine çevirmekte tereddüt göstermeyeceğini de hesaba katıyordu.⁷¹

Suriye'nin politikasını değiştirmesi halinde bir yedek müttefike ihtiyaç duyan İmam Musa, 1975'te Libya'ya gitti ve ilk kez Albay Kaddafi ile buluştu. Kaddafi, Mısır'ın Arap sahnesinden çekilişiyle doğan boşluğu Arap milliyetçiliği adına doldurabilme umuduyla, öteden beri Lübnan'da ayak basacak bir yer arıyordu. Bu amaçla da Beyrut ve Trablus'ta "Murabiler" (Ben-Murabitun) denilen silahlı⁷²

68 Taheri, s. 93.

69 Taheri, s. 93-94.

70 Taheri, s. 94.

71 Taheri, s. 94.

72 Taheri, s. 94-95.

grubu kurdurmuştu. Kaddafi Şii ve Dürzileri sevmiyordu. Şiilerin güvenilirliğinden kuşku duyuyordu.⁷³

Kaddafi'nin İran'da temas kurduğu kişilerden ikisi, Ali Ekber Natık Nuri ve Muhammed Garazi, sık sık Lübnan'a giden hem Şamran'ın Kızıl Şiiler grubu hem de bizzat Emel örgütü ile güçlü bağlar kuran kişilerdi. Kaddafi'nin ilişkide olduğu İranlılardan biri de Muhammed Muntazari idi. Muntazari, Necef'te Humeyni, Beyrut'ta Sadr, Trablus'ta ise Kaddafi ile sık sık görüşüyordu. Kaddafi ile ittifak kurmakta, Sadr için büyük yarar vardı. Libya, Lübnan'da gerçek bir nüfuz kuramayacak kadar küçük ve uzaktı. Üstelik, bir Suriye'nin hiçbir zaman sağlayamayacağı maddi desteği verebilecek kadar zengindi.⁷⁴

Ne var ki, Sadr ve Kaddafi hiçbir zaman sıcak bir şahsî dostluk ilişkisi kuramadılar. Kaddafi bir Arap milliyetçisiydi ve Sadr'ın İran kökenli olması, onu sevmemesi için yeterli sebepti. Üstelik Albay, Şii olsun, Sünni olsun, mollalardan nefret ederdi, Kendisini gerçek İslâm'ın tek otoritesi olarak görür.⁷⁵ Hatta rehber unvanını da alan Kaddafi'nin, çevresine kendisini Mehdi olarak ilan ettiği şeklinde söylentiler vardı.⁷⁶ Ama yine de Albay, emperyalizme ve Siyonizm'e karşı savaşan bütün devrimci hareketlere yaptığı gibi, Sadr'ın hareketine destek çıkmaktan geri kalmadı.⁷⁷

Sadr'ın Libya'ya son ziyareti Ağustos 1975 için planlanmıştı. Kaddafi pek istekli görünmüyor, ama Sadr iki nedenle, ziyaretin özellikle bu tarihte olmasında ısrar ediyordu. İlkin, Sadr 9 yıl için Lübnan Yüksek Şii Konseyi Başkanlığına seçilmişti. Ve uluslararası resmî tanınma istiyordu. Bu yeni sıfatı ile ilk ziyaretini Suriye'ye yapmış ve orada, nerdeyse, bir devlet başkanı gibi karşılanmıştı. İkinci ziyaret de en güçlü ortağı ve finansman kaynağı Libya olmalıydı. Sadr ikinci olarak, Kaddafi'ye bir öneri götürmek ve Libya'nın finanse ettiği

73 Taheri, s. 95.

74 Taheri, s. 95.

75 Taheri, s. 95.

76 Taheri, s. 95.

77 Taheri, s. 96.

ve İran İslâm Devrimi için faaliyet gösteren İranlı terörist gruplarını kendi emrine vermesini teklif etmek istiyordu. İran'da kendisini Şah'a karşı muhalefetin lideri olarak gören Humeyni, ihtilâlcî hareketin doğrudan liderliğini üstlenmek istiyordu ve bunu sağlayabilecek gücü de vardı. Sadr, Necef ve Kum'daki büyük Ayetullahlarla temasa geçmişti ve Libya'dan sonra da Irak'a gitmeyi planlıyordu.⁷⁸

Sadr 25 Ağustos 1978'de (1975 olacak) bir Alitalia uçağı ile Trablus'a indi. Sadr ve beraberindekileri, havaalanında, Lübnan konsolosu Nizar Ferhat karşıladı ve iki gün sonra da onurlarına bir akşam yemeği verdi. Albay Kaddafi ile önce 28'ine kadar görüşemeyeceği söylendi; sonra da görüşme tarihi ayın 31'ine ertelenince, İmam iyiden iyiye sinirlenmeye başladı. O gün Sadr otelinden alınarak, Kaddafi'nin lüks "kabile çadırında" kaldığı Bab Zerbatîye kışlasına götürüldü.⁷⁹

Görüşme kötü başladı. Sadr, *Devrim Rehberi* ile görüşmek için altı gün bekletilmesini protesto edince, Kaddafi de kararlarını açıklama gibi bir alışkanlığı olmadığını söyleyerek karşılık verdi. Kaddafi, Sadr'a, Libya halkının Emel örgütünün önüne koyduğu kaynakları ne yaptığını sordu. Bu kez, kimseye hesap vermek zorunda olmadığını söylemek sırası Sadr'a gelmişti.⁸⁰ Emel militanlarının Falanjistlere karşı savaşa neden katılmadığını, İsrail'e karşı neden harekete geçmediğini öğrenmek istedi. Sadr, böyle beklentilerin Lübnan'ın durumunu değerlendirememekten kaynaklandığını söyledi. Bu sözler, kendisini her zaman Arap ve İslâm politikasının en büyük uzmanı olarak gören Albay'ı çok kızdırdı.

Ve görüşme, iki adamın birbirlerine bu şekilde saldırıları, ağır sözleriyle karışıklık içinde bitti.⁸¹ Yumruğunu hırsla sallayan Kaddafi "Halas" diye bağııyordu.⁸² Gerçekte Kaddafi, "Onunla işim bitti" demek istemişti.⁸³

78 Taheri, s. 96.

79 Taheri, s. 97.

80 Taheri, s. 97.

81 Taheri, s. 98.

82 Taheri, s. 98.

83 Taheri, s. 98.

Otele geri götürüleceklerini düşünen üç konuk, Yüzbaşı Saad (Kaddafi'nin askerî sekreteri Beşir Saad) ile kışlanın kapısından çıktıklarında şaşırdılar. Çünkü araç, otele değil, Trablus'un dokuz km batısındaki Canzur atış alanına yönelmişti. Sadr ve beraberindekiler orada "halas" edildiler. İmamın işinin bitirildiği haberini Saad'dan alan Kaddafi hem şaşırdı hem kızdı. Çünkü Kaddafi, Sadr'ın öldürülmesi emrini vermediğinden emindi. Ama olan olmuştu. Kaddafi'nin güvenlik şefi General Mustafa Harubi, üç ajanına molla kıyafeti giydirdi. Sadr ve yanındakilerin pasaportlarını kullanarak, bu üç ajanı, 31 Ağustos günü 881 sefer sayılı Alitalia uçağı ile Roma'ya gönderdi. Libya Haber Ajansı JANA da aynı günün akşamı, "Lübnan'daki gelişmeler nedeniyle" Sadr'ın, ziyaretini kısa keserek Trablus'tan Roma'ya uçtuğunu duyurdu. O günden sonra kayıp üç kişiden ne Roma'da ne de başka yerde bir iz bulunabildi.⁸⁴

Bugün birçok Lübnanlı Şii, Sadr'ın hâlâ hayatta ve Libya'da tutuklu olduğuna inanıyor ve onu İmam olarak görmeye devam ediyorlar. Musa Sadr'ın kendisinden sonra Lübnanlı Şiilerin geleceğini (Yüksek Şii Konseyi Başkanlığını) nasıl düşündüğü bilinmez. Ama Lübnanlı Şiilerin, 1980'lerde Ortadoğu'nun ana terörizm kaynağı haline geldiğini bilseydi, işte ona karşı çıkardı. Şiizmin, terörü kullanması, bir anlamda taraftarlarını radikalize eden Sadr'ın eseri idi.⁸⁵

Sadr'dan sonra Emel örgütü ikiye ayrıldı. Berri'nin yönetimindeki ana grup, Hüseyin (?) tarafından desteklenirken, kopan grup olan İslâmî Emel İran tarafından finanse edilen ve Suriye'nin denetimindeki Bekaa Vadisi'nde yer alan Baalbek kentinden sorumlu Humeynici militan Hüseyin Mussavi'nin yönetimine girdi. Bugün Lübnan Şiizminin önde gelen bütün liderleri, şu ya da bu terör grubunun ölüm listesinde yer alıyor.⁸⁶

Sadr'ın arkasından dinî liderlik de bölündü. Yüksek Konsey, tutucu yapıda, gelenekçi bir İlâhiyat Doktoru olan Ayetullah Şeyh Muhammed Mehdi Şemseddin'in yönetiminde, onun 1978'de

84 Taheri, s. 98.

85 Taheri, s. 99.

86 Taheri, s. 99.

Başkan Yardımcısı seçilmesi, zaten Necef ve Kum'daki ılımlı molları memnun etmeyi ve Suudilere göz kırpmayı amaçlayan Sadr'ın kararıyla olmuştur.⁸⁷ Şemseddin, Riyad'la da iyi ilişkilerini her zaman sürdürdü. Rakibi ve mollaların lideri olan Ayetullah Seyyid Muhammed Hüseyin Fadullah (Fadlallah?) ise aynı zamanda Allah'ın Partisi'nin, Hizbullah'ın ruhani lideri.⁸⁸

Hizbullah - Allah'ın Partisi

“İslâmiyet, Hristiyanlığa benzemez. İslâmiyet, bir heyecan, ihtilâl, kan, özgürlük ve şehitlik dinidir.” - Şeyh Murtaza Matahari.

Hadi Gaffari, genç bir molladır. Hüccet'ül-İslam olarak anılır. Bu yüksek unvanını da herhangi bir teoloji araştırmasına değil, 1978-1979'da Humeyni'yi iktidara sürükleyen İslâm Devrimi'nde oynadığı role borçludur. Bir seyyid olmadığı için, babası Ayetullah Mahmud Gaffari'den kendisine miras kalan özel bir sarık kullanıyordu. Cam bir kapta dikkatle korunan bu sarık, bilinen basit pamuktan yapılmıştı. Ama üzerindeki kan lekesi, ona başka bir özellik kazandırıyordu. Bu sarık, 1973'te Kum kentinde Hadi'nin babası tarafından kurulan Hizbullah'ın (Allah'ın Partisi) en önemli manevi değerlerinden biri oldu.⁸⁹ Ayetullah Muhammed Gaffari, hapiste ve işkence altında ölmüştü. Temelci hareketin tarihçilerinden Ali Davani'ye göre, bütün vücudu “kanla yıkanmış gibiydi”. Ayetullah Gaffari'nin son sözleri şunlardı: “Bir tek parti vardır. Allah'ın Partisi...” Polis kayıtları, o tarihte, Ayetullah Gaffari'nin, kurduğu partinin tek üyesi olduğunu gösteriyordu.

Ama bugün, Hizbullah sadece İslâm Cumhuriyeti'nde bir milyondan fazla üyeye sahip olmakla övünüyor. Lübnan'da, Irak'ta, Körfez ülkelerinde, Hindistan'da Pakistan'da, Avrupa ve Amerika'daki yandaşları ise, İslam Devrimi'ni bütün dünyaya ihraç etme amacının

87 Taheri, s. 99-100.

88 Taheri, s. 100.

89 Taheri, s. 101.

öncüleri sıfatıyla faaliyet gösteriyorlar. Allah'ın Partisi, (Hizbullah) klasik anlamda bir siyasal parti değildir. Bir yaşam tarzı, yarı-gizli bir “siviller ordusu”, cennete gideceklerle cehenneme gidecekleri birbirinden ayırmakla görevli bir takas odasıdır.⁹⁰

Gaffari, “telefonu kaldırdığım anda yarım milyon insanı bir saatte az bir süre içinde sokaklara dökebilirim” diyor. Gaffari'nin kargâhı, Tahran'ın güneyinde, devrimden önce hemşirelerin eğitimi için kullanılan bir binaydı.⁹¹

Hizbullah'ın ideolojisi basitti. Bu nedenle de savunuculuğunu yaptığı kesimlere kolaylıkla girebildi.⁹² Bu ideoloji, İslami görünüşüne rağmen, her şeyin iyi ve kötü olarak bölünmesi esasına dayanıyordu. İnsanlık da “Allah'ın Partizanları” ve “Şeytan'dan yana olanlar” diye ikiye ayrılmıştı. Ve bu ikisi arasındaki savaş, Allah'ın Partizanları'nın kesin zaferine kadar devam etmeliydi. “*İlâhi Toplum*”un bir gerçek haline gelebilmesi için, Şeytan'ın her yönü, gerekirse zor kullanılarak, ortadan kaldırılmalıydı. Şeytan bir milyon şekilde kendisini gösterebilir. Bazen, bir kadının başörtüsünün altından çıkan bir tutam saç olarak görünür. Bazen, Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi şeklinde ortaya çıkardı. Şeytan, Filistin'in Yahudilerce işgali şeklinde de ortaya çıkabilirdi. Hizbullah'ın bildirisinde şöyle deniyordu: “Bizim dinimiz, Tanrı'ya rüşvet olsun diye pazarları kiliseye giden Hristiyanların yaptığı gibi, part-time bir hobi değildir. O halde Şeytan'ın çevremizdeki varlığı belliyken, gözlerimizi kapatamayız”.⁹³

Hizbullah, 1979'da mollaların Tahran sokaklarındaki siyasal düşmanlarla çatışmalarını sağlamak için, Humeyni tarafından yeniden canlandırıldı.

Başlangıçta, ellerinde mutfak bıçakları, zincir, sopa, kibrit ve asit kutularından başka silâh olmayan Allah'ın Partizanları, muhalefet sözcülerini öldürerek, hükümeti eleştiren gazete bürolarını ateşe

90 Taheri, s. 102.

91 Taheri, s. 102.

92 Taheri, s. 102.

93 Taheri, s. 103.

vererek, peçesiz kadınlara asit ve jilet atarak ün kazandılar. Tahran'ın gecekondu bölgelerindeki işsizler, ezilmiş suçlular arasından seçilip toplanan bu militanlara, devrimci faaliyetlere katılmaları karşılığında haftalık ödeniyordu. Bunlar kısa sürede rejimin halk kanadını oluşturdular.⁹⁴

Nitekim Gaffari, Eylül 1981'de "Tahran'ın her santimini işgal ettik" diye övünüyordu. 1982'den sonra ise Hizbullah'ın doğru-dürüst örgütlenmesine gidildi. Humeyni, devrimden önce faaliyet gösteren 25 kadar terör örgütüne, 1982'de Hizbullah çatısı altında birleşmeleri talimatını verdi. Slogan da şuydu: *Tek Parti Hizbullah, Tek Lider Ruhullah*. İslâm Cumhuriyet Partisi, komünist partilerin taklidi ile örgütlenmişti. Hizbullah ise, geleneksel İran gruplaşmasının örneğini veriyordu.⁹⁵

Hizbullah'ın örgütlenmesinde iki kilit anlayış vardır: Bunlardan ilki liderliktir. Yüce lider, Ayetullah Humeyni, kelimenin basit anlamında siyasal lider değildir. Allah'ın iradesini yeryüzünde temsil eder, emirlerine anında ve gözü kapalı itaat edilir. Emirlerinde ayırtı vermek zorunda değildir. Örneğin Ayetullah, 1983 Ekim'inde, Amerikalı ve Fransız askerlerin "Lübnan'ı utanç verici bir şekilde işgal girişimine bir son verilmesini" Hizbullah'tan istedi. Bunun üzerine Hizbullah Lübnan'da harekete geçti. Suriye ve İran hükümetlerinin ve her iki ülkenin gizli servislerinin yardımıyla üç haftalık hazırlık yapıldı. Ve 23 Ekim günü, patlayıcı dolu iki kamyonu süren iki "şehadet gönüllüsü" Amerikan ve Fransız karargahlarına daldılar. Amerikalılar 241 ve Fransızlar 58 asker kaybettiler.⁹⁶

İkinci önemli kavram ise şehitliktir. İslâm intiharı yasaklamaktadır. Hak yolunda öldürmekse, aynı yolda öldürülmekten daha erdemlidir. Bütün Hizbullah üyeleri şehadet gönüllüsü olarak kaydolur.⁹⁷

İran'da ve Lübnan'da Hizbullah'ın belkemiğini oluşturan, 20 yaşın altındaki gençlerdi. Bunların özellikle seçilmesinin nedeni,

94 Taheri, s. 103.

95 Taheri, s. 104.

96 Taheri, s. 105.

97 Taheri, s. 105.

Humeyni'nin yargısını dayanıyordu. Humeyni'ye göre 20 yaşın üzerinde olanlar, “Şeytanî uygarlığın çürümüşlüğü” ile kirlenmişlerdi.⁹⁸

Kutsal Savaş en önemli görevler arasındadır. Ve Humeyni'nin tanımıyla Hizbullah, Cihad'ın bir aracıdır. 12 yaşında kalaşnikoflu Çocuk Gücü'nün, 1982'ye gelindiğinde, Hizbullah'ın eseri olduğu anlaşıldı. Parti uzmanları, radyo ve TV şebekelerini de kullanarak, ateşli silâh kullanımı, gerilla savaşı tekniği, adam kaçırma, rehin alma ve düşmanı yok etme üzerine düzenli kurslar verdiler. Bu ustalık eğitiminde yararlananlar, şehitlik için seçilenlerdi. Artık onlar, ailelerinin değil, İmam'ın çocukları olmuşlardı.⁹⁹

İmam'ın çocukları olarak seçilenler, bütün ülkede geleceğin İslâm askerlerini yetiştirmek için kurulan 300 kamptan birine gönderilir. İlk eğitim iki haftadan altı aya kadar sürebilir. Ve bu sürenin sonunda her mezun, şehadet gönüllüsü olduğunu gösteren kırmızı bant takmaya hak kazanır.¹⁰⁰ 1986 sonu itibariyle, kadın ve erkek en çok 2 milyon kişinin 2 hafta ile 6 ay arasında değişen askerî kurslara katıldığı belli oldu.¹⁰¹

1982'de Devrim Muhafızları'nın Irak mevzilerine saldırısında, yol açabilmek için, cephenin Cazibe bölgesinde bu çocuklar mayın tarlalarına sürüldüler.¹⁰²

1981 yazına kadar, hükümet bu çocukların ailelerine 2 milyon Riyal faizsiz kredi açıyordu. Ama bu tarihten sonra ciddi malî sorunlarla karşılaşan hükümet, kredi uygulamasını kesti. Bu tarihten sonra da gönüllülerin sayısında kayda değer bir azalma olmadı.¹⁰³

Hizbullah - Irak - “Dava”

Irak'taki İslâm devrimci hareketi çok eskilere dayanır. 1920'ler boyunca Müslüman din güçleri, ülkeyi İngiliz egemenliğinden kurtarmak

98 Taheri, s. 106.

99 Taheri, s. 107.

100 Taheri, s. 107.

101 Taheri, s. 108.

102 Taheri, s. 108.

103 Taheri, s. 108.

için çabaladılar. Halkın çoğunluğunu oluşturan Şiiler, hükümeti hem İngilizlerin bir aracı hem de Sünnilerin hükümeti olarak görüyorlardı. Nevâb Safavi'nin İslâm Fedaileri örgütü içinde Iraklı üyeler de vardı ve İran'da 1953'teki baskından sonra bunlar, Irak'a dönerek Nəcəf ve Kerbela'ya yerleştiler. 1956'da da kısaca *Dava* olarak bilinen İslâm Dava Partisi'ni kurdular.¹⁰⁴ Aynı ad altında kurulan Mısırlı gruptan esinlenmişlerdi. Parti'nin arkasındaki beyin ise, siyasal Şiizmin gelişiminde en etkin kişi olan Ayetullah Muhammed Bekir Sadr'dı. Dava Partisi'nin hedefi, Irak'ta monarşiyi devirmek ve yerine Şii yönetimini geçirmektir. Ama 1958'de General Abdülkerim Kasım'ın gerçekleştirdiği darbe, Dava'nın iktidar hesaplarını alt-üst etti.¹⁰⁵

Ve Şiilerin "kaynaklarına" dönmesi için 1978 yılına gelmesi gerekti. Humeyni'nin İslâm devrimi Ortadoğu'nun ideolojik haritasını yeniden çizirken, birçok Dava militanı 1979'un ilk haftalarında İran'a geçerek ihtilâlde önemli rol oynadılar.¹⁰⁶

Ne var ki, Şubat 1979'da Humeyni'nin kazandığı zafer, Iraklı Şiiler için hayal kırıklığından başka bir şey getirmedi. Humeyni, sadece İranlıların yeni İslâm Cumhuriyeti'nde kamu görevlerine getirilebileceğini söylüyor ve bunda ısrar ediyordu. 1979 Mart'ında da Iraklı militanlara ülkelerine dönmeleri ve orada kendi İslâm Cumhuriyeti'ni kurmalarını söyledi.¹⁰⁷ 1979 Nisan'ında Dava adına Tahran'daki Rahni Bankası'nda 10 milyon dolar karşılığı bir hesap açıldı. Birkaç ay sonra da yeni kurulmuş olan¹⁰⁸ *Devrim Muhafızları*, gerilla ve sabotaj eylemlerine girişmeye başladılar.¹⁰⁹

Eğitilen Iraklı militanlar 1979 yazından itibaren Irak'a dönmeye ve sabotaj eylemlerine girişmeye başladılar. Eylemleri arasında Basra'da Baas Partisi'nin iki alt-düzey görevlisinin öldürülmesi de vardı. Birkaç ay sonra da rejimin üçüncü adamı Tarık Aziz'i öldürmeye

104 Taheri, s. 156.

105 Taheri, s. 157.

106 Taheri, s. 157.

107 Taheri, s. 157.

108 Taheri, s. 157-158.

109 Taheri, s. 158.

çalıştılar. Komplo, Irak rejimine, Şii karşıtlarına karşı baskı kampanyasına girişmek için gerekli fırsatı vermişti. Binlerce kişi hapse tıkıldı ve bazıları yargılanmadan kurşuna dizildi. Kurşuna dizilenlerin başında da Irak'ın Humeynisi olarak bilinen Ayetullah Bekir Sadr da vardı. Şii kaynaklarına göre, Bekir Sadr bizzat Saddam Hüseyin veya kardeşi Barzan Tahriri tarafından öldürülmüştü.¹¹⁰

1981'de Humeyni, Irak İslâm Devrimi Yüksek Konseyi'nin,¹¹¹ Maildi Hâkim Tabatabai'nin başkanlığında açılmasını emretti. Konseyin amacı, İran'dan sığınma isteyen bir düzine kadar devrimci grubu tek bir komuta altında birleştirmektir. En önemli grup Dava grubuydu.¹¹² İkinci önemli grup, kısaca *Mücahidin* olarak anılan *Irak İslâm Devrimi Savaşçıları*'ydı. Bu grup 1980'de kurulmuş ve kısa sürede Hizbullah örgütüne dahil edilmişti.¹¹³ Haziran 1989'da bu grup, özel eğitim görmüş savaşçılardan oluşan üç ayrı grup daha oluşturdu.¹¹⁴

Dava Partisi ile birlikte bütün grupların her biri, 1981 ve 1986 yılları arasında Irak'ta birçok terörist saldırıları gerçekleştirdiler.¹¹⁵

Bu saldırıların en çarpıcılarından biri, Kasım 1983'te Bağdat'ta Irak Gizli Servis karargâhının bir intihar komandosu tarafından havaya uçurulması oldu.¹¹⁶ Yaklaşık 80 kişinin¹¹⁷ ölümüyle sonuçlandı.

Kuveyt ve Hizbullah

İran'dan sonra hareketin en güçlü olduğu yer olan Irak'taki Şii hareketi, 1981-1986 yılları arasında etkilerini diğer Körfez ülkelerinde de hissettirdi. Kuveyt'te 25 bin İranlının yanı sıra, geniş Irak kolonisi de hem İran'a hem Irak'a, Kuveyt Emirliği'ni baskı altına alma

110 Taheri, s. 158.

111 Taheri, s. 158-159.

112 Taheri, s. 159.

113 Taheri, s. 159.

114 Taheri, s. 159.

115 Taheri, s. 159.

116 Taheri, s. 159.

117 Taheri, s. 159-160.

olanağı veriyordu. Yine sayıları 200 bine ulaşan Şiiler de Sünni çoğunluğu ezmeye hazırdı.¹¹⁸

Ocak 1982’de Kuveyt’te, İslam devrimi senaryosu, bilinen uygulamalarla başladı. Sinemalar, kız okulları, restoranlar ve kütüphaneler saldırıya uğradı. “İslam’a aykırı” giyinen kadınlarla devam etti. Bu girişimlerin amacı, Kuveyt hükümetinin kendini koruma yeteneğinin ölçülmesiydi. Kuveytli liderler, yumuşak bir tepki gösterdiler ve Tahran’la görüşmenin yollarını aradılar. Altı bin öğrencili iki okula ek olarak, ülkede, yüzden fazla Kur’an kursu açıldı. Bunlar, gerçekte ihtilâlcı eğitim veren merkezlere dönüştürüldüler.¹¹⁹

Kuveytliler, kendi politikalarını gözden geçirip daha sıkı bir yol tutturmaya karar verdikleri an, Hizbullah da kendi kutsal terörünün Kuveyt şubesini kurdu. Aralık 1983’te Kuveyt’teki Amerikan ve Fransız elçiliklerine ve iş merkezlerine yönelik bombalı saldırılar birbirini izledi. Mayıs 1985’te Hizbullah daha da ileri giderek, Emir Şeyh Caber Ahmed el-Sabah’ı öldürme planını onayladı. Bir Iraklı Şii komando, Emir’in arabasına bomba fırlattı ama başaramadı.¹²⁰

Aralık 1983’teki saldırılardan sonra yakalanan 17 Hizbullah militanının idam edilmemesi de Kuveyt hükümetinin bir zaafı olarak değerlendirilmişti.

Vehhabîlik

18. asır ortalarından itibaren Hicaz ile Basra arasında bulunan Yemâme kıtasındaki urban (Çöl Arapları) arasında Hanbeli mezhebi ulemasından Şeyh Necdî diye maruf olan *Muhammed bin Abdülvehhab* isminde birisi meydana çıkarak, ehl-i sünnet mezhebinin teferruatına ait bazı akidelerine karşı muhalefet yollu çöl halkına vaiz ve nasihatte bulunduğu haber alınmıştı.

Aslen *Temim* kabilesinden olup Arabistan yarımadasında 1699’da Necd kıtasında Ayniye’de doğmuş, yeni tesis ettiği mezhebini 1730’dan

118 Taheri, s. 160.

119 Taheri, s. 160.

120 Taheri, s. 161.

itibaren yaymaya başlamış ve bu yeni mezhebi 1745’de Necd emiri Muhammed bin Mesud’a da kabul ettirmiş ve onun himmetiyle bütün Necd halkı *Vahabi* ismi verilen bu mezhebi kabul etmişlerdi.

Yeni mezhebin esasları:

1. Allah’a vasıtasız ibadet olunur ve amel, imandan bir cüzdür diyerek, mazeretsiz olarak farzları terk edenin dinden çıkacağı;
2. Peygamber ve velilerden istiane ve şefaatin şirk (Allah’a ortak koşma, Allah’tan başka Allah olduğuna inanma);
3. Ölüleri ziyaret etmek, türbe yapmak, kandil yakmak, sadaka ve nezr (sadaka) vermek caiz olmayıp memnu olduğu;
4. Vakıfların iptal edilmesi.

Muhammed bin Abdülvehhab’ın yaymak istediği yeni mezhep, yukarda işaret ettiğimiz gibi, Necd emiri Muhammed bin Mesud’un gayretiyle yayılması 1745’ten itibaren dir. Bununla beraber Vehhabîlik iki asırdan fazla bir zaman geçtiği halde, Arabistan yarımadasından - o da tamamen değil- dışarı çıkamamıştır

Şeyh Necdî’nin bu yeni mezhebiyle yakın zamanda çölden Mekke’ye doğru bir isyan hareketine sebep olacağını Mekke emiri hükümete bildirerek yardım istemiş ise de hükümet işi pek ciddiye almayarak ehemmiyet vermemiş, fakat daha sonraları Vehhabîlerin Mekke ve Medine’yi işgalleri, devletin başına büyük bir gaile açmıştır. I. Abdülhamid zamanında Necd emiri Abdülaziz bin Muhammed İbn-i Suud (1765-1803) idi. Bunun oğlu Suud bin Abdülaziz yakalanıp İstanbul’da idam edilmiştir.¹²¹

Mehmet Ali Paşa ve Vehhabî’ler

Mehmet Ali Paşa 1812’de, Hicaz’da çıkan Vehhabî isyanını bastırmaya memur edildi. Oğulları İbrahim ve Tosun Paşa’yı Vehhabîler üzerine gönderdi. Kısa bir zamanda isyan bastırıldı. Bütün bu olaylar Mısır Paşasının kuvvet derecesini belirtti.¹²²

121 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, Bölüm 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 441-442.

122 Karal, Cilt 5, s. 127.

1808 Temmuz’unda Kabakçı Mustafa ayaklanması ve III. Selim’in öldürülerek yerine II. Mahmud’un geçmesi ve Alemdar Mustafa Paşa’nın sadrazam olduğu bir sırada, Vehhabîler Mekke ve Medine’yi işgal etmişlerdi.

Hicaz Olayları ve Vahhabiler

1788-1791 yılları arasında Hicaz’da Şerifler arasında silahlı mücadeleler olmuş ve ortalık iyice karışmıştır. Sonunda ortalık yatışmış ve Osmanlı Devleti Cezzar Ahmed Paşa’ya 1791 yılında emir’ül haclık vermiştir.

Bu karışıklıklar sırasında Vehhabîlik de gittikçe yayılmaya başlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti’nin dikkati, “bu gailenin def’i için”, Bağdat Valisi Süleyman Paşa ve Şam valisi ve Mekke Emiri tarafından dikkati çekilmiş ise de, daha ciddi olaylar sebebiyle ve Hicaz’daki durum dolayısıyla, bu uyarılar İstanbul tarafından gereği gibi nazar-ı dikkate alınmamıştır. Vehhabîlerin akideleri 17. yüzyılda İstanbul’da zuhur eden Kadızâdelilere benzetilmiş ise de, işin ciddiyeti sonradan anlaşılacak, şöyle böyle tedbir alınmış, fakat siyasî ahval ve muharebe gaileleri sebebiyle Vehhabîler kudretlerini arttırarak Mekke’yi işgal etmişlerdir.¹²³

Terörizm

19. yüzyılda doktriner anarşizmin lideri Bakunin’den bu yana, anarşizmin ve terörizmin gelişmelerine baktığımızda, şu tarifi yapmak hiç yanlış olmayacaktır: Terörizm, azınlıktaki bir fikrin çoğunluğa kabul ettirilmesi için kullanılan bir şiddet metodudur

İslâmî radikalizm çerçevesine giren bütün köktendinci akım ve hareketlere baktığımızda, bunların hiçbirinin, toplumun çoğunluğunun destek ve kabulüne mazhar olamadığını görmekteyiz. İşte bu durumdur ki, bu fikir sahiplerini, dinsel veya siyasal amaçları ne olursa olsun, bu amaçlarını topluma zorla kabul ettirmeye ve bunun için de

123 Karal, Cilt 4, Bölüm 1, s. 607-608.

şiddet metotları, yani terör metotları ile toplumda korku yaratarak bu fikirlerini toplumda egemen kılmaya sevk etmiştir.

Bunun içindir ki, radikal dinciliği ve terörizmi önlemenin veya frenlemenin en etkin yolu, bunların çoğulcu demokratik ve serbest tartışma düzeni içinde faaliyetlerine imkân vermektir. Çünkü, yine yüzyıllık gelişmeler göstermiştir ki, köktenci fikirler, demokratik düzenin serbest tartışma düzeninde neşv ü nema bulamamaktadırlar. Çünkü hangi nitelikte olursa olsun, bu köktenci fikirlerin serbest tartışmaya direncinin olmadığı görülmüştür ve görülmektedir. *Tarih, otoriter, totaliter ve köktenci fikirlerin, demokratik bir düzeni diktatoryal bir düzene, serbest bir tartışma ve millî irade yoluyla dönüştüğünü göstermiyor.*

Bu gerçek, terörizmi savunan ve kullananlar için peşinen kabul edilmiş olduğu için, terörizm, azınlık fikirlerinin çoğunluğa kabul ettirilmesinin tek şiddet metodu olarak kullanılmaya devam etmektedir ve bundan sonra da devam edecektir.

Mamafih, bu, terörizm metodunun her zaman için başarısızlığa mahkûm olduğu veya olacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü, bazen toplumlar, şaşkınlık veya dalâlet içinde kaldıklarında, azınlığın temsilcisi olan teröre teslim olabilmektedirler. 1979 İran İslâm Devrimi bunun çok klâsik örneğidir. Bu devrimin zaferi, bu devrimin karşısında yer alan bütün dâhilî ve haricî faktörlerin hataların ve gaffetlerinin eseridir.

Ümit olunur ki, Türkiye ve Türk milleti, 1979 yılında İran'da yapılan hata ve gaffetlerin tekrarlayıcısı olmaz.

V

—

TÜRKİYE VE BATI DÜNYASI

—

TÜRKİYE VE BATI DÜNYASINA GENEL BİR BAKIŞ: (DÜN-BUGÜN-YARIN)*

OSMANLI DEVLETİ’NİN Batı dünyası ile doğrudan münasebetler içine girmesi, 1356’da Gelibolu’ya çıkarak Avrupa kıt’asına ayak basması ile başlamıştır. Her ne kadar, bundan önce Osmanlı Devleti Bizans ile devamlı münasebet içinde bulunmuş ise de o günün şartları içinde Bizans’ı Batı’nın bir parçası olarak mütalaa etmek doğru değildir. Bizans, her şeyden önce, “Şark”tır.

17. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar Osmanlı Devleti’nin Batı ile münasebetleri, topraklarını Avrupa kıt’asında da genişletmekte olmasından doğan *çatışmalar* şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, bu münasebetleri bir kültür alış-verişi olarak değerlendirmek mümkün değildir. Kaldı ki, askerî alandaki bu çatışmalar veya muharebeler, daima Osmanlı Devleti’nin üstünlüğüne müncer olmuş ve Avrupa tarihinin bu döneminde Osmanlı Devleti, zamanın bir *Süper-Güç*’ü haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti’nin Avrupada yayılıp genişlemesi, Avrupa devletleri için bir *güvenlik* meselesi ortaya çıkardığından, bu Süper-Güç’e karşı mücadelede denge kurma amacı ile koalisyonlar teşkiline gitmişlerdir. Fakat Osmanlı’nın tartışılmaz üstünlüğü, kendisi için bir güvenlik meselesi yaratmadığı gibi, bir güvenlik meselesi ortaya çıkıtığından da bu meseleyi kendi gücü ile halletmesini bilmiştir. Başka bir deyişle, Osmanlı Devleti’nin kendi gücü, kendisine yönelen

* *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu, (Dün-Bugün-Yarın), Bildiriler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, 215-228.*

tehlike ve tehditlere karşı koymak ve bunları bertaraf etmek için yeterli olmuştur.

Avrupa'da, bilhassa 17. yüzyılın sonlarında Rusya'nın yeni bir *güç* olarak ortaya çıkması, birinci plânda Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir. Rusya'nın bu dönemdeki genişlemesi üç ana istikamette kendisini göstermiştir: Baltık, Batı Avrupa ve Güney. Rusya'nın güney istikametindeki genişleme ve yayılma çabaları, kendisini Osmanlı Devleti'yle karşı karşıya getirmiştir.

Siyasal alanda bu gelişme olurken, bilhassa 18. yüzyıldan itibaren Batı'da ekonomik ve teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasına karşılık, din farklılığının da etkisiyle Osmanlı'nın Batı kültürü ile temastan kaçınması, Osmanlı Devleti için menfi bir faktör meydana getirmiştir. Böylece devlet, dışarıda kendisine yönelen tehlike ve baskılara maruz kalırken ve Rusya, Osmanlı Devleti'nin Avrupa sahnesindeki gücünü frenlemeye başlarken, siyasal ve askerî gücün dayanağını teşkil eden teknolojik gelişmelerden uzak kalmıştır. Şüphesiz, ekonomik yapının yeterli bir gelişmeden yoksun kalması da bu durumda mühim bir rol oynamıştır.

Bundan dolayıdır ki, 18. yüzyılda Avrupa'nın, yani Batı'nın gelişmesi ile, Osmanlı Devleti'nin gelişmesi ters orantılı olmuştur. Başka bir deyişle, Batı ekonomi ve teknolojide ilerlerken, Osmanlı Devleti'nin bu ilerlemeyi yakından takip edememesi, devletin gerilemesi neticesini vermiştir. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki yenileşme çabaları, bu çelişkiyi ortadan kaldıramamıştır.

Öte yandan, 18. yüzyıldan itibaren su yüzüne çıkan bu çelişki, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki siyasî ve jeopolitik durumuna da yansımış, Devlet'in askerî gücünün zayıflaması, bütün yüzyıl boyunca yapılan savaşlarda devamlı toprak kaybına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Batı'daki sınırları, giderek Doğu'ya kaymaya başlamıştır.

19. yüzyılda Batı ile Osmanlı Devleti arasındaki çelişkinin daha da genişlemesi ve bilhassa Fransız İhtilâli'nin doğurduğu neticelerin siyasî fikir alanında da bu çelişkiye katılması ile, Osmanlı

Devleti *parçalanma* süreci içine girmiştir. 19. yüzyılın özelliği, Osmanlı Devleti'nin muharebelerde toprak kaybetmesinden ziyade, bünyesindeki *millî* unsurların, bağımsızlıklarını alarak imparatorluktan *kopmalarıdır*.

18. yüzyılda başlayıp 20. yüzyılın başlarına kadar sürececek olan gelişmelerin ortak noktası, Osmanlı Devleti'nin Batı'da *iki süper-güç* ile karşı karşıya kalmasıdır. Fransız İhtilâli'nin, Fransa'yı, milletlerarası politikanın bir *kuvveti* olmaktan çıkarmasıyla, 18. yüzyılın sonunda İngiltere tek süper-güç olarak sivrilmiştir. Napolyon dönemi, İngiliz İmparatorluğu'nun bu üstünlüğüne ancak çok kısa bir süre meydan okuyabilmiştir.

Ne var ki, Fransız İhtilâli patlak verdiğinde, Avrupa'da yeni bir süper-güç daha belirlemeye başlamıştı: Deli Petro'nun Çarlık Rusya'sı. Napolyon Savaşları, Batı'da, tartışmasız iki süper-gücün varlığını ortaya koymuştur: İngiltere ve Rusya.

Batı ile Osmanlı Devleti arasında yapılanmaya başlayan çelişkiye, tam manasıyla paralel olarak, Avrupa politikasında bu yeni süper-güç mekanizmasının ortaya çıkışı, Osmanlı diplomasisini, akılcı bir davranışla, Batı'da meydana gelen bu yeni jeopolitik şartlardan yararlanmaya sevk etmiştir. İngiltere ve Rusya'nın, geniş kapsamlı stratejilerinde birbirleriyle çatışma içine girmeleri ve Osmanlı Devleti'nin de jeopolitik pozisyonu itibarıyla bu çatışmanın temel unsurunu teşkil etmesi, Türk diplomatik tarihinde günümüze kadar sürececek olan bir politikayı başlatmıştır. Bu da gerek Osmanlı Devleti'nin gerek Türkiye'nin, büyük devletlerden herhangi birinden kendisine yönelen tehdit ve tehlikelere karşı başka bir büyük devlete, bugünkü deyiimi ile başka bir süper-güce dayanma politikasıdır. Bunun başlangıcına da Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın sonlarından itibaren, kendisini yıkarak Boğazlar'dan Akdeniz'e inmek isteyen Rusya'ya karşı, aynı durumu kendisi için tehlike telâkki eden İngiltere'ye dayanması teşkil etmiştir.

19. yüzyılın son çeyreğinde, kesin bir tarih olarak 1878'den itibaren, İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı bir

set olarak muhafaza edemeyeceğini görerek, imparatorluğun yerine kendisi yerleşmek suretiyle, bu *set* görevini kendisinin üstlenmek istemesi üzerine, Osmanlı Devleti ister istemez İngiltere ile de karşı karşıya kalmıştır.

Tam bu sıradadır ki, 1870'lerden itibaren millî bütünlüğünü sağlamış olan bir Alman İmparatorluğu'nun Batı'da yeni bir süper-güç olarak ortaya çıkması ve bu yeni *kuvvetin*, bir yandan hem eski süper-güçlerle çatışma durumuna girmesi hem de her ikisiyle de Ortadoğu'da, yani Osmanlı toprakları üzerinde mücadeleye girişmesi, Osmanlı Devleti'ni, İngiltere ve Rusya faktörlerine karşı, Almanya faktörünü kullanmaya sevk etmiştir.

I. Dünya Savaşı gerek milletlerarası politikada gerek Batı sahnesinde hem Alman hem de Rus faktörlerini geri plâna itmiştir. Büyük Atatürk'ün, yeni *Türk Devleti* yaratma mücadelesinde karşısına tek önleyici faktör olarak İngiltere çıkınca ve Bolşeviklerin yeni bir Rusya kurma mücadeleleri de aynı engel ile karşılaşınca, Büyük Atatürk'ün deyimi ile, “*avâmili tabiiyyeden mütehasıl*” bir Türk-Rus dayanışması ortaya çıkmıştır.

Millî Mücadele ve Lozan'dan sonra da İngiltere, Türkiye'nin karşısında *muhasım* bir kuvvet olarak kaldığı sürece, Türk-Sovyet dayanışması kaçınılmaz bir zaruret olmuştur.

İngiltere'ye karşı Türk-Sovyet dayanışması, 1920'den 1936'ya kadar devam etmiştir. 1936'dan itibaren Akdeniz'de İtalya'nın, İngiltere'ye meydan okuyan ve Anadolu'ya gözlerini çeviren bir deniz gücü, yeni bir *süper-güç* olarak sivrilmesi, Türkiye ile İngiltere'yi tekrar birbirine yakınlaştırmış ve İngiltere, yeniden, Türk dış politikasının temel unsuru haline gelmiştir.

Türk-İngiliz münasebetlerindeki bu yeni gelişme, Sovyet Rusya'yı memnun etmemiş ve bilhassa Türkiye ile münasebetlerine *ideolojik ağırlık* vermesi, bu iki komşuyu, özellikle 1939'dan itibaren, birbirinden uzaklaştırmakla kalmamış, aynı zamanda, artan bir şekilde birbirlerini karşı karşıya getirmiştir. 1945-1946 yılları, Türk-Sovyet gerginliğinin “*evc-i bâlâ*”sını (apogée) teşkil etmiştir.

Nasıl I. Dünya Savaşı Avrupa'nın, yani bize göre Batı'nın, süper-güç yapısını değiştirmiş ise, II. Dünya Savaşı ve onun neticesi de sadece Avrupa'nın değil, dünyanın süper-güç yapısına yeni bir şekil ve yeni bir nitelik kazandırmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın çıktığı 1939 yılında, milletlerarası politikanın kuvvet odakları, İngiltere, Fransa, Sovyet Rusya, Nazi Almanya'sı ve İtalya ile, Uzak Doğu'da da Japonya'dır. Birleşik Amerika bir güçtür, fakat milletlerarası arenanın dışındadır.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda ise arenada iki süper-güç vardır: Birleşik Amerika ve Sovyet Rusya. Lâkin Sovyet Rusya'nın savaş sırasında ve sonrasında bir süper-güç haline getirilmesi tamamen Batı'nın eseridir. Batı, "iki şer"den birine ağırlık verirken, yanlış hesaplar içine girmiş ve bu hatadan Sovyet Rusya yararlanmıştır.

Bu durum iki devlet üzerinde büyük etki yapmıştır: İngiltere ve Türkiye. Şöyle ki: İngiltere artık Batı'nın bir süper-gücü değildir. Türkiye ise, Türkiye ile münasebetlerine Marksizm-Leninizm-Stalinizm'in, emperyalist ideolojik açısından bakan Sovyet Rusya'nın, bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelen *ağır* tehdidi altındadır.

Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya'nın daha 1946'dan itibaren çatışma durumuna girmesi, Türkiye'yi, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumada, dayanak olarak, Birleşik Amerika'ya yöneltmiştir.

Bununla beraber, Amerikan dış politikasının *ikili* ittifakları prensip olarak kabul etmemesi, Türkiye'nin güçlüğüne teşkil etmiştir. Türkiye iki yüzyıllık tarihî süreç içinde gelişen *İngiltere - Almanya - Sovyet Rusya - İngiltere* şeklindeki güvenlik zincirinin son halkasını *Amerika* ile tamamlamak istemekteydi. Bu bakımdan, Türkiye'nin güvenlik zincirine Amerikan faktörünün katılması, 1949'da NATO'nun kurulması ve Türkiye'nin de bu ittifaka 1952'de üye olması ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, bundan sonra uzun bir süre, hatta günümüze kadar, Türk dış politikasının temel dayanağı, Batı ile askerî bütünleşmeyi temsil eden ve aynı zamanda Batı Avrupa'nın da içinde bulunduğu, NATO olacaktır.

1960'lardan itibaren, üç istikamette meydana gelmeye başlayan gelişmeler, Türk dış politikasının yapısına tesir etmeye ve Türk dış politikasına yeni bir yapı vermeye başlamıştır. Bunların *birincisi*, 1960'lardan itibaren Doğu-Batı münasebetlerinde, gerginliklerin yerini, yumuşamaların almaya başlaması; *İkincisi*, yine 1960'larla birlikte Batı Avrupa'nın, eski adı ile *Ortak Pazar* ve şimdiki adı ile de *Avrupa Topluluğu* şeklinde bir ekonomik entegrasyona yönelmesi ve yeni bir ekonomik güç olarak sivrilmesi; ve *üçüncüsü* de, 1960'ların ortalarından itibaren Türk dış politikasının, özel olarak Ortadoğu'ya ve genel olarak da İslâm dünyasına yönelmesinin neticesi, dış politikamıza *İslâm faktörünün* girmeye başlaması ve bu faktörün Türkiye üzerindeki etkisinin bilhassa 1970'lerden itibaren giderek artmasıdır.

Birinci gelişmenin, yani Doğu-Batı münasebetlerinin giderek yumuşamasının (detant) Türkiye bakımından neticesi, Türkiye'nin güvenliğinin temel taşının teşkil eden askerî entegrasyonun, yani NATO'nun, hızlı bir şekilde değil, fakat *tedricî* olarak, yavaş yavaş, etkinliğini kaybetmesi olmuştur. Doğu ile münasebetler yumuşadıkça, Batı Avrupa'nın Türkiye ile münasebetleri de zaman zaman, tartışmalı olmaya başlamıştır.

Mamafih, bütün bu tartışmalara rağmen, günümüze kadar NATO, Türkiye'nin Batı ile olan en devamlı bağlantısını teşkil etmiştir.

Fakat yukarıda sözünü ettiğimiz ikinci ve üçüncü gelişmeler, Türk dış politikasını daha fazla etkisi altına almıştır. Ve bu iki gelişme Türkiye için *çelişkili* bir durum meydana getirmiş ve Türkiye, maalesef, bugüne kadar bu çelişkiyi giderecek bir senteze ulaşamamıştır. Bu çelişkinin unsurları, bir yandan Batı ile olan bağlarını arttırma çabası, öte yandan İslâm faktörüne dayalı Doğu ile de münasebetlerine ağırlık verme arzusudur.

Türkiye, 1960'lardan itibaren Batı Avrupa'nın ekonomik gücünü oluşturmaya başlayan *Ortak Pazar* ile, daha başlangıçtan itibaren bağlantı kurmaktan geri kalmamıştır. Bu suretle Batı ile bağlantısına şimdi ekonomik faktörü de eklemiş olmaktaydı. Denebilir ki, Atatürk'ün Batı'ya dönük felsefesi, belki onun düşündüğünden de ileri bir yoğunluk kazanma şansına sahip olmaktaydı.

Lâkin, Türkiye Batı ile ekonomik bağlarını güçlendirmede yetersiz kalmıştır. Bunda şüphesiz, *ekonomik sebep* mühim rol oynamıştır. Ortak Pazar'ın gelişme hızı ile, Türkiye'nin ekonomik gelişmesi, uzunca bir süre, ters orantılı olmuştur. Bunun neticesi ise, aradaki ekonomik mesafenin giderek açılması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu arada, Türkiye'nin eline geçen bazı fırsat ve imkânlarını kullanamadığını da belirtelim.

Türkiye ekonomik bakımdan Batı'ya entegre olup, bu alanda da Batı ile bütünleşme çabası içine girerken, 1960'ların ortalarından itibaren dış politikasına *İslâm faktörü*, başka bir deyişle *Doğulu faktör* girmeye başlıyordu. Doğulu faktör, sadece dış politika nitelikli olarak kalmış olsaydı, Batı ile bütünleşmemizde yine de fazla bir çelişki teşkil etmezdi. Fakat *İslâmî faktörün* söz konusu olması, Türk toplumunun siyasî hayatına din unsurunun ağırlıklı veya en azından etkili bir şekilde girmesi neticesini vermiştir. Böylece, Batı ile bağlantılarımızla çelişkili bir durum ortaya çıkmaktaydı. Türkiye bu çelişkiyi bir senteze ulaştıramadığı gibi, Ortak Pazar'la münasebetlerimize de menfi bir tesir yapmıştır. Hatta, Türkiye'nin karşılaştığı fırsat ve imkânların kullanılmasını da engellemiştir. Çünkü, Ortak Pazar ile bağlarımızı kuvvetlendirme imkânlarını elde ettiğimiz zamanlar da bu bağlar, açık bir şekilde Hristiyanlık-Müslümanlık tartışmasına dönüştürülmüştür. O zamandan bu zamana, bu tartışmanın tamamen küllenmiş olduğu söylenemez. Zira, son yıllarda bu tartışmalar yapılmamış olsa bile, son gelen hükümetlerin izlediği açık İslâm politikasını, Avrupa Topluluğu'na katılma çabaları ile uzlaştırmak mümkün olmamıştır. Bu da Avrupa Topluluğu'nu, anlamakta güçlük çektiği veya cevabı kolay bulunamayan sorularla karşı karşıya bırakmıştır.

Son çeyrek yüzyıl içinde üç istikamette meydana gelen gelişmeleri bir neticeye bağlayacak olursak, şunları belirtmemiz gerekir: Giderek zayıflayan NATO'ya paralel olarak, Avrupa'nın ekonomik entegrasyonu ile de kuvvetli bağlar kurulamamıştır. Bu genel durumun neticesi ise, Türkiye'nin bir takım *ikili* meselelerinde de Batı ile görüş ayrılıklarına düşmesi ve zaman zaman da çatışmalara girmesi olmuştur.

Türkiye’ye müsbet ve menfi bakımlardan büyük ölçüde tesir etme niteliğini taşıyan Doğu Avrupa gelişmeleri, 1989 yazından itibaren hız kazanıp, Avrupa’nın tüm yapısını değiştirmeye başladığında, Türkiye’nin, Batı Avrupa ile münasebetlerinin genel yapısı da bu şekildeydi.

Burada belirtilmesi gereken ilk nokta, Türkiye’nin Avrupa Topluluğu’na tam üyelik için 1987 Nisan’ında yaptığı başvuruya, Doğu Avrupa gelişmelerinin en yüksek yoğunluk noktasına ulaştığı bir sırada, 1989 sonlarında, menfi, olumsuz cevap verilmiş olmasıdır. İleri sürülen sebeplerin haklılığı veya haksızlığı tartışılabilir. Ama olumsuz cevabın zamanlaması dikkati çekmektedir. Zira, Sovyet İmparatorluğu’nun Doğu Avrupa bölümünün çökmesi ve buna paralel olarak Sovyet sisteminin radikal değişmelere maruz kalması, Batı’yı yeni bir Avrupa kavramına götürmüş görünüyor. Sovyet Rusya ile, komünizmden yakasını kurtarmış ve Batı hayat tarzına yönelmiş olan Doğu Avrupa ülkelerinin de dahil olacağı bu yeni kavram, “*Atlantik’ten Urallar’a Avrupa*” veya “*Yeni Avrupa Evi*” gibi adlarla anılmaktadır. Ve bu yeni Avrupa kavramı, tartışmasız bir şekilde Türkiye’yi dışarıda bırakmaktadır. İlerisi için de henüz bir ümit ve işaret verilmiş değildir. Bu durum, Türkiye’nin Avrupa’dan dışlanmış olduğu gibi karamsar yorumlara sebep olmakta ve şimdi-den bir takım yeni arayışların kapısını zorlamaktadır.

İkinci bir nokta ise, NATO konusunda ortaya atılan karamsar tahminlerdir. Bugün, NATO’nun varlığının gerekçesini teşkil eden Varşova Paktı artık yoktur. Avrupa’daki komünist ülkelerin bu askerî ittifakı tamamen dağıldığı gibi, Sovyet Rusya da bu ülkelerdeki askerlerini çekmeye başlamıştır. Bu gelişme karşısında, artık NATO’nun varlığına da ihtiyaç kalmadığı ve dolayısıyla, Türk dış politikası ile Batı arasında mühim bir güvenlik bağı teşkil eden, *Türkiye’nin stratejik ehemmiyetinin* de ortadan kalktığı iddiası ileri sürülmektedir. Bu suretle, 40 yıldan beri Türkiye’yi Batı’ya bağlayan en kuvvetli bağın yok olmaya doğru gittiği belirtilmek ve “*Artık Türkiye başının çaresine baksın*” denilmek istenmektedir.

Kısacası, bu iddiaların ciddiyetine ağırlık verilecek olursa, söyle-
necek tek şey, Türkiye'nin Batı ile bağlarının hemen hemen tümünden
koptuğudur.

Acaba gerçek böyle mi?

Yukarıdaki iki temel sorunun cevaplarına, önce İkincisinden,
yani NATO meselesinden başlayalım.

1. NATO'ya artık ihtiyaç kalmadığı ve NATO'nun dağılacağı veya
dağılması gerektiği şeklinde ileri sürülen yorumlar, günümüzün
gerçeklerine hiç mi hiç uymamaktadır. NATO'nun temelini
Amerika oluşturmaktadır. Bugün hiçbir Amerikan yetkilisi veya
yönetim sorumlusu, NATO'ya son vermekten söz etmiş de-
ğildir. Avrupa'daki Amerikan kuvvetlerinin azaltılması söz konusu
olmakta, fakat NATO'nun korunması zarureti de her vesile ile
ifade edilmektedir. O kadar ki, bugün, en yetkili ağızlar bile,
NATO'nun bundan sonraki ömrü konusunda herhangi bir tah-
minden dikkatle kaçınmaktadırlar.
2. NATO'nun Avrupalı müttefiklerinden de bu istikamette fikir-
ler veya telkinler gelmemektedir. O kadar gelmemektedir ki,
Avrupa Topluluğu, Sovyetlerin itirazlarına rağmen, Doğu Al-
manya ile Batı Almanya'nın birleşmesinden sonra da Birleşmiş
Almanya'nın NATO üyeliğinde ısrarlı ve kararlıdırlar.
3. NATO, Doğu Avrupa ülkelerine karşı değil, esas itibariyle Sov-
yet Rusya'ya karşı kurulmuştur. Varşova Paktı'nın ana unsuru
da Sovyet Rusya'dır. Bugün bütün NATO uzmanlarının üzerin-
de durduğu nokta, *Glasnost* ve *Perestroyka* gelişmelerine rağmen,
Sovyet Rusya'nın, bilhassa konvansiyonel kuvvetlerinde bir in-
dirim yapmadığı ve silahlanmasını eskisi gibi devam ettirmekte
olduğudur. Uzun menzilli füzeler konusunda ise, Amerika ile
bir anlaşmaya varılmış değildir. Kısacası, NATO'nun kuruluş
gerekçesi, ana noktada, devam etmektedir.*

* Nitekim, NATO Nükleer Plânlama Grubu'nun 9 ve 10 Mayıs 1990 günle-
rinde Kanada'da yaptığı toplantı sonunda yayınlanan bildiride, şu anda Avru-
pa'daki gelişmelerin, belirsizlik ve potansiyel istikrarsızlık dönemini meydana

4. Şu anda Batılı çevrelerin üzerinde durdukları en mühim nokta, Gorbaçov'un, bugün girişmiş olduğu yolda, nereye kadar gidebileceğidir. Anayasa değişiklikleri ile elde ettiği geniş yetkilere rağmen, Komünist Partisi'nin muhafazakârları üzerinde tam bir kontrol tesis ettiği ve Ordu'nun da Gorbaçov'un tam paralelinde olduğu söylenemez. Son zamanlarda Ordu'nun tepkilerine ait haberler, Batı basınında geniş bir şekilde yer almaktadır. Bu şartlarda, Gorbaçov'un düşürülmesi halinde, yerine gelecek kişi veya kişilerin, Gorbaçov yumuşaklığında ve onun görüşlerinde olmayacağı, Batı'nın genel inancını teşkil etmektedir.
5. Gorbaçov'un, iktidara geldiği beş yıldan beri yaptığı bütün liberal açılımlara ve Sovyet sisteminin yapısında değişiklikler yaptığı halde, ideoloji ve doktrin alanında herhangi bir değişikliğe veya yeni bir yoruma başvurmaması dikkati çekmektedir. Başka bir deyişle, Gorbaçov, resmî doktrine el sürmemeye dikkat etmekte ve dolayısıyla, komünizmin emperyalist ve yayılmacı niteliği aynen muhafaza edilmektedir. Sovyet liderlerinin, işin bu tarafına dokunmaya fazla cesaret edemediği ve muhafazakârları tahrik etmekten kaçındığı görülmektedir. Bu ise, Gorbaçov'un düşürülmesinden sonra işbaşına gelecek olanların, eskiye dönüşlerini kolaylaştıracak bir faktör teşkil etmektedir. Kısacası, Sovyet doktrini, askerî tedbirlerin tümünden kaldırılmasını gerektirecek bir ideolojik yapı değişikliğine henüz kavuşmamıştır.
6. NATO konusunda da bir noktaya açıklık getirmek gerekmektedir. Türkiye'nin NATO içindeki stratejik ehemmiyeti meselesi, esasında Batı Avrupalı dostlarımız için değil, birinci plânda Birleşik Amerika için söz konusudur. Daha açık bir ifade ile Türkiye, Amerika'nın politik ve askerî stratejisi içinde yer almaktadır. Bu strateji ise, Amerika'nın *global güç* olmasına dayanmaktadır. Amerika bundan sonra da bir süper-güç olmaya

getirdiği, Orta ve Doğu Avrupa'dan Sovyet kuvvetlerinin çekilmesine rağmen, Sovyet Rusya'nın gerek nükleer, gerek konvansiyonel silâhlarda mühim bir askerî güce sahip olduğu, bu durum karşısında NATO'nun, *uzun vadeli* güvenlik ihtiyaçlarını göz önünde tutmak zorunda olduğu belirtilmekteydi.

devam edecektir. Hal böyle olunca, Türkiye'nin bir stratejik faktör olma niteliğini kaybettiğini ileri sürmek, çok erken bir yorum ve acele verilmiş bir değer yargısı olur.

7. Teknolojik gelişmeler petrolün yerini alacak yeni bir yakıt, yeni bir enerji kaynağı icat etmedikçe, petrol, daha 50 yıl stratejik madde olma niteliğini muhafaza edecektir. 1988 rakamlarına göre, Batı Avrupa, petrolünün %40'nı, Amerika %10'unu ve Japonya da %64'ünü Ortadoğu'dan sağlamaktadır. Ortadoğu'daki petrol rezervlerinin ömrü 105 yıl olarak tahmin edildiği halde, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa rezervlerine ise 10-12 yıllık ömür biçilmektedir. Dolayısıyla, Ortadoğu Batı dünyası için daha uzun süre, son derece ehemmiyetli stratejik bir bölge olarak kalacaktır. Bu bölgenin stratejik kapısı da Türkiye'dir. Bundan dolayıdır ki, Türkiye'nin stratejik ehemmiyetinin azaldığı iddialarının ileri sürüldüğü bir dönemde, şu anda, Amerika Türkiye ile, esas itibariyle Ortadoğu'ya yönelik olarak, *ev sahibi devlet antlaşması* denen, birtakım kolaylıklar sağlayan antlaşmalar yapmaya hazırlanmaktadır. Kaldı ki, Avrupa'daki bütün gelişmelere rağmen, Amerika, 1980'de kurmuş olduğu ve Florida'da üslen-dirdiği, *Merkezî Komutanlık* denen ve bir Ortadoğu krizinde kullanılacak olan acil müdahale kuvvetini de dağıtmış değildir.

Kısacası, Ortadoğu hem Batı Avrupa hem de Amerika için sahip olagelmekte bulunduğu ehemmiyetini muhafaza etmektedir ve tekrar edelim, Ortadoğu'nun stratejik kapısı da Türkiye'dir.

Bütün bu gerçekler karşısında, Türkiye ile Batı arasındaki stratejik bağların kopmuş olduğunu veya kopacağını ileri sürmek, ne kadar mantıklı olacaktır?

"Atlantik'ten Urallar'a Avrupa" ve Sovyet Rusya'nın da dahil olacağı bir *Avrupa Evi*'nin gerçekleşmesi gibi pembe hayaller ile bunun Türkiye'ye yapacağı etkiler konusuna gelince: Bu konuya "pembe hayaller" dememiz, bir Avrupa Birliği ve hele Türkiye'nin dahil olacağı bir Avrupa bütünlüğü fikrine karşı olmamızdan değil, bazı gerçekleri hiç yokmuş gibi farz edip, birtakım arzular üzerine *alelacele* birtakım inşalar yapılmasına karşı gelmemizdendir. Açıklayalım:

1. Doğu Avrupa ve Sovyet Rusya'daki gelişmeler ve bir kuvvet merkezi olarak *Sovyet Blokunun* dağılması karşısında, hemen yeni bir Avrupa kurma hevesine kapılanlar, bize, Orta Çağlar'da bazı düşünürler tarafından ortaya atılan *Avrupa Birliği* tasarılarını hatırlatmaktadırlar. Fakat hemen belirtelim ki, bütün bu tasarılar, esas itibariyle, Avrupa Birliği'ni *bir kuvvetli devlet* etrafında gerçekleştirmeyi düşünmüşlerdir. Keza, Napolyon ve Hitler de Avrupa'yı istilâ ederlerken aynı amacı gütmüşler ve Marksizm-Leninizm de bir proleter ihtilâli ile, Rusya etrafında oluşan bir *dünya proleter devletini* düşlemiştir.
2. Buna karşılık, demokratik ve hürriyetçi esaslar üzerine dayandırılmış bir Avrupa Birliği teşebbüsleri daima başarısızlıkla neticelenmiştir.
3. İster konfederasyon ister federasyon ister bugünkü Avrupa Topluluğu gibi bir *ortaklaşma* şeklinde olsun, herhangi bir *Avrupa Evi*'nin kurulması ve yaşaması, bu evdekilerin *homojen, mütecanis* bir yapıya sahip olmalarına bağlıdır. Bu *tecanüste*, günümüzde, ekonomik faktör son derece mühim rol oynadığı gibi, sadece bu dahi yeterli değildir. Tarihî gelişim, sosyal ve kültürel yapı, din faktörü dahi, bir-arada yaşamanın kilit-taşlarını teşkil etmektedir. Bu unsurlar açısından, bilhassa Doğu Avrupa ülkelerinde bir *tecanüsün* varlığından söz etmek kolay değildir.
4. Bir *Avrupa Evi*'nden söz etmeden önce, bugünkü Avrupa'nın *üçlü* yapısına bilhassa dikkati çekmek isteriz. Türkiye'yi dışarda bıraktığımızda dahi, Avrupa'nın yapısını üç parçada müतालaa etmek zorundayız. Bunlar, Batı Avrupa, Doğu Avrupa ve Sovyet Rusya'dır. Bu üç parçanın, sadece bugünkü ekonomik yapısı değil, demin sözünü ettiğimiz çeşitli faktörler açısından bile bu üç parça birbirinden çok ayrı bir tarihî ve sosyal gelişimi ifade etmektedir. Avrupa'da genellikle bir *Hristiyan Kültürü*'nden söz edilir. Fakat Batı Avrupa, tarihî gelişim dolayısıyla, Hristiyan kültürünün apayrı bir bölümünü, yani *Lâtin Kültürü*'nü teşkil eder. Doğu Avrupa halkları ise,

uzun yüzyıllar Slav ve Ortodoks kültürü ile yoğrulmuşlardır. Buna karşılık Rus halkı, Slav ve Ortodoks olmasına rağmen hem Batı Avrupa'dan hem de Doğu Avrupa'dan tamamen ayrı bir gelişim çizgisine sahip olmuştur. Komünizmin evrenselliği, Rus halkının bu geleneksel ve tarihî kişiliğini silememiştir. Belirtmek istediğimiz şudur ki, bu farklı aileleri bir evin çatısı altında oturtmanın güçlüğü yanında, bir takım zoraki ve sun'î formüllerle bu aileler bir araya getirilse bile, bunları uzun sürede bir arada tutmak mümkün değildir.

5. Bugün *Avrupa Evi*'ne oturtulması en güç olan aile Sovyet Rusya'dır. Demin de sözünü ettiğimiz üzere, Sovyet Rusya bugün Avrupa'da apayrı bir varlık (entité) teşkil etmektedir. Özellikle Batı Avrupa'dan ayrılıkları ve farklılıkları o kadar çoktur ki, en gevşek yapılı bir Avrupa Birliği içinde dahi, kendisine ortak noktalar bulması son derece güç olacaktır. Hele, her şeye rağmen, Sovyet Sistemi'nin ve "Marksist" bir hayat tarzının 70 yıllık izlerini silmenin kolay olmayacağı göz önüne alınırsa, Batı'nın şartlarına adapte olmasının ne kadar ciddî bir problem teşkil edeceği kolaylıkla tasavvur edilebilir. Kaldı ki, Rusya'nın Sovyet sisteminden tümünden vazgeçeceğine dair şu anda en ufak bir işaret dahi mevcut değildir. O zaman, sözü edilen *Avrupa Evi*'nde böyle bir Rusya'yı nasıl "asimile" edeceksiniz?
6. Batı tarafından ortaya atılan *Avrupa Evi*, yazılanların ve söylenenlerin şekillendirdiği hali ile, tamamen Batı standartlarına göre formüle edilmiş bir yapıyı ifade etmektedir. Doğu Avrupa ülkeleri bu yeni yapıya intibak etmede belki güçlük çekmeyebilir. Çünkü bu ülkeler Sovyet Rusya'nın hegemonyası altına girmeden önce, Batı'nın demokratik müessese ve geleneklerine sahip bulunuyorlardı. Lâkin, bizatihi Rusya'nın tarihinde böyle bir tatbikata bir gün bile rastlamak mümkün değildir. Rus halkının tarihini otokrasiden ayırmak imkânsızdır. Marksist diktatoryanın Rusya'da oldukça rahat bir şekilde yerleşmesinin bir sebebi de budur.

7. Bununla beraber, Doğu Avrupa ülkelerinin demokrasiye geçiş süreçlerine baktığımızda da bu ülkelerin Batı Avrupa için bir “baş ağrısı” olacağı şimdiden anlaşılmaktadır. Bu geçiş süreci içinde iki özellik bilhassa dikkate çarpmaktadır. Birincisi, komünistlerin teslim bayrağını çekmemiş olmalarıdır. Bunlar çeşitli şekil ve isimlerle, “törpülenmiş” olarak, çok partili siyâsi hayat içinde de varlıklarını sürdürmeye çalışırken, Romanya örneğinde gördüğümüz üzere, bazıları da diktatorya heveslerini henüz kaybetmemişlerdir. Diğer taraftan, şüphesiz, Batı’nın demokrasi kavramında komünist partilerine de yer vardır. Yalnız, unutmayalım ki, bu “nevzuhur” komünist partileri Batı’nın demokratik geleneklerine sahip değildir. Dolayısıyla, müstakbel problemlerin potansiyel muharrikleri olarak, bunlar Avrupa’nın bütünlüğünde birer *Demokles’in Kılıcı* olabilirler.

8. Biz Sovyet Rusya’nın, ne şekilde olursa olsun, bir Avrupa entegrasyonu içinde yer alabileceğine inanmıyoruz ve böyle bir ihtimali, tasavvur imkânlarının dışında görüyoruz.

Tabiatıyla, Doğu Avrupa ülkeleri konusunda meseleye biraz daha yumuşak bakmak mümkündür. Böyle bir yaklaşım, birinci plânda, bunların Batı Avrupa ile, daha doğrusu Avrupa Topluluğu ile ekonomik bakımdan entegre olmaları için söz konusu olabilir. Fakat şu anda bu konuda muazzam problemlerin varlığını da unutmamak gerekir.

Bir defa, COMECON’un bu handikapta çocuklarının ekonomik gelişmeleri ile, Avrupa topluluğunun bugünkü seviyesi arasında çok uzun mesafeler bulunmaktadır. Konuya bu açıdan bakınca, Topluluk üyeliği kabul edilmeyen Türkiye’nin, Doğu Avrupa ülkelerinin bazılarından çok daha ileri mesafede bulunduğu inkâr edilemez. Hal böyle olunca, Doğu Avrupa ülkeleri Avrupa Topluluğu’na nasıl entegre edilecek ve özellikle bunun maliyeti ne olacaktır?

Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik entegrasyonundaki güçlüğü bir-iki örnek verecek olursak, Doğu Almanya’nın Batı Almanya

ile birleşmesi meselesini zikredebiliriz. Meselâ, Doğu Alman markı ile Batı Alman markının ve keza Doğu Almanların bankalardaki mevduatının denkleştirilmesinde Bonn hükümetinin tesbit ettiği pariteler, Doğu Alman halkı için soğuk duş olmuştur. Bu durum bir yana, sadece bu para operasyonu, Batı Almanya'ya milyarlarca marka mal olmakta ve bu da Batı Alman halkı arasında tepki ile karşılanmaktadır.*

Fransa, Katolik Polonya, Macaristan ve Romanya'nın Avrupa ekonomik entegrasyonuna katılması için gereken bu çok yüksek fiyatı ödeyecek midir?

Avrupa'nın siyasî entegrasyonuna bir hayli mesafeli bakan İngiltere, Avrupa Topluluğu'nun bu ağır malî yükleri sırtlamasına razı olacak mıdır?

Bunlar sadece makro problemlerin birkaçıdır. Meseleye mikro plânda eğilindiğinde ise son derece karmaşık meselelerin çıkacağına, en küçük bir şüphe dahi yoktur.

Bu ne demektir? Bu şu demektir ki, *Avrupa Evi*'nin kurulması bir yana, Doğu Avrupa ülkeleri ile Avrupa Topluluğu arasında ekonomik *entegrasyon* değil, ekonomik *iş birliğinin* kurulması dahi son derece karmaşık bir süreci ve dolayısıyla zaman çizgisi üzerinde bir hayli uzun bir mesafeyi gerektirecektir. Bu uzun mesafenin Doğu Avrupa halkları üzerinde yaratacağı hayal kırıklıklarını ve tepkileri de göz ardı etmeyelim. Çünkü bu halkların hepsi, Batı'ya kapılarını açarken, akşamdan sabaha "cennete" kavuşmasının pembe rüyalarını görmektedir.

Unutmayalım: Avrupa Topluluğu bugünkü düzeyine 33 yılda ulaştı. İşe sadece 6 devletle başlamış olduğunu da ayrıca hatırlayalım.

* Nitekim, Westafalya ve Aşağı Saksonya'da 13 Mayıs 1990'da yapılan eyalet seçimlerinde, Başbakan Kohl'un Hristiyan Demokrat Partisi ağır yenilgiye uğramıştır. Bu iki eyaletteki seçmen sayısı, Batı Almanya'daki seçmen sayısının yaklaşık yarısı kadardır ve bu netice, Aralık 1990'da yapılacak genel seçimlerinden önce, Batı Alman halkının, iki Almanya'nın birleşmesine Hristiyan Demokratların ödediği çok yüksek fiyata bir tepki olarak yorumlanmıştır.

Netice

Bütün bu analizlerden sonra bizim şahsen vardığımız kanaat, Avrupa'nın bu yeni oluşumunun 24 saatte, 48 saatte, vs. şekillenemeyeceğidir. Avrupa yeni bir yapılanmanın süreci içine girmiştir. Fakat bu süreç son derece karmaşık bir şekilde cereyan etmektedir. Ne var ki, *ümitler* ve *dilekler*, gerçekleri çok aşmaktadır. Bu gerçekleri *zaman* tayin edecektir. Bu zaman sürecinin kısa olacağı inancında da değiliz. Şu hâlde Türkiye'nin, Batı ile bağlarını yapılandırması için önünde *uzun* bir zaman veya en azından *yeterli* bir zaman vardır. Türkiye bu *zaman faktörünü* iyi değerlendirmek zorundadır.

Şuna inanıyoruz ki, Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Topluluğu ile münasebetlerine nazaran, Türkiye daha ileri bir mevzide bulunmaktadır. Bu avantajı kullanmada bazı noktalara dikkat etmek zorundayız.

Birincisi, ekonomimizi *kuralları içinde* geliştirmek ve siyasî ihtirasların oyuncağı olmaktan çıkarmaktır.

İkinci nokta ise, tavizsiz bir şekilde, Batı'ya doğru yürümektir. Türkiye'nin ve Türk milletinin istikbâli Batı'dadır. Büyük Atatürk'ün ifadesiyle Batı'sından geride kalmak ve ondan uzaklaşmak, bizi milletçe karanlıklara götürecektir. Bu sebeple, *Batı* ve *Doğu* faktörlerinin sentezini ve dengelenmesini *akılcı* bir şekilde yapmak zorundayız.

Bir üçüncü nokta ise, Türk demokrasisinin Batı standartları ile ölçülür hale gelmesidir. Türk toplumu, demokrasiyi bütün müessese ve gerekleri ile hazmedebilecek yeteneğe ulaşmıştır.

Nihayet, Avrupa'daki gelişmeler konusunda söylenebilecek son söz şudur: Avrupa Birliği, *Avrupa Evi*, bundan önceki fikirlerde olduğu gibi, insana mutluluk veren, fakat istikbâle uzanan pembe bir hayaldir. Avrupa, 20. yüzyılın başlarındaki klâsik yapılanmanın yeni bir eşiğine ulaşmış bulunmaktadır. Tabiatıyla bazı farklılıklarla. Bu ise, Türkiye'nin Avrupa'ya dönük politikasında, alternatiflerin ve kozların sayı kuvvetini bundan sonra da devam ettirecektir.

Hâsılı, Avrupa'nın yeni yapılanma süreci, Türkiye'yi dışlamakta, aksine yeni alternatiflerin içine çekmektedir.

1982'DE TÜRK DIŞ POLİTİKASI*

Taylan SORGUN: 1981 yılının bitişi ve 1982 yılının bu ikinci gününde şu konular tartışmaya getirilecektir: Umumi olarak 1982'de dünyadaki dış politika gelişmeleri ile Türkiye'nin dış politikasındaki gelişmeler, Türk-Yunan, Türkiye-ABD, Türkiye-NATO, Türkiye-Batı Avrupa, Türkiye-Ortadoğu, Doğu-Batı münasebetleri ve üzerinde tartışmalar yapılan Çevik Kuvvet konusu. Sayın Bakan bu konularda öncelikle sizin görüşlerinizi rica ediyorum.

İlter TÜRKMEN: Gayet geniş bir gündem çizdiniz. Anlıyorum ki, Türk Dış Politikası'na ilişkin bütün konulara temas etmeyi önermektесiniz. Bunlara cevap vereceğim. Tabii bütün bu konularda Türkiye'nin tutumunu değerlendirirken, uluslararası durumu da ele almak şarttır. Zira, her devletin dış politikasının imkânları ve sonuçları bir dereceye kadar uluslararası koşullara bağlıdır. 1982 yılında uluslararası durumdaki gelişmenin "iyimserlik çizgileri" içinde olduğunu söylemek zordur. Bildiğiniz gibi Doğu ile Batı arasındaki gerginlik hissedilir ölçüde artmış, uluslararası ve bölgesel sorunların hiçbirine çözüm getirilmemiş, istikrarsızlık merkezleri daha büyük sayıya ulaşmıştır. Bunun yanında özellikle bölgemizde tehlikeli denebilecek gelişmeler ve oluşmalar da müşahade edilmektedir. Türk

* 16 Ocak 1982 tarihinde *Tercüman* gazetesinde yayınlanan ve İlter Türkmen (Dışişleri Bakanı), Prof. Fahir Armaoğlu (*Tercüman* gazetesi dış politika yazarı) ve Mehmet Ali Birand'ın (*Milliyet* gazetesi dış politika yazarı) katıldığı, Taylan Sorgun tarafından yönetilen açık oturum.

dış politikasının 1982 yılında bu temel üzerinde bir değerlendirmesini yapmak gerekmektedir.

Bu devrede gerek uluslararası gerek bölgedeki durumdaki bozulmaya mukabil Türkiye'nin daha istikrarlı ve daha tutarlı bir dış siyaset gütmek imkanına da kavuştuğu izlenmektedir. Bunun nedeni, doğrudan doğruya yeni yönetimin, memleket içinde istikrar ve sükûneti sağlamış olmasıdır. Bu durum bir yandan bizim kendi içimizdeki çelişkileri bertaraf etmemize imkân vermiş, diğer taraftan da dünyada Türkiye hakkında imajı değiştirmiştir. Böylece Türkiye'nin kendi iç meseleleri ile bocalayan bir devlet olmaktan çıktığı kanaati yaygınlaşmış ve Türkiye'nin istikrarlı bir denge unsuru olduğu fikri aşılanmıştır. Bunun yanında tarafımızdan uluslararası durumdaki gelişmeler göz önünde tutularak kendi dış politika yöneltelerimize ve amaçlarımıza uygun bir siyaset güdülmeye çalışılmıştır. Bu siyasetin, eski siyasetlerden farklı olduğu da söylenemez. Prensipleri aynıdır ve zaten bu prensipler Türkiye Cumhuriyeti'nin başından beri güttüğü prensiplerdir. Sorun, bu prensipleri tatbik edebilmek için etkili bir dış politika takip edebilmektedir. 1982'de bu yönde büyük ölçüde etkili bir şekilde hareket edebildiğimiz kanaatini taşıyorum.

Şimdi meselelere teker teker bakmak istiyorum:

Türk-Yunan İlişkileri

Türk-Yunan ilişkilerinin son zamanlarda ne şekilde geliştiği hepimiz tarafından bilinmektedir. Bu ilişkilerde en önemli unsur, Yunanistan'da yeni bir hükümetin iktidara gelmesi olmuştur. Yunanistan'la sorunlarımız ve bu sorunlara karşı Türkiye'nin yaklaşımı değişmemiştir. Değişmiş olan husus, yeni Yunan hükümetinin Türk-Yunan sorunlarına ve Kıbrıs sorununa yaklaşımıdır. Onun için Türk-Yunan ilişkilerine bakmak derken, önemli olan husus teşhisi doğru koyabilmektir. Bilindiği gibi biz Yunanistan'daki iktidar değişikliğinden önceki seçim kampanyası sırasında büyük bir teenni ile hareket etmiş, seçim nutuklarına bakarak acele hükümlere varmamış,

Yunanistan'da hükümetin kurulmasını ve programını açıklamasını beklemiştik. Yeni hükümetin ilk başta bize karşı gösterdiği bazı davranışlarına karşı da hemen olumlu bir mukabelede bulunmuştuk. Fakat Yunanistan'daki hükümetin kurulmasından biraz sonra yeni Yunan hükümetinin sorunlara çok değişik bir şekilde yanaştığını müşahade etmiştik.

Yalnız burada şu noktayı belirtmek gerekir ki, Papandreu hükümetinin değişik yaklaşımı yalnız Türk-Yunan sorunlarında görülmemektedir. Papandreu'nun bütün dış politika konularında bundan önceki Yunan hükümetlerinin yaklaşımından değişik bir politikası mevcuttur. Bu, NATO, Ortak Pazar, Yunanistan-ABD, Yunanistan-Türkiye arasındaki sorunlarda gözükmemektedir.

Türkiye-Yunanistan-NATO

Yeni Yunan hükümetinin genellikle NATO ile bağdaşmayan bir tutum içinde olduğunu düşünen tek ülke de Türkiye değildir. Ve Yunan hükümeti son yapılan NATO Bakanlar Konseyi'nde ve ondan önceki savunma bakanları toplantısında bu davranışını açıkça belli etmiştir. Bildiğiniz gibi Yunanistan özellikle Türkiye'ye karşı ileri sürdüğü iddialarda da tam bir yalnızlık içinde kalmıştır. Bunun da kendisini pek rahatsız ettiğini zannetmiyoruz, çünkü Başbakan Papandreu'nun asıl maksadı iç kamuoyuna özellikle kendisine oy vermiş olanlara karşı bir jest yapmaktır. Nitekim Yunanistan'a döndükten sonra söyledikleri de bunu teyid etmiştir.

Bundan sonra Yunanistan'ın siyaseti ne olacaktır? Buna kati bir hüküm vermek zordur. Bence bugünkü Yunanistan hükümeti, NATO üyeliğini ve bu üyeliğin kendisine yüklediği sorumlulukları, kendi temel politik ve felsefi inançları ile bağdaştırmakta sıkıntı çekmektedir. Hükümet içinde sorumluluk deruhte eden insanların daha evvel bilinen yönleri ve entelektüel yapıları da bu kanaatimizi teyid eder niteliktedir. Bu temel politika ve felsefelerini, Yunanistan'ın çıkarları doğrultusunda şimdiye kadar Yunan hükümetlerinin

güttükleri politika ile ne dereceye kadar bağdaştırabileceklerini de göstereceğiz. Tabii sonunda her ülkede olduğu gibi Yunanistan'da da hükümet tutarlı bir siyaset ortaya çıkarmak mecburiyetinde kalacak ve günün birinde kartlarını ortaya koyacaktır.

Bizi daha yakından ilgilendiren Türk-Yunan sorunlarına gelince, burada iki unsur görülmektedir:

1. Yunanistan Türkiye'yi kendisi için bir tehdit unsuru olarak görmektedir ve bu sorunu NATO'ya getirmiştir.
2. Yunanistan, Türkiye ile arasındaki mevcut sorunların müzakere yolu ile çözümlenmesi için şimdiye kadar sürdürdüğümüz müzakere sürecini şimdiki halde askıya almıştır.

Yunanistan'ın Türkiye'yi bir tehdit olarak göstermesi unsuru üzerinde fazla durmak istemiyorum, çünkü bunu NATO'da da resmen ortaya atmış ve cevabını almıştır. Bunun yanında Yunanistan'ın bu tutumu, bütün NATO içinde, özellikle NATO'nun entegre askeri bünyesi içindeki iş birliği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bildiğiniz gibi Yunanistan, 1980 sonunda muayyen bir kompromi temeli üzerinde askeri bir bünyeye dönmüştür. Tabii bu sorun da askıdadır.

Sorunların müzakere yolu ile çözümlenmesine gelince, burada ilerde Yunanlıların tutumlarının aydınlanıp aydınlanmayacağı bilinmemektedir. Bu konuda birbiri ile çelişen bazı beyanatlarda bulunmaktadırlar. Bize resmen söyledikleri: "Müzakereden kaçınmadıkları ve fakat müzakerelere devam edebilmek için henüz bazı hazırlıklarını tamamlamadıkları" dır. Biz ise kendilerine bizim bakımımızdan mevcut olan mutabakatlar çerçevesinde müzakerelere hazır olduğumuzu teyid etmiş bulunuyoruz. Tabii müzakere etmek için iki taraf lazımdır. Ama Yunanistan'ın bizim tarafımızdan müzakerelere de zorlanması söz konusu değildir. Onlar kendi çıkarlarına uygun gördükleri bir zamanda gelip müzakere masasına otururlar. Müzakerelere devam etmemenin Yunanistan'a yüklediği bir vecibe de vardır ki, bunu da herhalde göz önünde tutacaklardır. O vecibe, Yunanistan'ın mevcut mutabakatlara riayet etmesi, özellikle ve tek taraflı olarak bazı kararlara gitmemesi, emri-vakilerden kaçınmasıdır.

Dış Politika Tatbikatında Değişiklikler Yapılmaktadır

SORGUN: Sayın Bakan, konuşmanız sırasında dış politikaya umumi çizgiler içinde bakmak icap ettiğini, Yunanistan'ın Ortak Pazar ve Amerika ile sorunları olduğunu söylediniz. Bu ortamda Yunanistan'ın Amerika ve Ortak Pazar ile münasebetleri hangi görünüme girebilecektir? Hemen bu arada şu soruyu sormak istiyorum: Gazetemizde daha önce Yunanistan'la ilgili olarak yaptığımız açık oturumda Birand tarafında şu görüş ortaya atılmıştı: *“Türkiye Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşüne yeşil ışık yakmakla elindeki bir kozu kaçırmıştır.”* Bu görüş karşısında sizin söyleyecekleriniz neler olacaktır?

TÜRKMEN: Bir kere bu kozu kaçırmış olduğumuz görüşünü kabul etmeyeceğim. Çünkü hiçbir koz kaçırılmış değildir. Şayet o zaman Yunanistan'ın NATO'nun askeri bünyesine imkân veren bir tutum takınmasaydık ne olacaktı? Papandreu iktidara geldiğinde eski Yunan hükümeti gibi Yunanistan'ın NATO'nun askeri bünyesine girmesine o kadar büyük bir önem atfetmeyecekti. İşte bu itibarla ortada kaçırılan bir koz olduğunu zannetmiyorum...

Şimdi ise Yunanistan bu askeri bünyenin içindedir ve bununla bağdaşmayan bir tutum takınmıştır. İşte böylece kendi çelişkisini kendisi halletmeye mecbur bir duruma girmiş olmaktadır. Sayın Papandreu'nun bundan sonraki tutumu için bir tahminde bulunmakta sıkıntı çekiyorum ve Papandreu'nun pek tutarlı bir siyasi yaklaşımı olduğunu da zannetmiyorum. Papandreu henüz seçim zamanındaki heyecanından da kurtulmuş değildir. Sanıyorum ki Yunanistan 1982 yılında Amerika ile ikili askeri iş birliği konusunda bazı müzakerelere girecek, bu müzakerelerde tutumunu ortaya koyacak, o zaman ne şekilde hareket edeceği görülecektir. Keza NATO içinde de bundan sonraki aşamalarda kendi yaklaşımlarını belirtmek mecburiyetinde kalacaktır. Ben, Yunanistan'ın bundan sonraki hareketleri konusunda çok zihin yormanın gerektiği kanısında değilim. Çünkü bir kere hakikaten kehanette bulunmak imkânı yoktur. İkincisi Yunanistan'ın davranışlarının neticelerinin çok önemli olacağı kanaatinde de değilim.

SORGUN: Sayın Armaoğlu, Sayın Bakan'ın açıklamalarını dinlediniz. Sizin bu konudaki görüşleriniz nelerdir?

Fahir ARMAOĞLU: Sayın Bakan'ın belirttikleri gibi Türkiye'nin dış politikasında 1982'ye girerken prensiplerde herhangi bir değişiklik olmadığı bir vakadır. Yalnız prensiplerde bir değişiklik olmaması demek, bugün Türk dış politikasında birtakım değişiklikler meydana gelmediği manasını da taşımamaktadır. Dış politikada prensipler denildiği zaman bence bu temel istikametler olarak anlaşılmalıdır. Türkiye'nin dış politikasının temel istikametinde de bir değişiklik yoktur. 12 Eylül'den önce olduğu gibi bugün de aynı politika temel istikametinde devam etmektedir, bu da Batı ile olan sıkı ve yakın bağlardır. Bununla beraber benim birkaç aydır şahsen müşahade ettiğim bir husus; prensipler ve istikamet aynı olmakla beraber bunların tatbikatında bazı değişikliklerin yapılmakta olduğudur. Bu değişiklikler neden ve nelerdir? Öyle görünüyor ki 15 aylık bir sabırdan sonra Türkiye'nin Batı Avrupa'dan beklediği anlayışı görememesi Türk dış politikası üzerinde bazı etkiler yapmış, bazı manipülasyon ihtiyaçlarını ortaya çıkarmıştır. Bunun neticesi olarak da Batı Avrupa ile olan münasebetlerimizde belirli bir durgunluk meydana gelmiştir. Bunun sonucu olarak da bilhassa göze çarpan husus Amerika ile olan münasebetlerin eskisinden çok daha hareketli bir hale gelmesidir. Amerika ile olan münasebetlerde çok daha radikal bir değişiklikten hemen söz etmek mümkün değildir, ama Türk-Amerikan münasebetlerinin bugünkü şekli Türk dış politikasını bir hayli değişik ve eskisinden farklı istikamete götürebilecek gibi görülmektedir. Tabii bu, Batı Avrupa ile münasebetlerimizin durgunlaşması veya münasebetlerimizde belirli bir mesafenin konulması demek değildir. Ama benim intibamı, odur ki Batı Avrupa Türkiye'ye anlayış ve yakınlık gösterdiği ölçüde Türkiye'den aynı anlayış ve yakınlık görecektir. Bununla da Türkiye ile Batı Avrupa arasındaki münasebetlere bir mütekabiliyet getirilmiş olduğu görülmektedir. Fakat Türkiye katı bir mütekabiliyet içinde değildir ve Türkiye'nin Batı Avrupa ile olan münasebetlerini iyileştirmek için samimi bir arzusu vardır. Ama

doğrusu şudur ki, bu arzulara Batı Avrupa'dan aynı mahiyette ve aynı şekilde cevaplar gelmediği görülmektedir.

1982'ye girerken bir diğer husus ise Sovyet Rusya ile olan münasebetlerimizde de bu söylediğim gelişmelere paralel olarak bir durgunluğun göze çarpmasıdır. Hatta zaman zaman bilhassa Afganistan meselesi ile dolayısı ile de Türk dış politikası Sovyet Rusya'ya gayet sert eleştirilerde bulunmaktadır. Biliyorsunuz ki Afganistan meselesi bir hayli soğumuş ve Afganistan'ın sırtında kalmış bir meseledir. Birleşmiş Milletler bazı mali yardımlarda bulunmaktadır ama ağır yükü Pakistan çekmektedir. Hatta İslam Zirvesi dahi Pakistan meselesine o ilk günlerdeki heyecanlı ağırlığını vermemektedir. Buna rağmen Türkiye'nin Afganistan meselesinde Sovyet Rusya'ya karşı eleştirilerinin dozunun biraz yükseldiği görülmektedir. Bu bana Türk-Sovyet münasebetleri hakkında bir endişe, bir işaret vermektedir. Şu anda şüphesiz Sovyet Rusya ile olan münasebetlerimizde bir mesele, bir tartışma, yoktur, ama diplomatik tabiri ile bu bir korekt münasebetler çerçevesinde devam etmekte, onun dışında bir gelişme görülmemektedir.

1982'ye girerken Türk dış politikasının Arap dünyası ve Ortadoğu ile olan münasebetlerinde de bundan önceki hükümetler zamanında olduğu gibi samimi ve ciddi gayretler sarf edilmektedir. Bu bakımdan Arap dünyası ile şu anda bir meselemiz yoktur. Arap dünyası ile Türkiye'nin arasındaki en mühim mesele, Arap dünyasının çok unsurlu ve homojen olmamasının Türkiye'ye getirdiği güçlüklerdir. Onun içindir ki, Türkiye, Arap dünyasına karşı global bir politika götürmekle beraber esas itibariyle ikili münasebetlere dayalı bir politika izlemektedir.

Türk-Yunan münasebetlerinin 1982 yılındaki gelişmelerinde şahsen endişe duymaktayım. Yani şu anda Türk-Yunan münasebetlerinde mevcut olan nisbi gerginlik 1982'nin ilk aylarında da devam edecektir.

Sayın Bakan'ın da işaret buyurdıkları gibi Papandreu'nun Türkiye politikası, müstakil bir politika olmak imkânına sahip değildir.

Çünkü bu imkânla Papandreu politikasında Türkiye'ye hücumla ağırlık vermekle beraber, Batı ve Amerika ile olan münasebetlerinde gayet dikkatli hareket etmektedir. Çünkü hiçbir devletin dış politikası tek faktörlü değildir. Hele Papandreu'nun seçim beyannamesinde ortaya attığı gibi çok kapsamlı ve hayli çelişkilerle dolu bir dış politikayı yürütmesi kolay değildir. Bu kadar çok kapsamlı bir politikayı yürütmeye kalktığınız anda bu politikanın üzerinde birtakım ipotekler ve sınırlamalar da ister istemez olacaktır.

ABD ve Batı Avrupa ile İlişkiler

Yunan dış politikasının Türkiye dışındaki unsurları önümüzdeki aylarda kesin bir şekil almadıkça, Papandreu Türkiye aleyhtarlığını bir süre daha devam ettirecektir.

Kıbrıs ve Ege meselelerinde bazı endişelerim olduğunu belirtmek istiyorum. Kıbrıs'ta fiili durumda avantaja sahip olan Türkiye'dir. Ege'de ise fiili duruma bir bakıma Yunanistan hakimdir. Yani Kıbrıs'ta inisiyatif bizim elimizde, Ege'de Yunanistan'ın elindedir. Ben geçen Ekim ayı sonunda Türkiye Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşüne karşı vetosunu geri çekerken, Ege meselesinde yeteri kadar teminat sağlanmadığı kanaatindeyim. Bugün Papandreu Ege'deki durumu dondurmaya çalışmaktadır. Bu donukluğu çözme teşebbüsü Türkiye'ye düşmektedir. Türkiye ile Yunanistan arasında devamlı bir soğukluk ve sürtüşme mevcuttur. Ama Papandreu'nun bunu çok ileriye götürebileceği kanaatinde değilim, çünkü bu faktörlere bağlıdır.

SORGUN: Sayın Bakan, Sayın Armaoğlu görüşlerini ortaya koyarken dedi ki: "Türkiye'nin dış politikasının prensibinde değil, tatbikatlarında değişiklik vardır. Batı Avrupa ile münasebetlerinde bir durgunluk meydana gelmiş, Amerika ile Türkiye arasında hareketli bir dönem başlamıştır. Batı Avrupa, 'Türkiye'ye gösterdiği anlayış kadar bir anlayış' Türkiye'den görecektir ve 1982'ye girerken Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki

münasebetlerde bir durgunluk görülmektedir. Diğer taraftan Türkiye Afganistan konusunda diğer İslam ülkelerinin ötesinde bir tepki içinde bulunmaktadır. Ege’de inisiyatif Yunanistan’da, Kıbrıs’ta ise Türkiye’dedir” dediler. Şimdi Sayın Armaoğlu’nun bu görüşlerine karşı sizin düşünceleriniz nelerdir?

TÜRKMEN: Sayın Armaoğlu güzel bir tahlil yaptılar. Amerika ile ilişkilerimizin daha hareketli olduğunu kabul ediyorum. Bu doğrudan doğruya bölgemizdeki gelişmelerin, Doğu-Batı ilişkilerinin, Reagan idaresinin Türkiye’ye verdiği önemle bizim NATO ve Amerika ile iş birliğine verdiğimiz önemin bir sonucudur. Fakat Amerika ile ilişkilerimizin daha hareketli hale gelmesini behemehal Avrupa ile olan ilişkilerimizdeki bir durgunluk (ile) irtibatlandırmak da doğru değildir. Batı Avrupa ile ilişkilerimizde bir durgunluk var mıdır yok mudur konusuna biraz sonra geleceğim, fakat Batı Avrupa ile ilişkilerimizde bir sıkıntımız olmasaydı bile Amerika ile olan ilişkilerimizdeki hareketlilik ortaya mutlaka çıkacaktı. Bunun sebepleri ve nedenleri başkadır.

Şimdi Avrupa ile ilişkilerimize geelim. Genel olarak Batı Avrupa ile olan ilişkilerimizde Türk hükümetinin yaklaşımının son derece yapıcı olduğunu vurgulamak isterim. Avrupa ile olan ilişkilerimizde hiçbir zaman durgunluk temenni edilmemiştir. Tam aksine bugünkü yönetim başından beri Avrupa ile olan ilişkilerimizi, Türkiye’nin parlamenter demokrasiye olan bağlılığı açısından ele almış, bütün Avrupa kuruluşları ile olan ilişkilerimizi devam ettirmek için özel bir itina göstermiştir. Birçok mesnetsiz tenkitlere bile tahammül gösterilerek Batı Avrupa hükümetleri yanında parlamenterleri ile de diyalogu sürdürmek için çaba harcanmış, buna ek olarak AET’ye karşı olan tutumumuza da açıklık getirilmiştir. Biliyorsunuz ki bundan önce Türkiye AET’ye tam üyelik için baş vuracak mıdır, başvurmayacak mıdır? Şeklinde büyük münakaşalar cereyan etmiş, bugünkü yönetim ise Türkiye’nin AET ile ilişkilerini tam üyelik perspektifi içinde geliştirmek kararını alarak, bu kararını diğer ülkelere bildirmiştir. Bununla beraber şu noktada vurgulanmıştır: Tam

üyelik için başvurma sırası şimdi değildir. Tam üyelik için müracaat Türkiye'deki seçimler yapıldıktan sonra ve Türkiye'de gerçek bir parlamenter rejim kurulduktan sonra yapılacaktır. Bizim Batı Avrupa ile olan ilişkilerimizdeki görülen güçlükler Türkiye'nin herhangi bir tercih yapmış olmasından değil, bazı Batı Avrupa ülkelerinin tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır. Yalnız bunları da abartmamak lazımdır. Bunlar Türkiye'de özgürlükçü parlamenter bir demokrasinin yerleşmesi için, içinde bulunduğumuz geçici durumun bazı sıkıntılarıdır. Zannederim bu geçici devrenin "geçiciliği" konusunda da artık büyük bir açıklık vardır. Sayın Devlet Başkanı'mız yılbaşı mesajında tam bir takvim vermiştir. Bu durumun ise, Batı Avrupa ile ilişkilerimiz bakımından gayet yararlı bir atmosfer ortaya çıkarmasını gerektirmektedir. Yalnız bu arada şu hususu da belirtmek isterim ki, bizim başından itibaren Avrupalı kuruluşlarla ve Avrupa ile olan ilişkilerimiz kendi iç müesseselerimizi geliştirmek için sarf ettiğimiz gayretlerle irtibatlandırılmamıştır. Her zaman da siyasi koşullara bağlı ekonomik yardımları kabul etmeyeceğimiz, dış baskılara uyarak herhangi bir tedbir almayacağımız her zaman belirtilmiş ve kararlılığımız da kâfi derecede ortaya çıkmıştır. Batı Avrupalı ülkelerin de bizim onların söylediklerinden tamamen müstakil olarak kendi iç koşullarımıza göre, kendi içi gelişmelerimizi tayin ettiğimizi ve buna devam edeceğimizi anlamış olmaları gerekir.

Sovyetler Birliği ve Ortadoğu

Diğer taraftan bir noktaya daha temas etmek istiyorum. Batı Avrupa denilince bütün Batı Avrupa'yı ele almamak lazımdır, çünkü her devletle olan ilişkilerimizin özellikleri vardır. Mesela Federal Almanya ile olan ilişkilerimizi Fransa ile olan ilişkilerimize benzetemeyiz, onların davranışları, yaklaşımları birbirlerinden farklıdır. İskandinav devletlerinin ise ayrı bir yaklaşımı vardır. Bu nedenlerle Batı Avrupa'yı "global" olarak konuşmak da tamamen doğru değildir.

Şimdi Sayın Prof. Armaoğlu'nun ileriye sürdüğü bir iki konuya temas etmeden önce "mütekabiliyet" konusuna değinmek istiyorum.

Batı Avrupa ile ilişkilerimizde kuşkusuz bir mütekabiliyet vardır. Çünkü her siyasetin temelinde bir mütekabiliyet esası bulunmaktadır. Fakat biraz önce de belirttiğim gibi, Batı Avrupa'nın yeknesak bir tutumu olmadığı için bu mütekabiliyet bizim tarafımızdan ikili olarak güdülmekte, Batı Avrupa ülkelerine göre ayrı şekillerde değerlendirme yapılmaktadır.

Şimdi Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerimize geçmek istiyorum. Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerimize çok büyük bir önem atfettiğimizi teyid etmek isterim. Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin istikrar içinde gelişmesi Türkiye'nin de çıkarınadır ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerimiz daima bu çerçevede değerlendirilmektedir. Yalnız ikili ilişkiler ile uluslararası konulardaki görüşler arasında bir paralelizm kurmaya imkân yoktur. Böyle bir paralelizm kurulursa birçok ülkelerin ikili ilişkileri bundan büyük zarar görür. Sovyetler Birliği ile bazı konularda aramızda derin görüş ayrılıkları bulunduğu bir gerçektir. Afganistan da bu konulardan biridir. Afganistan konusunda prensip itibarıyla gayet kuvvetli bir davranış içinde bulunmak mecburiyetinde olduğumuzu zannediyorum. Bölgemizde bir ülkenin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı bir harekete girişilmesini, o ülkenin iç işlerine dışardan yön verilmesini kabul etmemize imkân yoktur. Fakat bu durum Sovyetler Birliği ile komşuluk ilişkilerimize verdiğimiz önemi azalttığımız anlamına da gelmemelidir. Ben Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerimizde bir durgunluk olduğu kanısında değilim. Olsa olsa bir istikrar vardır ve Türkiye bu istikrarı devam ettirmek için çaba harcamaya devam edecektir.

Sayın Profesör Armaoğlu, Ortadoğu ve Arap dünyası ile olan ilişkilerimize değindiler. Bu konuda söylediklerine geniş ölçüde katılıyorum. Bütün Ortadoğu, Arap ve İslam ülkeleri ile ilişkilerimizi geliştirmek için çok ciddi bir çaba harcadım, oldukça önemli sonuçlar alınmıştır. Zannediyorum ki İslam ve Arap ülkelerinin de Türkiye hakkındaki görüşlerinde büyük bir değişiklik ortaya çıkmıştır. Bu ülkeler Türkiye'nin politikasını iyi değerlendirmekte, bu politikada kendi çıkarları ile uzlaşmayan bir durum görmemekte, Türkiye'nin

istikrarlı ve kuvvetli bir ülke olmasının bölgenin güvenliği bakımından önemini anlamakta ve Türkiye'nin Ortadoğu sorunlarına karşı ilgisini de takdirle karşılamaktadırlar. Bütün bunların yanında bildiğiniz gibi bütün Ortadoğu ve Arap ülkeleri ile ekonomik, insani ilişkilerimizde de çok büyük gelişmeler olmuştur. Tabii bu ilişkiler de siyasi ilişkilere yeni bir kuvvet ve hareketlilik getirmektedir.

Ortadoğu ve Arap dünyasına karşı güttüğümüz siyasetin Batı'ya karşı güttüğümüz siyasetle bağdaşmayan bir tarafı yoktur, bunlar birbirlerini tamamlayıcı unsurlardır. Batılı müttefiklerimiz de bizim Ortadoğu'da önemli bir mevkie sahip olmamızı kendi çıkarları bakımından yerinde görmektedirler. Binaenaleyh bu siyasetimizin Batı ile olan siyasetimizde bir alternatif teşkil ettiği şeklindeki düşüncelere de fazla itibar etmemek gerekmektedir.

Kıbrıs ve Ege

Sayın Armaoğlu, Kıbrıs ve Yunanistan'dan da bahsederek endişelerini ifade ettiler. Gayet tabii bu endişeler bir dereceye kadar geçerlidir. Ortada kendisi ile savunmamız bulunan ve bizce "sorumsuz" hareket eden bir komşumuz vardır. Dolayısı ile bu ilişkilerin istikbali için büyük bir güven ifade etmek durumunda değiliz. Fakat bütün hadiseleri ve bütün gelişmeleri de kendi çerçeveleri içinde değerlendirmek gerekir.

Ben Sayın Armaoğlu'nun Yunanistan'ın Batı ile olan ilişkilerinde çok dikkatli olduğu ve bu suretle Türkiye'ye karşı kendisine bir koz sağlamak istediği fikrine pek katılamıyorum, çünkü Yunanistan Batı ile ilişkilerinde gayet dikkatli değildir. Gördüğümüz kadarı ile Batı ülkeleri bir bekle-gör siyaseti ile yeni Yunan hükümetinin siyasetinin daha dengeli bir hale gelme ümidini muhafaza etmektedirler. Yoksa Yunan hükümetinin daha dikkatli hareket ettiğini söyleyecek değiliz. Bildiğiniz gibi son NATO bakanlar toplantısında ilk defa olarak savunma bakanları toplantısının bir bildiri yayınlamadan dağılmasına sebep olmuşlardır. Bunu da dikkatli bir siyaset olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Sayın Armaoğlu dediler ki: “Kıbrıs’ta fiili üstünlük bizdedir, Ege’de ise Yunanistan’dadır”. Türkiye ne Kıbrıs’ta ne de Ege’de bir üstünlük peşinde değildir, bu sorunların hakkaniyete ve adalete uygun bir şekilde çözülmesini istemektedir. Kıbrıs meselesindeki gelişmelerde bizim yapıcı bir siyaset güttüğümüzü ortaya koymuştur. Kıbrıs’taki Türk toplumunun Yunanistan’daki iktidar değişikliğinden önce gayet kapsamlı bir öneriler serisi sunması ve bunda hem toprak sorunlarını hem Anayasa sorunlarını ele alması, gayet yerinde olmuştur. Bu şekilde Kıbrıs Türk toplumu müzakerelere gayet yapıcı bir şekilde yanaştığını göstermiştir. Şayet bunu o zaman yapmamış olsaydı, Yunan hükümetinin bugün Kıbrıs meselesini karıştırmak için sarf ettiği gayretler ışığında bugün yapmasına imkân olmayacaktı. O bakımdan Kıbrıs meselesinin çözülmesi için diplomatik alanda yapılması gerekenler yapılmıştır.

Fiili duruma gelince: Sayın Armaoğlu’nun belirttiği gibi fiili durumun aleyhimize olduğunu ileriye sürmek mümkün değildir. Ben Kıbrıs bakımından herhangi bir endişe içinde değilim, Yunanistan’ın Kıbrıs meselesini uluslararası forumlarda canlandırmak istediği doğrudur. Fakat bu sorun uluslararası forumlarda birçok kere görüşülmüştür. O itibarla bundan daha önceki sonuçlardan değişik bir sonuç alması beklenmemelidir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’ndan bir karar daha çıkartmanın Kıbrıs meselesi bakımından avantaj sağlayabileceğini Papandreu da pek önemli saymamalıdır. Sayıyorsa da bu durum Kıbrıs meselesi ile ilgili diğer devletler bakımından büyük önemi haiz olmayacaktır.

Ege’de fiili durumun Yunanistan’ın lehine olduğunu kabul etmek de biraz zordur. Ege’de aramızda bir mutabakat vardır. Bu mutabakat müzakereleri ve aynı zamanda emrivakilerden kaçınılmasını gerektirmektedir. Bunun yanında Ege’de değişen bir durum yoktur. Eski Yunanistan hükümeti ile olan durum aynen devam etmektedir. Aradaki tek fark o zaman aramızda bir diyalogun oluşudur. Meselelerimizi çözemiyorduk ama bu diyalog ilişkileri yumuşatıyordu. Şimdi ise bu yoktur. Bunu kabul ediyoruz fakat bunda Yunanistan’ın Ege’de fiili bir üstünlüğe olduğu görüşüne katılmıyorum.

SORGUN: Sayın Birand, şimdi 1982 dış politikası hakkında sizin beklentileriniz nelerdir? Bunun cevabını rica ediyorum. Ayrıca Sayın Bakan'a sormak istediğiniz sorularınız var mıdır?

Mehmet Ali BİRAND: 1982'de dış politikayı ikiye ayırıyorum. Birincisi Türkiye'nin Batı Avrupa ile olan ilişkilerinde geçici yönetim şekli nedeniyle çıkan sorunların yaratabileceği gelişmeler ve diğer global ilişkilerdir. Sanıyorum ki Sayın Evren'in açıkladığı takvim, Türk hükümeti ile diğer hükümetler arasında ki ilişkiler açısından olan sorunların büyük bir bölümünü hafifletecektir. Çünkü şimdiye kadar Türkiye'nin yapmasının çok yararlı olacağı nokta gerçekleştirilmiştir. Ancak Sayın Bakan'ın dediği gibi Batı Avrupa'da birkaç kategoriye giren hükümetler vardır. Mesela İskandinav ülkelerinden fazla bir şey beklememek gerekmektedir. Diğerleriyle kolay bir yakınlaşmaya gidilebilecektir. Batı kamuoyu ile Türkiye arasındaki ilişkilerin çok fazla değişebileceğini zannetmiyorum. O sahadaki ilişkiler yine bu iniş çıkışlarını sürdürecektir, (Batı kamuoyu derken de ben Batı'daki bazı kuruluşları kastediyorum) eleştiriler olacaktır, bu defa eleştiri örneğin Anayasa'nın ne şekilde çıkacağı konusunda görülebilecektir. Ancak bence Türkiye ile onların arasında temel değer yargılarında farklılıklar bulunmaktadır. Sanıyorum ki, Batı Avrupa'nın bizi gerçekten tam anlayıp anlamadığı konusunda da fazla duyarlıyız. Biz bu fazla duyarlılığımızı, küçük bir eleştiriye karşı tepki göstererek sürdürürsek, ilişkiler daha da gerginleşebilecektir. Biz eleştirileri fazla abartıyoruz. Bir de dış baskı kompleksinden kurtulmamız lazımdır. Zira bir kulübün içinde olduğumuzu söylediğimize göre, bu Batı kulübünün içinde eleştiriler de olacaktır, bundan kaçınmaya imkân yoktur. Eğer biz bu değer yargılarımızda biraz daha dikkatli olursak, sanıyorum ki Batı Avrupa ile olan ilişkilerimiz çok daha iyi ortama girebilecektir.

Diğer bir global husus ise, 1982 müthiş soru işaretleri ve tehlikelerle dolu bir dönemi getirmektedir ve bu tamamen bizden çok dışardaki gelişmelerle ilişkilidir. Her şeyin başında gittikçe gerginleşen Doğu-Batı ilişkisi vardır.

Türk-Yunan ilişkilerinde ise ne olacağı yine hem dışarda Doğu-Batı gerginliğine, hem de Papandreu'nun neler yapabileceğine bağlıdır. Bunlar beni kaygılandırmaktadır.

Sayın Bakan'a Türk-Yunan münasebetleri konusunda birkaç şey sormak isterim. Mesela Rogers anlaşmasını Türkiye nasıl uygulayacaktır? Çünkü bunun uygulatılabilmesi için diğer NATO ülkelerini hiç değilse Türkiye'ye bir destek sağlaması gerekmektedir ki, yeterli destek bulunabilecek midir? Bulunamadığı takdirde Türkiye'nin tutumu ne olacaktır? İkincisi Yunanistan'la müzakerelerin başlaması için beklemenin limiti ne olacaktır? Süre uzarsa Türkiye bu müzakerelere sürecini nasıl tahrik edebilecektir? Bir diğer soru Yunanistan NATO'nun askeri kanadından çıkarsa, Türkiye bu boşluğu kapatmayı düşünebilir mi? Diğer taraftan Papandreu "Siz beni Türkiye konusunda istediklerimde tatmin ederseniz, ben diğer konularda daha esnek olabilirim" mesajını vermemekte midir? Yani Papandreu bir şantaj politikası götürüp bir sonuca gitmek istemektedir şeklinde bir görüş vermektedir. Sayın Bakan bu konularda ne düşünmektedir?

Amaç Demokrasidir

SORGUN: Sayın Armaoğlu, Sayın Birand'ın Sayın Bakan'a sorduğu soruların cevaplarından önce, Sayın Bakan'ın hepsini birden cevaplandırabilmesi için size şu soruyu sormak istiyorum. Sayın Birand "Biz Batı Avrupa'nın yaptığı eleştirileri fazla abartıyoruz" dediler ve 1982'nin tehlikeli gelişmelerle dolu bir yıl olduğunu söylediler. Sizin bu konudaki görüşleriniz nelerdir?

ARMAOĞLU: Sayın Birand'ın sözlerine şunun için katılamayacağım. Mayıs ayındaki Avrupa Konseyi Asamble Parlamenter müzakerelerinde (Sayın Birand da hatırlarlar) görünen manzara şudur: Sol kanat, sosyalist-komünist milletvekilleri bir yana, Hristiyan demokrat, liberal, hatta bazı İngiliz Muhafazakâr milletvekilleri dahi, Türkiye'de 12 Eylül'den evvel nelerin olduğunu, 12 Eylül'ün neden yapıldığını Türkiye'ye ne getirdiğini bir türlü anlamak

istememektedirler. Avrupa Konseyi'ne bir noktada hak veriyorum. Avrupa Konseyi'nin bir statüsü vardır. Bu statüye hürriyetçi demokratik rejimle yönetilen ülkeler dahildir ve bizde demokrasi olmadığını söylemektedirler. Yalnız bu hukukta tamamıyla şekli unsuru dediğimiz bir şeydir. Önemli olan gayeyi tefsire gitmek ve Türkiye'de 12 Eylül'ün neden yapıldığını iyi anlamak lazımdır. Sanıyorum biz elimizden geldiği kadar bunu anlatmaya çalıştık ama maalesef sol çevrelerin aktif bir propagandanın içinde olmalarının neticesinde Avrupa bunu anlamak istememiştir. Yoksa bizim lüzumundan fazla hassasiyet gösterdiğimiz kanaatinde değilim. Biz onlardan hissi değil, makul ve akli olmalarını istiyoruz. Ve biz diyoruz ki bütün bunların ardında hep demokrasi amacı yatmakta, bir diktatörlük maksadı yatmamaktadır. İşte Sayın Devlet Başkanı da yaptığı açıklama ile bir kere daha bunu tesbit etmiştir. Onun için bu hissi davranış ve fazla duyarlılık iddiasını kabul edemiyorum.

1982 yılında dış politika konusundaki görüşlere gelince, bu konuda da Sayın Birand'a bir noktada hak veriyorum ama tam olarak görüşlerini şunun için paylaşamıyorum. Dikkat edilirse Amerika ve Sovyet Rusya sözlü olarak bütün çatışmalarına rağmen krizlerin kontrolden çıkmamasına bilhassa dikkat etmektedirler. Krizlerin kontrol altında tutulması her iki tarafın dış politikasında da açıklıkla görülmektedir. Bu bana barışın bozulmaması konusunda ehemmiyetli bir teminat olarak görünmektedir. 1982 için şunu söyleyebilirim: 1981'de olduğu gibi yine birtakım krizler ve patlamalar olacaktır ama buhranlar kontrol altında tutulacaktır.

BİRAND: Beni endişeye sevk eden nokta krizlerin kontrol altında tutulmasının azalmaya başlamış olmasıdır.

SORGUN: Sayın Bakan, şimdi sizden Sayın Birand'ın sorularının cevaplarını ve sizin 1982 için görüşlerinizi rica ediyorum.

TÜRKMEN: 1982 konusunda Sayın Profesör Armaoğlu'nun görüşlerine katılıyorum. İki süper güç gayet dikkatli politikalar izlemektedirler. Sorumlulukları da dünya barışı için bunu gerektirmektedir. 1981 çok kötü bir yıl olmuştur. Ümidimiz 1982'nin bir düzelme

yılı olacağıdır fakat, bu konuda kati bir şekilde konuşmaya imkân yoktur. Dış politikada daha önceden tahmin yapmak çok zordur. Her zaman sürprizlerle karşılaşılabilir. Fakat cesaret verici bir husus, son Polonya olayında, Amerika'nın kuvvetli tepkisine rağmen, yine de orta menzilli füzeler ve silahsızlanma konusunda Sovyetler Birliği ile müzakereleri devam ettirmek arzusunu belirtmiş olmasıdır. Bu da Amerika'nın Sovyetler Birliği ile istikrarlı bir kuvvet dengesi muhafazasına, diyalogun devamına atfettiği önemi göstermektedir.

Türk-Yunan ilişkileri bakımından tehlike gayet tabii her zaman vardır. Bu tehlikeleri her zaman hesaba katmak gerekmektedir. Bu tehlike bizim için, Yunanistan için olduğundan fazla değildir. Her zaman söylemek istediğim de budur.

Sayın Birand, "Türkiye Rogers anlaşmasını nasıl uygulayacaktır" dediler. Rogers anlaşması dediğimiz anlaşmanın tatbikatının sorumluluğu NATO askeri makamlarındadır. NATO askeri makamları bu anlaşmayı uygulatmakla mükelleftirler. Gayet tabii Yunanistan'ın son takındığı menfi tutum muvacehesinde bazı teknik konular ortaya çıkmıştır. Bu teknik konuları aydınlığa kavuşturmak lazımdır. Bunu da NATO askeri makamları her halde yapacaktır.

Sayın Birand "Ege'deki müzakere sürecini Türkiye nasıl tahrik edecektir" diye sordular. Yunanistan'ı zorla müzakere masasına oturtmak imkânımız yoktur. Diyalogun kopmasının zararını sadece Türkiye görecektir diye bir durum da söz konusu değildir. Çünkü müzakerenin olmaması bizden daha fazla Yunanistan'ı rahatsız edebilecektir. Biz sonunda akli selimin galip geleceğine inanmak istiyoruz.

"Yunanistan askeri kanattan çıkarsa Türkiye onun yerini dolduracak mıdır" sorusuna gelince, Yunanistan askeri kanattan çıkarsa Rogers anlaşmasından önceki duruma avdet edilmiş olunacaktır. Daha önceki halde de Yunanistan'ın yerini doldurmak söz konusu olmamıştı, bu sefer de böyle bir durum söz konusu olmayacaktır.

Yunanistan'ın, NATO toplantılarında global sorunlarda daha esnek davrandığı Türkiye konusunda uzlaşmaz görüldüğü, dolayısı ile bir şantaj politikasını devam ettirdiğini Sayın Birand belirttiler.

Ben bu teşhise katılıyorum ama sonuçlarına katılamıyorum. Yunanistan'ın şantaj politikası sonucunda galip çıkacağı konusunda biraz değişik bir fikrim var. Bu şantaj politikasının başarılı olması için Yunanistan'ın Türkiye'den daha fazla bir politik ve stratejik ağırlığının olması gerekir ki, durum bunun aksidir.

BİRAND: Batılı ülkeler zaman zaman bir şantaj politikasına boyun eğmemişler miydi?

TÜRKMEN: Zannetmiyorum. Yunanistan'ın böyle bir siyasetinin başarılı olacağını kabul edemiyorum.

Çevik Kuvvet ve Türkiye

SORGUN: Arap ülkeleri içinde ayrı bir politika götüren Mısır'ın Türkiye ilişkileri ve Amerika-Libya münasebetleri hakkındaki görüşlerinizi de rica edebilir miyim? Ve Çevik Kuvvet ile ilgili gelişmeler hangi safhadadır?

TÜRKMEN: Mısır ile olan ilişkilerimiz iyi bir düzeyde devam etmektedir, ekonomik ilişkilerimizde de bir artış beklenmektedir. Mısır'ın politikasının diğer boyutları Araplar arası bir sorundur. Gayet tabii bizim bu konudaki görüşümüz değişiktir. Özellikle Filistin sorununun ancak Filistinlilerin katılması ile müzakere edilebileceği gibi bir tutum içindeyiz. Fakat dediğim gibi Mısır ile olan ilişkilerimizin gelişeceğini ümit ediyoruz. Libya ile Amerika arasındaki ilişkilerin bu şekle girmesinden üzüntü duyuyoruz. Bize gelince bizim Libya ile olan tarihi ve ekonomik ilişkilerimiz devam etmektedir.

Çevik Kuvvet konusunda sorunuza gelince: Bu bir Amerikan çevik kuvvetidir. Buna karşı devletlerin tutumları da bellidir. Bu konuda bize yapılmış bir öneri yoktur.

SORGUN: Sayın Birand, sizin bu konuda düşünceniz nedir?

BİRAND: Amerika ile Libya arasındaki münasebetlerin gerginleşmesi Türkiye'yi etkilemez mi? Çevik Kuvvet konusunda şunu söylemek istiyorum. Doğu-Batı gerginliği, hele Ortadoğu'daki

durumun giderek dengesizleşmesi bu Çevik Kuvvet'in getirilmesindeki istekleri çoğaltmaz mı ve bizim Çevik Kuvvet konusundaki tutumumuzu bu gelişmeler etkilemez mi? Bu gerginlik çok daha artar da Amerika "Türkiye'den yararlanmak istiyorum" derse o takdirde, Türkiye o günkü koşullara göre durumu yeniden gözden geçirmek durumunda kalmayacak mıdır?

TÜRKMEN: Doğu-Batı arasındaki gerginlik karşısında her şeyden önce NATO içindeki askeri iş birliği söz konusudur. Bizim NATO çerçevesi içinde Amerikalılarla çok taraflı ve ikili ilişkilerimiz mevcuttur. Bu iş birliği bilindiği gibi son derece tatminkâr bir şekilde yürümektedir. Amerikan Savunma Bakanı, Weinberger Türkiye'ye yaptığı son ziyarette bunu vurgulamıştır. Şimdi NATO bölgesi dışındaki sorunlara gelince, bunların niteliği ayrıdır. Bu konuda NATO içinde bazı istişarelerin de yapıldığını biliyorsunuz. Benim söylemek istediğim Çevik Kuvvet'le ilgili olarak Türkiye'ye doğrudan doğruya değinen bir gelişme olmadığıdır ve bize yapılan bir öneri yoktur. Biliyorsunuz Çevik Kuvvet son bir tatbikat yapmıştır, Türkiye ile de bunun bir ilgisi olmamıştır.

BİRAND: Çevik Kuvvet, NATO çerçevesinin dışına çıktığı sürece Türkiye'nin meselesi olmayacağını söylüyorsunuz...

TÜRKMEN: Böyle bir kuvvete katılmamız için bir öneri de olmamıştır ki...

Amerika-Libya ilişkilerinin Türkiye'ye yansıması meselesine gelince, diplomasinin bir zorluğu çok çelişkili boyutları birbirine kabil olduğu kadar birbirine yaklaştırmaktır. Biz Libya ile Amerika arasında bu durumun ortaya çıkmasını temenni etmezdik. Fakat olan olmuştur Amerika'nın ve Libya'nın tutumu ortadadır. Ama her uluslararası sorunun ikili ilişkileri etkilemesi de söz konusu değildir. Bizim Libya ile ilişkilerimiz eski şekli ile devam etmektedir.

SORGUN: Sayın Armaoğlu, sizin, Bakan'ın ve Sayın Bîrand'ın görüşlerine karşı olan görüşlerinizi rica ediyorum. Son olarak da Sayın Bakan'ın görüşlerini alacağım.

Körfez Ülkeleri

ARMAOĞLU: Çevik Kuvvet esasında bilhassa Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgalinden sonra bir zaruret haline gelmiştir. Çünkü Afganistan hadisesi, son yılların en mühim ve stratejik dengeyi bozabilecek en ciddi hadiselerden biri haline gelmiştir. Onun için Batı'nın tedbirli olması zarurettir. Yalnız bu tedbir nasıl alınacaktır? Bu tedbir meselesinde enteresan bir çelişki müşahede edilmektedir. Amerika'nın Ortadoğu'dan ithal ettiği petrol miktarı global ihtiyacının çok düşük bir kısmını (%20-25'ini) teşkil etmektedir. Yani Avrupa ülkeleri, Ortadoğu petrollerine Amerika'dan çok daha fazla muhtaçtırlar. O halde Amerika'nın bu meselede telaşı, heyecanı nedir? O da şudur (Japonya bile petrolünün %90'ını Ortadoğu'dan almaktadır) Ortadoğu petrolleri Sovyet kontrolüne girdiği takdirde bunun Batı Avrupa'nın endüstrisi ve ekonomisi üzerinde büyük bir felaket haline gelebilecek bir tahribatı olacaktır. Böyle bir durumun da Amerika'nın global tutumunda fevkalade büyük tesirleri olacaktır. Sanırım ki Amerika'nın telaşı budur. Amerika burada şartları olgunlaştırmadan birdenbire ortaya çıkmış görünmektedir. Bu da belki askerlerle diplomatlar arasında koordinasyonun iyi işlememesinden meydana gelmiştir. Amerika'nın böyle bir kuvveti Ortadoğu'ya sevk edebilmesi için bazı şeylere ihtiyacı vardır. Amerika bu kuvveti evvela Avrupa'daki kuvvetlerinden almayı düşünmüştü. Bundan meydana gelen açığı da Avrupalı üyeleri kapatacaklardı. Avrupalılar buna yanaşmadıkları için bu kuvvet münhasıran bir Amerikan tasarısı haline gelmiştir. Fakat Amerika tek başına da hareket etse, bunun ortaya çıkaracağı birtakım durumlar vardır: Çevik Kuvvet işleyiş mekanizması son derece karmaşık olan nazik bir kuvvettir. Yani "200 bin kişilik kuvveti hazırladım, Ortadoğu'ya sevk ettim" demekle mesele halledilmemektedir. Son Mısır manevraları göstermiştir ki, birçok problemler ortaya çıkmaktadır. Nihayet o, 5 bin kişilik bir kuvvetti. 200 bin kişilik bir kuvveti tam vurucu gücü ve teçhizatı ile Ortadoğu'ya sevk etmek birtakım şartlar gerekmektedir. Bu kuvvet "körfezin" savunulması amacı ile teşkil edilmiştir

ama, körfez ülkeleri “körfezin savunması, körfez ülkelerine aittir” diyerek buna karşı çıkmışlardır. O zaman bizzat körfez bölgesine bu kuvvet nakledilmeyince, körfeze yakın bölgelere bu kuvveti nakletmek zarureti hasıl olmuştur. İsrail, Türkiye, Mısır dışındaki bütün bu noktalar Amerika’ya muhasım noktalardır. İşte Türkiye’nin ehemmiyeti burada başlamaktadır. Çevik Kuvvet’e bu üç ülkenin yardım etmesi sadece bu kuvvete katılması değil, lojistik yardım da olabilir. Yalnız iş bununla da bitmemektedir. Türkiye için o zaman şu durum ortaya çıkmaktadır: Türkiye Çevik Kuvvet’e katıldığı takdirde Sovyet Rusya ile doğrudan doğruya karşı karşıya gelmeyi göze alıyor demektir. Çünkü Çevik Kuvvet, körfeze yönelecek bir Sovyet istilasına karşı hazırlanmıştır. Böyle olunca Türkiye, Amerika ile ikili anlaşma içine girmekte ve güvenliğini münhasıran Amerika’ya bağlamış olmaktadır. Halbuki Türkiye’nin bugün güvenlik kavramı NATO’ya dayanmaktadır. Onun içindir ki, Türkiye’nin tereddüdü bunun bir NATO planı veya tasarısı haline getirilmesidir. O takdirde tabii ki Türkiye güvenlik itibarıyla gerekli hususları sağlamış olacaktır. Yalnız şunu açıkça söyleyeyim ki ben Türkiye’nin şartlar gerçekleştirildiği takdirde Çevik Kuvvet’e katılması görüşündeyim. Bu şartlar ise körfez ülkeleri ve Arap dünyasının buna karşı gelmemesi ve bunun bir NATO meselesi haline getirilmesidir. Çünkü körfezin güvenliği, Türkiye’nin de güvenliğini yakından ilgilendirmektedir.

Amerika-Libya arasındaki gerginliğe gelince, Sayın Birand’ın ileriye sürdüğü Amerika-Libya çatışmasının Türkiye’yi etkilemesi muhal bir şeydir.

SORGUN: Sayın Armaoğlu, Türkiye-Mısır-İsrail üçgeninden bahsettiniz. Bunu biraz açar mısınız?

ARMAOĞLU: Körfez ülkeleri Çevik Kuvvet’e karşı çıkmışlardır. Körfezin en yakını İran, Irak, Kuveyt, Ürdün, Suriye’dir. Bu çizgi ise Amerika’ya muhasım kuvvetlerin bulunduğu çizgidir. Bu çizgi kullanılmayınca geriye bir üçüncü çizgi kalır ki oda Amerika ile iyi münasebetler içinde bulunan üç devlettir. Türkiye, İsrail, Mısır... Üçüncü çizgi budur.

BİRAND: Çevik Kuvvet oluşumu (istersek biz hayır diyelim isterse NATO ülkeleri hayır desinler) sürmektedir. Amerika bunu NATO çerçevesinde ikili görüşmelerle sürdürmektedir. Çevik Kuvvet'in oluşumunda anahtar rolü oynayacak ülkelere bir de Türkiye'dir. Amerika'da bu konuda iki görüş bulunmaktadır. Pentagon, özellikle Hava ve Deniz kuvvetleri, Türkiye'nin Çevik Kuvvet için ideal bir nokta olduğunu söylemektedirler. Ama buna Dışişleri Bakanlığı ile Beyaz Saray belirli bir denge getirmektedir, çünkü bu konuda Türkiye'nin duyarlılığını bilmektedirler. Ancak gerilimler arttıkça Çevik Kuvvet'in gereksinmesi de artmaktadır. Son NATO toplantısında Türkiye Çevik Kuvvet konusunda ortak bildiriye Amerika'nın yeni bir adımını sokturmamıştır. Amerika mekanizmayı adını vermeden kurmaya başlamıştır. Bir gün dünya öyle bir gerilim içinde bulunabilir ki, Amerika bunu ortaya getirdiği zaman siz de eliniz kolunuz bağlı bunu kabul etmek zorunda kalırsınız. Avrupa, Türkiye bu rolü aldığı anda çok memnun olacaktır. Çünkü üstündeki büyük baskıdan kurtulacaktır. Ben Çevik Kuvvet'e koşullar ne olursa olsun karşıyım. Çünkü Türkiye'nin bugüne kadar iyi veya kötü bir şekilde sürdürülen dış politikasının dengesi yok olacaktır. O zaman Sovyetler Birliği listesinde Türkiye tehditler listesinde dördüncü ise, üçüncülüğe çıkacak, Ortadoğu ile Türkiye'nin ilişkileri yara alacak ve diğer taraftan son yıllarda silinmeye başlayan Türkiye Batı'nın atlama tahtasıdır şeklindeki görünüm de zedelenecektir.

ARMAOĞLU: Ben hemen şunu ilave etmek isterim ki, Suudi Arabistan'a beş erken uyarı uçağının satışı, Çevik Kuvvet hareketi içinde düşünülmelidir. Tekrar ediyorum, şartlar yerine geldiğinde Çevik Kuvvet'e katılmaktan yanayım, şartlar yerine gelince Sovyet faktörünü ortaya koymuyorum. Türkiye NATO'ya katılırken de bu katılmanın Sovyet Rusya'yı tahrik edeceği söylenilmiştir. Bu gerçekleştiği takdirde, NATO otuz küsur sene sonra yeni bir şekil almış olacaktır.

SORGUN: Sayın Bakan, Sayın Armaoğlu "Körfezin güvenliği Türkiye'nin güvenliğini de yakından ilgilendirmektedir" dediler. Bir de Sayın Birand son NATO toplantısında Amerika'nın Çevik

Kuvvet'le ilgili olarak ortak bildiriye koydurmak istediği bazı noktalara Türkiye'nin karşı çıktığı görüşünü ileri sürdüler. Şimdi sizin görüşünüzü ve bu iki sorunun cevabını rica ediyorum.

TÜRKMEN: Ortak bildiri müzakereleri gizlidir... Herhalde Sayın Birand'ın bizden bu konuda daha fazla bilgisi bulunmaktadır. Fakat ben Amerika ile Türkiye arasında bir çatışma çıktığını hatırlamıyorum.

Çevik Kuvvet konusunda da hem Sayın Birand hem de Sayın Armaoğlu'ndan biraz değişik düşünüyorum. Siyasetimiz de biraz başka türlü mülahazalara dayanmaktadır. Şu üç unsuru göz önünde tutmak gerekmektedir:

1. Afganistan'daki ve bölgelerdeki gelişmelerden sonra Güney Batı Asya'da potansiyel askeri tehdidin kapsamı artmıştır.
2. Amerika'nın Çevik Kuvvet teşebbüsleri.
3. Bölge devletlerinin bu konudaki tepkileri.

Biz Türkiye olarak tutumumuzu saptarken her üç unsuru da göz önünde tutmak mecburiyetindeyiz. Her hâlükârda bizim şimdiye kadar vurguladığımız prensipler vardır. Bunlardan bir tanesi, bölgenin savunması sorumluluğunun bölge ülkelerin ait olduğudur. Bu tabii o bölge ülkelerinin kendi savunmaları için ister çok taraflı ister iki taraflı olsun başka devletlerle iş birliği yapmalarına engel olmaz. Bu bölge ülkelerinden isteyenler Amerika ile iş birliği yapabilirler, zaten de yapmaktadırlar. Bize gelince Sayın Birand'ın düşündüğünün aksine şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki, Amerika Savunma Bakanı Weinberger geldiği zaman bu konuya temas bile edilmemiştir. Bizim bu kuvvete katılmamız diye bir sorun ortada yoktur. İleride bu kuvvetin kullanılması sırasında bazı ülkelerin almaları gereken tedbirler ortaya çıkabilir, bu konuda NATO içinde bazı görüşmeler olmuştur. En mühim konu da bildiğiniz gibi ve Profesör Armaoğlu'nun da belirttiği gibi Çevik Kuvvet'e Amerika'nın tahsis edeceği kuvvetlerin yerinin doldurulması meselesidir. Fakat bu konu da bizi direkt olarak ilgilendirmemektedir. Çünkü Türkiye'de Amerikan kuvveti yoktur.

Bizim bu konuya temel yaklaşımımız bölgeye dönük tehdit için en iyi caydırıcılığın bölge devletlerinin kuvvetlendirilmesi ve bu arada jeopolitik durumu çok önemli olan Türkiye'nin kuvvetlendirilmesi olduğudur. Bunu da daima müttefiklerimize karşı vurgulamaktayız.

Weinberger'in ziyareti sırasında kurulan yüksek düzeydeki grup ise Çevik Kuvvet'le uzaktan ya da yakından ilgili değildir. Bu, doğrudan doğruya Türkiye ile Amerika arasında, NATO çerçevesinde mevcut ekonomik ve savunma anlaşması çerçevesinde iş birliğinin daha fazla geliştirilmesine, daha süratli sonuçlar vermesine matuf bir girişimdir. Biz de bu grubun kurulmasından, bu bakımdan büyük bir memnunluk duyduk. Bugün bölgeye yönelmiş tehdidin daha fazla olduğu açıktır. O bakımdan körfezin güvenliği bizi de yakından ilgilendirmektedir. Bugünkü politik koşullar Türkiye'nin böyle bir kuvvet içinde yer almasına müsait değildir.

SORGUN: Bu açık oturumumuzda giriş bölümünde belirttiğimiz meseleler ile tartışma sonrasında ortaya çıkan meseleler görüşüldü. Ortak bir nokta olarak 1982 yılında dünyada gene bazı çatışma ve sürtüşmelerin yaşanacağı görüşü ortaya çıktı, ancak bu sürtüşmelerin ABD ve Sovyet Rusya'nın krizleri kontrol altında tutma eğilimleri ile fazla büyümeyeceği, Türkiye ile Yunanistan arasındaki siyasal gelişmelerin Papandreu'nun tutumuna bağlı olduğu belirtildi. Amerika tarafından kurulmakta olan Çevik Kuvvet konusunda bir görüş Çevik Kuvvet'e katılma eğilimi şeklinde, bir görüş katılmama eğilimi şeklinde kendisini gösterdi. Dışişleri Bakanı Sayın Türkmen ise bu meseleyi Türkiye'nin değişik açıdan değerlendirdiğini belirtti. Diğer taraftan Devlet Başkanı tarafından takvimin Türkiye ile Batı Avrupa münasebetlerinde müsbet neticeler ortaya çıkaracağı ileri sürüldü.

AMERİKAN-RUS DOSYASI*

I

Dünyaya Hâkim Olmanın Yolları

Oyun Planı veya Amerikan-Sovyet Mücadelesi İçin Jeostratejik Bir Plan (*The Game Plan: A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S.-Soviet Contest*), 1977-1981 yıllarında Başkan Carter'a Millî Güvenlik Danışmanlığı yapan Zbigniew Brezinski'nin 1986 yılında yayınladığı kitabının adı. Aslen Polonyalı olan Brezinski, Amerika'nın en tanınmış Sovyet Rusya uzmanlarından. Adını ilk defa duyurması da Harvard Üniversitesi'nde asistanken yazıp 1960'da yayınladığı *Sovyet Bloku-Birlik ve Çekişme* (*The Soviet Bloc-Unity and Conflict*) adlı kitabı ile olmuştur. Brezinski'nin bundan sonraki ilmî çalışmaları da esas itibarıyla Sovyet Rusya üzerinde yoğunlaşmıştır. Son yıllarda ise, Sovyet dış politikasını ve Amerikan-Sovyet münasebetlerini *jeopolitik* ve *jeostratejik* açıdan tahlil eden çalışmalarına daha ağırlık vermeye başlamıştır.

İşte Oyun Planı (*The Game Plan*) adlı eser de Brezinski'nin bu son çalışmalarından bir tanesi. Eser, bugünkü Amerikan-Sovyet münasebetlerini, rekabetini, çekişme ve mücadelesini, dünyanın global stratejisi ve dünya hâkimiyeti açısından ele aldığı için, günümüz dünya politikasının genel ve çok ilginç bir tablosunu gözlerimiz önüne sermektedir. Bu tablo içinde Türkiye'de zaman zaman mühim bir şekilde gündeme gelmektedir. Ayrıca, bugünkü muhteşem askeri

* Bu yazı dizisi *Tercüman* gazetesinde 22-30 Mart 1988 tarihlerinde 9 bölüm olarak yayınlanmıştır.

gücüne rağmen, Sovyet Rusya'nın zayıf tarafları, ekonomisindeki ve teknolojik rekabetteki handikapları, başta 55 milyonluk Müslüman-Türk kitlesi olmak üzere, Rus'tan gayrı milliyetlerin Sovyet sistemi için nasıl bir *Demokles'in kılıcı* olduğu, son derece dikkat çekici bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu sebeple birkaç yazılık bir dizi içinde bu kitabın bir özetini vermenin ve bu iki "süper" in mücadelesinde Türkiye'nin de yerini göstermenin yararlı olacağını düşündük.

Bununla beraber, özette kullanacağımız bazı ifade ve kavramların anlaşılabilir olması için, ilk bölümde "jeopolitik teorileri" konusunda bazı bilgiler vermeyi gerekli görmekteyiz.

Jeopolitik Teorileri

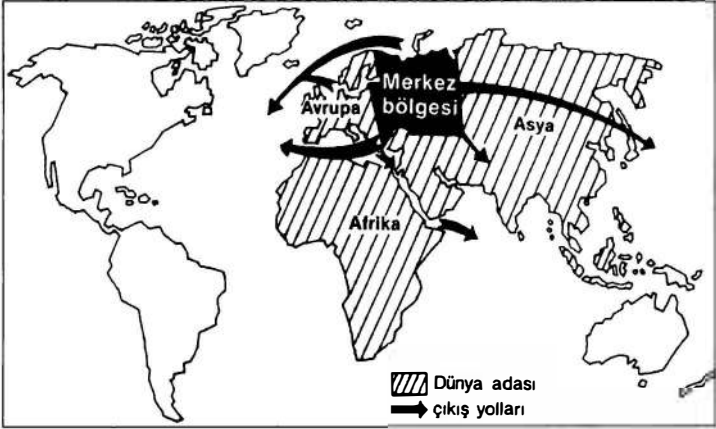
Basit bir ifade ile, dış politika ile coğrafya hadiseleri arasındaki bağlantı ve münasebetleri inceleyen "jeopolitik", bu yüzyılın başlarında ortaya çıkan nispeten yeni bir bilim dalıdır. Fakat enteresan bir nokta, jeopolitikçiler daha ilk günden itibaren, şu soruya cevap aramışlardır: Bir devlet dünyanın neresine hâkim olursa, dünyaya da hâkim olur? İşte bu dünyaya hâkim olmak, dünyaya egemen olmak kavramı, birtakım teorilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şimdi bu teorileri gayet ana hatları ile vermek istiyoruz.¹

A. Deniz Hakimiyeti Teorisi

Dünyaya hâkim olmak için denizlere hâkim olmak gerektiğini savunan ve bu konuda ilk fikir geliştiren, Amerikalı Amiral Alfred Mahan (1841-1914) olmuştur. Mahan'a göre dünya tarihi, denizlerin kontrolü için yapılan mücadelelerin tarihidir. Çünkü dünya hâkimiyeti denizlerin kontrolü ile elde edilebilir. Denizlerin en büyük avantajı, geniş bir hareket serbestisi sağlamasıdır. Bununla beraber, mesafe, akıntı, rüzgâr ve derinlik sebebiyle, denizlerde belli yollar vardır. Mühim olan bu yolların kontrolünü ele geçirmektir. Diğer taraftan, bu yollar, karaların belirli stratejik noktalarına

1 Bu teorilerin ayrıntıları için bkz. A. Suat Bilge, *Milletlerarası Politika*, Ankara: SBF Yayını, 1966, s. 105-124.

bağlanmaktadır. Bu noktaların da kontrol altında tutulması gerekir. Fakat hem ana deniz yollarının ve hem bu noktaların elde tutulabilmesi için çok güçlü donanmaya ihtiyaç vardır. Bu sebeple Mahan, Amerika'nın deniz gücünü devamlı arttırmasını tavsiye etmiştir.

Merkez Bölgesinden Çıkış: İşte Sir Halford Mackinder'in "Dünya Adası" dediği üç kıta ve işte dünya hâkimiyetinin odak noktası olan "merkez bölgesi".

Sir Mackinder'e göre Doğu Avrupa'yı kontrolünde bulunduran, önce "merkez bölgesi"ne, sonra "Dünya Adası"na, daha sonra bütün dünyaya hâkim olma imkânına sahip olacaktır.

B. Kara Hakimiyeti Teorisi

Dünya hâkimiyetinin, kara kuvveti ile elde edilebileceğini savunanların başında da İngiliz jeopolitikçisi Sir Halford Mackinder (1861-1947) gelmektedir. Mackinder'e göre, dünyanın dörtte üçü su ve dörtte biri de karadır. Bu kara parçasının en büyük kısmı da Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birleştiği bölgedir. Mackinder bu bölgeye *Dünya Adası* diyor. Bu Dünya Adası'nın da bir eksen ve dünya politikasında en mühim rolü oynayacak bir bölgesi vardır. Mackinder'e göre bu bölge, yeri ve kaynakları dolayısıyla Avrasya'nın (Eurasia) (Avrupa ve Asya kıtalarının meydana getirdiği büyük kara kütlesi) kuzey parçası ve içidir. Bu bölgeye Mackinder "Merkez Bölgesi" demektedir. Bu merkez bölgesi de kuzey kutbundan orta çöller çizgisine kadar inmekte olup, bunun batı sınırı Baltık Denizi ile Karadeniz

arasındaki bir çizgidir. Mackinder'e göre merkez bölgesinin en mühim kısmı da bugünkü Doğu Avrupa'ya tekabül eden topraklardı. Dolayısıyla dünya hâkimiyeti için Mackinder şöyle diyordu:

“Doğu Avrupa'ya hâkim olan, Merkez Bölgesi'ni kontrol eder-Merkez Bölgesi'ne hâkim olan Dünya Adası'nı kontrol eder-Dünya Adası'na hâkim olan dünyayı kontrol eder.”

Mackinder, merkez bölgesi çevresinde Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin'i içine alan bir “iç ay” veya “kenar ay” görmekte ve kenar ay şeridinde dahil olan ülkelerin Merkez Bölge'sinden gelen kara kuvvetlerinin tehdidine açık olduğunu söylemekte idi.

Mackinder, İngiltere, Afrika, Avustralya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'dan meydana gelen, şeridi de Merkez Bölgesi'nin “dış ay”ı veya “adalar ayı” olarak isimlendirmekteydi.

Mackinder, bu merkez bölgesine karşı da bir denge unsuru aramıştır. Bu bakımdan da Atlantik Okyanusu'na ve denizlerden merkez bölgesine denge sağlamaya ehemmiyet verirken, diğer yandan Güney Amerika ve Afrika kıyıları ile Doğu Hindistan ile Çin'i de bu dengenin bir başka ehemmiyetli bölgesi olarak görmüştür.

Alman jeopolitikçisi Karl Haushofer (1869-1946) da merkez bölgesini dünya hâkimiyeti için mühim görmekle beraber, bu bölgeyi Almanya, Sovyetler Birliği, Hindistan, Çin ve Japonya şeklinde uzatmaktaydı.

Amerikan jeopolitikçisi Nicholas Sykman (1893-1943) da Avrasya veya merkez bölgesi teorisini kabul etmekle beraber, ona göre “kenar kuşak ülkeleri” dediği ve Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibiryadan meydana gelen toprak şeridi, Avrasya için çok mühimdi. Bu kenar kuşak ülkeleri, merkez bölgesi ile “dış ay” veya “deniz ülkeleri” arasında “aracı” bir bölge teşkil etmekteydi. Bu sebeple kendisinin dünya hâkimiyeti hakkındaki formülü şöyleydi:

“Kenar kuşak ülkelerine hâkim olan Avrasya'yı kontrol eder-Avrasya'ya hâkim olan dünyayı kontrol eder.”

C. Hava Hâkimiyeti Teorisi

Mackinder ömrünün son zamanlarında da hava hâkimiyeti konusunda da düşünmeye başlamış, fakat bu konudaki düşüncelerini geliştiremeden ölmüştür. Bununla beraber Amerikalı Hava Albayı Harry A. Sachaklian dünya hâkimiyeti için hava hâkimiyeti teorisini işleyenlerin ve hava hâkimiyetini savunanların başında gelmektedir. Albay Sachaklian'ın belirttiği gibi "stratejik hava kuvveti" gerçekten Amerika'ya Sovyet Rusya karşısında büyük üstünlük sağlamaktaydı. Şimdi ise Amerika'nın "Yıldız savaşları" projesi ile bu üstünlüğünün devam ettiği görülmekte ve bu nedenle hava hâkimiyeti teorisine bir ağırlık vermek gerekmektedir. Fakat Mackinder'in de belirttiği gibi gerek füzeler gerek hava kuvvetleri henüz kara ile bağlantısını tamamen kesmiş değillerdir. Karaya dayanmaya devam etmektedirler.

D. Brezinski'nin Görüşü

Açıklamalarımız ilerledikçe görülecektir ki, Prof. Brezinski de Oyun Planı'nda kara hâkimiyeti ve bilhassa Avrasya hâkimiyeti teorisini benimsemiş bulunmaktadır. Bununla beraber, deniz kuvvetleri ile füze teknolojisinin dünya hâkimiyeti mücadelesindeki ehemmiyetli rolünü de bertaraf etmiş değildir.

II

İmparatorluklar Kavgası

Prof. Brezinski'ye göre, bugün Amerika ile Sovyet Rusya arasındaki mücadele veya rekabet, "imparatorluklar"ın mücadelesidir. Çünkü her ikisi de dünya üzerindeki bir rekabet ve mücadelenin içindedir. Diğer taraftan, yazar, bu mücadeleyi üç açıdan ele almaktadır: Tarihi rekabet, imparatorluk rekabeti ve global rekabet.

A. Tarihi Rekabet

Bugünkü Amerikan-Sovyet münasebetlerine baktığımızda, bunun iki büyük devlet arasındaki tarihi klasik bir çatışmadan ibaret

olduğunu görmekteyiz. Yalnız bu çatışma iki komşu ülkenin “millî” plandaki çatışması şeklinde olmayıp, iki “imparatorluk sistemi” arasındaki çatışma ve mücadeledir. Zira “soğuk savaş” dönemindeki mücadelenin ideolojik mücadele olmasına karşılık, bugün Sovyetler ideolojik heyecanlarını kaybettiklerinden, mücadele de ideolojik boyutunu kaybetmiştir. Brezinski’ye göre, bugünkü mücadele, tarihte gördüğümüz, toprak ve insan kitleleri üzerinde kontrol kurmak ve askerî üstünlük sağlamak şeklinde kendisini göstermektedir.

Burada, Prof. Brezinski’nin, Amerikan-Sovyet çatışmasının ideolojik boyutunu artık kaybetmiş olduğu görüşünü paylaşmaya imkân yoktur. Belki Sovyet dış politikasında ideolojik faktör zayıflamış olabilir; fakat bu Sovyet dış politikasının ideolojik amacı, yani dünya proleter ihtilali veya komünist bir dünya amacını kaybettiğini söylemek, gerçeklere uygun düşmeyecektir. Nitekim kendisi de biraz çelişkili olarak, biraz aşağıda Amerikan ve Sovyet sistemleri arasındaki farklılıklara değinmektedir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Amerika’nın bir denizci devlet olarak, Sovyet Rusya gibi bir kara devletinin karşısına çıktığını söylerken de Amerikan sistemi ile Sovyet sistemi arasında her bakımdan mevcut derin farklılıklara işaret ederek, bu derece iki zıt sistemin çatışma durumuna girmesinin tarihte ilk defa meydana geldiğini belirtmektedir.

Amerika ile Sovyet Rusya arasındaki rekabet, aynı zamanda, her ikisinin de dünya yüzeyine yayılmış menfaatlerinin, çıkarlarının bir mücadelesi olduğu için bir “imparatorluk rekabeti”dir. Zira bugün her iki devlet birer “imparatorluk” haline gelmiştir.

Bu mücadelenin bir tarafı olan “Moskova İmparatorluğu” üç tabakadan meydana gelmektedir. Birinci tabaka, “Büyük Ruslar”ın (velikorus), yani asıl Rus kitlesinin meydana getirdiği kesimdir. Bu kesimin nüfusu 135 milyon olup, Orta Asya’nın 50 milyonluk Müslüman kitlesi ile, 50 milyon Ukraynalı dahil, 140 milyonluk Rus olmayan ve çeşitli milletlerden meydana gelen bir kitleye hükmetmektedir.

İkinci kesim “Sovyet İmparatorluğu”dur. Moskova, 120 milyon Doğu Avrupalı, bir sürü uydu ülkeyi kontrolü altında tutmaktadır.

Üçüncü tabaka ise “Komünist İmparatorluğu”dur. Bunlar, Küba, Nikaragua, Vietnam, Angola, Etiyopya, Güney Yemen, Kuzey Kore gibi Moskova’nın siyasi rehberliğine, askerî desteğine ve ekonomik yardımına muhtaç 130 milyonluk bir kitleyi meydana getirmektedir. Bu suretle Moskova, Avrupa kıtası ve buna bağlı deniz aşırı bölgeleri içine alan 545 milyonluk bir imparatorluğa sahip bulunmaktadır. Bu imparatorluğun başka bir özelliği ise, esas itibariyle birbirine bitişik, temadî eden toprakların bütünlüğünden meydana gelmesidir. Bu da Rusya’nın tarih içinde yayılma ve genişleme şekillerinden kaynaklanmaktadır.

Prof. Brzezinski’ye göre, Sovyetlerin bu toprak yapısı onlara “Avrasya”da üstünlük sağlamaktadır. Kendisi Mackinder’in teorisini benimseyerek, “Avrasya’yı kontrol eden dünyaya hâkim olur” demektedir. Bununla beraber, Brezinski, Spykman’a yaklaşarak, Avrasya’nın üç tane uç bölgesi bulunduğunu, bunların, Batı Avrupa, Uzak Doğu ve Güney Asya olduğunu, bu uç bölgelerin Sovyetlerin kontrol altına girmesi halinde, dünya hâkimiyetinin kapısının onlara açılabileceğini belirtmektedir.

Buna karşılık “Amerikan İmparatorluğu” ise, Sovyet İmparatorluğu’nun aksine, dünya yüzeyinde fizikî devamlılığa, yani toprak devamlılığına sahip olmayıp, dünyanın çeşitli noktalarındaki menfaat mozaiklerine dayanmaktadır. Bu sebeple, Amerika’nın dış politika ilkeleri, Amerika’nın bu çeşitli noktalardaki stratejik çıkarlarının korunması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu koruma için Amerika gerekirse, bu ülkelerin iç işlerine müdahaleyi de kendisi için bir hak olarak görmektedir. Bu stratejik çıkar sistemi içinde yer alan ve Amerika’nın en fazla korumaya aldığı ülkeler, Batı Avrupa, Kanada, Japonya ve Güney Kore’dir. Ayrıca Ortadoğu’da İsrail ve Mısır, Güneybatı Asya’da Pakistan, Güneydoğu Asya’da da Tayland ve Filipinler Amerika’ya bağlı “müşteriler”dir.

Görüldüğü gibi yazarın düşüncesine göre, Amerika'nın birinci derecedeki stratejik pozisyonunda Türkiye yer almamaktadır. Bunun gerçeklere uyduğu kanaatinde değiliz.

Sovyet İmparatorluğu'nun 545 milyon nüfusuna karşılık, Amerikan İmparatorluğu 780 milyondan fazla insanı ihtiva etmektedir. Yazara göre, Sovyet İmparatorluğu'nun aksine, Amerikan İmparatorluğu, ideolojik tecanüsten, siyasi merkezîyetçilikten ve toprak devamlılığından yoksun bulunmaktadır.

B. Global Rekabet

Bugün Sovyet-Amerikan rekabeti global mahiyettedir. Mamafih bu iş başlangıçta böyle başlamadı. Soğuk savaş, bir deniz devleti ile bir kara devletinin, Avrupa'nın yıkıntıları üzerindeki mücadelesi şeklinde ortaya çıktı. Amerika şunu gördü ki, eğer Avrupa'dan çekilecek olursa, Avrupa Moskova'nın hâkimiyeti altına girecekti. Halbuki Amerika, Atlantik Okyanusu ile Avrupa'ya bağlı idi ve hem siyasi hem de kültürel olarak, Avrupa'nın bir parçasını teşkil ediyordu. Bunun neticesinde Amerika, Avrupa'ya Amerikan kuvvetleri göndererek ve bunları hava ve deniz kuvvetleri ve nükleer garantisi ile destekleyerek bir "kara devleti" olmak zorunda kaldı.

Buna karşılık Sovyetlerde, Amerika'nın bu politikasını ve üstünlüğünü kırmak için, bir deniz gücü olma zorunluluğunu hissettiler. Sovyetler bu deniz gücü sayesinde ki, bugün, Avrupa'nın çok uzağındaki alanlarda siyasi, ideolojik ve askerî varlıklarını hissettirebilmektedirler.

III

Moskova'nın Korkuları

Amerikan-Sovyet mücadelesi global çapta olmakla beraber, bu mücadelenin ağırlık noktası "Avrasya"dır. Avrasya mücadelesi ise üç stratejik cephede cereyan etmektedir: Uzak Batı, Uzak Doğu ve Güney Batı. Amerika için söz konusu olan, Sovyetlerin Avrasya'ya hâkim

olmalarını önlemektir. Sovyetler içinde amaç Amerika'yı Avrasya'dan uzak tutmaktır.

A. Rusya ve Avrasya

Rusya bugün geniş topraklar üzerine yayılmış görünmekle beraber, bu geniş toprakların dünyaya çıkış kapıları yoktur. Sovyet Rusya kara kapalı kalmaya mahkûm bir durumdadır. Çünkü bir uçta Batı Avrupa, Akdeniz ve Atlantik Okyanusu'na çıkışı kapatmaktadır. Rus topraklarının Atlantik'e ve daha uzaklara çıkış noktaları, Karadeniz ile Akdeniz arasında Çanakkale Boğazı ve Baltık Denizi ile Kuzey Denizi arasında da Kattegat ve Skagerrak boğazları tarafından tıkanmış bulunmaktadır. Güneyde Basra Körfezi ve Hind Okyanusu çıkışı ise, Türkiye'den başlayıp, İran'ı, Pakistan'ı ve Hindistan'ı içine alan ve Çin'de biten bir kuşak tarafından engellenmektedir.

Böylece Sovyet İmparatorluğu'nun Uzak Doğu'daki sınırı Çin olmaktadır. Çünkü daha ötede Güney Kore ve Japonya yolu kapatmaktadır. Vladivostok ile Pasifik'e açılma imkânı var gibi görünüyorsa da Çuşima Boğazı da bu çıkışı tıkamaktadır.

Gerek Çarlık Rusya'sı gerek Sovyet Rusya, hep bu tıkanıklıkları açmak ve sıcak denizlere açılmak için çaba harcamışlardır. Meselâ Çarlık Rusya'sı 1915'de kâğıt üzerinde de olsa Türk Boğazlar'ını ele

geçirmiş, fakat kendisi yıkılmıştır. Prof. Brezinski, “Eğer o zaman Çarlık Rusya’sı Boğazlar’ı ele geçirmiş olsaydı, bunun stratejik neticeleri tasavvur edilmeyecek kadar büyük olacaktı.” demektedir.

Keza, 2. Dünya Savaşı sırasında, Nazi Almanyası ile yaptığı pazarlıklarda Sovyet Rusya “Batum ve Bakü’nün güneyi” kavramı ile Basra Körfezi’ne inmeye çalışmış, savaşın sonunda Uzak Doğu’da Skhalin ile Kuril adalarının tamamını ele geçirmiş ve yine savaş sonunda Libya’da üs istedikleri gibi, Boğazlar’da da üs elde etmek için Türkiye, Basra Körfezi’neirmek için İran ve Akdeniz’eirmek için Yunanistan üzerinde baskıda bulunmuştur. Yazara göre, eğer Sovyetler bütün bu isteklerini gerçekleştirmiş olsalardı, Avrasya’da çok kuvvetli ve hâkim bir jeopolitik pozisyona sahip olacaktı.

B. Üç Stratejik Cephe

Sovyet Rusya ile Amerika arasındaki mücadele, Amerika’nın Avrupa’yı terk etmeyeceği ve buna karşılık, Moskova’nın da 1945’deki durumdan daha fazla istekler ileri sürmesi halinde Amerika’nın buna karşı koyacağı anlaşıldıktan sonra kesin bir duruma bağlandı. Bu durumun kesinleşmesi tarihin bir dönüm noktası olmuştur.

Lâkin bu duruma gelinceye kadar, bu iki imparatorluk arasındaki mücadele ve çatışma üç stratejik cephede cereyan etmiş ve etmektedir.

Birinci cephe, savaştan sonra Türkiye-Yunanistan ve Berlin olmuştur. *Truman Doktrini*, Türkiye ve Yunanistan’ı, NATO’da Batı Avrupa’yı, yani Batı cephesini, Amerikan güvenliğinin organik bir parçası haline getirmiştir.

İkinci stratejik cephe, 1950 Kore Savaşı ve Uzak Doğu’da ortaya çıktı ve bunu Fransa’nın Hindîçini Savaşı ve Amerika’nın da Vietnam savaşları takip etti. Lâkin Çin’in Moskova’dan kopması Uzak Doğu jeopolitiğini esaslı bir şekilde değiştirmiştir. Her ne kadar bu kopmanın neticesi Vietnam’ın Moskova’nın kontrolü altına girmesi olmuş ise de Moskova’nın Çin vasıtasıyla Uzak Doğu’da yayılması durdurulduğu gibi, Çin aynı zamanda Sovyet yayılmasını önleyen bir set de olmuştur.

Üçüncü stratejik cephe, güneybatı istikametinde daha sonraları ortaya çıkmıştır. Sovyetler, 1947 Truman Doktrini'nden sonra, Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarından başlayıp, İran'ın kuzey sınırlarından geçip, Pakistan'ın kuzeybatı sınırlarına kadar uzanan çizgiyi hiçbir zaman aşmamışlardır. Fakat ne zaman ki İran'da Şah rejimi çöktü, bunun üzerinedir ki Sovyetler Afganistan'ın işgaline teşebbüs ettiler. İran'ın çöküşü sözünü ettiğimiz çizgide bir gedik açınca, Sovyetler bu boşluktan yararlanmak istediler ve bu da üçüncü stratejik cephenin açılmasına sebep oldu.

Bundan dolayıdır ki, Amerika, 23 Ocak 1980'de *Carter Doktrini* adını alan açıklamayı yaptı. Buna göre, "Basra Körfezi dışındaki bir kuvvet, Basra Körfezi'ni kontrol altına almaya teşebbüs edecek olursa, bu, Amerika tarafından hayati menfaatlerine yöneltilmiş bir saldırı telâkki edilecek ve Amerika bu saldırıyı defetmek için, askerî vasıtalar da dahil olmak üzere her türlü vasıtaya başvuracaktır." Hasılı, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, üç stratejik cephe içinde bu cepheyi en nazik ve tehlikeli hale getiriyordu.

C. Jeopolitik Kilit Ülkeler

Her üç stratejik cephedeki mücadelenin kaderi, bu cephelerdeki kilit ülkelerin kontrolünü kimin eline geçireceğine bağlı olacaktır. Kilit devletin veya kilit ülkenin ehemmiyeti, siyasi ve ekonomik tesirlere sahip jeopolitik durumu ile, askerî bakımdan ehemmiyetli olan jeostratejik konumundan doğmaktadır. Stratejik cepheler itibariyle bu ülkeler şunlardır: Uzak Batı cephesinde Polonya ve Almanya; Uzak Doğu cephesinde Güney Kore ve Filipinler; Güney Batı cephesinde ise İran ve Afganistan-Pakistan kombinezonu.

Sovyet Rusya'nın Polonya'ya hâkim olması, onun Doğu Avrupa üzerindeki kontrolü için hayati olduğu kadar, Batı Almanya'nın Sovyetlere eğilim göstermesi de Avrupa dengesinin Sovyetler tarafına kaymasına sebep olacaktır.

Sovyetlerin Güney Kore veya Filipinler'e hâkim olmaları ise, Çin'i çember içine alacağı gibi gerek Japonya'nın güvenliğini gerek Japonya'nın Filipinler ile deniz bağlantısını tehdit edebilecektir.

Sovyetlerin İran veya Afganistan-Pakistan üzerindeki kontrolleri ise, Moskova'ya Basra Körfezi ile Hind Okyanusu'na çıkma ve hatta oradan güneybatı ve güneydoğu istikametinde daha ilerilere tesir etme imkânını verecektir.

Şimdi bu söylediklerimize ters açıdan bakacak olursak: Batı Almanya'nın Sovyet kontrolü dışında kalması demek, Batı Avrupa'nın bağımsızlığının korunması; Moskova'nın Polonya üzerindeki kontrolünün zayıflaması demek ise, Sovyet Rusya'nın Doğu Avrupa üzerindeki kontrolünün zayıflaması demek olacaktır.

Diğer taraftan, Amerika'nın Güney Kore ve Filipinler üzerindeki kontrolü ise, Amerika'nın Avrasya kıtasının kenarına yerleşmesi ve bu suretle de bir yandan Japonya'nın güvenliğini sağlaması ve Çin'e yaklaşması demektir.

Sovyetler Birliği'nin İran, Afganistan ve Pakistan'dan uzak kalması ise, stratejik amaçları olan "Batum ve Bakü'nün güneyi" tasarısının gerçekleşmemesi ve dolayısıyla, Basra Körfezi ile Ortadoğu'nun kendisine kapatılması demektir.

D. Sovyet Jeostratejisi

Geniş anlamda Sovyet jeostratejisinde savunma açısından amaç, Sovyet Rusya'nın Amerika ile müttefikleri tarafından çember içine alınmasını önlemektir. Moskova'nın en büyük korkusu, Batı Avrupa'nın askerî ve siyasi bakımdan güçlenmesi, Amerika ile sıkı bağlara sahip olması ve Doğu Avrupa için bir cazibe merkezi haline gelmesidir. Doğu'da ise, Amerika, Japonya ve Çin arasında sıkı bir iş birliğinin kurulması ve bu suretle Çin ve Japonya'nın, nispeten az nüfusun bulunduğu Sovyet Sibiryası'na baskı yapması endişesidir. Bu baskıları kırmak için Sovyet jeostratejisinde savunma ve saldırı unsurları daima bir arada yürütülmektedir.

Amerika'yı Avrasya'nın her iki ucundan da uzaklaştırma hususundaki Sovyet stratejisi, her iki cephede de diplomasi, askerî baskı, propaganda ve yıkıcı faaliyetler gibi vasıtaların tümünü kullanmaktır. Mesela Batı cephesinde, son yıllarda, esas itibariyle diplomasi

ve propagandaya ağırlık verirken, Sovyetler Varşova Paktı kuvvetlerini de devamlı şekilde güçlendirmekten geri kalmamışlardır. Buna karşılık *yıkıcı faaliyetler* daha ziyade Güney cephesinde olmuştur. Bulgaristan ve Çekoslovakya, 1970'lerde Türkiye'nin ve İtalya'nın içini karıştırmak için terörizme destek sağlamışlardır. Bulgaristan'dan Türkiye'deki terörist gruplara ulaştırılan silahların değeri 2 milyar dolar olarak tesbit edilmiştir.

IV

Hassas Bölgeler ve Hassas Dengeler

Dünya hâkimiyeti için mücadele eden her iki tarafın da periferileri, yani kenar çemberleri üzerinde birer jeopolitik saatli bomba bulunmaktadır. Bu hassas bölgelerde meydana gelecek bir rahatsızlık her iki imparatorluğun merkezlerine de tesir edeceği için, her iki taraf da bu hassas bölgeleri birbirlerine karşı kıskırtmamaya dikkat etmektedirler. Bu bölgeler Amerika için Orta Amerika, Sovyetler için de Doğu Avrupadır.

ABD için hassas bölge Orta Amerika ve Sovyetler Birliği için
hassas bölge Doğu Avrupa

A. İmparatorlukların İstikrarsız Alanları

Yüzyıldan fazla zamandan beri Amerika, hemen güneyindeki bölgede doğrudan doğruya veya dolaylı bir nüfuza sahip olmuştur.

Esasında bu nüfuzun başlangıcı 1823 Monroe Doktrini'ne kadar gitmektedir. Fakat son elli yıl içinde Amerika'nın Latin Amerika üzerindeki kontrolü zayıflamaya başlamıştır. Amerika bu bölgedeki değişiklikler karşısında anlayışlı ve yumuşak davranmaya çalışmış ise de zaman zaman sert çatışmalar kaçınılmaz olmuştur. Bunların birincisi komünist Küba'nın ortaya çıkışı, Monroe Doktrini'nin delinmesi olduğu kadar, Orta Amerika'nın, artık Birleşik Amerika'nın tekeli nüfuz alanı olmadığını da göstermekteydi.

Amerika'nın Orta Amerika'daki durumunun daha da sarsılması, 1979'da Nikaragua'da Somoza rejiminin çökmesi ve bunun yerini radikal devrimci Sandinista hükümetinin alması ile meydana gelmiştir. Sandinist rejiminin ortaya çıkması, Sovyet nüfuzunun Orta Amerika kıtasında bir ileri karakola sahip olması demektir. Fakat Sovyetler, Amerika'yı tahrik etmekten kaçınmışlar ve Nikaragua'yı doğrudan kullanmak yerine, bu ülke ile münasebetlerini Küba ve Avrupa'daki uyduları ile yürütmeyi tercih etmişlerdir.

Buna karşılık Sovyetlerin Doğu Avrupa üzerindeki kontrolleri çok daha katı ve serttir. Sovyetler, Doğu Avrupa ülkelerine dışarıdan zorla kabul ettirilmiş bir sistem olan Marksizm-Leninizm'den bu ülkelerin en küçük bir sapma yapmalarına bile müsaade etmemektedir. Fakat kırk yıldan fazla bir süreden beri devam eden zorlamaya rağmen, Doğu Avrupa'nın komünist rejimleri, ancak polis baskısı, Sovyet Rusya'nın müdahale korkusu ve bu ülkelerdeki Sovyet kuvvetlerinin varlığı sayesinde ayakta durabilmektedir.

Diğer taraftan, Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki bu ideolojik ve siyasî güçlükleri ekonomik alandaki başarısızlıklarla daha da artmaktadır. Fakat bütün bunlara rağmen, Amerika'da bu güçlükleri kıskırtmamaya bilhassa dikkat etmektedir. Hele doğrudan doğruya müdahale Amerika için de söz konusu olmamaktadır. Çünkü Doğu Avrupa da Sovyet İmparatorluğu'nun en hassas bölgesidir.

B. Menfaatler ve Politikalar

Her ikisinin de bitişik bölgelerdeki hayati menfaatleri dolayısıyla bir kıskırtmaya gitmemekle birlikte, bu bölgelere karşı ihtiyatlı politikalar takip ettikleri de bir gerçektir.

Mesela, Amerika, Doğu Avrupa'daki komünist sistemlerden herhangi birinin çökmesi ihtimali karşısında dahi, Sovyet Rusya ile bir çatışma içine girmemeye dikkat etmektedir. 1956 Macar ihtilalinde Amerika'nın takındığı tutum bunun en göze çarpan örneğidir. Çekoslovakya 1968'de Sovyetler tarafından işgal edildiği zaman da Amerika pasif kalmıştır. Yalnız, 1980'de Polonya'daki dayanışma hadiselerinde Sovyetler Polonya'yı işgale niyetlendikleri zaman, Amerika böyle bir şeyin yapılmasının vahim neticeler meydana getirebileceğini Moskova'ya ihtar etmiş ve bunun üzerine Moskova gerilemiştir.

Doğu Avrupa üzerindeki Amerikan politikası esas itibariyle dolaylı etkileme veya dolaylı müdahale şeklinde olmakta ve bunun için de Amerika birtakım vasıtalardan kullanılmaktadır. Şöyle ki:

1. Birincisi Hür Avrupa Radyosu'dur. Bu radyonun yayınları, Sovyetlerin Doğu Avrupa ülkelerindeki enformasyon tekeli kırılmakta ve Doğu Avrupa ülkeleri halkı için başka bilgi kaynakları sağlamaktadır.
2. İkincisi, Amerika, Doğu Avrupa ülkeleri arasında farklı bir politika takip etmektedir. Mesela Moskova'ya karşı daha bağımsız bir yol takip eden (Romanya gibi) ülkelere ekonomik menfaatler sağlamakta, siyasî münasebet ve temaslarını artırmakta, çeşitli alanlarda mübadelelere girişmektedir.

Kısacası Amerikan liderleri Doğu Avrupa'yı bir kenar bölgenin jeopolitiği açısından değerlendirmekte ve Amerikan İmparatorluğu'nun en mühim bölgesi, yani Batı Avrupa'ya tesiri ölçüsünde tepkilerini arttırmaktadırlar.

Buna karşılık Sovyetlerin Amerika'nın kenar bölgesi veya bitişik bölgesi olan Orta Amerika ve Karayipler'e karşı politikası daha açık ve belirgin olmasına rağmen, yine de Sovyetler bu bölgede çok ihtiyatlı bir taktik tatbik etmektedirler. Mesela Küba'daki komünist rejimi Sovyetler kurmamışlardır. Fakat kurulduktan sonra da onu desteklemeye başlamışlardır. Yine bu çerçevede 1962 Küba Krizi, Amerika için taktik bir zafer, Sovyetler için de stratejik bir başarı olmuştur. Çünkü, krizin sonunda, Küba'daki füzeler gitmiş fakat komünist rejim devam etmiştir.

Sanırız, Sovyetlerin Orta Amerika'ya ve Karayipler'e bugünkü ihtiyatlı politikasında, Amerika'nın 1983'de Grenada'ya müdahalesi büyük rol oynamıştır. Grenada müdahalesi, Sovyetlere, Amerika'nın gerektiğinde bölgede kuvvet kullanabileceğini göstermiştir. Bu da herhalde Küba ve Nikaragua'nın Amerika'ya verdiği bir ders olsa gerekir.

Netice olarak söylemek gerekirse, Sovyetler de Amerika'nın bitişik bölgesini teşkil eden Orta Amerika ve Karayipler'de, doğrudan doğruya devrim ihracı gibi kışkırtıcı bir politika yerine yavaş yavaş hareket edip, ortaya çıkan fırsatları değerlendirerek ve Amerikan aleyhtarı millî hisleri destekleyerek, dolaylı yollardan bu bölgeye sızmaya çalışmaktadır.

Dolayısıyla, Orta Amerika ve Karayipler, Sovyetler için ikinci derece ehemmiyette bir harekât sahasıdır.

V

Sadece Askeri Güce Dayanan bir Devlet

Sovyet Rusya'nın temel amacı dünya hâkimiyetidir. Bunun için de önce Amerika'nın Avrasya kıtasının kenarlarından uzak tutulması gerekir. Sovyetler, eğer bu amacı destekleyebilecek askeri imkân ve yeteneklere sahip iseler dünya hâkimiyetini gerçekleştirebilirler. Acaba bu yeteneklere sahipler mi?

A. Sovyetlerin Askeri Yetenekleri

Bugünkü duruma baktığımızda, bazı alanlarda Amerika nükleer silahlar ve füzeler bakımından bir üstünlüğe sahip bulunuyorsa da genel olarak iki imparatorluk arasında bir eşitlikten söz edilebilir. Fakat ne var ki, füzeler konusunda Sovyetler öyle bir faaliyet içindedirler ki, 1990'ların ortalarında tartışmasız bir üstünlüğe sahip olacaklarına kesin gözü ile bakılabilir. 1990'ların ortalarında Sovyetlerin nükleer başlık sayısı 21.000'e ulaşacaktır ki, bu güç, Sovyetlere, Amerika'ya

ilk darbeyi indirme imkânını sağlamaktadır. Bu füzelerin prezisyon sistemlerinin gelişmesi ile Sovyetler, Amerika'nın stratejik sistemlerini vurmak imkânını da elde edeceklerdir.

B. Muazzam Sığınak Sistemleri

Ayrıca Sovyetler izleme (tracking) sistemlerini de devamlı geliştirmekte oldukları gibi, Amerika'nın stratejik füzelerine karşı savunma sistemlerini de geliştirmektedirler. Lazer ışınlarına dayanan stratejik savunma sistemlerinin geliştirilmesi hususunda geniş araştırmalar yapmaktadırlar ve bunların askeri tatbikatı 1990'ların başında mümkün olacaktır. Yine bu savunma sistemi içinde Sovyetler, nükleer bir saldırıya karşı 800 ila 1500 değişik yerde muazzam sığınak sistemleri inşa etmiş olup, bu sığınaklar partinin, KGB'nin ve silahlı kuvvetlerin yüksek kademe yöneticilerinden 175 bin kişiyi içine alabilecek kapasitededir.

Sovyetlerin bu üstünlüğü ve dengesizlik karşısında Amerika'nın yapması gereken iki şey vardır: Ya Amerika'nın stratejik programlarının hızla geliştirilmesi veya etkili bir silahsızlanma (veya silahlı manın kontrolü).

C. Sovyetlerin İki Handikabı

Diğer taraftan Sovyetler bu askeri güçlerini merkez karanın bitişik bölgelerinin çok ötelere kadar ulaştırmışlardır. Bu açıdan Ortadoğu ve Güney Afrika yangına en müsait iki bölge olarak görünmektedir. Fakat, burada Sovyetlerin iki handicabı vardır. Biri, Amerika'nın "Acil Müdahale Kuvveti"ne (RDF) sahip olmasıdır. Bu kuvvet önümüzdeki on yıl içinde Sovyetlerin bu iki bölgeye asker sevk etmelerini önleyecek tek faktördür.

İkinci olarak Amerika'nın denizlerdeki kesin üstünlüğüne karşılık, Sovyet donanması dağınıktır. Sovyetlerin Baltık ve Murmansk'da üslenmiş Kuzey Filosu, Karadeniz Filosu ve Uzakdoğu Filosu, bunların açık denizlere çıkış noktalarının Sovyet kontrolü altında olmaması dolayısıyla, âdeta hapsedilmiş durumdadır. Ayrıca bu filolar, uzak

mesafelerde yakıt ikmali, lojistik destek ve hava korumasından da yoksun bulunmaktadır.

Lâkin konvansiyonel kuvvetler bakımından Sovyetler tartışmasız üstünlüğe sahiptirler ve Batı Avrupa cephesi ile güneybatı cephesinde bu üstünlük çok açıktır. Batı Avrupa cephesinde, Varşova Paktı'nın 61 tümenine karşılık NATO'nun 38 tümeni, 16.020 tankına karşılık, NATO'nun 8.050 tankı, 16.270 topuna karşılık, NATO'nun 4.400 topu ve Varşova Paktı'nın 1.555 bombardıman uçağına karşılık NATO'nun 1.345 uçağı bulunmaktadır. Durum böyle olunca, Amerika için yapılacak tek şey kitlevî nükleer savaştır.

Komünizm, Rusya'yı yeni tip bir dünya devleti haline getirmiştir. Fakat Sovyet Rusya tek boyutlu bir dünya devletidir. Çünkü sadece askeri güce dayanmaktadır. Bu gerçek ise, Sovyet Rusya'yı bu dünya devleti statüsünü devam ettirme imkânından yoksun bırakmaktadır. Sovyet Rusya, bir dünya devleti olmak için gerekli diğer yeteneklere sahip değildir ve bu bakımdan Amerika, Sovyet Rusya'yı pek çok gerilerde bırakmaktadır.

VI

Sovyet Askeri Gücünü Kontrol Altına Almak

Sovyet Rusya'nın yarattığı tehdidin mahiyetinden tek bir netice çıkmaktadır: Eğer Sovyet Rusya'nın askeri gücü kontrol altına alınabilirse, tehlikeli bir rakip olmaktan çıkar. Sovyet askeri gücünü tesirsiz bırakmak için de Amerika, şu amaçlar için yeterli güce sahip olmak zorundadır:

1. Sovyet Rusya'nın Amerika'nın güvenliği için mühim ülkeleri tehdit etmesine izin vermemek,
2. Siyasi amaçlarını genişletmek için, Sovyet Rusya'nın gerek kendi kuvvetleri gerek yandaşlarının kuvvetlerini kullanma teşebbüslerini önlemek,
3. Avrasya'nın üç ana stratejik cephesinde, konvansiyonel silahlarla çabuk bir zafer kazanabilecekleri inancından Kremlin liderlerini caydırmak ve böyle bir konvansiyonel savaşta Amerika'nın

nükleer tırmanmaya geçip geçmeyeceği hususunda bu liderleri tereddüde düşürmek,

4. Sovyet savaş gücünün, her seviyedeki nükleer tırmanmaya gitme imkânını önlemek,
5. Amerika'nın stratejik kuvvetlerine karşı Sovyetler ilk darbeyi indirseler bile, Sovyet toplumuna kitlevî tahribatta bulunabilecek güvenilir bir nükleer mukabele gücüne sahip olmak.

Diğer taraftan dünya yüzeyinin kontrolü için Amerika'nın Sovyetlerle girdiği devamlı siyasî rekabette, karada, denizde ve uzayda tam bir askeri güce sahip olması gereklidir. Bilhassa Avrasya mücadelesinde denizler gayet ehemmiyetli olup, her iki tarafta şu üç jeostratejik gerçeğin bilinci içinde bulunmaktadır:

1. Merkezî Avrasya kara kitlesinin Sovyet Rusya'nın kontrolüne girmemesi için Amerika, okyanuslara hâkim olmak zorundadır.
2. Eğer Sovyetler Avrasya kara kitlesinin kenarlarına kadar tümünü kontrolleri altına alırlarsa, Amerika'nın, Atlantik ve Pasifik okyanusları üzerindeki kontrolünü engelleyebilirler.
3. Eğer Sovyetler, okyanuslara hâkim olacak olursa, Amerika'yı izole edilmiş, tek başına kalmış bir kale haline getirebilirler.

Bir diğer noktada uzay hâkimiyetidir. Son otuz yıl içinde karaların ve denizlerin kontrolü, uzayın hâkimiyetine bağlı hale gelmiştir. Uzaya hâkim olan bir devlet dünyanın karalarına da denizlerine de hâkim olabilecektir. Bu sebeple Amerika, uzay savaşını kazanamayacağı Sovyet Rusya'ya göstermek zorundadır.

Bütün bu stratejik mecburiyetlerin, Amerika'nın Sovyetlerle yaptığı silahların kontrolü müzakereleri için özel bir manası vardır.

A. Karşılıklı Stratejik Güvenlik

Esasında karşılıklı stratejik güvenlik hem Amerika'nın hem de Sovyetlerin temel hedefi olmalıdır. Karşılıklı stratejik güvenlik, her iki tarafında stratejik silahlar bakımından güvenlik içinde olması demektir. Bunun için de ilk darbeyi vurmanın bir intihar olacağı her iki tarafça da kabul edilmelidir.

Karşılıklı stratejik güvenlik iki şekilde sağlanabilir. Biri, silahların kontrolü anlaşması olup, burada da kantitatif değil, kalitatif silah indirimi üzerinde durulmalıdır. Silahların kontrolü, karşılıklı stratejik güvenlik için maliyeti en ucuz olanıdır. Fakat bu olmadığı takdirde, Amerika, tek taraflı çabaları ile, gerçekçi bir silahların kontrolü anlaşmasının, devamlı bir silah yarışından daha iyi olduğuna Sovyetleri iknaya çalışmalıdır.

B. Konvansiyonel Esneklik

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Sovyetlerle konvansiyonel çatışma bakımından, Amerika için şu üç hedef son derece ehemmiyetlidir:

1. Amerika'nın güvenliği için gayet ehemmiyetli olan ülkelere yönelik Sovyet tehdidini önlemek hususunda Amerika yetenekli olmalıdır,
2. Sovyetlerin konvansiyonel silahlardaki güçlenmesi önlenmelidir,
3. Avrasya'nın üç ana cephesinden herhangi birinde, Sovyetlerin süratli bir konvansiyonel zafer elde etmesi engellenmelidir.

Bu amaçları gerçekleştirebilmesi için Amerika'nın konvansiyonel kuvvetlerde bir esnekliğe sahip olması gereklidir. Halbuki Amerikan kuvvetlerinin dağılımı buna imkân vermemektedir. Amerika'nın denizaşırı kuvvetlerinin sayısı 540 bin olup, bunun 340 bini Avrupa'da çakılıp kalmıştır. Halbuki Amerika'nın başka yerlerdeki, meselâ Orta Amerika, Güney Afrika, Ortadoğu ve Basra Körfezi gibi yerlerdeki tehditleri de karşılamak için kuvvet esnekliğine ve dolayısıyla Avrupa'daki kuvvetlerini bir miktar azaltmasına ihtiyaç vardır. Avrupa'daki Amerikan kuvvetlerinin sabit bir şekilde yerleşmiş bulunması, Amerika'nın diğer bölgelerdeki tehditlere cevap verme imkânını sınırlamaktadır.

Her ne kadar Amerika, devamlı kuvvet bulundurmadağı bölgelere sevk edilmek üzere, dört hafif tümen, deniz piyadeleri, bir hava tümeni, taktik hava kuvvetleri ve üç uçak gemisinden mürekkep "Acil Müdahale Kuvveti" teşkil etmiş ise de bu yeterli değildir. Amerika'nın Avrupalı müttefikleri de kendileri için çok şey yapabilirler

ve Amerika'nın yükünü hafifletebilirler. NATO'nun Avrupalı üyelerinin konvansiyonel kuvvetlerini geliştirmeleri ve Sovyetlerin konvansiyonel saldırılarını durdurma gücüne sahip olmaları gerekir. Ancak bundan sonra Amerikan kuvvetleri gerekli esnekliğe sahip olabilir. Avrupalılar bunu yapmadıkları için, Amerika, Sovyetlerin konvansiyonel üstünlüğüne karşı nükleer caydırma gücüne dayanmak zorunda kalmaktadır.

C. Amerika'nın Teknolojik Üstünlüğü

Hem karşılıklı stratejik güvenliği hem de dünya çapındaki konvansiyonel esnekliği sürdürebilmek için, Amerika, sahip olduğu bir avantajı iyi kullanmak ve korumak zorundadır: Teknolojik üstünlük. Eğer Amerika'nın bu teknolojik üstünlüğü olmasaydı, Sovyetler bugün hem konvansiyonel hem de stratejik bakımdan büyük bir avantaja sahip olacaktı.

Bugün "Yıldız Savaşları Projesi" (SDI), Amerika'nın stratejik alandaki teknolojik üstünlüğünün bir örneğidir. Sovyetler ilk defa Sputnik'i uzaya fırlatmalarına rağmen, henüz Amerika gibi Ay'a insan indirememişlerdir.

Savunma Bakanlığı'nın bir raporuna göre, 1984 yılında Sovyetler sadece bir tek ana teknolojide üstünlüğe sahip iken, 20 ana teknolojiden 14'ünde Amerika kesin üstünlüğe sahip bulunmaktaydı.

Keza, 31 adet ana silah sisteminin 17'sinde Amerikan teknolojisi Sovyetlerinkine üstün iken, 10'unda eşitlik mevcut olup, sadece 4 silah sisteminde Sovyetlerden geri bulunmaktadır.

Bilgisayarlar konusunda Amerika'nın ne derece üstün olduğu bilinmektedir. Halbuki bilgisayarlar bugün silah tekniğinde ve askeri sistemlerde devrim yaratmışlardır.

D. Sovyetlerin Teknoloji Casusluğu.

Amerika bu teknolojik üstünlüğünü sürdürebilmek için, aynı zamanda bu teknolojinin Sovyetler tarafından çalınmasına karşılık da tedbirler almak zorundadır. Zira Sovyetler, teknolojik casusluk için

son derece ileri sistemler geliştirmişlerdir. KGB'nin "T Müdürlüğü" bilimsel ve teknolojik casusluk için dışarda 300 ajan bulundurmaktadır. Sovyet Askerî İstihbarat Teşkilatı GRU ise, dış ülkelerde 1.500 subay istihdam etmektedir. Bu kuruluşlar her yıl ne kadar teknik parça ve belgenin ele geçirileceğini planlamaktadırlar. Meselâ 1980'lerin başında 3.500 maddenin elde edilmesi hedeflenmiş ve her yıl bunun üçte biri elde edilmiştir. Bunların %5-10'un, askerî araştırma projeleri için son derece ehemmiyetliydi ve elde edilen bu bilgi ve maddelerin %60'ı Amerika'dan çalınmıştır.

Bu teknoloji casusluğu ile Sovyetler, her yıl savunma harcamalarında yüzlerce milyon ruble tasarruf etmektedirler. Batı teknolojilerindeki bu erozyon, Batı için ciddi bir tehlike teşkil etmektedir.

VII

Sovyetlerin İdeolojik ve Ekonomik Hezimet

Son yirmi yıl içinde Amerika ile Sovyet Rusya arasındaki rekabette Sovyetler hem ideolojik hem de ekonomik açıdan yenilgiye uğramışlardır. Şimdi Sovyet Rusya'nın Amerika'ya karşı kullanabileceği iki alternatifi kalmıştır. Bir, askerî gücü ile korkutmak, diğeri de Amerika'nın durumunu sarsmak için bölgesel huzursuzlukları kışkırtmak. Amerika, askerî tehdidi karşılamaya hazırdır. Fakat bölgesel huzursuzluklara karşı da Amerika'nın kullanabileceği geniş çaplı jeopolitik manevraları vardır. Bunlar şöyledir:

1. Avrupa'yı bugünkü bölünmüşlüğünden kurtarıp daha fazla kendi kendine güvenli hale getirmek,
2. Amerika, Çin ve Japonya arasında bir stratejik üçgen kurmak,
3. Güneybatı Asya'nın yumuşak karnını takviye etmek,
4. Doğu Avrupa ülkelerinde siyasi çoğulculuğu teşvik ederek, mümkünse bir tarafsız kuşak meydana getirmek.

Amerika'nın bu dört jeopolitik önceliklerinin ana hatları şöyledir:

A. Kendine Dayanan bir Avrupa

Burada söz konusu olan, siyasî ve askerî bakımdan bütünleşmiş, fakat Doğu Avrupa ile de yakın münasebetleri bulunan, fakat aynı zamanda hem Amerika'dan hem de Sovyetlerden uzak duran bir Avrupa'dır. Batı Avrupa böyle bağımsız bir varlığı gerçekleştirebilir, bilhassa ekonomik bakımdan. 1983 rakamları ile, Batı Avrupa'nın GSMH'nin 2,597 milyar dolar olmasına karşılık Sovyet Rusya'nın-ki 1,769 milyar dolardır. Birincisinde kişi başına millî gelir 7.500 dolar iken, ikincisinde 6.490 dolar idi. İngiltere ve Fransa'nın nükleer gücü 1990'ların ortalarında Sovyet topraklarında 1.500 hedefi vurabilecek bir yeteneğe ulaşacaktır.

Batı Avrupa'nın ayrı bütünlük haline gelmesi, Doğu Avrupa için de bir cazibe merkezi olacaktır. Lâkin, böyle kendine dayanan bir Avrupa'nın, Avrupalıların kendi inisiyatiflerinden doğacağına dair bir işaret yoktur. Avrupalılar sırtlarını Amerika'ya dayamayı ve Avrupa savunmasının yükünü Amerika'nın sırtına yüklemeyi tercih etmiş görünüyorlar.

Halbuki, kendi kendine dayanan bir Avrupa, Amerika için jeopolitik bir avantaj olacaktır. Çünkü, Avrupa'nın yeni bir kuvvet merkezi olarak ortaya çıkması, Sovyet-Amerikan mücadelesinin şiddetini de azaltabilecektir.

B. Pasifik Üçgeni

Uzakdoğu'da Amerika'nın güvenlik menfaatlerinin bulunduğu ve Avrasya'nın kenarını teşkil eden çizgi, Japonya adalarından başlamakta, Güney Kore ve Filipinler'i de içine alarak Tayland'a kadar uzanmaktadır. Burada Amerika için en mühim unsur, Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Zira, Amerika bu hayati güvenlik çizgisini, Asya kıyılarından uzakta durarak koruyamaz, Avrasya'nın kenar çizgisindeki kara parçasının güvenliğini bizatihi bu kara parçasının üzerinde sağlamak zorundadır.

Bu kara parçası üzerinde Çin ile Amerika, Kamboçya, Vietnam'daki Sovyet varlığı ve Afganistan'ın Sovyet işgali altında olması

dolayısıyla, aynı güvenlik endişelerini taşımaktadırlar. Dolayısıyla, Amerika'nın Uzakdoğu'daki hayati menfaatleri Çin'i de içine almaktadır.

Lâkin bu güvenlik çizgisi içinde, Çin, Japonya'sız düşünülemez. Çünkü, Japonya Amerika'nın güvenlik stratejisinin mühim bir unsuru olduğu kadar, Çin'in güvenliğinin de tamamlayıcı bir parçasıdır. Diğer taraftan, Çin'in kalkınmasında da Japonya mühim bir katkı unsurudur. Bu sebeple Japonya, *Pasifik Üçgeni* denen, Amerika, Çin ve Japonya arasındaki münasebetlere daha aktif bir şekilde katılmak zorundadır. Kaldı ki, Amerika ve Japonya olmadan, Çin Sovyet tehlikesine karşı koyamaz. Bu ikisi olmadan ne ekonomisini geliştirebilir ne de askerî gücünü. Bu ise, resmî ittifak münasebetlerinden kaçınan Çin için, Amerika ile kendisi arasında gayrı resmî bir güvenlik münasebetinin kurulmasıdır.

C. Avrasya'nın Yumuşak Karnı

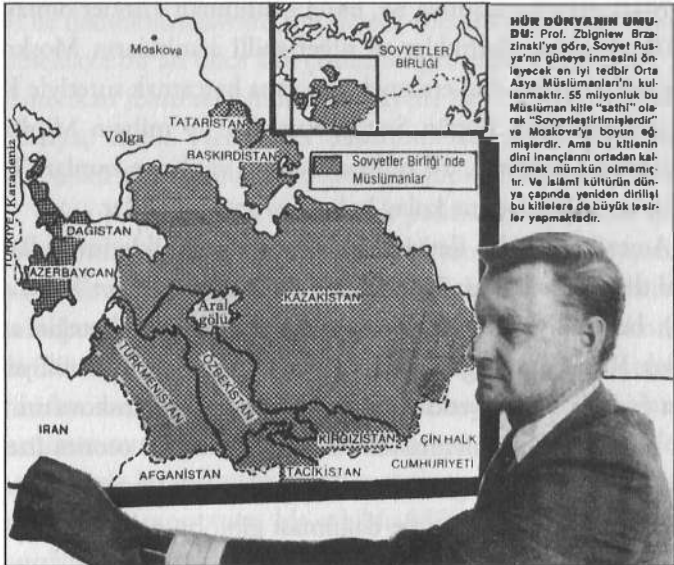
Amerika için stratejik önceliklerin başında gelen bir diğer bölge, İran, Afganistan ve Pakistan gibi kilit ülkelerin bulunduğu, Sovyet-Rusya'nın güneybatı bölgesidir. Sovyetler bu bölgede hâkim duruma geçerse, Avrasya'nın batısı ile doğusundaki Amerikan müttefiklerinin bağları da kesilebilir. Aynı zamanda, Sovyetler, Basra Körfezi petrollerinin kontrol imkânını elde edebileceği gibi, dünyanın sıcak denizli okyanusuna açılan bir pencereye de sahip olacaklardır.

Sovyetlerin bu bölgeyi kontrol altına almaları öyle bir darbe veya hamle ile olacak değildir. Aksine uzun süren, sürüncemeli, sabırlı bir politika ile bölgenin dahili zayıflıklarını, sosyo-politik bölünmelerini ve etnik anlaşmazlıklarını sömürerek amaçlarını gerçekleştirmeye çalışacaklardır.

Buna karşılık, İran ve Pakistan'ın durumuna baktığımızda, bu iki ülkedeki şartlar bu Sovyet politikasına müsait bir zemin teşkil etmektedir. Her iki ülkenin iç durumları ve İran'ın milletlerarası yalnızlığı birçok sorular ortaya çıkarmaktadır. Fakat buna karşılık, Afganistan, İran ve Pakistan, Sovyet yayılmacılığına karşı tek fakat mühim bir unsurla karşı koymaktadırlar. Bu da din faktörü, yani

İslâm'dır. Amerika bu faktörü desteklemek zorundadır. Lâkin sadece bu faktörü desteklemek yeterli olmayacağından Amerika, Pakistan'ı askerî ve ekonomik bakımdan desteklemek, Pakistan ile Çin arasında daha yakın bağlantılar meydana getirecek olan Çin'in "İpek Yolu" projesine destek vermek zorundadır. Keza Avrupa Topluluğu ve Japonya da İran ile ilgilenmek ve ona ekonomik yardımda bulunmak zorunda olduğu gibi, Amerika da dolaylı veya dolaysız, Humeyni'den önce veya sonra, İran'la münasebetlerini düzeltmelidir.

Fakat Prof. Brezinski'ye göre, Sovyet Rusya'nın güneye inmesini önleyecek en iyi tedbir, Orta Asya Müslümanlarını kullanmaktır. Sovyet Rusya Müslümanlarının sayısı bugün 55 milyondur ve bu Müslüman kitle esasında "sathî" olarak "sovyetleşmişlerdir" ve Moskova'ya boyun eğmişlerdir. Sovyetler, bu kitlenin dini inançlarını ortadan kaldıramamıştır ve İslâmî kültürün dünya çapında yeniden dirilişi bu kitlelere de büyük tesirler yapmaktadır. Dolayısıyla, Müslüman kitlenin bu dinî-etnik uyanışı Sovyetlerin Orta Asya'yı kontrollerine karşı bir meydan okumadır. Amerika bütün bu gelişmeleri radyo yayınları ile desteklemek suretiyle, âdeta Sovyet Rusya'ya karşı bir ittifak kurmalıdır.

Yazar söylemiyor, ama sanırız, son yıllarda Amerika'nın Doğu Anadolu'da Sovyet Orta Asya'sına yönelik bir radyo kurmak istemesi böyle bir politikanın tatbikatı içinde yer almaktaydı. Yine hatırlanacaktır ki, Sovyet Rusya bu radyo konusunda Türkiye'ye çok sert tepkide bulunmuştu.

D. Sovyetleri Geriletmek

Prof. Brezinski'ye göre, Sovyet yayılcılığını durdurmak için iki yol vardır: Birincisi Doğu Avrupa'nın daha özerk bir yapıya getirilmesi, diğeri de Sovyet Rusya içindeki milliyetlerin, fakat bilhassa Müslüman Türklerin ağırlığının ve tesirinin artırılmasıdır.

Doğu Avrupa'nın daha özerk ve bağımsız bir yapıya getirilmesinde söz konusu olan, bu ülkedeki çoğulcu eğilimleri, siyasî bağımsızlık çabalarını desteklemektir. Fakat bununla güdülen amaç, bu ülkeleri NATO'nun içine çekmek değil, bu ülkelerin Moskova ile resmî bağıllık ve münasebet düzeninin bozmadan, yani Sovyetleri ürkütmeden, mümkün olduğu kadar "tarafsız bir kuşak" meydana getirmektir.

Milliyetler konusunda ise, başta Müslüman Türkler olmak üzere, Ukraynalılar, Baltıklılar ve diğer millî azınlıkların Moskova'ya karşı varlıklarını kabul ettirmek için çaba harcamak suretiyle Kremlin'i sarsmalarıdır. Bugün Sovyet Rusya'da 55 milyon Müslüman, 50 milyon Ukraynalı, 10 milyon Baltıklı vardır ve bunlar "Büyük Ruslar"ın hâkimiyetine kolay kolay boyun eğmiyorlar.

Amerika, çağdaş iletişim araçlarını ve tekniklerini kullanarak (yani demin dediğimiz Doğu Anadolu'da *Amerika'nın Sesi Radyosu* gibi), bu milliyetçi eğilimleri desteklemelidir. Bu desteğin amacı, Sovyet Rusya'nın dağılmasını sağlamak olmayıp, bu milliyetlerin daha fazla yönetim yetkilerine sahip olması ve Moskova'nın merkezî otoritesinin zayıflamasıdır. Bunların merkezî otorite üzerinde tesir icra etmelerini sağlamaktır. Tabîî, Osmanlı İmparatorluğu'nun milliyetlerin ayaklanması ile dağılması gibi, bu gelişmeler zamanla Sovyet İmparatorluğu'nun dağılmasına da varabilir.

VIII

“Yenmek” Yerine “Üstün Olmak”

Sovyet-Amerikan mücadelesinde temel amaçlar bakımından ilk mühim farklılık şudur: Amerika için bu mücadelede kaybetmemek, üstün olmak, üstünlüğü elde tutmak demektir. Sovyetler için ise, üstünlüğü elden kaçırmak kaybetmek demektir.

Bununla beraber uzun sürecek olan bu mücadelede Sovyetlerin avantajı, buna karşılık Amerika’nın bir handikabı vardır: Sovyetlerin inatçı ve ısrarlı olmalarına karşılık, Amerika sabırsız ve sebatan yoksundur. Amerika kamuoyu ve hatta dış politikanın önde gelenleri bile, devamlı bir barış ütopyası ile dünyanın sonunu getirecek bir savaş korkusu arasında gidip gelmektedir.

Amerika’nın aksine Sovyetlerin Amerika’ya karşı politikaları uzun bir vadeye dayanmaktadır. Sabırlı ve sebatlıdır. Rakibine karşı bir yıpratma politikası takip etmektedir. Bu yıpratmada da Sovyet askerî gücünün tesirleri ile, mahallî karışıklıklara dayanan bir strateji kullanmaktadır. Bu sebeple, Amerika için Ortadoğu barışı, Güney Afrika’daki ırkçılık ve Orta Amerika’nın ekonomik meselelerin çözümü ile demokratizasyonu son derece ehemmiyetli olup, Amerika bu meselelere bir an önce âdil çözümler getirmek zorundadır.

Amerikan jeostratejisinde hem gayede hem de devamlılıkta sebat ihtiyacı vardır. Her devlet başkanının kendisine göre, bir dış politika doktrini geliştirdiği bir sistemde şüphesiz bu kolay bir iş değildir. Fakat Sovyetlere karşı, etkin bir politika takip etmek istiyorsak, bu politika onlarca yıl sürecek bir devamlılığa ve değişmezliğe sahip olmak zorundadır. Keza, bu politika hayalcilikten ve birtakım korkulardan uzak olmalıdır. Böyle bir politikanın yürütülmesinde ise ilk adım, dış politika ile ilgili bakanlıklarda uzun vadeli bir politikanın tespiti ve yasama ile yürütme organı arasında danışma mekanizmasının kurulmasıdır. Bu danışma mekanizması ile her iki partinin de bu politikaya katkısı sağlanmalı ve bilhassa kongre liderleri her ay muntazam bir şekilde Millî Güvenlik Kurulu’nun toplantılarına katılmalıdırlar.

Diğer taraftan yürütme organında da stratejiye ağırlık verilmelidir. Stratejik planlama desteklenmelidir. Böyle bir stratejik planlama için Dışişleri Bakanlığı uygun bir yer değildir. Çünkü Dışişleri Bakanlığı genellikle diplomasi ile dış politikayı birbirine karıştırmaktadır. Böyle geniş çaplı bir stratejinin geniş bir katkı ile gerçekleştirilmesi ve tesbit edilmesi için en uygun yer Beyaz Saray'dır. Ayrıca, Millî Güvenlik Kurulu içinde de çok yüksek seviyede, askerlerden ve sivillerden meydana gelen bir grup teşkil olunmalı ve bu grup uzun vadeli politikanın temel unsurlarını periyodik olarak yeniden inceleyip gözden geçirmelidir.

A. Değişen Kavramlar

Günümüzün nükleer çağında “askerî zafer” artık modasını yitirmiştir. Yenmek kavramına artık, yeni bir tarif getirmek gerekmektedir. Günümüzde “yenmek” deyiminin tam karşılığı artık “üstünlük”, “üstün olmak”tır. Üstünlük bir netice değil, bir süreçtir. Sovyetler Birliği için üstünlük, Amerika'nın dünya üzerindeki nüfuzunu kaybetmesi ve aynı zamanda Amerikan sisteminin de değişmesidir. Amerika için üstünlük ise, Sovyet dış politikasının değişmesi ve aynı zamanda bunu içeriye de yansıtarak Sovyet sisteminin daha yumuşak hale gelmesidir.

Böylece Amerikan-Sovyet rekabeti ve mücadelesi, sonu olmayan bir “oyun”a benzetilebilir. Bu mücadelenin bazı boyutlarında, bazen biri, bazen diğeri öne geçebilir. Fakat askerî rekabette taraflardan hiçbir diğerrinin önüne geçmemelidir. Çünkü böyle bir şey beklenmedik bir anda oyunun sonunu getirebilir.

B. Üstünlüğün Unsurları

Üstünlüğü sağlamaya yönelik uzun vadeli Amerikan politikası şu gerçekleri göz önünde tutmak zorundadır:

1. Sovyet-Amerikan mücadelesi bir tarih gerçeği olup, her birinin kendi iç sistemlerinin mahiyeti ile, jeopolitik durumlarından doğmaktadır.

2. Bu mücadele, çapı itibariyle global görünse de esas itibariyle Avrasya'nın hatta açık bir ifadeyle jeopolitik bakımdan kilit ülkelerin kontrolü için yapılmaktadır.
3. Bu mücadele, jeostratejik ihtiyaçlara cevap verecek uzun vadeli bir stratejiyi gerektirmektedir. Yine bu mücadele, muhtemelen tarih boyunca devam edecek, fakat kesin olarak bu yüzyılı aşacak bir mücadele olacaktır.

Amerika'nın bu uzun sürecek mücadelede ayakta kalabilmesi için, bazı gerçekler vardır. Şöyle ki: *jeopolitik bakımdan* kendi kendine yeten ve kendine dayanan ve aynı zamanda Doğu Avrupa için de bir cazibe merkezi olabilecek bir Avrupa'nın ortaya çıkmasını teşvik etmek; ekonomik bakımdan kuvvetli olan Pasifik Üçgeni'ni aynı zamanda siyasî-stratejik bir kuvvet haline de getirmek ve nihayet, tarafsız ve bağımsız bir Güneybatı Asya'nın muhafazası. *Stratejik bakımdan*, Sovyet Rusya ile en azından dengeyi korumak için gerek stratejik gerek konvansiyonel askerî gücü değişen şartlara intibak ettirmek. İdeolojik bakımdan, Sovyet Rusya'nın içinde daha geniş hürriyet isteklerini sağlamak için Batı meşalesini Sovyet İmparatorluğu'nun içine götürmek.

C. Sovyetlerle Diyalog

Bununla beraber, Sovyetlerle devamlı rekabet içinde olmak, onlarla zaman zaman uzlaşmayı engellememelidir. Uzlaşma etkin bir rekabetin' de vasıtasıdır. Uzlaşma istikametindeki çabalar, silahların kontrolü antlaşmalarının tedrici olarak genişletilmesi, Afganistan gibi bazı mahallî problemler için çözüm aranması, kuvvetlerin geri çekilmesi veya tarafsızlık kuşaklarının tesisi ve hatta Avrupa'nın bazı yerlerinde nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler tesisi gibi hususları da ihtiva etmelidir. Lâkin bütün bu çabalarda mühim olan, bunların Sovyet Rusya'nın milletlerarası politikadaki nüfuzunu kontrol altına alma ve Sovyetlerin rekabeti daha yumuşak metotlarla yapmasını sağlama hususundaki Amerika'nın temel ve hayatî amaçlarına hizmet edecek şekilde yürütülmesidir.

Diğer taraftan, zaman zaman ABD Başkanı ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri arasında zirveler de düzenlenmelidir.

Aynı zamanda, bu diyalog metodu ile, insanlığın karşılaştığı acil global meselelere Sovyetlerin daha yapıcı bir şekilde ilgi göstermesini de sağlamalıyız. Unutmamalıyız ki, Sovyet Rusya'nın yardım programı bugün GSMH'nin binde birinden fazla değildir. Bu şekilde Sovyetler zamanla global bir iş birliğinin zarureti inancına da varabilirler.

Sovyet Rusya'nın dışarıda bu şekilde pasifist, barışçı tutumlarının içerideki yapısal sisteme tesir etmemesi mümkün değildir. Zira, Amerika ile enformasyon, yüksek teknoloji ve bilim alanında rekabet, Sovyetlerin kendi içinde, ekonomik ihtiyaçlarla rejimin baskısı arasında bir çelişki yaratmaktadır. Bu durum önümüzdeki yirmi yıl için şu soruyu ortaya çıkarmaktadır: Sovyet Rusya, siyasî sisteminin totaliter karakterini zayıflatmadan Sovyet toplumunu gerçekten modernize edebilecek midir? İşte Amerikan jeostratejisi bu hususu zorlamaya yönelmelidir. Yani, Sovyet Rusya'yı milletlerarası planda daha pasifist hale sokarken, içeride de rejimin daha yumuşak ve desantralize olmasını sağlamalıdır. Bu iki hususun gerçekleşmesi, devamlı bir barışın uzun vadeli şartlarıdır. Bu şartların gerçekleşmesi, Amerikan stratejisini uzun vadede meşgul edecek bir amaçtır. Fakat ne var ki, Sovyetlerin bütün Avrasya'yı kontrolleri altına alma çabalarını başarısızlığa uğratmanın yolu, Sovyet sisteminin esaslı bir şekilde değişmesine bağlı bulunmaktadır.

Prof. Brezinski'nin "Oyun Planı" adlı eseri bu şekilde sona ermektedir. Bir sonraki bölümde, bu eserin genel bir değerlendirmesini yapmaya çalışacağız.

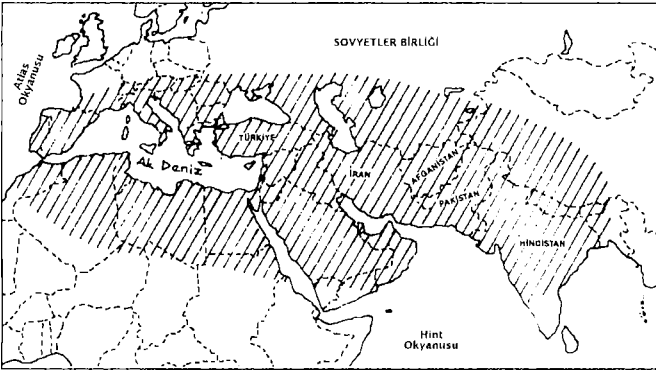
IX

Türkiye'nin Önemi İnkâr Edilemez!

Başlangıçta da belirttiğimiz gibi, Prof. Brezinski'nin eseri, bugünkü dünya politikasının yapısını, günlük gelişmelerden çok farklı olarak ve jeopolitiğin, stratejinin ve jeostratejinin süzgecinden geçirerek gözlerimizin önüne sermektedir. Dolayısıyla, milletlerarası politikanın

günlük çekişmelerinin çok dışında, dünyaya çok yükseklerden bakan bir kuşbakışının sunduğu bir tablo karşımıza çıktı.

Bununla beraber bu tablonun “tarihi” mücadele içine girmiş iki imparatorluğun biri tarafından çizilmiş bir tablo olduğu unutulmamalıdır. Bu tablo, oyunun taraflarından birinin, kendi amaçları, kendi inanışları, hayat felsefesi ve görmek istediği bir dünya açısından, kendisine göre tesbit etmiş olduğu bir “Oyun Planı”dır. Halbuki karşı tarafın oyun planı hakkında fazla bir bilgimiz yok. Diğer oyuncunun siyasî ve sosyal sisteminin yapısı, bu sisteme dayanan amaçları ve kendisine göre yaratmak istediği dünya hakkında oldukça bilgi sahibi olmakla beraber, bütün bunları ne şekilde gerçekleştirmek istediği ve karşı tarafa nasıl baktığı hakkında, ancak yetersiz bilgilere sahibiz. Halbuki “imparatorluklar mücadelesi”nin şeklini ve neticesini, iki taraf stratejilerinin muhassalası ortaya koyacaktır. Yoksa, milletlerarası politikanın müstakbel gelişmeleri sadece Amerikan stratejilerine bağlı değildir.

Türkiye “Kilit” mi, değil mi?: “Oyun Planı” içinde Türkiye’nin Amerika için korunması gereken “kilit” ülkeler arasında gösterilmeyişi şaşırtıcıdır ve çelişkili bir değerlendirmedir. Çünkü Moskova’nın Türkiye üzerinde bir kontrol tesis etmesi, hem Cebelitarık’tan Hindistan’ın batı kıyılarına kadar bütün sıcak denizlerin, hem de petrol yatağı Basra Körfezi’nin Sovyet kontrolüne girmesini sağlayacaktır.

A. Totaliter Rejimler ve Liderler

Kaldı ki, totaliter rejimlerin bir özelliği de ister iç ister dış politikada olsun, pek çok şeyin lidere bağlı olduğudur. Totaliter rejimler sabit

bir ideolojiye sahip olmalarına karşılık, bu ideolojilerin tatbikat stratejisinde sürprizler çok fazladır. Çünkü demokrasilerin açıklık rejimleri önceden tahminlere imkân verirken, totaliter rejimlerin kapalılığı bu imkânları çok sınırlamaktadır. Bundan dolayıdır ki, Stalin'in öldüğü 1953 yılından bugüne kadar Batı, daima her Sovyet liderine göre, yeni bir politika stratejisi takip etmek zorunda kalmıştır. Prof. Brezinski'nin açıkladığı "sabit" jeostratejiye karşılık, Sovyet stratejisinde daima değişkenlik, yani "mobilité" mevcut olmuş, bu da Batı'nın politikasının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

B. Bazı Noktalar

Fakat burada da Prof. Brezinski'nin bazı noktalarına katılmadığımızı belirtmek isteriz. Brezinski, Doğu Avrupa'yı Moskova'dan uzaklaştırmak ve mümkün olduğu kadar tarafsız bir kuşak yaratmak için, hep bu ülkelerde demokratik çoğulculuğu teşvik ve tahrik etmek gerektiğini vurgulamaktadır. Halbuki I. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsız olan bu ülkelerin geleneğinde, Çekoslovakya hariç tutulursa, demokrasi değil "milliyetçilik" vardır. Hatta Çekoslovak demokrasisini yıkan, etnik grupların milliyetçiliği olmuştur. Bu ülkeler Başkan Wilson'un 1918 Ocak ayında ortaya attığı sınırların, milliyetler ilkesine göre çizilmesi politikasının neticesi olarak doğmuşlardır. Bu sebeple, bu ülkelerde Moskova'ya karşı milliyetçilik duygularının teşvik edilmesini, biz daha etkili bir vasıta olarak görmekteyiz. Bu konuda "millî komünizm" demek olan "Avrupa Komünizmi" kavramı dahi kullanılabilir. Prof. Brezinski, "kendine dayanan bir Avrupa" konusunda Doğu Avrupa'ya değinirken, nedense "Avrupa Komünizmi" kavramına hiç yer vermemiştir.

C. Tavşana Kaç, Tazıya Tut

55 milyonluk Müslüman kitle meselesine gelince: Prof. Brezinski, iki imparatorluğun en hassas bölgeleri olarak, Birleşik Amerika için Orta Amerika'yı ve Sovyet Rusya için de Doğu Avrupa'yı belirtiyor ve her iki tarafın da bu hassas bölgelerde, açık bir kışkırtmaya gitmekten kaçındığını söylüyor. Yine kendisine göre, Sovyet sistemini

yıkabilecek bir faktör olduğundan, Orta Asya ve Sovyet Müslümanlarının bulunduğu bölgeler Sovyet Rusya için “gayet hassas” bölgeler değil midir? Bu bölgelere yapılacak bir müdahale Sovyet Rusya’nın şiddetli bir tepkisi ile karşılaşmayacak mıdır? Veya Amerika, bu bölgelerde meydana gelecek bir ayaklanmayı desteklemeyecek midir? Yoksa 1956’da Macar milliyetçilerine ve 1968’de Çekoslovakya’nın işgaline yaptığı gibi tavşana kaç, taziye tut mu diyecektir? Sanırız, Prof. Brezinski de bu bölgelerin Sovyetler için ne kadar hassas olduğunu kabul etmektedir ki, bu bölgelere karşı sadece radyo yayınlarını etkili bir vasıta olarak görmekle yetinmiştir.

D. Türkiye’nin Önemi

Nihayet son bir nokta da “Oyun Planı” içinde, Türkiye’nin Amerika için korunması gereken “kilit” ülkeler arasında yer almayışıdır. Biz Türkiye konusunda da açık bir çelişki gördük. Yaptığımız özetlerde de görüldüğü üzere, Türkiye “Oyun Planı” açısından pek çok yerde mühim rol ve stratejik mevkilere sahip bulunmaktadır. Buna rağmen, “Oyun Planı” Türkiye’ye İran ve Pakistan kadar yer vermemiştir. Halbuki Türkiye, Avrasya’nın bir değil birkaç sıcak denize birden açılan kapısıdır. Moskova’nın Türkiye üzerinde bir kontrol tesis etmesi, Sovyetleri Cebelitarık’tan tâ Hindistan’ın batı kıyılarına kadar olan bütün sıcak sulara götürebilecektir. Bunun dışında, bütün Ortadoğu allak bullak olacaktır. Nihayet, kendisinin çok ehemmiyet verdiği ve dünya petrol rezervlerinin %60’ına sahip bulunan Basra Körfezi’nin Sovyet Rusya’nın kontrolüne girmesini önlemek çok zorlaşacaktır.

Bütün bu gerçeklere rağmen yazarın, Türkiye’yi “linchpin” yani “kilit ülke” olarak görmemesi kanaatimizce bir çelişkidir. Jeopolitikçi Nicholas Spykman kendisinden yarım yüzyıl önce bu gerçeği gördüğü içindir ki, Türkiye’yi, Avrasya’yı kontrol edebilecek tek unsur olan “kenar kuşak” ülkeleri arasında saymıştır. Sanırız, Türkiye’nin Avrasya hâkimiyeti için arz ettiği ehemmiyet dolayısıyla ki gerek Çarlık Rusya’sı gerek Sovyet Rusya, yüzyıllardan beri Türkiye’yi kontrolleri altına almaya çalışmaktadır.

AVRUPA POLİTİKASINDA POLONYA: (BİR TARİHİ PERSPEKTİF)*

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN *Lehistan* dediği bugünkü Polonya, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye'nin durumlarında olduğu gibi, Avrupa'nın gayet stratejik bir bölgesinde bulunması sebebiyle, Avrupa politikasında mücadele eden büyük kuvvetlerin, rekabet, mücadele ve toprak ihtiraslarının başlıca konusu olmuştur. Tarihî perspektif içinde, Polonya'nın, Avrupa'nın kuvvet dengesi ve politikası içindeki gelişmelerini anahtarları ile çizmeye çalışacağız.

Osmanlı Devleti ve Lehistan

Polonya'nın bilinen tarihi 9. yüzyılda *Piast* hanedanı ile başlar ve bu hanedan 10. yüzyılda Hristiyanlığı kabul etmiştir. Başkentleri *Poznan* idi. Piastlar, Alman imparatorları, Macaristan, Bohemya, Pomeranya, Danimarka ve Kiev ile yaptıkları savaşları kazanarak, topraklarını genişletmişlerdir. Bunun üzerine Piast hanedanından I. Boleslaus 1025 tarihinde *Kral* unvanını almıştır.

Piast hanedanı, III. Casinir'in 1370 tarihinde ölümü ile sona ermiş ve krallık tacı 1386'dan itibaren Litvanyalı *Jagellon* hanedanına geçmiştir. Osmanlı Devleti Balkanlar'da yayılmaya başladığı zaman, Lehistan Jagellon hanedanının yönetimine geçmiş bulunuyordu. Jagellon hanedanı 1572 tarihine kadar hüküm sürmüştür.

* Türkiye-Polonya Diplomatik İlişkilerinin 575. Yıldönümü Paneli, 1989; *Belleten*, Cilt 57, Sayı 218, (1993), s. 285-295.

Jagellonlar, Macaristan, Moskova Prenslığı, Moldavya, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile çeşitli savaşlar yapmalarına rağmen, 15. yüzyılın ortalarında topraklarını Baltık'tan Karadeniz'e kadar yaymışlardır.

Tam bu sıralardadır ki, 1477'de Kırım Hanlığı'nın Osmanlı nüfuzu altına girmesi, 1484'de Kili ve Akkırman'ın fethi ve arkasından da 1486'da Boğdan'ın Osmanlı Devleti'nin nüfuzu altına girmesiyle, Lehistan ve Osmanlı Devleti iki komşu durumuna gelmiştir.

1444 Varna Muharebesi istisna edilirse, 15. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın sonlarına kadar, Osmanlı-Leh münasebetlerinin iki mühim karakteristiği vardır: Biri, bu münasebetlerin, hemen hemen devamlı çatışma içinde olması; İkincisi de bu çatışan münasebetlerin, Osmanlı Devleti'nin kontrolüne giren Boğdan üzerinde yoğunlaşmasıdır.

Varna'da İslâm'ın Balkanlar'daki yayılmasını durduramayan Lehistan, Osmanlı Devleti'nin Boğdan'ı da alarak topraklarını kuzeye doğru genişletmesi ile, yanı başında bir kuvvet merkezinin meydana çıkmasını, kendisi için bir tehdit olarak görmüş ve bu tehdidi bertaraf etmek için de Osmanlı Devleti'ni Boğdan'dan uzaklaştırmak istemiştir. Bu ise, iki devletin münasebetlerini bir çatışma içine sokmuştur.

Boğdan meselesi, Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar bir çıban başı olarak devam etmiştir. Mamafih, bütün bu dönem içinde münasebetlerin, kısa sürelerle de olsa düzeldiği de görülmüştür. Nihayet 1699 Karlofça Antlaşması'nda, Osmanlı Devleti'nin, 1676 *Bucaş Barışı* ile almış olduğu *Podolya* ve *Ukrayna*'yı Lehistan'a terk etmek suretiyle, Lehistan da Boğdan ile alâkasını kesmiştir.

Rusya Faktörünün Ortaya Çıkması

16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan iki faktör, Lehistan'ı zayıflatmaya ve sarmaya başlamıştır. Bunlardan biri, Lehistan Kralı Sigismund Ogüst'ün 1572'de ölümü ile Jagellon hanedanının sona ermesi ve Lehistan krallarının *Diyet* tarafından oybirliği ile seçilme (*Liberum veto*) usulünün uygulanmasına başlanmasıdır. Jagellon

hanedanının sona ermesi Polonya'nın tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Zira Diyet üyelerinin oybirliği meselesi, Kral seçimine, bütün komşu devletlerle zamanın büyük devletlerinin Lehistan'a müdahalelerine ve dolayısıyla Lehistan'ın bu devletler arasında bir rekabet ve mücadele konusu teşkil etmesine sebep olmuştur.

Diğer faktör ise, 17. yüzyıldan itibaren "Çarlık" Rusya'sının Avrupa istikametinde yayılmaya başlaması ve Lehistan'ın da bu istikamet üzerinde bulunması dolayısıyla, Lehistan için bir Rus tehdidinin ortaya çıkmasıdır.

Bu arada, İsveç'in de Lehistan'ı kontrol altına alma çabalarını da hatırlamak gerekir.

Fakat, I. Petro ve II. Katerina ile birlikte, yani 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın başlarından itibaren, Rusya Lehistan için daha da ciddi bir tehdit haline gelmiştir. I. Petro ile birlikte Rusya'nın üç ana istikamette yayılma çabası içine girdiği görülmüştür. Bunlar, Baltık'a çıkmak için *İsveç istikameti*, Kara Avrupa'sına bir pencere açmak için *Lehistan istikameti* ve sıcak denizlere açılmak için de *Boğazlar ve Osmanlı Devleti istikameti*, yani *Karadeniz istikameti* idi.

I. Petro'nun açtığı bu yeni politika, II. Katerina ile daha da hız kazanmıştır. Diğer taraftan, Rusya'nın bu yayılma politikası, bu yayılmaya hedef olan Osmanlı Devleti ile, Lehistan ve İsveç arasında da bir yakınlaşma meydana getirmiştir. Fakat gerçek şudur ki, Rus yayılmasının bu üç devlet üzerindeki baskısı, her üçünün de sarsılmasına ve zayıflamasına sebep olmuştur.

Polonya'nın Taksimleri

Polonya Kralı III. Ogüst'ün 1763'de ölümü üzerine, II. Katerina, kendi sevgilisi, Leh asilzadelerinden Stanislas Ponyatovski'yi kral seçtirmek için Prusya ile iş birliğine girdi. Bunun üzerine, "Ortodoks" Rusya ile, "Protestan" Prusya'nın "Katolik" Polonya üzerindeki nüfuzunu önlemek isteyen "Katolik" Fransa ve Avusturya hemen harekete geçtiler ve duruma müdahale ettiler. Hatta, 1699 Karlofça'dan beri Rus tehlikesini görmeye başlayan ve Polonya'yı

destekleyen Osmanlı Devleti'ni de bu işin içine çekmek istedilerse de Osmanlı Devleti bu karışık kombinezonlara bulaşmak istemedi.

Polonyalılar da Kral seçimi meselesinde birbirlerine düşünce, II. Katerina, Varşova'ya asker sokarak, 1764 Eylül'ünde Ponyatovski'yi, II. Stanislas olarak kral seçtirmeye muvaffak oldu. Bu suretle Rusya, Polonya'ya "fiilen" el koymuş olmaktaydı.

Rusya'nın Polonya üzerindeki bu "fiilî" kontrolü, Polonya'da çoğunlukta olan Katolikler ile, Katolik olmayan mezhepler arasında bir mezhep mücadelesine sebep oldu. Çünkü, Rusya ve Prusya, Katolik olmayanları destekledi. Ve hatta açıkça himaye ettiler.

Bu mezhep mücadeleleri karşısında Avusturya, dışardan Katolikleri destekledi ve onların yanında yer aldı. Avusturya'nın amacı Polonya'daki Rus nüfuzunu kırmaktı. Katolik Fransa da Avusturya'yı destekledi. Karadeniz'de belirmeye başlayan Rus tehlikesinden sonra, Polonya'nın da Rusya'nın kontrolüne girdiğini gören Osmanlı Devleti, *Lehistan meselesi* dolayısıyla, 1769'da Rusya'ya savaş açtı ise de yenildi.

Bu savaşın sonunda 1774 Küçük Kaynarca barışı yapıldı. Fakat daha bu barış yapılmadan, Avusturya'nın Osmanlı Devleti yanında savaşa katılmasını önlemek için, Rusya, 1772 Temmuz'unda, Polonya'nın, Avusturya ve Prusya'nın da katılması ile üç devlet arasında taksimini sağladı. Polonya'nın bu birinci taksimi ile Rusya, Litvanya'nın bir kısmını ve Beyaz Rusya'yı; Prusya Dantzig (bugünkü Gdansk) ile Polonya Prusya'sını ve Avusturya da Galiçya'yı aldı.

Bu taksimden geriye kalan bağımsız Polonya, kendi kendini yönetemeyip iç karışıklıklara düşünce, Rusya, 1792'de de bu Polonya topraklarını işgal etti. Bunun üzerine Prusya da Polonya'ya asker soktu. Bunun üzerine Polonya, 1793 yılında, Rusya ile Prusya arasında ikinci defa paylaşıldı ve ortada küçük bir Polonya bırakıldı.

Bu ikinci paylaşma üzerine Polonyalılar 1794'de, *Kosciusko* liderliğinde bağımsızlık için ayaklandılar. Bunun üzerine, Rusya, Prusya ve Avusturya, 1795'te Polonya'yı üçüncü defa taksim ederek, bu devleti haritadan sildiler.

19. Yüzyılda Polonya

Napolyon, Rusya ile 9 Temmuz 1807'de yaptığı *Tilsit Antlaşması* ile, Polonya'nın, 3. taksiminden 12 yıl sonra, *Varşova Büyük Dükalığı* adı ile bağımsız bir Polonya devleti kurarak, bu devleti kendisi ile Rusya arasına bir tampon olarak yerleştirdi. Tabii bu devlet, aynı zamanda, Napolyon'un Rusya'ya karşı bir ileri-karakolu ol-maktaydı.

1815 Viyana Kongresi, nominal olarak bir Polonya'nın var-lığını kabul etmiş ise de bu devlet Rus Çarına bağlanmıştı. Yani, Viyana Kongresi Polonya'yı Napolyon'un kontrolünden çıkararak Rusya'nın kontrolüne veriyordu. Dolayısıyla, Polonya, bu sefer Rusya'nın Avrupa'ya yönelen ileri karakolu oluyordu. Ayrıca, Po-lonya topraklarından Galiçya Avusturya'ya, batı eyaletleri Prusya'ya verilmiş ve Krakov ayrı bir cumhuriyet yapılmıştı.

1830 ihtilâllerinde Polonya halkı da bağımsızlık için ayaklan-mış ise de Rusya bu ayaklanmayı 1831'de kanlı bir şekilde bastır-mıştır. Bu ayaklanmadan sonra binlerce Polonyalı Fransa'ya göç etmiştir.

Polonyalıların 1863'deki millî ayaklanmaları da yine Ruslar ta-rafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Bu ayaklanma sırasında, Prusya Başbakanı *Otto von Bismarck*, Almanya millî birliğinin kuruluşunda zaruri gördüğü bir Prusya-Avusturya savaşında Rusya'nın tarafsızlı-ğını sağlamak için, Polonya milliyetçilerine karşı Rusya ile iş birliği yapmaktan kaçınmamıştır.

1863 ayaklanması ile Polonya, bir kere daha, büyük kuvvetler arasındaki oyunların kurbanı oluyordu.

1863 ayaklanmasının bastırılmasından sonra, *Polonya'nın Rus-laştırılması* politikası yoğunluk kazanmıştır. Buna karşılık, Bismar-ck'ın meşhur *Kulturkampf* (kültür savaşı) politikası çerçevesinde, Prusya Polonya'sının *cermanizasyonuna* da hız verilmiştir. Bu, aynı zamanda, Rusya ile Prusya'nın birbirlerine karşı aldığı bir tedbiri de ifade ediyordu.

I. Dünya Savaşı ve Bağımsız Polonya

I. Dünya Savaşı sırasında *Pilsudski* liderliğindeki Polonya milliyetçileri, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte Rusya'ya karşı mücadele etmişler ve bunun neticesi olarak da 1916'da Polonya'nın bağımsızlığı ilân edilmiş ise de görülmüştür ki, Almanya, Polonya üzerinde yeniden kontrol kurmak istemektedir. Bu sebeple, Polonya milliyetçilerinin Almanya ile arası açıldı ve bundan sonra bağımsızlık hareketinin merkezi Paris'e kaydı.

1919 Versay Antlaşması bağımsız Polonya'yı tarih sahnesine yeniden çıkarırken, *Dantzig* limanı, bir serbest liman olarak, bu yeni devlete verildi ve Polonya'nın Baltık Denizi'ne çıkması sağlandı. Lâkin, *Dantzig*'e bir koridor şeklinde uzanan Polonya toprakları, Doğu Prusya'yı Almanya'dan ayırmış olmaktaydı. Doğu Prusya ise Almanya'ya aitti. Silezya'nın bazı kısımları da *plebisit* ile Polonya'ya verildi.

Paris Barış Konferansı'nda Polonya-Rusya sınırı, İngiltere Dışişleri Bakanı *Lord Curzon*'un teklifi dolayısıyla, *Curzon Line* denen bir çizgi ile belirtildi. Bu çizgi, halkının çoğunluğunun Beyaz Rus ve Ukraynalı olması dolayısıyla, Doğu Polonya topraklarını Rusya'ya bırakıyordu. Halbuki bu topraklar, 1772 Polonya'sının toprakları idi. Bundan dolayı Polonyalılar "Curzon Çizgisi"ni tanımadılar ve 1772 sınırları üzerinde ısrar ettiklerinden 1920'de Rusya'ya savaş açtılar ve bu savaşın sonunda Sovyet Rusya ile Polonya arasında imzalanan 19 Mart 1921 tarihli *Riga Barışı* ile Polonyalılar isteklerinin çoğunu elde ettiler. Ne var ki, ileride Riga Barışı, Sovyet Rusya'nın Polonya'ya karşı politikasının ağırlıklı unsuru olacak ve Polonya'nın 4. taksimine yol açacaktır.

Yine 1772 sınırları dolayısıyla, Polonyalılar, *Vilna* konusunda Litvanya ve *Tescken* konusunda da Çekoslovakya ile anlaşmazlık halinde olacaklardır.

İki-Savaş-Arası Döneminde Polonya

Yeni zamanlar tarihinde Polonya üzerinde hem birbiriyle mücadele etmiş hem de zaman zaman iş birliği yapmış olan üç kuvvet, Rusya,

Prusya (Almanya) ve Avusturya, I. Dünya Savaşı ile bu güçlerini kaybetmişler ve çok zayıflamışlardır. Almanya ve Avusturya savaşın yenilmiş devletleri arasında yer alırken, Rusya'da Çarlığın yıkılması, bu devleti uzunca bir süre milletlerarası politikadan uzak tutacağı gibi, Almanya da 1933'de Hitler ve Nazi Partisi'nin iktidara gelmesine kadar, Avrupa'da aktif bir kuvvet olmaktan çıkmışlardır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise parçalanmış ve yerini *Tuna Devletleri* denen küçük devletler almıştır.

İşte bu durumdur ki, Polonya'nın bağımsız bir devlet olarak tekrar Avrupa sahnesine dönmesini sağlamıştır.

Polonya'nın, kendisini geleneksel olarak tehdit etmiş olan kuvvetlerden kurtulması, bu devlete Avrupa politikasında yeni bir pozisyon sağlamıştır. Bu da Fransa'nın, Polonya'da, Almanya ve Rusya'ya karşı bir tampon ve denge unsuru görmesidir. Napolyon Rusya'ya karşı bir tampon olarak nasıl 1807 Tilsit'de "Varşova Büyük Dükaliği"ni kurmuş ise, şimdi aynı şekilde Fransa da yeni Polonya'da aynı imkânı görmekteydi. Başka bir deyişle, Polonya, Fransa için hem Alman militarizmine hem de Sovyet komünizmine karşı bir tampon görevi yapacaktı. Bu iki devletten "çekmiş" olan Polonya da "tarihî ve dinî" bağlar dolayısıyla, Fransa ile münasebetlerini kendisi için bir teminat, bir garanti olarak görmüştür. Bu sebeple, İki-Savaş-Arası (1919-1939) döneminde Fransa ile Polonya arasındaki münasebetler gayet sıkı olmuştur. Bu arada, Fransa'nın Versay düzenini korumak için *Tuna Devletleri* ile 1920'lerde kurduğu *Küçük Antant* da Polonya'nın gerek Almanya'ya gerek Rusya'ya karşı güvenliğinin de ilâve bir teminatı olmuştur.

Lâkin savaş sonrasında Almanya ve Sovyet Rusya'nın Avrupa topluluğunun dışına itilmesi, dış politika bakımından bu iki devleti birbirine yaklaştırmış ve 1922 Nisan'ında iki devlet, Versay Antlaşması'na karşı ortak bir protesto niteliğini taşıyan *Rapallo* Antlaşması'nı imzalamışlardır.

Rapallo Antlaşması ile Almanya ve Sovyet Rusya'nın birbirlerine yaklaşımları, ilginçtir, en çok Fransa ile Polonya'yı telâşlandırmış ve bilhassa Polonya'ya karşı bir ittifaktan şüphelenmişlerdir.

Bunun için, Fransa ve İngiltere, İtalya'yı da yanlarına alarak, Almanya ile 1925 Ekim'inde *Locarno* Antlaşmalarını imzalamışlardır. Locarno Antlaşmaları, bir bakıma, Almanya'yı Sovyetlerden ayırıp, Batılılar yanına çekmeyi amaçlamaktaydı.

Bununla beraber, Locarno Antlaşmaları ile Almanya, Fransa ve Belçika ile olan batı sınırları hakkında *garanti* vermekle beraber, Polonya sınırları için garanti vermemiştir. Yalnız, Polonya ile toprak ve sınır anlaşmazlıklarının “barışçı” çözümü için “hakem” anlaşması imzalamıştır. “Doğu Prusya” ve “Dantzig” meselesi daha o zamandan Almanya'nın üzerinde durduğu bir konu idi.

Almanya'nın Locarno ile Batı'ya dönmesi Sovyetleri telâşlandırmış ve Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, 1925 Eylül'ünde Varşova'yı ziyaret ederek, Sovyetlerin Polonya ile münasebetlerini düzeltme yoluna gitmiştir. Lâkin, Sovyetlerin, bir tarafsızlık ve saldırmazlık paktı imzası teklifini Polonya kabul etmedi.

Polonya'nın Dördüncü Taksimi (1939)

1933 yılında Almanya'da Hitler'in ve Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi ile başlayan Avrupa gelişmeleri, Polonya'nın da sonunu getirmiş ve Polonya, birbirinin can düşmanı olan Nazi Almanya'sı ile Sovyet Rusya arasındaki bir uzlaşmanın köprüsü olmuştur.

Hitler'in iktidara geldikten sonra yaptığı ilk iş, 1934 Ocak ayında Polonya ile, anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümünü öngören bir antlaşma imzalaması olmuştur. Fakat bu antlaşma, esasında, Almanya batıda meşgul iken Polonya'nın kendisini rahat bırakmasına yönelik bir tedbirdi. Yoksa Naziler 1933'de iktidara geldikleri andan itibaren, Polonya'nın Kuzey Denizi'ne çıkış limanı olan ve Alman topraklarından alınan Dantzig Nazilerini kışkırtmaya başlamışlardı.

Nazi dış politikasının ilk kademesi “Versay zincirleri”ni kırmak olduğuna ve Polonya da bir bakıma Versay'ın eseri olduğuna göre, Nazilerin Almanya'daki iktidarlarının Polonya'yı endişelendirmemesi imkânsızdı. Kaldı ki, birkaç yıl sonra Almanya'nın yeni bir *Drang nach Osten* politikası ile Doğu'ya yönelmesi ve 1938 Mart'ında

Avusturya'yı ilhakından (Anschluss) sonra, Çekoslovakya'ya dönerek, 1938 Eylül'ündeki Münih Konferansı ile Südetleri alması sıranın Polonya'ya geleceğini göstermekteydi. Çünkü, 1938 Ekim'inden itibaren Almanya, Dantzig meselesini ele almaya başlamıştı.

Almanya'nın istediği, Dantzig'in (bugünkü Gdansk) Almanya'ya terkedilmesi ve Almanya ile Doğu Prusya arasında Polonya topraklarından geçecek bir karayolunun yapımını Polonya'nın kabul etmesi idi.

Polonya bu istekleri kabul etmeyince, 1938 Ekim'inde başlayan görüşmeler 1939 Şubat'ına kadar sürdü. Bu görüşmelerde de Almanya Polonya'ya isteklerini kabul ettiremeyince, Hitler 19 Kasım 1939 günü, Dantzig'in işgali için planların hazırlanması emrini vermiştir.

Bir yandan bu durum üzerine ve öte yandan da Almanya'nın 1939 Mart'ında Çekoslovakya'yı işgali üzerine Polonya, İngiltere ve Fransa'ya döndü ve Alman tehlikesine karşı destek istedi. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa 31 Mart 1939'da Polonya'ya "garanti" verdiler. Buna göre, Polonya'nın bağımsızlığı tehdit edilir ve Polonya da bu tehdide karşı koyarsa, İngiltere ve Fransa *bütün güçleri ile* Polonya'ya yardım edeceklerdi.

Batılıların Polonya'yı bu derece kesin bir şekilde destekleme kararı almaları, Hitler'i büsbütün kızdırdı ve 11 Nisan 1939'da Alman ordularına verdiği talimatta, 1 Eylül 1939 günü Polonya'yı *ezmek* için harekete geçileceğini bildirdi.

Polonya bu şekilde Almanya'nın plânlarından birinci derecede yer alırken, 1939 ilkbaharından itibaren Sovyet Rusya'nın planlarında da yer almaya başladı. Çünkü Hitler'in Çekoslovakya'yı işgalinden sonra Batılıların gözü açıldı ve bundan sonra Hitler'e karşı koymaya karar vererek, Sovyet Rusya ile bir iş birliğine girmek istediler. Çünkü Sovyet Rusya ile bir *ortak cephe* gerçekleştirildiğinde, bir kriz halinde Almanya iki cepheden sıkıştırılmış olacaktır.

Lâkin ortak cephe müzakerelerinde Batılılar Sovyetlerden beklemedikleri bir durumla karşılaştılar. Sovyetler, bir Alman saldırısına karşı, sınırları üzerindeki Finlandiya, Baltık memleketleri, Polonya, Romanya ve Türkiye'ye garanti verilmesini istediler ve bu garantide ısrar ettiler. Sovyetlerin bu garantide ısrar etmelerinin sebebi,

bu devletlerden herhangi birinin saldırıya uğraması halinde, Sovyet Rusya, bu garanti sebebiyle yardım bahanesiyle askerlerini bu ülkelere sokabilecekti. Bunu gören bu devletler, böyle bir garantiyi reddettiler. Çünkü Sovyet Rusya'ya güvenleri yoktu.

Sonradan Alman belgelerinden görülmüştür ki, Sovyet Rusya Batılılarla bu ortak cephe pazarlığını yaparken, öte yandan da 1939 Nisan'ından itibaren Nazi Almanya'sı ile pazarlığa başlamıştır.

Hitler'in Sovyet Rusya ile pazarlık sebebine gelince: Almanya ilk önce İngiltere ve Fransa'ya dönerken, arkasını, yani Doğu tarafını güvenlik altına alma gereğini görmüştür. Bunun için de önce Polonya'nın işgali, ikinci olarak da Sovyet Rusya'nın tarafsızlığının sağlanması gerekirdi. Hitler, tarihî gerçekleri gayet iyi görerek, Polonya'nın Almanya tarafından işgaline Sovyet Rusya'nın sessiz ve tepkisiz kalmayacağını biliyordu. O halde, Sovyetleri tarafsız ve hareketsiz tutmanın tek yolu, Polonya'yı *bir kere daha* Rusya ile paylaşmaktır.

İşte, 23 Ağustos 1939 sabahı bütün dünyada bir “bomba” gibi patlayan, Alman-Rus tarafsızlık ve saldırmazlık paktı, tarihe, Polonya'nın *dördüncü* paylaşılmasını hediye (!) ediyordu.

Esasında, açıklandığı şekliyle, Alman-Rus Antlaşması bir “salıdırmazlık” ve bir “tarafsızlık” antlaşmasından başka bir şey değildi. Şüphesiz, Almanya'nın savaş açması halinde Sovyet Rusya'nın tarafsız kalması, Batılıların hesaplarını alt-üst edecek mahiyette bir handicap idiyse de görünürde antlaşma metninin ortak hükümleri bulunmuyordu.

Lâkin II. Dünya Savaşı sonunda ele geçen Alman belgelerinden görüldüğü üzere, 23 Ağustos 1939 Paktı'nın tarafları, toprak paylaşmasını, bu Pakt'a “*Ek Gizli Protokol*” ile yapmışlardı.

Bu Protokol'e göre Litvanya hariç, Finlandiya ile diğer Baltık ülkeleri Sovyet nüfuz alanı, Polonya'dan Vilna'yı alacak olan Litvanya Alman nüfuz alanı oluyordu. Keza, Besarabya, yani bugünkü Moldavya Cumhuriyeti de Sovyetlere bırakılıyordu.

Ek Gizli Protokol'ün Polonya hakkındaki hükümleri veya düzenlemesi de şöyle idi: Bu devletin toprakları, Narev-Vistül-San nehirlerinin meydana getirdiği bir çizgi ile, Almanya ve Sovyet Rusya

arasında *nüfuz alanlarına* ayrılıyordu. Fakat, ilerdeki siyasî gelişmelere göre Polonya'nın bağımsız bir devlet olarak kalıp kalmayacağına ayrıca karar verilecekti.

Bu antlaşmadan sonra Hitler, 1 Eylül 1939'dan itibaren Polonya'yı bir silindir gibi ezerek işgale başladı. Stalin, Polonya'nın bu kadar kısa bir zamanda ezileceğini ümit etmemiş olmalı ki, bütün Polonya'nın Alman işgaline uğrayacağını görünce, o da 17 Eylül 1939'da Polonya'ya savaş ilân ederek askerini Polonya'ya sokmaya başladı.

Bunun üzerine, Moskova'da 28 Eylül 1939 günü Almanya ile Sovyet Rusya arasında imzalanan bir antlaşma ile, Polonya bu iki devlet arasında paylaşıldı. Bu, Polonya'nın tarih içinde "dördüncü" taksimi oluyordu.

Bu anlaşmaya ekli 3 tane "gizli tamamlayıcı protokol" vardır. Bunlardan ikisi mühimdir. Bunlardan birisiyle Litvanya Sovyet Rusya'ya bırakılıyordu. Bir diğerinde de kapalı ifadelerle, kendi topraklarında hiçbir "millî" harekete müsaade etmeyecekler ve bu gibi hareketleri bastıracaklardı.

Böylece bağımsız Polonya tarih sahnesinden tekrar silindi.

Bugünkü Polonya

II. Dünya Savaşı Avrupa'daki kuvvet dengesini alt-üst ettiği gibi, Polonya ile ilgili bütün faktörleri de silip süpürmüştür. Meselâ, geleneksel faktörlerden Avusturya daha I. Dünya Savaşı sonunda Polonya meselesinden çekilmişti. Eski Prusya, yeni Almanya faktörü ise, Nazi Almanya'sının yenilgisi ile sadece ortadan kalkmakla kalmamış, Sovyet Rusya'ya Avrupa'nın kapılarını da açmıştır. Çünkü, Sovyetler Almanya'nın yarısının üstüne gelip oturmuştur. Tabîi, bu arada, yolu üzerindeki Polonya'yı da işgal ederek.

Polonya, bilhassa I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Rusya, Almanya ve Avusturya gibi "Doğu Faktörleri"nden yakasını kurtarıp, Fransa ve İngiltere gibi "Batı Faktörleri"ne dayanmıştı. II. Dünya Savaşı'nın sonunda Batı Faktörleri de kalmamıştı. Çünkü Fransa daha savaşın birinci yılında yenilmiş ve "yorgun" İngiltere de kendi

kabuğuna çekilmeye karar vermişti. İngiltere, Avrupa'nın sorumluluğunu Amerika'nın sırtına yıkmak istiyordu. Lâkin milletlerarası politikanın "tecrübesiz" Amerika'sı da bir an önce Avrupa'dan çekilip, Atlantik'in öbür yakasında eski "inziva"sına çekilmeye hazırlanmaktaydı. Bu sırada Amerika, Sovyet Rusya'nın "iş birliği" ile, Avrupa'da barışçı bir düzenin kurulabileceği ümidinde idi. Bu ümit kısa zamanda boşa çıktı.

Bu durumu çabuk sezinleyen ve Avrupa'daki kuvvet boşluklarından hemen yararlanmayı bilen Stalin, başta Polonya olmak üzere, bugün "Varşova Paktı üyeleri", "sosyalist ülkeler" denen Doğu Avrupa ülkelerinde, askeri kuvvet yoluyla kendi rejimini aynen tatbik etmeye başlamıştır.

Bu sırada Stalin, Türkiye, Yunanistan ve İran'da çeşitli baskılar yaparak Akdeniz ve Ortadoğu'ya inmek istemiştir. Gerek Avrupa'daki gerek Yakın Doğu'daki bu durum, I. Petro ve II. Katerina zamanındaki Rus politikasının bir tekrarından başka bir şey değildi. Böylece Polonya ile Türkiye bir kere daha kader birliği içine girmişlerdir. Ne var ki, Polonya'nın Sovyet işgali altında olması, Türkiye'nin ise hemen Batı'nın yanında yer alma çabaları ve sonunda Batı'ya bağlanması, etkin bir iş birliğine imkân vermemiştir.

Yakın zamana kadar Polonya'nın durumu bir "işgal"den başka bir şey değildi. Fakat Polonya halkı bu işgal karşısında susmamıştır. İlginçtir, 1953'deki *Doğu Berlin* ve Çekoslovakya'daki *Pilsen* ayaklanmalarından sonra, Sovyet Bloku'nu sarsan ilk büyük ayaklanma, 1956 Haziran'ındaki *Poznan* ayaklanması olmuştur. 1948'de hapse atılan Gomulka'nın Polonya liderliğine getirildiği bu ayaklanma, 1956 Ekim'indeki Macar millî ayaklanmasını da ateşlemiştir.

1980 Ağustos'unda Gdansk'ta (Dantzig) *Lech Walesa* liderliğinde başlayan ve *Solidatnosc* yani *Dayanışma* adını alan sendikal hareket, dokuz yıllık bir mücadeleden sonra Polonya'nın bağımsızlığını bir gerçek haline getirdiği gibi, bugün bütün "sosyalist" ülkelerde hız kazanmış olan demokratikleşme hareketinin de başlangıcını teşkil etmiştir. Yakın zamanlar tarihinde Polonya'nın komşularındaki

gelişmeler Polonya üzerinde etki yapardı. Lâkin günümüzde Polonya gelişmeleri ve *Solidamosc*'da şahsiyetini bulmuş olan Polonya milliyetçiliği, bütün Doğu Avrupa ülkelerine örnek olmuş ve Avrupa'nın tarihinde yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır.

Diğer taraftan, bütün bu gelişmelerle, Polonya üzerinde etkili olan *Doğu Faktörü* tamamen bertaraf edilmemiş ise de Polonya'nın *Batı Faktörü* ile yakın münasebetler içine girdiği de bir gerçektir.

DİZİN

1967 Arap-İsrail savaşı 176, 210, 219
I. Dünya Savaşı 22, 27, 53, 65, 66, 80,
84, 86, 154, 155, 172, 206, 264,
265, 332, 339, 340, 344
II. Dünya Savaşı 56, 58, 165, 166, 172,
173, 207, 208, 234, 265, 343, 344
II. Katerina 336, 337, 345
I. Petro 336, 345

A

Afganistan 56, 108, 178, 213, 215,
225, 226, 230, 283, 285, 287, 296,
299, 304, 311, 312, 323, 324, 329
Afganistan Savaşı 178
Akdeniz 31, 67, 68, 69, 70, 107, 109,
111, 116, 118, 125, 151, 153, 157,
161, 207, 263, 264, 309, 310, 345
Akdeniz Paktı 31
Amerika Birleşik Devletleri 166, 304
Amerikan İmparatorluğu 307, 308, 315
Amerikan-Japon münasebetleri 132
Anadolu 38, 39, 45, 59, 60, 68, 69, 75,
86, 94, 95, 97, 98, 100, 101, 107,
156, 264, 326
Anafartalar 74, 79, 80, 89
Arap dünyası 179, 190, 191, 192, 194,
195, 196, 197, 198, 199, 201, 202,
203, 219, 222, 283, 287

Arap-İsrail meselesi 219, 221
Arap milliyetçiliği 174, 175, 244
Arnavutluk 109, 110, 112, 113, 156,
157, 158
Avrasya 303, 304, 305, 307, 308, 309,
310, 312, 316, 318, 319, 320, 323,
324, 329, 330, 333
Avrupa Birliği 187, 271, 272, 273, 276
Avrupa emperyalizmi 96
Avrupa Evi 268, 271, 272, 273, 275,
276
Avrupa Topluluğu 266, 267, 268, 269,
272, 274, 275, 276, 325

B

Bağdat Paktı 174
Balkan Antantı 31, 108, 113, 155, 158,
171
Balkanlar 31, 55, 56, 68, 91, 108, 109,
111, 112, 116, 118, 119, 120, 121,
122, 123, 124, 127, 128, 129, 137,
139, 140, 143, 144, 145, 146, 147,
149, 153, 154, 155, 156, 159, 160,
161, 162, 163, 165, 171, 172, 184,
334, 335
Barışçılık 25
Basili Raporu 66
Batı Bloku 157, 176
Baticılık 32

Birleşmiş Milletler 22, 27, 28, 35, 139,
149, 166, 177, 188, 283, 289
Bolşevik İhtilali 65
Bolşevizm 101
Bozcaada 67, 71, 86, 87
Brzeinski 307
Bulgaristan 56, 70, 75, 76, 81, 88, 89,
90, 91, 96, 108, 110, 111, 113, 119,
120, 121, 122, 123, 124, 126, 134,
143, 147, 149, 151, 153, 155, 158,
160, 161, 162, 313
Bush'un 4. noktası 186
Büyük Zafer 38

C

Camp David anlaşmaları 179
Carter Doktrini 311
Cenevre Konferansı 177, 179, 182
Churchill 72, 73, 74, 77, 80, 112, 119,
120, 121, 122, 123, 131, 132, 134,
137, 138, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 148, 149, 150, 151,
152, 162, 165
Cihad-ı Mukaddes Örgütü 225

Ç

Çanakkale 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
74, 76, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86,
87, 88, 89, 90, 93, 115, 309
Çarlık Rusya 65, 96, 151, 263, 309,
310, 333
Çekoslovakya 109, 156, 176, 313, 315,
332, 333, 339, 342, 345
Çiçerin 40, 95, 96, 97, 98, 102, 341

D

Devrim İhracı 223, 224
Devrim Muhafızları 251, 252
Doğu-Batı mücadelesi 173, 176, 178,
207, 266, 277, 291, 294, 295
Doğu Bloku 176
Doğu Milletleri Kongresi 98, 101

E

el-Fetih 242
elviye-i selâse 42
Ermeniler 102
Erzurum Kongresi 41, 42, 48

F

Fedayan-ı İslâm 225, 232
Filistin davası 219
Finlandiya 117, 160, 342, 343
Franklin Bouillon 20, 21, 46, 48
Fransız İhtilâli 262, 263

G

Galiçya 77, 78, 79, 80, 89, 337, 338
Gelibolu Çıkartması 76
Girit 161
Glasnost 269
Gorbaçov 178, 270
Gökçeada 67, 71, 86, 87
Gürcistan 44, 97
Güvenlik Konseyi 177, 182, 191

H

Habaş 242
Hafız Esad 175, 179, 180
Hakimiyet-i Millîye gazetesi 38, 48, 60
Hatay 112, 157
Helsinki Deklârasyonu 26
Hitler 118, 119, 124, 125, 126, 127,
135, 137, 154, 159, 160, 161, 162,
163, 164, 165, 229, 272, 340, 341,
342, 343, 344
Hizbullah 224, 227, 248, 249, 250,
251, 253, 254
Hünkâr İskeleyi Antlaşması 68, 152

İ

imparatorluk rekabeti 305, 306
İngiliz-Rus münasebetleri 148, 205

İran İslâm Devrimi 223, 225, 226, 234, 246, 257
 İslâm dünyası 228, 230, 266
 İslâm Fedaileri 225, 236, 252
 İslâmî Selâmet Cephesi 226
 İsmet İnönü 110, 121, 122, 138, 145, 155, 157, 162
 İsrail Devleti 173, 197
 İsrail-Mısır barışı 219
 istiklâl-i millî 42
 istiklâl-i tam 42, 46

J

Jagellon hanedanı 334
 James Baker 182

K

Kafkaslar 97, 101, 102, 133, 164
 Kâzım Karabekir Paşa 102
 Kıbrıs Meselesi 4, 199
 köktendinci hareketler 225
 Körfez emirlikleri 179
 Körfez Savaşı 178, 180, 184, 186, 187
 Kuzey Seddi 174
 Küba Krizi 315

L

Lenin 40, 96, 99, 102, 172, 223
 Lozan Antlaşması 26, 49, 51, 52, 106

M

Mackinder 303, 304, 305, 307
 Madrid Konferansı 182, 183, 186
 Mahrumlar Hareketi 241
 Makarios 199
 Mekik Diplomasisi 177
 Menşevikler 102
 Mezopotamya 98, 239
 Midye-Enez çizgisi 69

Mihver 109, 110, 118, 127, 135, 145, 146, 155, 157, 163, 172, 229
 Milletler Cemiyeti 22, 27, 28, 29, 31, 32, 52, 53, 54
 Millî Bağımsızlık 18
 Millî dış politika 17
 Millî Kurtuluş Savaşı 38
 Millî Mücadele 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 47, 51, 61, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 106, 107, 114, 145, 264
 millî siyaset 17, 18, 42
 Misak-ı Millî 16, 43, 44, 51, 52, 53, 57, 60, 96, 106, 156
 Monroe Doktrini 314
 Montreux Mukavelesi 112, 125, 131, 147, 148, 149
 Montrö Boğazlar Sözleşmesi 155
 Muhaberat 232
 Mustafa Kemal 79, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102
 Mustazaf 241
 Müslüman Kardeşler 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 237, 238
 Müslüman Yakın Doğu Dairesi 95
 mütekabiliyet 22, 30, 50, 282, 286, 287
 Müttelikler 65, 71, 73, 76, 77, 81, 85, 87, 88, 89, 118, 130, 136, 139, 141, 143, 144

N

Napolyon Savaşları 263
 Nâsır 174, 175, 176, 179, 211, 219, 231, 232, 240
 NATO 153, 191, 198, 199, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 277, 279, 280, 281, 284, 285, 288, 291, 293, 295, 297, 298, 299, 300, 310, 318, 321, 326

Nazi Partisi 154, 340, 341
Némitz Raporu 69
Neriman Nerimanov 95

O-Ö

Operation Saturn 144
Ortadoğu 31, 108, 119, 120, 121, 122, 153, 156, 162, 163, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 194, 195, 198, 203, 209, 210, 211, 212, 213, 220, 222, 223, 225, 240, 242, 247, 252, 264, 266, 271, 277, 283, 286, 287, 288, 294, 296, 298, 307, 312, 317, 320, 327, 333, 345
Ortadoğu petrolleri 180, 296
Ortadoğu Savunma Sistemi 173
Ortak Pazar 266, 267, 279, 281
Osmanlı Devleti 15, 16, 19, 48, 51, 55, 66, 68, 72, 75, 77, 81, 86, 87, 89, 90, 152, 188, 189, 193, 194, 256, 261, 262, 263, 264, 334, 335, 336, 337
Osmanlılık 15
önleyici diplomasi 181, 182, 185

P

Pakistan 207, 209, 213, 248, 283, 304, 307, 309, 311, 312, 324, 325, 333
Papandreu 279, 281, 283, 284, 289, 291, 300
Pasifik Üçgeni 323, 324, 329
Pax Americana 188
Pearl Harbor baskını 132
Perestroyka 269
petrol krizi 202
Piast hanedanı 334
Polonya 97, 109, 113, 114, 117, 275, 293, 311, 312, 315, 334, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346

Poznan 334, 345

R

Raşid Ali Geylanî 163
Romanya 23, 75, 81, 108, 109, 110, 112, 116, 119, 120, 121, 122, 124, 139, 147, 149, 153, 155, 156, 159, 160, 162, 165, 274, 275, 315, 342
Rusya 26, 37, 38, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 100, 101, 102, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 171, 173, 176, 177, 178, 182, 184, 198, 199, 205, 211, 215, 217, 219, 220, 224, 262, 263, 264, 265, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 283, 284, 292, 297, 298, 300, 301, 302, 305, 306, 307, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 318, 319, 322, 323, 324, 325, 326, 329, 330, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345

S

Saadâbad Paktı 31, 56, 57, 108, 207
Saddam Hüseyin 175, 180, 253
Sakarya Zaferi 15, 25
SALT-I antlaşması 177
Sarıbayır 77
Sed-ül bahr 77
Sırbistan 88, 96
Sivas Kongresi 42, 95
Sovyet-Amerikan rekabeti 308
Sovyet İmparatorluğu 268, 307, 308, 309, 314, 326, 329

Sovyetler 36, 38, 39, 40, 43, 50, 59, 60, 61, 62, 95, 97, 98, 101, 102, 110, 111, 113, 114, 116, 117, 118, 120, 124, 125, 126, 131, 135, 148, 150, 151, 153, 158, 162, 163, 165, 166, 171, 176, 177, 179, 216, 223, 224, 244, 286, 287, 293, 296, 298, 304, 306, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 324, 325, 327, 328, 330, 333, 342, 344

Sovyet Rusya 4, 26, 37, 58, 59, 61, 62, 94, 100, 101, 106, 107, 110, 111, 112, 116, 117, 118, 120, 121, 124, 125, 126, 130, 131, 134, 139, 140, 145, 146, 147, 148, 150, 153, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 171, 173, 176, 177, 178, 198, 199, 211, 215, 217, 219, 220, 264, 265, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 283, 284, 292, 297, 298, 300, 301, 302, 305, 306, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 318, 319, 322, 323, 325, 326, 329, 330, 332, 333, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345

Spykman 307, 333

Su Sorunu 183

Suudi Arabistan 179, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 228, 229, 298

Süper-Güç 261

Süveyş Kanalı Şirketi 225, 227, 228

Ş

Şeyh Hasan el-Benna 225, 227, 229, 237

Şeyh İzzettin el-Kassam 225

Şii-Sünni mücadelesi 226

Şükrü Saraçoğlu 110, 115, 150, 157, 158, 162, 164, 167

T

TBMM 29, 30, 37, 166

Tevfik Rüştü Aras 155

Trablusgarp Savaşı 66

Trakya 42, 51, 52, 69, 70, 75, 85, 89, 90, 128, 163

Truman Doktrini 153, 310, 311

Tudeh Partisi 226

tûl emeller 17, 18, 43

Türk-Alman münasebetleri 155

Türk-Amerikan münasebetleri 131

Türk-Arap münasebetleri 190, 194

Türk-İrak münasebetleri 57

Türk-İngiliz münasebetleri 62, 142, 145, 155, 264

Türkiye Cumhuriyeti 14, 16, 17, 53, 167, 189, 278

Türk-Sovyet Antlaşması 38

Türk-Sovyet İttifakı 97

Türk-Sovyet münasebetleri 59, 60, 97, 135, 136, 152, 283

Türk-Sovyet Paktı 111, 158

Ü

Üçlü Pakt 123, 159, 160, 162

V

Varşova Paktı 268, 269, 313, 318, 345

Vehhabilik 223, 254, 255, 256

Y

Yasser Arafat 242

Yeni Düzen 159, 185

Yunanistan 26, 50, 51, 70, 81, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 106, 108, 109, 116, 119, 120, 121, 123, 129, 130, 147, 149, 153, 156, 159, 161, 187, 188, 190, 278, 279, 280, 281, 284, 285, 288, 289, 291, 293, 294, 300, 310, 345

PROF. DR. FAHİR ARMAOĞLU

TÜRK DIŞ POLİTİKASI TARİHİ

TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA
EN HASSAS MESELELER...

"Ortadoğu Türkiye'nin güneyinde çok geniş bir bölgeyi teşkil etmektedir ve bu bölgedeki kuvvet münasebetleri Türkiye'nin kaderini daima yakından ilgilendirecektir. Bin netice Türkiye'nin bölgede barışın korunmasında tanzim edici role ve saldırganlığa karşı da caydırıcılığa sahip olması ve bütün bunları yapabilecek güçte bulunması, daima Arap dünyasının menfaatine olacaktır."

Prof. Dr. Fahir Armaoğlu

Siyasi tarih araştırmalarının duayeni, ardından bıraktığı eserlerle yeni araştırma konuları için ilham veren Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*'nde yakın tarihimizin en önemli meselelerini aydınlatıyor. Armaoğlu'nun dış politikamıza dair araştırmalarını bir araya getiren bu kitap, Cumhuriyet'ten 1980 sonrasına dek çok kritik meselelere temas ediyor, çarpıcı yorumlar sunuyor.

Atatürk'ün dış politika prensiplerinin üzerine titizlikle eğilerek başlayan kitap, Çanakkale Muharebeleri ve Milli Mücadele döneminde Rusya ile olan ilişkilerimizi analiz ediyor. Ardından II. Dünya Savaşı'ndaki denge politikamız ve dönemin en çok konuşulan ülkelerinden Hitler Almanyası ile 1933-1941 yılları arasındaki ilişkilerimizi sorguluyor.

Türkiye'nin geçmişten günümüze en yoğun ilişkilerinin olduğu Ortadoğu, Armaoğlu'nun bu eserinde büyük bir yer tutuyor. Arap Dünyası'nın geçmişi ve yakın dönemin İslâmî akımlarına kadar İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerle olan itibatımıza Armaoğlu çok önemli yorumlar getiriyor.

Dünyüyle, bugünüyle, yarınıyla Türkiye ve Batı Dünyası arasındaki ilişkiye dair araştırmalarla süren kitap 1982'de Türk Dış Politikası, Amerikan-Rus Dosyası ve Avrupa politikasında Polonya ile son buluyor. *Türk Dış Politikası Tarihi*; siyasi tarih okumaları yapmayı seven herkese hitap eden bir referans kitap...

Kronik

kronikkitap.com

ISBN: 978-975-2430-54-9

9 789752 430549

